

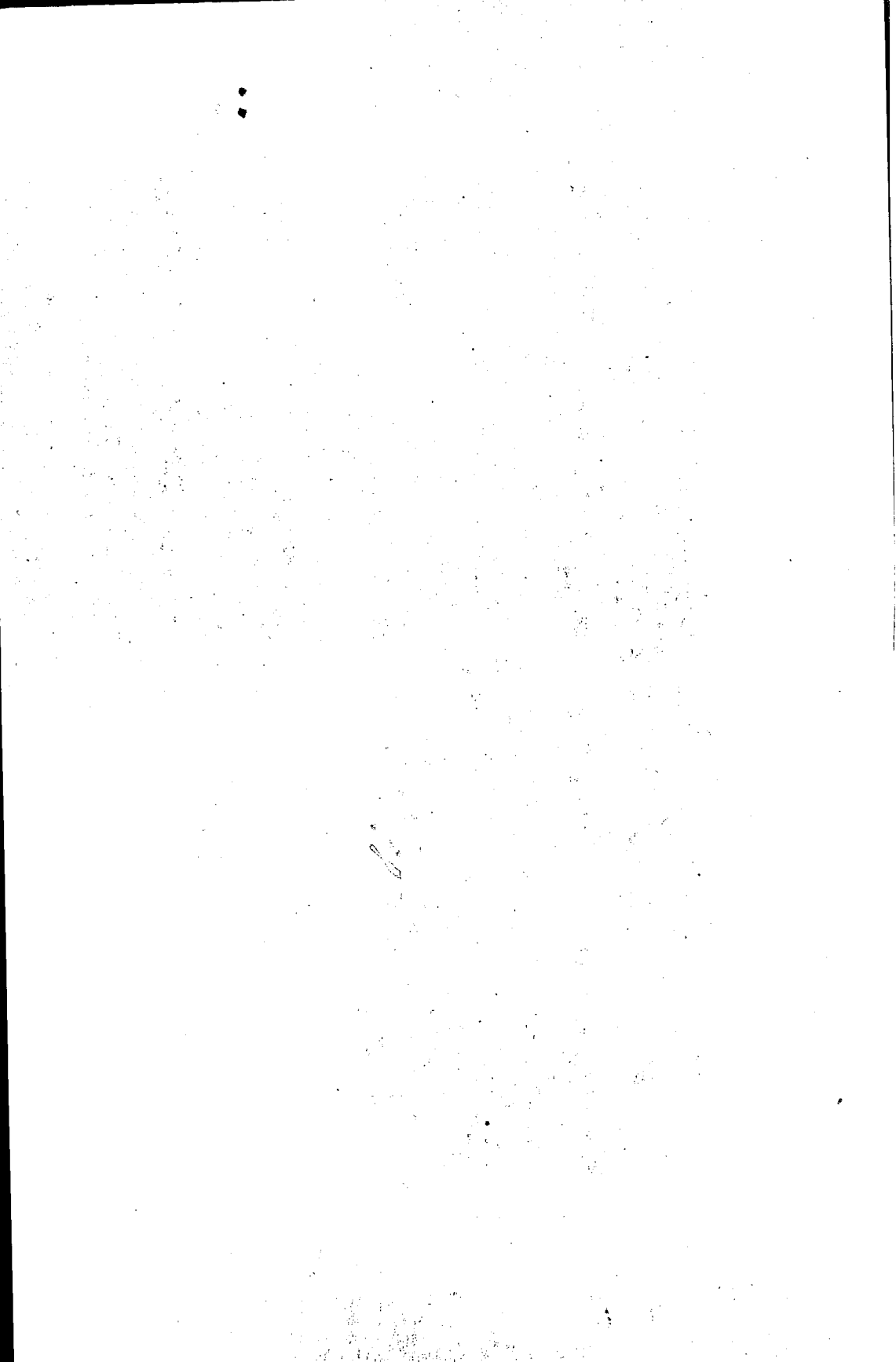
KOVARA LÊGERÎN Û LÊKOLÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA-İNCELEME DERGİSİ

Navdarên Kurd-II

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

B Î R

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

B Î R

KOVARA LÊKOLÎN Û LÊGERÎNÊ

BÎR

ARAŞTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

Ji Sê Mehan Carekê Tête Weşandin
Üç Ayda Bir Yayınlanır

20ê Sibata 2008

Bûha: 10 YTL

BÎR Reklamcılık -Yayincılık

Sahibi ve Sorumlu Yazışleri
Müdürü:

Mehmet KONUK

Redakte:

Seîd VEROJ

Tîprêzî-Mîzanpaj: **BÎR**

e-mail: kovarabir@yahoo.com
kovarabir@hotmail.com

Şertên abonetîyê

Bo nêva welat salek 30 YTL
Bo derveyê welat salek 80 \$

Çapxane/Matbaa:
Barış Matbaa Mücellit

Davutpaşa cad. Güven Sanayi Sitesi

C. Blok No: 274, 275, 276

İST/Topkapı

Tel:(0212) 6748528-29

Cîyê Rêvebirinê/Yönetim Yeri:

İnönü caddesi Magül İş Merkezi

No: 49

Dağkapı /DİYARBAKIR

Tel: (0412) 2287828

*Berpirsyariya her nivîsê yê nivîskar bi xwe ye.
Mesuliyetiya her nûşeyî ê nûştoxê bi xo ya*

NAVEROK - İÇİNDEKİLER

Ziya AVCI

Mîr Şeref XANÊ BEDLÎSÎ (1543-1604) 7

Seîd VEROJ

Roşinbîr û Têkoşerekî Evîndarê Welat: Kemal FEWZÎ (1891(92)-1925) ...16

Îbrahîm GUÇLU

Serokkomarê Yekem ê Kurdistanê: Pêşewa Qazî MIHEMED25

Sait AYDOĞMUŞ

"Tertele"ye Înadın Bir Politik Dehası: Dr Şivan(Sait Kırmızıtoprak) 39

M. ÇÎYAYÎ

Evdirehmanê Eliyê Ünîs 64

Eyub KIRAN

Mîrêmîran Îbrahîm Paşayê Milî70

Mehmûd M. E. XERZÎ

Yek Ji Doza 49an: Bînbaşî Şewket TURAN.....81

Aram GERNAS

Ferzende Beg92

M. ÇÎYAYÎ

Mihemedê Eliyê Ünîs 97

Metin AKTAŞ

Said-î Kurdî: Kürtlerin Gandisi 103

Receb DILDAR

Qedrîcan 117

Ali BURAN

Malatya Pötürgeli Hamal: Örfî AKKOYUNLU125

Halit Çetin YALAP

Ergün KOYUNCU 130

FERNAND DE VARENNES

İngilizce'den çeviren: Zeri İNANÇ

İnsan Haklarının Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Dil Hakları139

Nezârê CİBO

Hevêrkan Aşîret Konfederasyonu-5149

Rohat ALAKOM

Pîr Dîma, Lêkolerekî Kurd ji Gurcistanê 169

Dr. Ömer ULUÇAY

Kürtçe Kur'an Çevirisi 174

Pêşgotin

Bi derçûna ev hejmara kovara **BÎR**, hejmara duyemîn a dosyaya "*Danasîna 100 navdarên Kurd*" digîje ber destê we. Her wekî hejmara beriya wê, di vê hejmarê de jî hun dê jînenîgariya gelek şexsiyetên kurd ên xebatkar, fedekar, têkoşer û roşinbîr binasin û bixweynin. Bîranîna van şexsiyetan wezîfeyeke netewî û civakî ye û heta ku ji destê me bê, em dê hejmara wan zêdetir bikin.

Xwendevanên hêja, babeta(mijara) nivîsên me bi pirranî nîvrokî û kulturekî ye, lêbelê ev nayê wî wateyê ku em di derbarê hinek bûyerên germ û rojevê de, dîtin û şiroveyên xwe pêkêş nekin. Di wî çarçovê de, em dixwazin derbarê hinek bûyerên di rojevê de, dîtin û şiroveyên kovara **BÎRê** bi we re parve bikin.

Di roja 03.01.2008 de li Amedê teqînêkî çêbû û di dawîya vê teqînê de, heşt kesên siwîl hatin kuştin û şêstûpênc kes jî birîndar bûn. Ya herî xerab jî ku teqîna wê bombeyê çend deqîqeyên din jî bi derengî biketa, dê bi sedan zarokên sava yê kurd bihatana kuştin. Ev teqîn bi çî sedem û armancê hatiye kirin, yan jî bo vê yekê çî sedem tê nîşandan bila bête, bûyer bi naveroka xwe ve çalakiyeke terorî ye. Tenê li bajarê Amedê di nav salek û nîv de, ev teqîna duyemîn e ku li ser xelkê siwîl tête kirin. Bûyerên wisa, tu demekî bi armanceke civakî û siyasî nayin îzahkirin. Tenê armanceke bûyerên wisa heye ku ev jî: ji bo pêkanîna û berdewamkirina desthilatiya li ser civakê, di dilê mirovan de peydakirina tirs û xofê û her weha terorîzekirin û bêistiqrarîkirina civakê ye. Ev cûre bûyer ji aliyê kî ve têne kirin bila bê, em bûyerên bi wî awayî ku xelkê siwîl bikin hedefa xwe şermezar dikin.

Bûyereke din jî, ku ji salekî zêdetir di rojevê de germe germ tête girtin û gengeşîkirin, di xeta sînorên başûrê Kurdistanê de berhevbûna bi sed hezaran leşkerên tirk e. Di vê pêvajoyê de, bi hewldanên dîplomatîk û siyasî yê herêmî û navneteweyî, destûra hêrişên hewayî ji bo çiyayê Qendîlê (li ser pkkê) ji Dewletên Yekîtiya Amerîka (DYA) hate wergirtin û belkî biqismî yê reşayî jî bête wergirtin. Ev operasyonên bi îcazet, ji aliyê rayedarên Turkiyê ve wekî serkevtineke pirr mezin û têkbirina helwêst û tîzê Mesud Barzanî hate nîşandan. Ku teşbîh bi xeltî neye têgehîştin, li gor rayedarên Turkiyê di hedefê de qulek(kûnek) hatibû vekirin û diviya Turkiye bi manewre û hostatiya xwe vê kûnê fireh bikira. Mînak; ew êrişên ku bi sê balafirên çêdibûn, bi sîh balafirên hatin kirin û ev yek di rojname û televîzyonan de wekî tearuzekî gelek mezin hate pêşkêşkirin. Her çî qas di xuyayî de pkk wekî hedef û armanca esasî ya ev hêrişan di hate nîşandan jî, di nav gotar û rêzik û gengeşiyên rayedar û çapemeniya Turkiyê de, hedef û armanca esasî ya vê hêrişê, têkbirina îradeya siyasî ya serokatiya Herêma Federal a Kurdistanê bû.

Turkiye baş dizane ku êdî li herêmê rewşa berê ya Iraqa-erebî venagere. Ji ber vê yekê, evro armanca tehdît û hêrîşên stratejîk ên Turkiyê ev in: 1- Rewşa siyasî û cografî ya Herêma Federal a Kurdistanê di çarçova heyî de bimîne. 2- Rewşa Kerkûkê, ku derbarê vê pirsgirêkê sê pêşniyar di raya giştî ya turk de têne gengeşîkirin: a) Kerkûk nekeve bin desthilatiya Herêma Federal a Kurdistanê, b) Kerkûk wek hêrêmeke federal a cûda bi Bexdayê ve bête girêdan, c) ya din, xewneke xerab e, ku Kerkûk bi herêma Federal a Kurdistanê ve bête girêdan jî, divê mafê ereb û turkmanan di bin garantiya peymaneka navnetewî de bête parastin û hinek dewlet jî bibin garantorê parastina mafê wan(bêşik Türkiye bi vê pêşniyarê dixwaze bibe garantorê parastina mafê tukmenan). 3- Desthelatiya li ser dewlemendiyên xwezayî yên binerd; bi taybetî jî mafê derxistin û firotina li ser petrolê. Türkiye naxwaze mafê derxistin û firotina petrola li Herêma Kurdistanê, di destê Hikumeta Herêma Federal a Kurdistan de be. 4 -Ji hêzên leşkerî yên hikumeta Iraqê cûdatir û serbixwe, hebûna hêzên leşkerî yên Herêma Federal a Kurdistanê. Belê, armanca hêrîş û tehdîdên esasî yên Dewleta Turkiyê ev in, ku serkirdayetiya Herêma Federal a Kurdistanê derbarê xalên li jorê hatine diyarkirin de paşve gav bavêje.

Pirr bi vekirî diyare ku rewşa aloz a di herêma Rojhelatanavîn de berde-wam dike. Her çiqas dewletên awrupayî nêzîkê têzên DYA bibin jî, Dewleta Urius, Sîn û dewletên herêmî li hemberê hevpeymaniya dewletên rojavayî ne. Naxwazin statuquya heyî ya Rojhelatanavîn biguhere. Dewletên herêmî li ser bingeha vê nakokiya siyaseta navnetewî dixwazin li hemberê vê pêvajoya guherînê bibin asteng. Miletê kurd wekî neteweyekî herî mezin ê bîdewlet, jî alîkî ve rûbirûyê durûtiya dewletên mezin e û jî aliyê din ve jî mexdurê dewletên dagirker ên herêmê ye. Ji 1990î vir ve li dinyayê nêzîkê bîst dewletên nû hatin damezirandin. DYA û dewletên Awrupî, bi kêmtirîn tiştê ku di van rojan de ji arnawidên KOSOWAyê re rewşa dibînin, divê ji bo çil mîlyon kurdên di ser axa xwe dijîn re jî rewşa bibînin. Divê em jibîr nekin ku ji aliyê din ve jî, miletekî ku yekîtiya xwe pêk neyîne û li miqabilê dinyayê daxwazên xwe yên rewşa dîyar neke û bo vê yekê ranebe ser piyan, hêzên navnetewî wan ber çavê xwe re nagrin.

Xwendevanên hêja, meha adarê, ji aliyê civakî û netewî ve bi qewimî-na bûyerên xweş û nexweş ve di dîroka kurdan de meheke girîng e. Divê em bi bîranîna ev qewimîn û bûyerên girîng, bîra xwe ya netewî bihêztir bikin, bo dirist têgehîştina evro û pêşniyarên rast ên bo dahatû, jê ders werbigrin. Em bi hêvîya hevdîtina di hejmareka nû ya **BÎR** de, roşana we ya **NEWROZÊ** ji dil û can pîroz dikin.

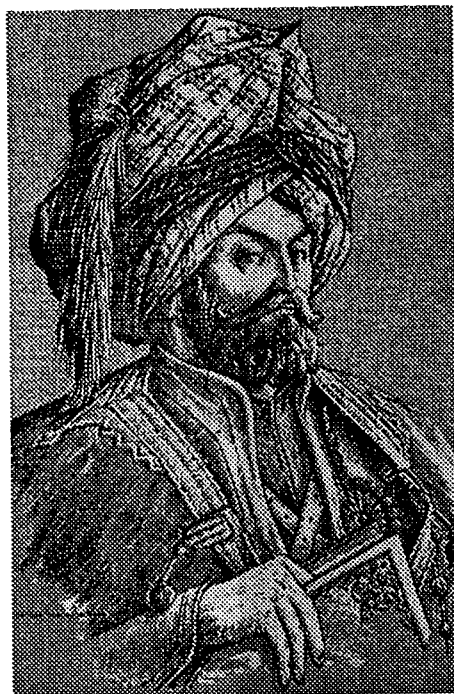
BÎR

Mîr Şeref XANÊ BEDLÎSÎ (1543-1604)

Ziya AVCI

Dema ku mirov bixwaze di derbarê Mîr Şeref Xanê Bedlîsî de tişteki binivîse, hewceye mirov hinek paşde vegere û bi kurtî be jî hinek behsa dîroka Konfederasyona Rojkî û bûyerên hatin serê bavê Mîr Şeref Xan, Mîr Şemseddînê Rojkî û politikaya dewleta Osmanî ya li hemberî mîr û mîrekiyên Kurdistanê destpê bike.

Mîr Şeref Xan ku di Sefheya Çaran a *Şerefnameyê* ya di derbarê malbata xwe de nivîsandiye, koka Mîrên Bedlîsê digihîne Qiralên Kisrayê. Ew dibêje ku wekî di nav xelkê de belav e, ew jî nesla Nûşîrewan û nevîyên wî ne. Lê rastî ew e ku Camasbê kurê Feyrûz ku pêncemîn qiralê Kisrayê bûye, di dema Nûşîrewan de li ser navê Qubad desthilatdarê wilayeta Êrmenîstanê û Şêrwanê bûye. Dema ku Camasb mir, sê kur li pey xwe

Mîr Şeref Xanê BEDLÎSÎ

hiştin û navên wan: Nersî, Surxab û Behwad bûn. Nersî, rêvebiriya Geylanê girt destê xwe û sînoren desthilata xwe fireh kir. Surxab jî kar û barên birêvebiriya Şêrwanê meşand û wî jî wekî birayê xwe kewşenên desthilata xwe fireh kir. Lê kurê sisiyan Behwad, li Xelatê bicih bû û bi eksê herdu birayên xwe neket li pey firehkirina sînora û kewşenên wilayeta xwe. Belê, li gor Mîr Şeref Xan, ew ji nesla vî mîrê han in.

Cardin li gor Mîr Şeref Xan, dema ku nivîsandina *Şerefnameyê* temam dike, ku sala 1597ê zayînî (1005ê koçî) ye, dibêje ku bi ser bidestxistina desthilata wilayeta Bedlîsê re, 760 sal derbas dibin. Ji vê jî tê xuyakirin, ev desthilat teqabûlê destpêka sedsala 9an dike.

Eşîreta Rojkî, ji yekîtiya 24 eşîretên kurd pêk hatiye. Li gor Mîr Şeref Xan, ev 24 eşîretên han, rojekê li ciyekî navê wê Tâb ê li dora Xwêtê berhev dibin û vê yekîtiyê pek tînin. Ev yekîtiya han, pişt re bi ser du şaxên girîng parve dibe. Ji şaxê yekê ya ji 12 guruban pêkhatî re Bilbasî û ya duduyan re jî Qewalîsî hatiye gotin. Ev herdu navên han jî, navê du gundên mîrekên Hekkariyê ne. Li gor rîwayeteke din jî, ev herdu navên han, navê du qebileyên ji Eşîreta Baban in. Tesnîfa van herdu şaxan û ya van 24 eşîretan, di çavkaniyan de bi awakî cihê cihê tên kirin. Em ê li vir tesnîfa ku ji aliyê Mam Hejar ve hatiye kirin werbigrin û pêşkêşî xwendevanan bikin: Rojkî, du şaxên mezin û 24 eşîret in. Pênc ji wan, ku Qeysanî, Bayekî, Modkî, Zoqeysî û Zeydanî ne,

rûniştîyên Bedlîsê yên qedîm in. Dehên wan jî ku ji beşê Bilbasî ne: Keleşîrî, Xerbîlî, Balekî, Xiyartî, Korî, Birêşî, Şekrî, Garisî, Bêdorî û Belagerdî ne. Ew neh eşîretên din jî ku: Zerduzî, Endakî, Pertavî, Girdikî, Suhrewerdî, Kaşaxî, Xaldî, Wastukî û 'Ezîzan in, ji beşê Bilbasî ne.

Niha, gelek bi kurtî be jî piştî behsa dîroka malbata Mîr Şeref Xan, em ê vegerin li ser bûyerên destpêka sedsala 16an û îttîfaqa ku bi riya Mewlana Îdrîsê Bedlîsî bi Yawuz Sultan Selîmê Osmanî re hat girêdan. Bêguman, bûyerên sebebê vê îttîfaqa han û rewşa kurdan a wê demê, ne di daxilê çarçoveya maqalekê de ne ku bê behskirin. Ji ber vê em ê tenê wan bendên vê îttîfaqê pêşkêş bikin. Li gor wê:

1- Dê serxwebûniya mîrektiyên kurd bê parastin, 2) Dê meqamê mîrektiyê ji bav derbasî kurê wî be, weya gor usûla mehellî bê tenzîm kirin. Sultan dê bi fermanekê tayîna cihgir tesdîq bike, 3) Dê kurd di hemî şeran de alîkariya osmaniyan bikin, 4) Dê osmanî li hemberî êrîşên derve alîkarîya kurdan bikin, 5) Dê kurd risûmê (bac) şer'îye bidin beytû'l-mala xelîfe.

Belê ew peyman an îttîfaq an jî navê wê çi dibe bila bibe, ji van maddeyan pêk hatibû.

Lê mixabin, hê tenê bîst sal bi ser vê lihevhatina bi navberiya Mewlana Îdrîsê Bedlîsî pêk hatibû, ku di navbera mîr û mîrektiyên Kurdistanê û Yawuz Sultan Selîm ê sultanê Osmanî de çêbûbû, derbas nebû, dijîtî û dubendî ket navbera wan mîr û mîrektiyên Kurdistanê û Yawuz Sultan Selîmê osmanî. Sebebê vê jî, béguman ji polîtîkaya dewleta Osmanî ya roja yekê ya di derbarê kurdan de destpê dike.

Mele Mehîmûdê Bayezîdî (hezar rehmet li gora wî be) di cihekî de, piştî vegera Yawuz Sultan Selîm ji vê seferê, axavtinên navbera wî û diya wî de derbas dibin, neqil dike û wiha dibêje: "Dema ku Yawuz ji sefera xwe ya rojhilatê vedigere, diya wî jê dipirse: 'kurê min, sefera te çawan derbas bû'. Ew jî dibêje: 'Dayê, min li ser sînorê xwe yê rojhilatê, ji laşan sedek çêkir, êdî ji vir şûn de Sefewî nikarin ji wê sedê derbas bibin û min aciz bikin'. Diya wî jê re dibêje: 'Kurê min, ma ne guneh bû te ewqas însan qetil kirin'. Yawuz dibêje: 'Dayê, min kesekî qetil nekiriye, lê min kurdan wekî sedekê

danî li ser sînorên xwe yên rojhilatê, ew dê wekî sedekê ew sînor biparêzin". Belê, tu tişt, tu gotin û tu bûyer qasî vê axavtina navbera Yawuz û diya wî, polîtîkaya Osmanî ya li hemberî mîr û mîrektiyên Kurdistanê, nikare îzah bike. Ev bi awakî ronî, ku rojên pêşde bi zelalî hat dîtîn, ji Şerê Çaldiranê heta Sultan Mehîmûdê Duduyan, ku bi awakî resmî selahiyet û îktîdarê di merkezekê de berhev kir û bi vê jî dawî bi desthilata mîr û begên kurdan anî, netîceya ew polîtîkaya ku Yawuz ji diya xwe re gotine bûye. Cardin, roja ku Osmaniyan bi kurdan re îttîfaqê kirin û heta ku ew îttîfaq xera bû, polîtîkaya Dewleta Osmanî ya li hemberî kurdan, her tim fêlbazî, kûrkirina dijîtiyan di navbera beg, mîr û mîrektiyên kurdan de bûye. Ya herî girîng jî, tim û tim li hemberî mîrektiyên bi hêz û xurt, piştî mîrektiyên jar û qels girtiye. Bila şaş neyê fehimkirin, vê ne ji bo bicihanîna edalet û piştgiriya jaran kiriye, tam bi eksê wê, ji bo jarkirina wan mîr û mîrektiyên kurdên xwedî desthilat û xwedî hêz bikar aniye.

Belê, me got hê bîst sal bi ser lihevhatina Amasyayê re derbas nebûbû, osmanî li ser ehden ew maddeyên ku di lihevhatinê de derbas bûbûn, nesekinîn. Wekî me li jorê behs kir, destê xwe têkirin nav kar û barên mîrektiyên Kurdistanê yên herî xurt û bihêz. Vê jî bi Mîrektiya Bedlîsê destpê kirin. Ji ber ku wî wextî ev mîrektî di nav hemî mîrektiyên Kurdistanê de ya herî xurt bû.

Piştî bûyera di navbera Mîr Şemseddîn ê bavê Mîr Şeref Xan û

Ulamê de derbas dibe, bi fermana sultanê osmanî, mîrekîtiya Bedlîsê ji destê Mîr Şemseddîn tê wergirtin û mîrekîtiya wilayeta Meletiyê jê re tê dayîn. Lê ew vê li hemberî xwe leyzek hesêb dike û naçe ser birêvebiriya vê mîrekîtiyê. Ji ber ku ev kirina han li dijî lihevhatina di navbera wan de heye dihesibîne û di sala 1536an de, bi nêzîkî 600 malbatên Eşîreta Rojkî re berê xwe dide seraya Şah Tehmasb. Li wir ji aliyê Şah ve pêşwazîyek bi qedir û qîmet jê re tê kirin û unvana "xan"îyê jê re tê dayîn û dibe Şemseddîn Xan. Ew kesên pey re jî li ser wezîfeyên awa awa yê bilind dihêne tayînkirin. Wekî em ê di rêzên bînan de behs bikin, ev çûna han heta sala 1579an dewam dike.

Şemseddîn Xan, li wir bi keça Emîr Xan Mûsillû yê kurê Gûlabî Begê kurê Emîr Beg re dizewice. Belê em ê ji vir şûn de vê ji qelema Mîr Şeref Xan bi xwe neqil bikin:

"Heft salan piştî koça bavê min a vî welatî, ev bêtalîh, feqîr û hejarê han, di 20ê meha zilhicceya sala 949ê koçî (1543yê zayînî) de, ku teqabûlê 'Sala Tuşqan' dike, li qesebeya Kerherudê ya girêdayî Quma Iraqê ji keça Emîr Xan hatiye dinê. Ciyê ku ez ji dayîka xwe bûme, mala jinên Kerherudê bûye. Nesla wan a paqij û mezin diçe digihîje Qadî Şûreyh El-Kufîye ku di nav zana û kesên xwedî fezîlet de xwediyê payekî bilind, nav û dengê mezin bûn... Xwediyê mezin, min ji roja zarokîtiya min heta van rojên han, ku ez ketime pêncî salîyên xwe û heta ji pêncî saliyê jî derbas bûme û hatime gihîştîme sînôrê salên xwe

yên şestî, bi ketina di nav zanayên li gor zanyariyên xwe hereket dikin û bi rabûn û rûniştina kesên kamil ên xwedî fezîlet re bi ser xist...

"Yek ji wan ûrf û adetên qenc û sipehî yê rehmetiyê Şah Tehmasb, ku wekî rîyeke baş dabû li ber xwe û li ser dimeşîya, ew bû ku: zarokên beg û yê fermanê xwe hê di zarokîtiya wan de fikir nav herema xwe ya taybetî... Xwedê rehîma xwe lê bike, Şah, hinek caran wiha digot: 'Ji bo tenikîtiya zewqên we, vebûna zekayên we û derketina qabîliyeten we li holê, hewce ye hûn eleqe ji hînbûna resim çêkîrin û neqasê re jî bidin nîşan'...

"Belê, li gor vî prensîba pîroz, dema ez jî ketim neh saliya xwe, di meheke sala 958ê koçî (1552yê zayînî) de, ez ji bo Herema Taybetî hatim hildan û bi ketina nav meclîsa pîsporan serbilind bûm..."

Pişt re, di sala 1555ê zayînî de, dema ku bavê wî dev ji wezîfeya xwe ya di seraya Şah de berdide, li ser daxwaza bi yekdengî ya Eşîreta Rojkî, hê di 12 salîya wî de wezîfeya mîrekîtiyê jê re tê dayîn û rêvebiriya herêmen Salyan û Mehmûdabadê yê girêdayî Şêrwane jê re tên sipartin. Sê salan li van herêman li ser meşandina kar û bar dimîne. Pişt re rêvebiriya van herêman ji destan tên girtin û li seraya Şah tê bicîhkirin. Pişt re jî wî didin ba walîyê Hemedanê Mihemmed Beg ê xalê wî. Sê salan jî li vir dimîne û vî navî re bi keça xalê we re dizewice û di eynî wextî de kar û barên Eşîreta Rojkî ji wir dimeşîne.

Pişt re walîtiya Geylanê didin destan û tam heft sal vî karî dike. Di bin

fermanderîya wî de gelek şerên biserketî tîn meşandin. Lê ji ber hewayê Geylanê yê ne xweş û nexweşîya webayê gelek kesên ji Eşîreta Rojkî li wir telef dibin. Ew di firseteke bi destketî de daxwaz ji Şah dike ku ji vir bê hildan. Ev daxwaza wî qebl dibe û diçe Qezwînê li ba Şah bicih dibe. Lê wî wextî di nav qizilbaşan de têkelhevî peyda dibin û hinek kes dixwazin ji kalbûna Şah Tehmasb îstîfade bikin û textê saltanatê têxin destê xwe. Li ser vê, Mîr Şeref Xan dixwaze xwe ji van dek û dolaban dûr bixe û bi îzna Şah diçe li wilayeta Şêrwanê bicih dibe.

Di vî navberê de Şah Tehmasb dimire û Îsmâil Mîrza derdikeve li ser textê şahîtiyê. Daxwaz ji Mîr Şeref Xan dike ku ji Şêrwanê derkeve û biçe Qezwînê li balê. Mîr Şeref Xan fermana Şah bicih tîne û diçe Qezwînê li ba Şah bicih dibe. Şah, Mîrêmîrantiya kurdan dide destan û rêvebiriya kar û barên mîr û fermanrewayên Kurdistanê, Loristanê, Goranê û eşîretên kurdan ên din dispêre wî. Lê ev Şah Îsmâilê han, ji bo ku kesekî afyonkêş bûye û di meşandina kar û barên saltanatê de bêîstîqrar bûye, nekariye têkelhevîyên di nav welat de rû didin bide sekinandin. Gelek kes dane kuştin û gelek kes jî li ser karên wan hildaye û xwestiye Mîr Şeref Xan jî ji paytext dûr bixe û li ser vê, rêvebiriya kar û barên hukumeta Nahcîwanê daye destan. Belê em ê cardin ji vir şûn de, ji Mîr Şeref Xan bi xwe seh bikin ka çi qewimîne:

"Bêguman, ew hereketên hevî jê nedihat kirin, ji aliyê Xwedayê mezin ve ji min re mizgîniyek an

îşaretek û yek ji wan 'ewrê berê barîna baranê yê Xwedayê mezin bû. Çunkî ev hatina han, di demeke lihevhatî de mecala vegera min a ji bo welatê bav û bapîrên min û meskenê min dê bidaya destê min. Belê bi rastî jî her wiha derket. Piştî ku salek û çar mehên min li ser meşandina kar û barên hukumeta Nahcîwanê derbas bûn, mizgîniya ji min re dayîna Eyaleta Bedlîsê ji aliyê sultanê mezin û dadmend, padîşahê bi qudret û birêz, siyasetmedarê xwedî tecrube û mahîr, rehmetî û cennetmekan Sultan Murad Xan ve hat dayîn. Ev jî bi saya serê xebat û hewildana Xusrew Paşa yê Mîrêmîranê Wanê, Zeynel Begê Fermanrewayê Hekkariyê û Hesen Begê Mehmûdî çêbû. Wan ji min re ev cewab şandin:

"Dilovanî û dadmendiya padîşah a xusrevî û esîl, qencyên wî yên padîshahtî yên bêser û bin, tu girtî bin bask û çengên parêzgeriya xwe û mafê te yê bav û bapîran, wilayeta ji te ji malbata te ya mezin hatî wergirtin, ji bo te paş de hat dan. Êdî di nav hêminî û dilekî rehet de paşde vegere welatê xwe yê eslî...".

Belê, bi vî awayî ew di sala 1579ê zayînî (986ê koçî) de, bi 400 kesên bi wî ve girêdayî û 200 kesên ji Eşîreta Rojkî ji Nahcîwanê derdikevin û tîn Wanê. Pişt re ji alayê Sultanê Osmanî ve, jê re Mîrêmîrantî tê dayîn û ew jî gelek xizmetên heja jê re dike û di sala 1604ê zayînî de koçê dawîyê dike û diçe ser dilovaniya xwe.

Lê dixuyê, Mîr Şeref Xan hê li ser saxîya xwe, rêvebiriya kar û barên hukumeta Bedlîsê, daye destê kurê

xwe. Ew di vî warî de wiha dibêje: "...îro ku tesadufê dawîya meha zilhîc- ceya sala 1005ê koçî (1597ê zayînî) dike, bi saya dewlet û hereketê Haqanê mezin... min vê wezîfeya han daye destê kurê xwe yê ser riya rastî û bi exlaqê xwe yê baş bi nav û deng, Ebû'l-Me'alî Şemseddîn Beg, Xwedê temenê wî dirêj bike û qedir û siyaneta wî qat, qat zêde bike...". Her wekî em dizanin, ev Mîr Şemseddîn Begê han, bavê Mîr Evdal Xan e. Ew Mîr Evdal Xan ê ku Ewliya Çelebî bûye mêvanê wî û dûr û dirêj pesnê wilayeta wî, kitêbxaneyê wî, xweşî û sipehîtiya welatê wî kiriye. Cardin wî behsa dagîrkirina welatê wî, talan, wêrankerî û birina kitêbxaneyê wî ya gelek dewlemend, ji alîyê walîyê Wanê Melik Ehmed Paşa ve, dûr û dirêj raxistiye ber çav.

Dema mirov behsa Mîr Şeref Xanê Bedlîsî bike, ger bi kurtî be jî behsa berhema wî ya hêja *Şerefnameyê* neke, ew baş nayê fehimkirin. Ji ber vê bi çend rêzan be jî, em ê behsa hinek milên girîng ên vê berhema han bikin.

Belê wisan dixuyê Mîr Şeref Xan di van salên xwe yên jî desthilata mîrektiya xwe dûr de, bi nivîsandina kitêba xwe ya hêja "*Dîroka Kurdistanê ya Qedîm, Şerefname*"yê re mijûl bûye. Cardin em dikarin bêjin ku wî haziriya karekî wiha hê li Îranê bûye kiriye û ihtîmaleke gelek mezin e ku jî vê dîrokê re hê li wir bûye, materyal peyda kirine. Li gelek ciyan geriyaye û bi gelek kesan re li ser vê mijarê peywendî danîne. Ew kitêbên di vî warî de hatine nivîsandin berhev kirine. Bi vî awayî jî di dema dîrketina ji birêvebiriya hukumeta xwe de, amadekariya afirandina karekî wiha kiriye.

Ew beriya ku dest bi nivîsandina vê berhema hêja bike, naverokê jê re amade kiriye û li gor vê neverokê dest bi vî karî kiriye. Ev naverok, kiriye çar sefhe. Ev sefheyên han jî li gor rewşa siyasî, îdarî û statûya mîrektiye kurdan bûye. **Sefheya Yekê:** Di derbarê fermanrewayên mezin ên Kurdistanê de ne ku **ala saltanat û serxwebûniyê bilind kirine û dîroknivîsan ew di rêza sultanên de hesibandine de ye.** Vê sefheya han jî kiriye pênc beş. **Sefheya Duduyan:** Di derbarê fermanrewayên mezin ên Kurdistanê de ye ku **her çendîn negihîştine dereceya serxwebûniyeke temam, lê bi xwe jî xwe hukumdar nehesibandine,** lê di serbestî û azadiyê de gihiştine dereceyek wisan ku hinek ji wan hetta li ser navê xwe sikke lêdane û xutbeyên rojên îniyan li ser mînberên mizgeftan li ser navên xwe dane xwendin. Vê sefheya han jî cardin kiriye pênc beş. **Sefheya Sisiyan:** Di derbarê hinek mîr û fermanrewayên Kurdistanê de ye. Vê jî dike du qisim û qismê yekê dike neh beş û qismê duduyan jî dike duwanzdeh beş. **Sefheya Çaran:** di derbarê serpehatiyên fermanrewa û begên Bedlîsê de ye, ku dibin bav û bapîrên nivîskarê *Şerefnameyê*, Mîr Şeref Xan. Ev sefheya han jî ji destpêkek, çar qisim û dawîyek pêk tê.

Mîr Şeref Xan, seabê nivîsandina *Şerefnameyê* bi vî awayî daye xuyakirin:

"...Vêca ew kesên di bazara nivîsandinê de cewherfiroş û dûrnas in, ew dîrokzanên ku lehengên nav şekerîstana serpehatî, çîrok, deng û behsan in, heta niha riya xwe ber bi

Kurdistanê ve nekirine, behsa dengê gernas û sernasên kurdan nekirine bin devê pênuşê, ew dîroka gelek bi şanazî û xweşiyê ku di tam û bîhna xwe de wek hingivîn û gezoyê ye, gelek mixabin ji aliyê wan ve nayê naskirin û ketiye bin piyan û bi tu awayî dest û devên xwe lê nêzik nekirine. Ez î jar, bêtaqet, bêdest û zimanketîm ser wê xeyalê ku vê mijara han a ji taqet û qudreta min gelek der; behs û serpêhatiyên mirovên mezin, kesên bi nav û deng, serdar û fermanrewayên kurd û Kurdistanê berhev bikim... binivîsim û navê wê deynim: **ŞEREFNAME**. Hemî daxwaz û armanca min jî ew e ku xanedanên mezin ên Kurdistanê navê wan di nav navan de bimîne û ji bîr neçe..."

Wekî em dibînin, ruhekî û giyanekî ew han daye ku vê berhema han binivîse û biafirîne. Vêca bêguman ew jî, wekî di ciyekî din de bi xwe behis dike, "ruh û giyanekî qewmî ye".

Xala duduyan ku ji aliyê Mîr Şeref Xan ve di *Şerefnameyê* de behsa wê hatiye kirin, danexuyakirina sînorê coxrafîk ê Kurdistanê yê wî wextî ye. Em ê wê jî cardin ji *Şerefnameyê* werbigrin:

"Sînor û kewşenê welatê kurdan ku navê wê Kurdistan e, ji ser qeraxên Behra Hurmuzê -ku dikeve ser Okyanusa Hindî- dest pê dike û ji wir xetek rast dikêşe û tê heta digihîje herêma Meletiyê û Mereşê. Welatê Faris, Iraqa 'Ecem, Azerbaycan, Êrmenîstana Biçûk û Êrmenîstana Mezin dikevin milê bakurê vê xeta han. Iraqa 'Ereb, Mûsil û Diyarbekir dibin başûrê vî sînorê han. Ji derveyî vê jî, gelek ji eşîret û qebîleyên kurd

ber bi aliyê herêmên rojhilatê ve belav bûne û serên wan çûye gihîştîye herêmên rojavayê..."

Xaleke din a girîng ku Mîr Şeref Xan di *Şerefnameyê* de ronî kiriye, tesnîfa eşîret û zarawayên Kurdî yên wî wextî ne. Mîr Şeref Xan di vî warî de wiha dibêje: "Eşîretên serekî yên kurdan, di warên ziman, ûrf û adet û rewşên xwe yên civakî de dibin çar beş:

Beşa yekan: Kirmanc (Kurmanc)

Beşa duduyan: Lor

Beşa sisiyan: Kelhur

Beşa çaran: Goran."

Lê sed mixabin, beşa sisiyan tam heliyaye. Ji beşa duduyan jî, Lora Mezin ku dibin Bextiyarî, ji binî ve wenda bûne û îro xwe faris dizanin. Ji vê jî, tenê Feyliyên ji Lora Biçûk mane, ku xwe kurd dizanin. Wekî em dizanin, Kurmanc jî: Soran û Kurmanc in. Goran jî Kirmanc (Dimilî/Zaza) û Goran (Hewreman) in.

Bêguman, wekî min di pêşî de jî da xuyakirin, gelek milên girîng û awa awa yên *Şerefnameyê* hene ku mirov li ser bisekine û her yek ji wan mijara lêkolînên serbixwe û nameyên doktorayê ne, di çarçoveya maqalekê de, ne mimkun e mirov bikare li ser bisekine. Ji ber vê, em ê li vir bi kurtî be jî derbasî behsa berhema hêja ya Mîr Şeref Xan, *Şerefnameyê* bibin. Cardin bi kurtî be jî behsa wergerên *Şerefnameyê* yên bi ser zimanên cihê cihê de hatine kirin, ew kitêbxaneyên destnivîsên *Şerefnameyê* tê de hatine parastin û tabloyên *Şerefnameyê* yên minyatûran bikin.

Wergera *Şerefnameyê* ya yekem, di sala 1667/1668 zayînî (1078ê koçî) de,

bi zimanê tirkî, ji aliyê mîrekî Bedlîsê yê navê wî Mihemmed Begê kurê Ehmed Begê Mîrza ve hatiye kirin. Wergera duduyan cardin bi zimanê tirkî ye û di sala 1681ê zayînî de, ji aliyê kesekî nasnavê wî "Şem'î" ve, ji bo mîrekê kurd ê navê wî Mustefa Beg re hatiye kirin. Du wergerên wê yên din ên tirkî hene; yek jê ku tê gotin ji aliyê dewletê ve hatiye kirin, di sala 1930î de ji aliyê mamosteyekî Diyarbekirî yê navê wî Suleyman Savci ve bi alfabeya latînî hatiye kirin. Wergera din jî ya Seydayê M. Emîn Bozarslan e.

Wergera wê ya almanî, di sala 1853-1859an de, li paytextê Avusturyayê Vîyanayê ji aliyê G.A.Barbe ve hatiye kirin. Wergera fransî, di navbera salên 1868-1875an de ji aliyê farisîzanê mezin F.B.Charmoy ve li St: Petersburgê hatiye kirin. Pêşgotinên van herdu wergeran û ya bi rûsî jî, kesên ku pîşporê vê mijarê ne, gelek bi qîmet û hêja dihesibînin.

Du wergerên wê yên 'erebî hatine kirin. Yek di sala 1948an de, ji aliyê M. 'Elî 'Ewnî Begê ve û ya duduyan jî di sala 1953an de ji aliyê Mele Cemîl Bendî Rojbeyanî ve hatiye kirin. Wergera rûsî jî, cilda yekê di sala 1967an de û cilda duduyan jî di sala 1976an de, ji aliyê Yefgina Vasiliva ve hatiye kirin.

Wergera kurdî ya bi lehçeyê soranî ji aliyê Mam Hejar ve hatiye kirin. Wergereke wê ya bi kurdî û bi zaravayê kurmançî ya bi destnivîs, ku ne temamê *Şerefnameyê* ye, kurtiya wê ye, di sala 1858-1859an de, bi handana Aleksander Jaba, ji aliyê Mele

Mehmûdê Bayezîdî ve hatiye kirin. Wergera *Şerefnameyê* ya duduyan a bi zaravayê kurmançî, ji bo çarsedsalîya temambûna nivîsandina cilda yekê ya *Şerefnameyê*, di sala 1997an de ji aliyê min ve hat amadekirin û ew li Stockholmê ji aliyê Weşanxaneyê Apecê ve hat çapkirin. Çapa duduyan jî di çarsedûdeh salîya wê de hat pêşkêş kirin û di sala 2007an de, li Stenbolê ji aliyê weşanxaneyê Avestayê ve hat çapkirin.

Gelek nusxeyên bi destnivîs ên *Şerefnameyê* di kitêbxaneyên cihanê yên cur bi cur de hene. Dr. Kemal Mezher Ehmed behsa 22 liban dike. Lê wekî dê di îlaweya ku me di dawîya rûpelên *Şerefnameyê* de weşandiye bê dîtin, behsa 39 liban tê kirin. Ev karê han ji aliyê mamoste Enwer Sultanî ve hatiye kirin û me jî kurtiya wê wekî îlawe di dawîya rûpelên *Şerefnameyê* de weşandin. Di vê xebatê de bi kurtî navên ew kitêbxaneyên ev destnivîs tê de hatine parastin bi kurte agahdariyên di derbarê wan de hatine dayîn, hene. Ji wan kesên ku bixwazin di vî warî de lokîlînê bikin, çavkaniyeke gelek hêja ye.

Bêguman, bi çend rêz û maqaleyan, ne mimkune ku mirov bikaribe agahdariyeke fireh têxe ber destê xwendevanan. Ji ber ku, her sefhe, her beş, her şax û çiçekê *Şerefnameyê* bi serê xwe dikarin bibin mijarên lêkolîn û nameyên doktorayê. Beriya ez dawî bi van kurteagahdariyên di derbarê *Şerefnameyê* de bidim, ez dixwazim behsa tabloyên minyatûr ên di nusxeya yekê ya bi destxetê pîroz ê Mîr Şeref Xan bi xwe ye bikim. Wekî me behis kiribû, dema ku Mîr Şeref Xan di seraya Şah Tehmasb de dest bi per-

werde û hîndekariyê kiribû, hînê sen'etê resim kêşan û neqaşîyê jî bûbû. Ji ber vê, di esnayê amadekirina Şerefnameyê de, hinek bûyerên dîrokî, bi minyatûran teswîr kirine. Ew bi ser hev 20 tablo ne. 16yê wan di cilda yekê ya Şerefnameyê de ne û çarên wan jî di cilda duduyan de ne. Ev nusxeya Şerefnameyê ya bi destxetê wî bi xwe, bi çî riyê be, min nekarî ez agahdariyek di vî warî de bidestbixim, çûye ketiye Kitêbxaneya Bodleian a Zanîngeha Oxfordê û niha li wir bi awakî nazik tê parastin.

Mamoste 'Ebdurreqîb Yusif, li ser van tabloyan lêkolîneke hêja kiriye û min jî di wextî wê de ew bi dest xistin û di kitêbeke xumalî de, bi zaravayê Kurmancî û bi alfabeya latînî jî çapê re amade kir. Çapa yekê ji alîyê weşanxaneya Jîna Nû ve li Swêdê û çapa duduyan jî ji alîyê weşanxaneya Avestayê ve li Stenbolê hatiye kirin.

Di dawîyê de, bi riya vê maqaleyê û kovara **BÎR**ê re, ez dixwazim li vir noqteyek ku hewce bû di çapa duduyan a Şerefnameyê de bihatibûya diyarkirin, lê ji ber jibîrkirinê be yan îhmalê, nehatiye kirin, dixwazim bidim xuyakirin. Ew jî bibîranîna bi rêz û bi hurmet du kesên ku keda wan di Şerefnameyên kurdî de heye û niha herdu jî ne di nav me de ne û ji nav me mala xwe barkirine. Yek jê Mele Cemîl Bendî Rojbeyanî ye û yê din jî M. Aslan Kaya (Sîdîq) ye.

Mele Cemîl Bendî Rojbeyanî, redakteya Şerefnameya bi zaravayê Soranî kiriye û ji serî heta binî ew bi jêrnotên xwe yên gelek bi qîmet xemilandiye û bi vî karî, li gor bawerîya

min Şerefnameyê hê jî dewlemend kiriye. Ew di salên 2000î de di temenê xwe yê ji 80yî derbasbûyî de ji alîyê celladên Sedam ve hat qetilkirin. Bila gora wî tijî nur be.

Aslan Kaya yê nefsbîçûk û fedekar jî di esnayê amadekirina Şerefnameya bi zaravayê kurmancî de, hem bi alîkariya xwe ya di hêla teknîkî de û hem jî bi pêşniyarên xwe yên di cih de yên li ser çend xalan, keda xwe têkir nav amadekirina vê berhemê. Bi vê munasebetê ez van herdu însanên ku îro ne di nav me de ne, bi rêz bibîr tînim.

Bi hêviya ku em bi vê berhema hêja û keda giranbiha ya mîrê xwe, Mîr Şeref Xanê Bedlîsî xwedî derkevin û wî mîrê mezin jibîr nekin.

Roşinbîr û Têkoşerekî Evîndarê Welat:

KEMAL FEWZÎ (1891(92)-1925)

Seîd VEROJ

*Dilo bêje Kemal Fewzî tu kani?/Tu dilxweş be, bi van rojên ciwanî
Dizanim ku divî wextî tu rabî/ Welatê me ji xwinrijan cida bi.*

Cîgerxwîn

Kemal Fewzî di sala 1891-92 de ji dayik bûye û bi eslê xwe ji qeza Hîzanê ya girêdayê Bedlîsê ye. Ji malbateke muhterem û navdar e. Navê bavê wî Reşîd e. Bavê wî demeke dirêj sawcîti (dozgerî) kirîye. Kemal Fewzî ji sê zarokên lawîn yek bû û yek ji xwişka wî hebû. Di 13 salîya xwe de bo xwendinê ji welatê xwe dûr dikeve û bi mebesta xwendina Mekteb-î Herbîye diçe Stenbolê. Piştî xilaskirina Mekteb-î Herbiye, di sala 1912an de dema ku bi tevî şerê Balqanan dibe, emrê wî nêzîkê bîst salî ye. Di wî şerî de birîndar dibe û ji ber seqetiya xwe teqawut dibe.

Kemal Fewzî xwendevan û lêkolînerê zîrek bû. Di tezeyîya jîyana xwe de dest bi nivisîna helbestan dike. Naveroka helbestên wî yên destpêkî bi hesreta dûrketina ji malbat û welat û

Kemal FEWZÎ

evînê têne honandin. Her wiha ji ber ku di Mekteb-î Herbiye de dixwend, li destpêkê propagandaya îttihatçîtiyê ji tesîr li wî dike. Ev yek, di naveroka helbestên wî yên ji wê demê ve mayî de bi zelalî xuya dibe. Di helbesteka xwe ya bi navê "Di Bin Alayê De" weha dibêje: *Nûra vê alayê hîlal e, rengê wê ji soriya sipêdê ye/ Pêlên li ser dihejin ji xwîna Ertoxruî ye/ Li ser burcê wek perîyeka bi perr e, devilken e/ Ey ala bilind hebûna te nîşanê welatê xoşewîst e!*¹ Bi gotineka gelêrî, berê rojê bi bêjingê nayê girtin, yanî rastî nayin veşartin. Kemal Fewzî jî pêre rastiya xwe ya dîrokî û netewî têdigîje, ber bi dawî-anîna mektebê re, xwe ji tesîra propaganda û derewên îttihatçıyan xelas dike û dibe kurdperwerekî xas û çalak.

Ahmet Ozcan ku bi navê "İmparatorluk Çökerken Yeni Bir Ulusun Tahayyülü /Di Dema Têkçûna Împeratorîyê de Xiyalkirina Pêkhatina Neteweyê Nûh" lêkolînekî li ser kovara JÎNê kiriye û di beşê nivîskarên kovarê de, helbesta wî ya li jorê destnîşan dike û di derbarê guherîna Kemal Fewzî de weha dibêje: Çîroka guherîna Kemal Fewzîyê "Türkperwer" bo Kemal Fewzîyê "Kurdperwer" hêjayê lêkolînê ye. Di nav demeke kurt de kîjan pêvajoya dîrokî dikare ramanên merîvekî ew qas biguherîne. Di derbarê netewetîyê de, lêkolîna vê pêvajoyê bo diyarkirina pozîsyona elîten kurd dê bibe diyardeyeke girîng.²

Her çiqas Ahmed Ozcan, pêvajoya

guherîna Kemal Fewzî hewaleyê demeke nedîyar bike jî, em dikarin sedemên esasî yên guherîna wî ya ji aliyê fikr û ramanê ve wisa diyar bikin: Beşdarbûn û pratîka wî ya di Şerê Yekemîn ê Cihanê de, xwendekarî û zîrekiya wî û piştî teqawutbûna mecburî pêkanîna têkiliyên germ û nêzîk ên bi xwendekar, roşinbîr û rêxistinên kurd ên li Stenbolê re.

Dema ku **Komeleya Tealî ya Kurdistanê** tête avakirin, Kemeal Fewzî dibe yek ji damezrêner û endamê çalak ê komelê. Heman demî di lijna derhênerên kovara JÎNê de cîh digre û dibe yek ji nivîskarê wê yê berdewmî. Di gelek hejmarên kovara JÎNê de li ser hev çardeh nivîsên wî derketine. Têgehîştina ramyarî û felsefî ya Kemal Fewzî, di nivîsên wî de wisa xwe dide der: "Di kaynatê de rewş û bûyer bi berdewmî diguherin..."³ Kemal Fewzî di çarçova vê têgehîştina felsefî ya materyalist de, di derbarê guherîna civakê de jî weha dibêje:

"Her wextek, feyza xwe ji wexta beriya xwe wêdigre, bi têgehîştina fikr û raman û felsefeya xwerû ya dema xwe jî, jê vediqete. Di berdewmîya vê pêvajoya dewrûdaim a bêdawî de, nîzamiyê nebûna guherîna civakan di çarçova şiklekî diyarkirî de nehatiye destnîşankirin.

Dîrok hîç wextekî nebûye şahidê hevkarîyeke giştî ku ji bextiyariya (kamiraniya) mirovatîyê re bibe temînat û ji ber vê yekê bindestiya netewî he-tanî vê wextê jî berdewmî dike."⁴

¹ Ahmet Özcan, *İmparatorluk Çökerken Yeni Bir Ulusun Tahayyülü (Di Dema Têkçûna Împeratorîyê de Xiyalkirina Pêkhatina Neteweyê Nûh)*, r. 41, weşanên Lotus, Nîsana 2007-Anqere

² Jêdera berê, r. 41

³ JÎN (kovara kurdî-tirkî (1918-1919)), Cild: 1, r. 233, werger û amedekar: M. Emin Bozarslan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

⁴ Jêdera berê, r. 235

Kemal Fewzî di çarçova vê lênêrîna felsefî ya li jorê diyarkirî de, dused salên dawî yên pêşkevtina civakî jî wisa şirove dike:

“Di nav lênêrîn û ramanên hizirkarên sedsala XVIII. de, esasên desthilatiya netewî yên ku ji aliyê Rousseau ve hatibûn destnîşankirin, tenê nebûn sedemê amadekirina pêkhatina Şoreşa Fransîzî, divê bête qebûl-kirin ku esasên sosyalîzma evroyî jî ta digîje sedsala XVIII.ê. Sedsala XX., ji alîkî(layekî) ve bi xwîn û agir derketiye rûyê dîrokê, ji aliyê din ve jî esasên hiquqî yên azadiya pêşkevtina neteweyan û azadiya mirovatîyê dirist kiriye.”⁵

Bêguman guherîna fikrî ya Kemal Fewzî, di jîyana wî de dibe sedemê destpêka pêvajoyeke nûh. Têkiliyên wî yên bi rêxistin û roşinbîrên kurd re, bi taybetî jî têkoşîna azadî û serxwebûna milletên di bin nîrê Împeratorîya Osmanî de, pirr tesîr li wî dike, ku heman tiştî bo milletê xwe jî rewa bibîne û pêk bîne. Piştî vê guherînê êdî ew ne Kemal Fewzîyê berê ye. Pê re fikra netewî ya kurdî peyda dibe û êdî ew dahatûya jiyana xwe di nav dahatûya milletê xwe de dibîne û bo hişyarbûna netewî deng li wan dike, dibêje “Hûn çî qas lez ji riya zerarê vegerin ew qas bikêr e, eger hûn vî karî di gavekî leztirîn de pêk neînin, dê qirnên (neslên) dahatû ji we pirs bikin û bibêjin: **Çavê we kor û guhê we kerr bû?**”⁶

⁵Jêdera berê, r. 235

⁶JÎN(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: III, r. 629, werger û amedekar: M. Emin Bozarlan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

Dr. Fuad Berxo(Dr. Fuad), di nameyeke xwe yê bo hejmara 5. a kovara JÎNê de, kêfxweşî û memnuniyetiya xwe ya derbarê guherîna kesên wekî Kemal Fewzî dike û dibêje: “Ev e, gelek hevalên me yên ku bi hemû ruhiyet û naveroka xwe ve kurd bûn lêbelê xwe nêzîkê kurdayetî nedikir û ji gengeşiyên derbarê kurdan jî dûr diketin, evro bi hişyarî û baweriyêke dilsoz tevî tevgerê dibin.”⁷

Ji vê pêvajoyê şûn de, di jîyan û mejîyê Kemal Fewzî de êdî fikra netewî û têkoşîna doza Kurdistanê di beriya her tiştî de tete.

Wekî ku tete zanîn piştî Şerê Yekem ê Cîhanê, hinek rêxistinên siwîl ên kurd ji aliyê roşinbîr, xwendekar û kurdperweran ve li Stenbolê hatibûn damezrandin. **Cemiyeta Tealî ya Kurdistanê**, yek ji wan rêxistinan bû, ku di 30ê Kanuna 1918 de hatibû damezrandin û heman demê kovareke bi navê JÎN diweşand û belav dikir. Kemal Fewzî jî dibe endamekî çalak ê **Cemiyeta Tealî ya Kurdistanê**. Hem karûbarê katibiyê û hem jî digel Memduh Selîm, mesûliya rêvebirina xebata çapemenîyê digre ser milê xwe. Her wiha bi nûkila qelema xwe ya tûj û bihêz jî, di nav rûpelên kovara JÎN de dibe tercumanê derd, armanc û daxwazên milletê kurd. Cûr bi cûr nivîsên wî di nav rûpelên hejmarên-cûda yên kovara JÎNê de hatine weşandin. Mijara (babeta) nivîsên Kemal Fewzî îro jî di rojevê de ye û girîngiya xwe dipê. Kemal Fewzî, di nivîsa xwe

⁷JÎN(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: I, r. 321, werger û amedekar: M. Emin Bozarlan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

ya bi sernavê "Derd Xelas Nabe"⁸ de diyar dike ku di wexta Şerê Yekem de digel jenosîda ermenan, gelek kurd jî hatine kuştin û ji cih û warê xwe hatine dûrxistin û koçberkirin. Ew vê fikrê xwe, di hevdişina 28 Çiriya Pêşî ya 1923ê de ji konsolosê Rusî yê Êrmiyê re jî dibêje. "Tirk dixwazin li Kurdistanê hîn bêtir hêzên xwe bicî bikin û siyaseta xwe ya berê dubare bikin. Ew dixwazin beşekî mezin ê niştcehên kurdistanê û bi taybetî jî kurdên hawîrdora Wan û Bedlîsê bişînin bajarên rojavayê Tirkîyê."⁹ Û dibêje ew ên ku ji vî şerî herî zêde xusar dîtin kurd in.

Her weha ew, encam û serûvena hewldanên derbarê dîroka kurd û pêvajoya Şerê Yekem ê Cîhanê, ji gelê kurd re wisa diîne ziman. "Lê mixabin kes serûvena giliya we ya ku mirovatiyê dixê nav dehşetê û giliya serûvena we ya ku dîrokê şermezar dike nayîne bîra xwe."¹⁰

Kemal Fewzî di nivîseke xwe ya di de ji sedsala bîstan wisa şirove dike, "Di vê sedsalê de her çi qas ji aliyê şarezayî û teknolojiyê ve, ji aliyê zanistî û sinayîyê ve berhemên herî zîrek hatibin afirandin jî, lêbelê sedsala bîstan bi wijdana xwe her daketî ye, guhên wê kerr û çavên wê kor bûne!"¹¹

K. Fewzî, di nivîseka xwe ya bi navê "Kurdistan'daki Kent Sakinleri

Türk Müdür?/Gelo Rûniştvanên Bajarên Kurdistanê Türk in?" de, aidiyeta etnikî ya rûniştvanên bajarên Kurdistanê, bi referansên dîrokî û civaknasî gengeşî dike û bersîva yên ku nifusa van bajarên tirk dibînin wisa dide:

"Evro yên ku dijberê kurd bûna nifusa van bajarên derdikevin, di van bajarên de ji aliyê rûniştvanên bajêr ve axaftina zimanê turkî, wekî îspatekî diyar dikin. Ev îddîyên wan ji gelek alîyan ve pûç in. Me li jorê bi berfirehî diyar kir ku turk di dîroka nêzîk de hatine li van deveran bicî bûne. Ji aliyê dîrokî ve hatina turkan bo van deveran bi kurdan re muqayese kirin, îddîyeyeke pûç e. Ji aliyê din ve, axaftina zimanê civakê, nabe îspata aîdbûna li ser wê civakê. Mînak: Axaftina zimanê turkî bibûya îspata turkbûnê, dê parvekirina cûhûyan di navbera dewletên desthelatdarên ku lê dijîn de gelek zahmet bibûya. Evro heman tişt bo rum û ermenan jî wisa ye."¹²

Ji nivîsa Kemal Fewzî ya bi navê "Çîrokên Kurdan" jî diyar dibe, ku Fewzî li ser edebiyata gelêrî ya kurd jî xebitiye û xebata di vî warî de wek wezîfeyeke netewî û parçeyeke jî xebata dîrokî qebûl kiriye. Ji bo vê yekê dibêje "wekî her tiştê wî, ew efsaneyên xoşevîst û baş ên neteweya bêçare jî li bin xweliya jibîrbûnê de mane. Ew ên ku min bihîstine bêtî ku ez tiştêkî li ser zêde bikim, wekî eslê

⁸ JîN(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: V, r. 1015, werger û amedekar: M. Emin Bozarslan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

⁹ Belgeleerle Şeyhî Said Hareketi, Bolşevikler ve Kemalistlerin Sıç Ortaklığı, bn. www.Newroz.com

¹⁰ JîN(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: IV, r. 872, werger û amedekar: M. Emin Bozarslan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

¹¹ JîN(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: III, r. 628, werger û amedekar: M. Emin Bozarslan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

¹² JîN(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: II, r. 355, werger û amedekar: M. Emin Bozarslan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

wan ê xwerû pêşkêşî we dikim.”¹³ Di berdewamiya heman nivîsa xwe de dibêje:

“Qasê ku ez dizanim û dikarim dê efsaneyên kurdan berhev bikim, bişînim bo rûpelên hêja yên kovara *JÎNê* re û li ber çavên zanyarên mîto-lojiyê raxînim û pêşkêşê însaf û lêkolîneriya wan bikim. Wê demê mimkun e ku van nivîsan, bêînsafîya Diyarbekirîyekî nankor* jî derxîne holê, ku ev efsaneyên xoşewîst ên kurd bi navê çîrokên "*Dede Korkut*" guherandiye.”¹⁴

Piştê ku Cemiyeta Tealî ya Kurdistanê ji ber lênêrînên cûda yên wekî serxwebûnxwazî û otonomîxwazîyê, ku serkêşîya vê nihêrînê Seyid Evdîlqadir dikir, di 27ê Sibata 1920an de jihev bû, Kemal Fewzî di rêza serxwebûnxwazan da cîyê xwe girt. Vê grubê di bin serokatiya Emîn Elî Bedirxan de bi navê "**Kurd Teşkilatê Îctimaiya Cemiyetî**" komeleyeke nû damezirandin. Di nav vê grubê de yên wekî: "Emîn Elî Bedirxan (Botan), Ferîd Beg, Şukrî Baban (Suleymaniye), Fuad Baban (Suleymaniye), Hikmet Baban (Suleymaniye), Dr. Ebdullah Cewdet (Arapkîr), Dr. Şukrî Mihemed (Baqirmaden), Kemal Fewzî (Bedlîs), Ekrem Cemîlpaşa (Amed), Nejmedîn Huseynî (Kerkûk), Memduh Selîm (Wan) û Mewlânzade Rîfât"

¹³ *JÎN*(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: IV, r. 952, werger û amedekar: M. Emin Bozarlsan, weşanxana Deng-Sewêd-1985.

¹⁴ (*Li vê derê kesê ku bi navê Diyarbekirîyê nankor tête binavkirin, bi ihtimaleke mezin Ziya Gokalp e. Gokalp, di serî de wek kurdperwerekî derket holê, lêbelê paşê bêbextî li millet û doza milletê xwe kir; bû turanî û turkperwer. Bn. jêrenota M. Emîn Bozarlsan, r. 935), heman jêder, cild: V, r. 953

hebûn.”¹⁵ Ev grub di heman demê de bi navê "Demokratên Kurd" jî tete nasîn û di damezirandina "Kurd Millet Fırqesî/ Partîya Milletê Kurd" de jî cî digirin. Piştî ku ev partî ji alîyê hikumetê ve tete girtin, bi serokatiya Necmedîn Huseynî "Partî Demokratî Kurd" dadimezrînin.

Dema ku Îttihatçıyan bi dewletên Antant re li hev kirin, êdî giraniya hêza xwe dan ser Stenbolê. Di encama vê lihevkerîyê de, şertên xebata li Stenbolê gelek giran bûn. Ji ber vê, gelek endamên Komîteya Stenbolê berê xwe dan Kurdistanê. Jixwe ji berê ve di navbera Komîteya Stenbol û Komîteya Erzromê de xebat û têkiliyên yekbûnê hebûn. Ev rewşa şênber jî bû sedemê lezandina vê pêvajoyê. Li gorî raporta konsolosê Rûsî Pavlovsky, "Komîteya Kurd ya Stenbol û Komîteya Kurd ya Erzromê par di meha Nîsanê de (Nisana 1922 - S. Veroj) yekîtiya xwe pêkanîne.”¹⁶

Bi yekbûna komîteyên Erzrom û Stenbolê, Komîta Kurd ya Erzromê navê xwe guherandiye bûye "**Komîteya Nawendî Kurdistan.**"¹⁷

Konsolosê Rusî yê Erzromê Pavlovsky, di heman raporta xwe de derbarê damezrandina dîroka Komîteya Erzromê dibêje:

"Komîteya Kurd ku di pêvajoya Kongreya Erzromê(23yê Temuza

¹⁵ *JÎN*(kovara kurdî-tirkî(1918-1919), Cild: I, r. 101, werger û amedekar: M. Emin Bozarlsan, weşanxana Deng-Sewêd-1985

¹⁶ Di derbarê Meseleya Kurd de raporta bi dîroka 26.07.1923 yê Konsolosê Erzromê Pavlovsky, bn. www.Newroz.com

¹⁷ Erzurum Konsolosu Pavlovsky'nin *Kürt Meselesi* *hakındaki 26.07.1923 tarihli raporu*, www.Newroz.com

1919- S. V) de hatibû damezirandin, bi muhalefetê re di nav têkiliyên nêzikê de bûn. Komîteya Kurd, têkiliyên bi muhalefeta Tûrkiyê re bi rêka Xalid Begê Cibrî birêve dibir. Xalid Beg, hem nûnerê Komîteya Kurd bû û hem jî serokê eşîra Cibran bû.¹⁸

Konsolosê Rusî yê Urmiyê di raporteke xwe yê di navbera 16yê Çirî (Kewçêr) û 1 ê Kanûna 1923yan de jî dedibêje:

"Kemal Fewzî, ji bo ku di navbera Simko û Konsolosxaneyê Rusî de peywendiyê pêk bîne, ji aliyê Komîta Kurd ya Erzromê ve hatiye wezîfedarkirin. Ji bo vê yekê Kemal Fewzî roja 20ê Çiriya Pêşî biryar dabû ku bi Konsolosxaneyê me ya Urmiyê re hevdîtina bike û ew di 28ê Çiriya Pêşî de gihaşte Konsolosxaneyê me û xwe bi me da naskirin." "Di hevdîtina me û Kemal Fewzî de, wî, xwe wekî endamê komîteya navendî ya rêxistina kurd û endamê beşê propaganda yê komîteyê da naskirin. Di hevdîtina me de Kemal Fewzî bal kişand ser babetek (mijarek) û got: Xalid Beg berdewamî bi serokên kurd yên li Stenbolê re di nav têkiliyê de ye, ew bi xwe jî endamê gruba Stenbolê ye û ev grub bo Kurdistanê serbixwe dixebite."¹⁹

Wî di heman hevdîtînê de, armanc û lênêrîna Komîteyê jî aşkira kiriye di derbarê meseleya kurd de:

¹⁸ Belgelele Şeyh Said Hareketi, Bolşevikler ve Kemalistlerin suç ortaklığı, bn. www.Newroz.com

¹⁹ Erzrum Konsolosu Pavlovsky'nin Kürt Meselesi hakkındaki 26.07.1923 tarihli raporu. www.Newroz.com

"Komîteya Erzromê, berê di nav sînorên dewleta Tûrkiyê de daxwazkirina otonomî bo Kurdistanê, wekî programeke asgarî qebûl kiribû. Lêbelê ji par ve diyar bû ku Dewleta Tûrk di pratîkê de tu daxwzeka kurdan pêk nayîne. Li hember vê rewşê tenê rêyekî li pêşîya me kurdan dimîne, ku ew jî bihêzkirina şiyara Kurdistanê serbixwe ye. Ji ber vê yekê Komîte, di çarçova biryarên wergirtî de dê ev pêngavên pêdivî bavêje: 1- Di nav rêxistineke berfireh de pêkanîna yekîtiya hemû serokên Kurdistanê Bakur û amadekirina serhiladaneke çekdarî ya giştî; 2- Pêwendî danîna bi Yekîtiya Sovyetê re û li ser piştgiriya wî ya bo Têvgera Netewî ya Kurd pêkanîna hevdîtinan; 3- Pêkanîna têkiliyên bi serokên Kurdistanê Başûr re; 4- Ji bo berdewamkirina têkiliyên bi Simko re, verêkirina endamê Komîteyê li cem Simko ku daîmî li wê derê bimîne.

Ji ber vê yekê, em nûka amedekariya serhildanekî dikin bo meha Adarê. Ji bo ku Komîteya Kurd bigîje armanca xwe, yanî ji bo azadkirina gelê kurd ê bextreş, çavê wî li alîkarî û piştgiriya Dewleta Yekîtiya Sovyetê ye. Van tiştana hemû bêtî ku bêne zêdekirin û gewrenişandan hatin axaftin. Kemal Fewzî wek gotîna dawî weha got: Divê hun di encamê de bo min bêjin, gelo dê Dewleta Sovyetê piştgiriya kurdan bike yan na? Eger hun piştgiriya me nekin jî, em dê têkoşîna xwe berdewam bikin. Eger tevgera me li hember turkan biser nekeve û bête çewisandin jî, em dê wek budeleyan nerawestî, wekî şêran bimrin."²⁰

²⁰ Jêdera berê.

Digel ku nûnerên Komîteya Îstiqlal a Kurdistanê, daxwaz û armanca tevgera kurd bi gelek zelalî pêşkêşê Dewleta Sovyetê kirine û bo ragehandina mafê çarenûsiya xwe, ji wan piştgirî û alîkarî xwestine jî, wan qet piştgirî nedaye Têvgera Rizgariya Netewî ya Kurd. Bervajê vê yekê, Têvgera Netewî ya Kurd bi hevkarîya împeryalizma Îngiliz tawanbar(sucbar) kirine û piştgirî dane Têvgera Mistefa Kemal. Raskolinikof di rojnameya *Pravda* ya roja 26.02.1925 derbarê Têvgera 1925an de weha dibêje:

“Vê gavê têlgrafeke din ji Tûrkiyê hat di derbarê serhildaneke kevneperest a nûh de. Li gor nûçe û agadariyên ku hatine dayin, ew dixwazin bi piştgiriya împeryalistan Têvgera Şoreşgera Netewî ya Tûrkiyê têk bibin. Li van demên dawî li her aliyê Tûrkiyê ev muhalefeta (opozîsyona) kevneperes xwe dide nîşandan. Di vê herêmê de destpêkirina serhildanê ne tesadûfî ye. Lewra, axayên erd û feodalên mezin li vê herêmê berhev bûne. Olperest li vê herêmê xwedî hêzekî gewre ne. Wan gelek caran meleyên kevneperest, wekî nûnerên xwe şandine Meclîsa Tûrkiyê. Her wekî yê Afxanîstanê, serhildêrên vir jî çeteyên li dijî-şoreşê ne. Çete, ji nav xelkê koçer ê cahil û nîvhov tete û rasterast bi herêmên di bin bandora Îngilîstanê re cînar in. Di serî de serhildanê, li herêmên nêzikê sînorên Musilê dest pê kiribû.

Hêza serhildêran nêzikê 5000 kes in. Divê em jibîr nekin ku hemû kurd ji piçûkayiya xwe ve bi çek mezin dibin. Ev yek dikare di nav demeke kurt de hejmara şervanan bêtir bike.

Divê ev jî nêye jibîrkirin ku çûna Cemiyeta Miletan bo Musilê û destpêkirina serhildanê, rastê heman demî tete. Ev jî mînakeke di ye, bo destnîşankirina armanca rastîn a serhildanê.

Daxuyaniyên rojnameyên Turkan gelek dirist in, ku dibêjin ev tevger bi teşwîqkirin û tevdana îngilîzan û bi destekkirina feodalên fanatik derketiye holê. Îngilîz bi tûrik û çewalan piştgiriya diravî(aborî) bo wan dikin. Dewleta Tûrkiyê ya nûh, berhemê tevgera rizgarîxwaz e. Vê serhildanê jî bi piştgiriya împeryalizma îngilîz dest pêkiriye û armanca wî ev e ku vê tevgera pêşkevîxwaz bife-tisîne. Ji ber vê yekê, çûna karkerên dinyayê, li hember vê tekoşîna dewleta Anqerayê rêzdar e û dijberê împeryalizma zordar a dinyayê piştevaniya Şoreşa Netewî ya Tûrkiyê dike.”²¹

Rayedarên Dewleta Sovyetê, Têvgera 1925an û serokên wê bi hevkarîya împeryalizmê tawanbar bike jî, Îsmet Onunî yê ku wê demê serokê Hikumeta Tûrkiyê bû, wekî rayedarên Sovyetê nafikre, dibêje: “Tu delîllekî nehatiye dîtin ku serhildana Şêx Seîd rasterast ji aliyê îngilîzan ve hatiye rêxistinkirin yan jî piştgirî jê re hatiye dayin.”²²

Mixabin helwesta Dewleta Yekîtiya Sovyetê li hemberî Têvgera Netewî ya Kurd, ne li gorî felsefe û îdeolojiya hebûna Dewleta Sovyetê bû, li gor

²¹ Raskolinikof'un 1925 Kürt Hareketi ile ilgili 26.02.1925 tarihinde Pravda'da çıkan yazısı. www.Newroz.com

²² İsmet İnönü, *Hatıralar 2. Kitap*, Bilgi yay. Ankara-1987'i s. 200

berjewendiyên siyasî yên Dewleta Sovyetê bû. Ji bo vê, prensîbê bingehîn ê fikr û ramana sosyalîzmê, yanî "mafê diyarkirina çarenûsiya xwe", ji bo milletê kurd rewa nedihat dîtin. Ev helwesta Sovyetê ji aliyê nûnerên kurdan ve jî hatibû hesabkirin. Nûnerên kurd ji têkilî û alikariya Sovyetê nepîst-rast bûn. Lewra Kemal Fewzî ji Konsolosê Rusî yê Urmîyê re bi aşkî-ra dibêje: "Eger hun piştgiriya me nekin jî em dê tekoşîna xwe berde-wam bikin". Bêşik ev helwest û xwe-ragirtina Kemal Fewzî, heman demî helwest û biryareka rêxistinî jî bû. Helbet pêdivî ye li ser Komîteya Îstiqlal a Kurdistanê (Komîteya Navendî ya Kurdistanê) û endamên wê yên din jî lêkolîn û xebateke berfireh bête çêkirin. Mijara vê nivîsê kurteji-nanîgeriya Kemal Fewzî ye, ji ber vê yekê naxwazim babet zêde belav bibe.

Ji xebat, têkilî, helwest û xwe-ragirtina wî diyare ku Kemal Fewzî, di nav demeke kurt de jiyanê çalak û têkoşîneke bêrawestan û rêxistinî domandiye; dema ku Kemal Fewzî tete girtin, xortekî sîh û pênc salî ye. Darezandina Kemal Fewzî û hevalên wî di 20ê Nîsana 1925an de dest pêdike. Li gor Naşîr Hakkî yê nivîskarê rojnameya "Vakit" a tirkî, Kemal Fewzî di navbera çar cendirmeyên nizekirî (singûlî) de anîn nav hola mehkemeyê. Rojnameya "Vakit" behsa parastîneke dirêj a Kemal Fewzî dike, lê tenê qismekî piçûk jê diweşîne. Fewzî di parastina xwe de dibêje: "Ez ji bo damezirandina Kurdistanê serbixwe gelek xebitîm. Gelek salan ji bo xebatê di nav eşîretan û bajaran de

geryam û min ji Simkoyê navdar re şes heyv katibî kir."²³

Piştî darezandîneke sembolîk, ji bo Kemal Fewzî û hevalên wî Bavê Tûjo, Hecî Axtî, Seyîd Evdilqadir, Mihemed Toftî û yên din biryara darvekirinê tete dayin. Wî ji serî ve giraniya barê ser şanê xwe qebûl kiribû û bedêla armanc û têkoşîna doza netewî bîminet dikir û digot: "Bila yên fanî ji mirinê bitîrsin, lewra ew bo min ne tiştek e!"

Kemal Fewzî û hevalên xwe di 27ê Gulana 1925an de li şefeqa sibehê de li ber Mizgefta Mezin (Ulu Camî) a Diyarbekir tene darvekirin.

Kemal Fewzî jiyanêke rêxistinî û têkoşîneke şoreşger a netewî wek terzekî jîyanê ecibandibû. Ew hem xwedî qelemeke jêhatî û hem jî şoreşgerekî çalak bû. Ji bo vê yekê Zinar Silopî (Qedrî Cemîl Paşa) dibêje:

"Hikumeta Türk tehlûka agirê geş û pîroz ê netewî yê di ruh û qelema wî de têgehîştibû. Lewra darvekirina wî ji ber zulmê bû. Kemal Fewzî, şexsiyetekî cesûr û xwedî hamîyet bû, ji bo milletê xwe ji tu fedekarî û xizmetê re xwe paş ve nedida. Divêt hemû kurd vî zatê şoreşger û fedekar bi rêzdarî bînin bîra xwe û ji xwe re wek mînak qebûl bikin."²⁴

Li gor gotina Nûrî Dêrsimî, piştî biryardana darvekirina wî, hukmê darvekirina vî kurdperwerî sê roj tete

²³ Ugur Mumcu, *Kürt-Islam Ayaklanması (Serhildana kurd-îslamî)*, r. 117, çapa yekemîn-1991, weşanên Erkal.

²⁴ Qedrî Cemîl Paşa, *Doza Kurdistan*, r. 98, weşanên Oz-ge(1991)

derengxistin, ji bo ku bêhtir eziyet bidinê. Di van sê rojên tije ezab de, xwişka wî tê hevdişina wî. Ew keça kurd bi tevî hemû dilşewatiya xwe, dixwaze birayê xwe teselî bike û bi bîrhanîna gotineke pêşyan jê xatir dixwaze û dibêje "Bexê nêr, ji bo kêr!"

Kemal Fewzî di deqîqeyên herî dawî yên jîyana xwe de, li meydana Mizgefta Mezin û li ber lingên sêdaredanê, di bin ronahîya asoya sibê de deng li bêdengiya Diyarbekira şewitî dike û dibêje:

*"Kurdistan wek bihuşt e û ya me ye,
xwedîyê malê em in, kî çi dibêje bila
bêje, em ê dîsa têkevin hundir, tu hêzek
nikare li hember vê yekê bibe asteng,
lewre ew yê me ye."*

Bila ruhê wî şad û gorê wî bihuşt be.

Çavkanî:

- JÎN(kovara Kurdî-Tirkî)(1918-1919)
- Malmîsanîj, *Bitlisî Kemal Fevzî*
- Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, cilt:3
- Vet. Dr. Nûrî Dersimî, *Hatiratim*
- Zinar Silopî (Qedrî Cemîlpaşa); *Doza Kurdistan*.
- Ugur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*
- Ahmet Özcan, *İmparatorluk çökerken Yeni Bir Ulusun Tahayyülü*.

Serokkomarê Yekem ê Kurdistanê:

Pêşewa QAZÎ MIHEMED

Îbrahîm GUÇLU

(ibrahimguclu21@gmail.com)

Kurdistan, di sala 1639-an de bi peymana **Qesrî Şêrîn** li navbeyna Împaratoriya Osmanî û Farisî de bû du beş. Bi beşbûna Kurdistanê, jiyana neteweya kurd jî beş bû, mejî, serî, aqlê neteweya kurd jî ji hevûdu dûr ket.. Her ku di ser re wext derbas bû, di navbeyna herdu beşên Kurdistanê de eleqe qut bû. Kurdên herdu beşan di derheqê hevûdu de nebûn xwediyê agahdariyên berdewamî. Di encama vê bûyerê de, demeke dirêj jî, wek du neteweyên cihê di nav du împaratoriyan de jiyana xwe domandin: Ev jî bû sedem ku kurd li her beşekê, di hundirê du împaratoriyan cihê de şikl û taybetiyên du neteweyan qezenc bikin. Ev pirsgirêk, îro jî hîn pirsgirêkeke bi serê xwe ye. Her çiqas di sedsala 20an de, bi girêdayî Tevgera Başûrê Kurdistanê Mele Mistefa Barzanî û hevalên wî di damezirandî-

Pêşewa Qazî MIHEMED

na Komara Kurdistanê ya Mehabadê de cih girtin jî, ev pirsgirêkan bi awayekî di navbeyna beşa Başûr û Rojhilatê Kurdistanê de hatibe çarç-

serkirin jî, hîn di navbeyna beşên din û Rojhilatê Kurdistanê de pirsgirêkeke girîng e.

Di navbeyna her sê beşên Kurdistanê û Rojhilata Kurdistanê de duwarên biyanîbûnê û eleqeyên qutbûyî bi ragehandina damezirandina Komara Kurdistanê ya Mehabadê jî holê radibe. Her kurdek bi riya Komara Kurdistanê ya Mehabadê rojhilatê Kurdistanê nas dike, di serê xwe de neqîş dike. Li vir jî sê unsurên esasî hene. Unsurê yekem, di sedsala 20an de avabûna Komareke kurd e. Unsurê duyem, ji bona ku komar li bajarê Kurdistanê yê şêrin li Mehabadê ava bû- ye, ji bona vê bi navê bajarê Mehabadê hatiye binavkirin. Unsurê sêyem, serokê komarê "Qazî Mihemed" e.

Dema ku ji Qazî Mihemed tê behskirin, bajarê xweş yê Kurdistanê Mehabad û Komara Kurdistanê ya Mahebadê tê bîra mirov. Dema ku ji Komara Kurdistanê ya Mehabadê jî tê behskirin, Qazî Mihemed tê bîra her kurdekî û biyaniyekî. Ji bona vê jî, dema ku jiyan Qazî Mihemed tê rojevê, jiyan Komara Kurdistanê ya Mehabadê tê bîra her kurdekî. Jiyan Qazî Mihemed û Komara Kurdistanê ya Mehabadê bi hev re dibe yekpare, mirov nikare ji hevûdu veqetîne. Li ser jiyan Qazî Mihemed xebateke taybet ya bîyografîk nehatiye kirin, di dawiya sedsala 20an de ji aliyê PDKa Îranê ve dihat pêşniyarkirin ku rewşenbîr û lêkolînerên Kurdistanê li ser jiyan Qazî Mihemed lêkolîn û xebatê bikin.

Li Kurdistanê jiyan eşîretî, federasyona eşîretan, mîrîtî û desthilatdariya wan bi serê xwe dewlemen-diyeke û taybetiyek e. Mirov dikare bibêje ku gelek federasyonên eşîretên kurd û mîrîtiyên kurdan, ji gelek dewletên ku di sedsala 21an de jî jiyan xwe didomînin xurttir bûye û hîn jî xwediyê fonksiyoneke mezin ya civakîbûnê ye. Qazî Mihemed jî ji malbeteke wisa xurt hatibû dinyayê û têgihîştibû.

Malbata Qazî Mihemed, malbateke herî navdar yê herêma Mukiryanê bû û li hemû herêmên Kurdistanê jî dihat naskirin. Qazî Mihemed wek endamekî rêzdar ê vê malbatê digel merivên xwe di damezirandina Komara Mehabadê de li rêzên pêşiyê cîh girtin. Lê piştî daleqandina wî, encama siyaset û propaganda û xebata dewleta kolonyalist hat xwestin ku navê Pêşewayê Kurd Qazî Mihemed bê jibîrkirin. Li gor dîtina şirovekaran, dewlet demekê di vê pirsê de bi ser jî ketiye. Lê piştî demeke kurt gelê kurd, siyasetvan û rewşenbîrên welatparêz ji Qazî Mihemed re xwedî derketin, Qazî Mihemed di dilê neteweya kurd de ne bes li beşa Rojhilatê Kurdistanê, li çar parçayên Kurdistanê de cîh girt.

Qazî Mihemed, kurê Qazî Elî yê kurê Qasimê Qazî ye. Diya wî jî ji Saqîzê bû û ji eşîreta Fettullah Begî bû. Bavê wî qadî bû. Malbata Qazî Mihemed ji 400 salan zêdetire ku li bajarê Mehabadê (Sablaxê) dijîn û di nav civatê de xwediyê giraniyeke civakî û çandî û entellektûelî ne. Ji malbata Qazî Mihemed re ne bes kurdan, di heman demê de desthilatdar û

berpirsên hukûmetên împaratoriya Faris û Şah Riza jî hurmet û rêz digirtin. Bavê Pêşewayê kurd Qazî Elî, di sala 1930an de li Mehabadê rêxistineke kurdî bi navê "Bizava Mihemed" ava dike. Têkilya ev bizav û bavê Pêşewa, bi Şoreşa Şêx Mihemed Xiyabanî ya li Tebrîzê hebû. Bavê Qazî Mihemed di sala 1934an de çû ser dîlovaniya xwe.

Qazî Elî xwediyê du zarokan bûye, yek jî wan Ebdulqasim Qazî bû û jî aliyê xelkê de bi navê Sedrî Qazî tête naskirin. Sedrî Qazî jî aliyê gel de wek parlamenter hatiye hîlbijartin û nîfûzeka wî ya xurt hebûye. Piştî dawî lêhatina parlamenteriya wî, bi pêşniyara Pêşewayê kurd Qazî Mihemed jî bona ku li Tehranê kar û xebatên siyasî bimeşînin, li wir niştecîh dibe.

Qazî Mihemed jî di sala 1900î de, di nav ev malbata navdar û xwediyê nûfûzeke civakî û siyasî de tête dinyayê. Qazî Mihemed di salên biçûkîya xwe de dibistan û medreseyeke dinî ku navê wê "Kutabxane" bû, xwendiyê. Wek tê zanîn di wê demê de li Îranê ciyê perwerdeyê, medrese bûn.

Qazî Mihemed beriya ku di ciyê bavê xwe de bibe qadî, di dezgeha mudirtiya weqfan de xebat kiriye. Lê bitaybetî piştî ku Qazî Mihemed bû qadî, qedir û qiymeta wî di nav gel de zêdetir bûye. Di dema ciwantiya xwe de hîzr û hestên wî yên niştîmanperweriyê xurt dibin. Ew him jî zanistîya kevn û him jî zanistîya nû ya modern agahdar bû. Ji bona vê jî hewildaneke wî ya îlmî hebûye. Dîsa jî bona ku zimanê biyanî fêr bibe hewildaneke

gelek xurt nîşan dide. Wî, ji derveyî zimanê kurdî, erebî, farisî, fransîzî, îngilîzî û biçek jî rusî dizanîbûye. Dema ku mirov serok Evdirrehman Qasimlo jî tîne ber çav, dibîne ku di fêrbûna zimanên biyanî de gelek jêhatî bûye. Ev jî derdixe holê ku di serokatîya Rojhilata Kurdistanê de mîsyon û kevneşopîyeke gelek erênî ya çandî û ziman heye.

Qazî Mihemed, bi kesên îlmîdar û zanyar re xwediyê pêwendîyeke xurt bûye. Bi kesên welatparêz û serokeşîran re di nav danûstandîneke gelek balkêş û xurt de bûye. Piştî mirina bavê xwe bûye dadmendê bajarê Mehabadê. Qazî Mihemed jî bona ku ji karê çandî, zanistî, agahîya xelkê hez kiriye, beriya salên 1941an, du sal jî berpirsiyariya îdareya çandî ya bajarê Mehabadê kiriye, di vê qadê de xebateke gelek baş kiriye. Li Mehabadê yekem car dibistana keçan bi hewildana wî hatiye avakirin. Ji bona vê jî dema ku ji bona Komara Kurdistanê ya Mehabadê makezagonê amade dîkin, di makezagonê de mafên jinan ciyekî gelek girîng digre. Dîsa jî bona vê piştî damezrandina Komara Kurdistanê ya Mehabadê girîngîyeke mezin dide pêşkevîna ziman, edeb û şanoya kurd.

Qazî Mihemed, di wê merheleyê de bi xwendekar, rewşenbîr û mamosteyan re jî xwedîye pêwendîyeke kûr û xurt bûye.

Qazî Mihemed, di destpêkê de nebûye damezrênerê Komeleya Jiyaneveya Kurdistanê (Vejîyana Kurd-Je-Kaf/JK), lê bi Komeleyê re xwedîye pêwendîyeke

gelek xurt bûye û ji damezrênerên Komeleyê re rêz û hirmeta wî hebûye. Qazî Mihemed di hemen demê de di çareserkirina pirsgrêkên civakî û eşîrî de rolekî berçav tîne cîh. Gelek pirs û karên rojane yên xelkê, di dîwana wî de ku jê re digotin "Mehkeme" dihatin çareserkirin.

Berpirsiyarên Komeleyê, pêwendiya wî û Komeleyê têrê nedîtine û xwestine ku ew bibe endamê Komeleyê. Wê demê bitaybetî hewil dane ku Qazî Mihemed bibe endamê Komeleyê. Ew jî di encam de dibe endam û berpirsiyarê Komeleyê.

Dema ku Îran ji aliyê dewletên biyanî ve hate dagirkirin, heyetên biyanî jî dihatin ziyaretiya Qazî Mihemed, li bajarê Mehabadê. Bi wî re rewşa siyasî ya wê demê û Kurdistanê qise dikirin. Peywendî û danûstandinên bi devre re hatine merheleyekê ku Partiya Demokrat a Kurdistanê ava bibe. Di destpêkê de daxwaza berpirsiyarên Yekîtiya Sovyetê ew bû ku Partiya Demokrat a Kurdistanê wek seksiyona Partiya Demokrat a Azerbeycanê ava bibe. Dema ku Qazî Mihemed û grubek hevalên wî çûn Azerbeycana Sovyetê, ev pirs di navbeyna wan de gelek bi tundî hatiye minaqeşekirin. Eger Qazî Mihemed û havelên wî vê nêrîna Sovyetê biecibanda, wê demê Komara Kurdistanê jî, diviya bû wek komareke serbixwe ava nebe, di nav sînorên siyasî yên Komara Azerbeycana Îranê de bibe xwedî otonomiyeke cûda.

Qazî Mihemed û hevalên wî ji

bona vê, bi nasnameyên xwe yên xurt û bi şexsiyet biryar dan ku Partiya Demokrat a Kurdistanê ava bikin û di bin pêşengiya partiyê de, bi piştgiriya Kurdên beşên din û bi taybetî jî bi piştgiriya Mele Mistefa Barzanî û hevalên wî Komara Kurdistanê ya Mehabadê ava bikin.

Piştî ku Komara Kurdistanê ya Mehabadê ava bû, Qazî Mihemed bû serokê Komarê. Piştî ku Qazî Mihemed bû serokkomarê yekem ê Kurdistanê, li tevayî Kurdistanê û li dinyayê bû kesekî navdar û aktorê siyaseta Rojhilata Navîn.

Li gor kesên hewîrdora Qazî Mihemed,

"Pêşewa Qazî Mihemed mirovekî gelek bi ferheng, dilsaf, xweşqise, evîndarê wêje û hûnerê, rawêjkar, di heman demê de mirovekî siyasî û demokrat, welatparêz û evîndarê gelê xwe bû. Tevger, rabûn û rûniştin wî digel hemû tax û tebaqeyan hebû û di dema hewce de ji hest û qaweta wan piştgirî werdigirt."

Wî bi dilsafiya xwe, bawerî bi desthilatdariya hov a Îranê anî û dîl kete destê wan, pişt re jî ew û serokên din yên Komara Kurdistanê hatin daleqandin.

Dîsa ji bona ku ji her çînekê re dost bû û ji belengazan re heval bû, hûnerhez û wêjeevîndar bû, ji amadekirina **makezagoneke gelek demokrat û modern** re pêşengî kir. Di demeke kurt de ji bona ku zimanê kurdî, hûner û çanda kurdî bi pêş bikeve, ji projeyên gelek mezin re pêşengî kir û

di vê qadê de serkeftinên gelek mezin ji bi desthelatiya hukumeta komarê pêk anî.

Qazî Mihemdî biratî û hevîrtina kurdan, sedemên herî mezin yê serkeftinê dizanî. Ji ber vê jî di gotar û nivîsarên xwe de - ku nivîsar û gotarên wî di rojnameya *Kurdistanê* de dihatin çapkirin- li ser pîrsa yekîtî û biratiya kurdan radiwestiya, ev yek jî wek şert û merceke bingeînê serkeftin û ragirtina Komarê nîşan dida.

Ji bona vê, ew wasiyetnameya wî ya dîrokî di nav netweya kurd de ciyekî gelek girîng girt.

Qazî Mihemed di wasiyatnameya xwe de ji kurdan re dibêje ku:

“Ji hevûdu re dijminatî nekin, hevûdu biparêzin û ji hevûdu re alîkar bin. Li hemberî zulm û zordariya dijmin xwe biparêzin, xwe nefiroşin dijmin. Dijmin heta ku karên xwe bi we bide kirin ji we re tehemmûl dike, piştê divê hûn bizanin ku hîç bawerî bi we nake û dilê wî bi we naşewite. Neteweya kurd jî, wek her miletekî ye û wek neteweyên din xwediyê tû kêmasiyê nîne. Heta neteweya kurd jî aliyê egîdî, xîretê de ji gelek neteweyên azad jî pêştir e. Neteweya kurd jî wek neteweyên din yê ji bin esaretê xelas bûne. Divê hûn jî wek neteweyên din ji bin esaretê derkevin û azad bibin. Lê hûn li hemberî hevûdu zikreş nebin, xwe nefiroşin dijmin û tehemmûlê hevûdu bikin.... Dijminên kurdan jî kîjan rengî û kîjan neteweyan dibin bila bibin, her dem dijmin in, bê wîjdan in, zulmîkar in, dê bixwaze bi destê we, we bikuje. Dijmin dê we bêşexsiyet bike, dê bixwaze bi hîle û

derewan we, bi destê we bide kuştin..”

Ew di wasiyetnameya xwe de digel ev şîretan gelek şîretên din jî tîne ser zimên û di encamê de dibêje ku:

“Divê heta ku em ji esaretê xelas û azad nebin, divê xebat û têkoşîna me bidomîne. Eger dewleta we hebe, hûn azad bin, wê demê hûn dibin xwediyê her tiştekî; xwediyê mal, welat, erd, namûs û mûlk.”

Hîç şik tune ye ku ev wesîyeta Pêşewa Qazî Mihemed ji bona vê merhelê jî girîngiya xwe dipê. Ev jî dûrbînî û entellektûelbûna wî diyar dike.

Qazî Mihemed her çiqas baş jî dizanî ku dijminên neteweya kurd şaş in û serrastbûna wan zehmet e jî, ji bona jiyaneke hevmişterek ya wekhev bi wan re hewil dida, dixwast ku di navbeya neteweya kurd û faris û gelên din yê Îranê de peymaneke nû, makezagoneke plûral û demokrat pêk bê, gelên Îranê bi hev re di nav sîstemeke demokrat de wekhev bijîn. Loma jî her dem gelek bi cesareta medenî û îlmî, şaşiyên desthilatdariya Îranê û Şah radigîhine. Ji bona ku pîrsa gelê Kurdistanê çareser bibe proje û pêşniyaran pêşkêşî desthilatdariya Îranê dike.

Dema ku Pêşewa ji aliyê Qawam El Seltenê de ji bona Tehranê tê vexwendin. Pêşewa Qazî Mihemed di 28ê Çileyê Paşîn a 1946an de diçe Tehranê. Li Tehranê hejmarek wezîran, nûnerên parlamentoyê, nûnerên kurdên Tehranê, nûnerên partiyên û

Yekîtiya Karkeran li balafirgehê pêşewaziya Qazî Mihemed dikin. Wê demê rojname dinivîsînin ku

“Nûha Qazî Mihemed li Tehranê ye û azadîxwazan ew dîtiye, dê eyan bibe ku hizr û baweriya wî, pêkanîna azadî û demokrasîyê li tevayî Îranê de ye, mafê civakî, siyasî, mirovî ji bo neteweya kurd di holê de ye. Her karek ku qezencê demokrasîyê be, ji aliyê Pêşewayê Kurdistanê ve dê bi can û dil bihê pêşwazîkirin. Em hêvîdar in ku cenabê Qawam ji vê sefera dîrokî mîfayê bistîne.”

Hezar mixabin desthilatdarên Îranê ji vê helwestê sûd wernagrin.

Digel vê yekê ev jî derdixe holê ku derdê Qazî Mihemed û gelê Kurdistanê ne ew e ku bi Îranê re şer bikin û bi her awayî ji Îranê veqetin. Lê hezar mixabin Îranê û desthilatdarên wan ne ew demê û ne jî di vê merheleyê de ev rastiya fahm nekirine. Piştî ku Komara Kurdistanê ya Mehabadê bi zulim û zordarî hat rûxandin û serokên wê jî hatin daleqandin, berpirsiyariya Partiya Demokrat ya Kurdistana Îranê dîsa jî heta salên dawî şiyara **“Ji Îranê re demokrasî û ji Kurdistanê re otonomî”** parastin. Beriya vê du-sê salan biryar dan ku Îran bibe dewleteke federal û Kurdistan jî bibe herêmeke federe.

Piştî ku Qazî Mihemed û têkoşerên din yên Komara Kurdistanê dîl ketin, gelek zordarî û zehmetî dîtin. Desthilatdariya Îranê di dema dîlketinê wî de ji wî daxwaz kir ku nameyekê ji Mistefa Berzanî re binivîsîne ku dev ji şer berde. Wî ev yekê qebûl nekir û

ji gelê kurd re got ku tekoşîna xwe dom bikin û bi dijminên xwe bawer nekin.

Dema ku ji jiyana Qazî Mihemed bê behs kirin, divê mirov ji avakirina Komeleyê û Komara Kurdistanê ya Mehabadê jî piçek bi tefferuat behs bike.

Damezirandina Komeleyê û PDK a Îranê

Li Rojhilatê Kurdistanê jî, neteweya kurd teslîmê kolonyalist û dîktatoran nebû. Ji bona ku mafên xwe yên neteweyî werbigre di sala 1921an de li jêr rêberiya Simko Axa serhildanê dest pê kir. Simko Axa, di demeke kurt de hemû Rojhelatê Kurdistanê azad kir. Hezar mixabin, bi fenûfût û xapandina dewleta îranê Simko Axa dîl ket û li Şînoyê hate daleqandin.

Piştî serhildana Simko Axa, li Rojhelatê Kurdistanê talan, hovîtî û zulmê dest pê kir û heta sala 1940î domand.

Di sala 1941an de Îngilîz û Emerîkayê başûrê Îranê, Yekîtiya Sowyetê jî bakurê wê dagir kiribûn. Mehabad di bin bandor û desthilatdariya tu welatan de nebû û ciyekî azad bû. Bajarê şêrîn Mehabad di heman demê de navenda çand û nas-yonalîzma kurd bû. Li Başûrê Kurdistanê jî komeleya **Hîva** ava bibû û dixwest ku bi Mehabadê re hevdi-tinê pêk bîne û ji bona vê Fermendar Mîr Hac û Fermendar Mistefa Xoşnav şandibû Mehabadê. Di bin rêberiya

Mele Dawûd de bi 15 welatparêzên Mehabadî re hevdiştin pêk anîn, di encama pêşniyaran de ev berpirsiyarên komeleya **Hîva**, komeleya **Jiyaneweya Kurd** li sala 1942an bi şertê ku gelên Îranê bi piştgiyariya Ordîya Sor ji desthilatdariya Rîza Şah bêtin azadkirin, hat avakirin. Komele bi awayekî îllegal ava bû.

Komele ji bona avakirina Partiya Demokrat a Kurdistanê Îranê û avabûna Komara Kurdistanê ya Mehabadê bû bingeş. Ji bona vê divê mirov piçek li ser taybetiyên Komeleyê raweste.

Armanc û ramana Komeleyê ew bû ku yekîti û azadiya Kurdistanê pêk bîne. Dema ku kesekî dixwest ku bibe endamê Komeleyê li ser xalên jêr sond dixwar:

- 1- Ez dê bi tu awayekî xiyaneî ji gelê kurd re nekim.
- 2- Ezê ji bo azadî û serxwebûna kurdan bixebitim.
- 3- Ez dê sirrê Komeleyê biparêzim û veşêrim.
- 4- Ez dê bi hemû jiyana xwe ve weke endamê Komeleyê bimînim.
- 5- Ezê hemû kurdan weka bira û hevbajêrî bizanibim.
- 6- Bê destûra Komeleyê, ez dê nebin endamê tu komeleyekê dî.

Di eslê xwe de ev sonda, sondeke edetî û xwezayî bû. Lê ji Komeleyê re disîplînek çêdikir û di xebatê de cîddiyetek pêk dianî.

Komeleyê armanca xwe jî wusa diyar kiribû:

- 1- Li herêma Kurdistanê divê zimanê kurdî di qada perwerdeyî, îdarî, dadî de bibe fermî.
- 2- Divê berpirsiyarên dewletê yên li Kurdistanê,

kurd bin. 3- Divê dewlemendî û hatina Kurdistanê ya aborî li Kurdistanê ji bona dibistanan û nexweşxaneyan bê serfêkirin.

Ji derveyî van daxwazên muşexes, mafê çarenivîsiya neteweyê kurd diparast. Di wê baweriyê de bû ku dema ku neteweyê kurd qederê xwe bigre destê xwe, xwe bi xwe îdare bike, wê demê dikare bi neteweyê faris re bibe cîraneke baş.

Komeleyê, gorî serkaniyên dîrokî û agahdariyên ew kesên cî wê serdemê de jîyan kirî, di demeke kurt de nasjonalîstên kurd digîhîne ser hevûdu, birêdixe û baweriyê gelê Kurdistanê qezenç dike.

Komele, di destpêkê de wek rêxistineke Kurdistanî ava bibû. Ji bona vê yekê Komeleyê ji beşên din yên Kurdistanê endam û berpirsiyar girtibûn. Heta berpirsiyarên sê beşên Kurdistanê (başûr, bakûr, rojhilat) li ser sînorê her sê beşan, di çiyayê Dolapdereyê de tîn cem hevûdu, li ser peymanekê bi navê **Ramana Sê Sînor** li hev tîn. Komele, li Başûrê Kurdistanê bi rêxistina **Hîva** re xwe-diyê pêwendiyê gelek xurt bû û piştgiyariya hemû eşîretan jî girtibû.

Pêşewa Qazî Mihemed jî yek ji endam û berpirsiyarên Komeleyê bû. Piştî demekê ji bona ku Komeleyê bersîva hewcedariyên Tevgera Rojhilatê Kurdistanê neda, biryar hate girtin ku partiyek ava bibe. Qazî Mihemed jî wek serokê partiyê hate hilbijartin. Pêşewayê kurd Qazî Mihemed dibêje,

“zilam û mirovên bi bîr û xwedî hiş

û bi şeref ku pir ji mêj da bû ku xwîna dilê xwe vedixwarin û bo zelîliya vî milletî dûkel û bêhna şewatê ji hundurî wan derdiket, gelek zû dan xuyakirin ku dema kar û xebatê ye û divê ji vê derfetê feyde bê standin û ev dem bi temamî ew roj e ku yên beriya me jî pir çav li riya wê bûn. Bi yekcarî û zû, bêwestan û rawestan, dest bi kar û xebatê kirin û Partiya Demokrat a Kurdistanê (PDK) pêk anîn û bi destekî mukim mijulî kar û barên xwe yên millî bûn û bi çavekî hûr û bi diqet pêwîstî û pêdiviyên kurdan dan xuyakirin û cîbicî kirin.”

PDKa Îranê, di 25ê Tîrmeha sala 1945an de, bi destê Qazî Mihemed û 60 hevalên wî ava bû. Wek tê îddia kirin, PDKa Îranê bi destê Yekîtiya Sovyetê nehat avakirin. Hewcedariyên neteweya kurd bû sedem ku partiyeye netewî û demokratîk bê avakirin. Loma jî PDKa Îranê ava bû, bi Yekîtiya Sovyetê re jî xwediyê pêwen-diyeye xurt bû.

Di navbeyna programa Komeleyê û PDKa Îranê de ferqek tune bû. Lêbelê Komele di helwesta xwe de zêdetir Kurdistanî bû û PDKa Îranê herêmî bû.

Avabûna Komara Kurdistanê

Li Îranê di dawiya sala 1945an de neteweya azerî serîhilda û bajarê Tebrîzê xiste bin kontrola xwe. Di 11yê meha 1945an de Komara Otonom a Azerbeycanê ava bû. Kurdan jî hem bi xurtî piştgiriya wan kirin û hem jî Kurdistan azad kirin.

Pêşewa Qazî jî di 22. 01. 1946an de

li meydana Çarçirayê damezirandina Komara Kurdistanê ragehand. Di dema ragehandina damezirandina Komara Kurdistanê ya Mehabadê de, Qazî Mihemed di axavtina xwe de wusa digot:

“Kurdistan xwedî cîyekî stratejî û erdnîgariya (cografyeya) taybet e ku gelê kurd her tim û bi bê wê hindê ku netewe û miletekî din di navbera wan de mesafe çêbike û wan ji hev biqetîne, tev bi hev re têde dijîn û tê de xwedî malikiyeta xwe ya millî ne. Ser bihurî û dîroka wan ya derbas-bûyî yek e û bi giştî têde hevpar in. Kurd, xwedî edeb û edet û nerîtên netewî yên wisa ne ku bi ti rengan, sedemên cûr bi cûr û ti bûyereke nekariye sistiyek di nava bingeh û binaxê mileta wan de peyda bike.”

Qazî Mihemed, li ser navê PDKa Îranê û wek serokê giştî yê Komara Kurdistanê di axavtina xwe de damezirandina partiyê jî îlan kir. Pişt re Komîteya giştî ya partiyê civîya, Qazî Mihemed wek serokkomar hilbijartin. Qazî Mihemedî jî di bin serokatiya Hecî Bab Şêx de hikumetê ava kir. Hikumet ji 13 wezîran pêk dihat:

Serokê Hikumetê:

Hecî Bab Şêx,

Wezîrê Berevaniyê:

Mihemed Hûsên Seyfî Qazî,

Wezîrê Post û Têlgrafê:

Kerîm Ehmedî,

Wezîrê Çand:

Menaf Kerîmî,

Wezîrê Karê Navxweyî:

Mihemed Emîn Mueyînî,

Wezîrê Karê Derve û Şewirê:

Hecî Rehman Îlhanzade,

Wezîrê Çûnûhatinê:

Îsmail Îlhanzade,

Wezîrê Aboriyê:

Hecî Mistefa Dawidî,

Wezîrê Bezirganiyê:

Ehmed Îlahîzade,

Wezîrê Çandiniyê:

Mehmud Velîzade,

Wezîrê Xebatê:

Xelil Husrevî,

Wezîrê Propagandayê:

Sidiq Heyderî,

Wezîrê Dadweriyê:

Mele Husên Mecîdî.

Wezîrê Tendûristiyê:

Seyîd Mehmed Eyyubî.

Hikumeta Komarê, ala Kurdistanê ya ku di sala 1919an de li Stenbolê ji aliyê **Komela Teşkilatî Îçtîmaiye ya Kurd** ve hatibû qebûlkinin, pejirand.

Projeyên ku Hatîn Pêkanîn...

Komara Kurdistanê ya Mehabadê di temena xwe ya kurt de, karê gelek hêja pêk anî. Di qada aborî û perwerdayiyê de, di demeka teng de gavên girîng avêtin. Zimanê kurdî, bû zimanê perwerdeyî. Ji bona Komarê hêzên leşkerî yê nîzami hatin avakirin. Îstasîyoneke radyoyê hate damezirandin. Li Şînoyê, li Mehabadê, Bikanê, Saqizê dibistan ava bûn. Meleyan êdî li mizgeftan bi kurdî waaz didan. Wek peymaneke civakî makezagon amade bû. Makezagona Komara Kurdistanê, gorî demokrasîyeke pêşketî û pîvanên Wilson û hêjayiyên Ewropayî hatibû amadekirin. Sekûlerîzm û modernîteke

demokratîk hatibû pejirandin. Ev yek ji bo civateke muhafezakar, edetî, îslamî gelek girîng bû. Di makezagonê de wekheviya jin û mêran, mafên sendîqayî, azadiya fikrî, rêxistinî, baweriyê hatibû qebûlkinin.

Di Komara Kurdistanê de ji bona ku hûnera kurd, şanoya kurd, musîka kurd pêş bikeve xebatên girîng hatibûn kirin.

Hilweşandina Komarê û Mele Mistefa Barzanî

Komara Kurdistanê ya Mehabadê, hemû erd û axa Kurdistanê nedigirt nav xwe. Hezar mixabin temena Komara Kurdistanê dirêj nebû. Komara Kurdistanê 11 mehan li ser piya ma. Piştî dewletên ku li ser axa Îranê desthilatdar bûn, di nav xwe de ji bona parvekirina dinyayê li ser peymaneke nû li hevûdu kirin. Yekîtiya Sowyetê xwe ji Îranê vekişand û piştgiriya xwe ya bo Komara Kurdistanê û Ezerbeycanê qut kir.

Hikumeta merkezî ya Îranê êriş bir ser Komara Kurdistanê. Diyar bibû ku li hemberî êrişên dewleta kolonyalist û hêzên leşkerî, kurd nikarin rawestin. Di vê qonaxê de gengeşiya rewşa nû dest pê kir.

Mele Mistefa Barzanî, di sala 1943ê de li Başûrê Kurdistanê pêşengiya serîhildaneke millî kiribû. Hezar mixabin ku di encama êrişên Îngilîz û Iraqê de şikest xwar û mecbur bû ku ew û hevalên xwe derbasî Rojhilat Kurdistanê bibin. Wek Mele Mistefa Barzanî bi xwe jî behs dike, li Rojhilata Kurdistanê dikevin bin xizmeta neteweya kurd.

Mele Mistefa Barzanî û hevalên wî jî di damezirandina Komara Kurdistanê de rolekî girîng listin, di bin serokatiya Komarê de wek xebatkar, leşker û serleşkeran kar kirin, tu caran pêşengiya xwe dernexistin pêş.

Mele Mistefa Barzanî ji bona ku rewşa dawî bi Pêşewayê Kurd re qise bike, di êvara 16. 12. 1946an de hevdişîneke dawî bi wî re pêkanî. Xwest ku bizane Pêşewayê kurd dê çi bike. Di vê hevdişînê de Pêşawayê kurd Qazî Mihemed ji Barzanî re dibêje: **"Ji bona ku zêde xwîn neriye, milletê min zerar nebîne, ezê xwe bidim destê dijmin."** Di eynî hevdişînê de diyar dîke ku Barzanî bi xwe jî zerar nebîne û Îranê terk bike.

Mistefa Barzanî di heman hevdişînê de emaneta xwe ya pîroz, Ala Kurdistanê ji Pêşewayê Kurd teslîm girt û piştî şerekî dijwar li hemberî Îranê, Tirkîyeyê, Iraqê derbasî Yekîtiya Sowyetê bû.

Dilketina Serokên Komarê û Dadgehkirina Wî

Komara Kurdistanê piştî êrîşeke leşkerî ya dijwar hate rûxandin. Serokên wê jî, Qazî Mihemed, Seyfî Qazî û Sadrî Qazî di 20.12.1946an de ji aliyê dewleta Îranê ve hatin girtin. Dilgirtina wan, neteweya kurd ji qetlîama dewleta Îranê xelas nekir.

Belê Qazî Mihemed Gandîyê Kurdistanê bû. Hezar Mixabin Îran ne Engilistan bû.

Qazî Mihemed û serokên din yê Komara Kurdistanê di dadgehê de bi awayekî nehiqûqî hatin darizandin.

Wan jî di dadgehê de neteweya kurd û Komara Kurdistanê bi cesareteke medenî û layiqî serokbûna xwe parastin. Hemû tawanên dadgehê red kirin. Li hemberî heqeretên qadiyên dadgeha Îranê rawestiyan.

Qazî Mihemed, mafê neteweya kurd, meşrûbûna Komara Kurdistanê ya Mehebadê, ala û surûda Kurdistanê gelek aşkere parast.

Parastiina Qazî Mihemed û têkoşerên din yê Komara Kurdistanê, li hemberî dijminên gelê kurd parastîneke û helwesteke dîrokî bû.

Qazî Mihemed di dadgehê de gelek aşkere desthilatdarên Îranê tewanbar kirin û got:

"Ez di quncên girtîgehê de dengê xwe li dijî dewleta Tehran û serokên wê bilind dikim û dibêjim ku hûn gunehbar in, ne em. We welatê me dagir kiriye. Têvahiya ev serpêhatî û bûyeran encama siyaseta dagîrker a dewletê ye. Ger dewlet hemû kurdan bi xayîn dizane, bila ji kurdan vegerin, kar û barên xwe bi xwe bigrin destê xwe. Ev bûyera di encamê de bûye ku we bi xwe makezagon bînpêkiriye. Niha jî ez tenê bi xwe demokrasîyê di Kurdistanê de xurt dikim û pêşve dibim û tu hêzeke biyanî haydarê min nebûye. Bêpar bûna gelê Kurd yê bûye haydarê min, ji bo birêvebirina van kar û xebatan e."

Pêşewa Qazî Mihemed di heman demê de Barzanîyan jî li hemberî dadgehê diparêze û dibêje:

"Mele Mistefa Barzanî kesekî bîyanî

nebû ku hatibû Kurdistanê. Kurdistan mala her kurdekî ye. Barzanî, ji bona ku şert û zurufan xwest, ji odeyeke mala xwe derbasî odeyeke din bû.... Ez bi çend rêzan Mele Mistefa ji we re bidim danasîn. Di dinyayê û dîrokê de kesên şexsiyetmezin û dûrbîn û leheng û bişeref û hûmanîst û azad û bêtirs hene. Barzanî jî yek ji wan kesan e."

Bi vê parastina Qadî Mihemed jî derdikeve holê ku Komara Kurdistanê û ew bi xwe jî Kurdistanî bû. Beşbûna Kurdistanê û Barzanî jî ew qas xweş û objektîf tê terîf kirin.

Hezar mixabin piştî dadgeheke bêhiqûqî Qazî Mihemed, Seyfî Qazî û Sadrî Qazî bi lezûbez di 31. 3. 1947an de li Meydana Çarçiraya hatin daleqandin.

Ez di Hezîrana 1979an de çûm Mehabadê. Min di destpêkê de Meydana Çarçirayê ziyaret kir. Mehabad di bin bandora hêzên kurd de bû. PDKa Îranê û Şêx Îzeddîn û *Komeleya Zehmetkêşan* Mehabad birêve dibirin. Di Meydana Çarçirayê de her çiqas peykerê Qazî Mihemed hatibû bicîhkirin jî, li meydanê ji bona serokên Kurdistanê şînê dom dikir. Meydan bibû ziyaretgeh û her rojê bi sedan kesan Meydana Çarçirayê ziyaret dikir.

Ji Aliyê Kolonyalîstan ve Mehkeme Kirina Komara Kurdistanê Berdewam e:

Komeleya Kurd a Diyarbekirê û Konferansa Komara Kurdistanê

Komeleya Kurd a Diyarbekirê (KURD-KOMê), di 03. 04. 2005an de Konferansa Komara Mehabadê bidarxist. Di konferansê de gelek rewşenbîr û siyasetvan û berpirsiyarên komeleyên siwîl yên kurd (Min, Halîs Nezan, Şeyhmûs Aykol, Sabahaddîn Korkmaz, Osman Karavîl, Nusreddîn Maçîn, Şeref Yalçîn, Omer Aybar, Mehmed Gonden, Darulkeyyaz Akay, Recep Gündercî) qise kirin. Piştî konferansê çend rojan, dozgerê komara Tirkîyê bi lezûbez di derheqê konferansê de dest bi lêpîrsînê kir. Dozgerê Komarê, di encama lêpîrsînê de, di derheqê min (Berdevîkê KURD-KOMê), Halîs Nezan (Serokê HAKPARê yê şaxa Amedê), Şeyhmûs Aykol (Berdevîkê KURD-KOMê) de li Dadgeha Diyarbekirê de doz vekir.

Danişîna dozê ya yekem di 01.02. 2006an de pêk hat. Dadgehê, piştî du salan darezandina me, di 24. 12. 2007an de li doza Konferansa Komara Kurdistanê dawî anî. Dadgehê, em, 1 sal û 3 mehan ceza kirin. Dadgehê, cezayê Şeyhmûs paşve avêt û ji bona ku 3 salan jî bê murakebekirin, biryar da.

Dadgehê, heman demê di derheqê Min û Halîs Nezan de biryar da ku em ji mafên kamuyê, ji mafê bijartinê û hilbijartinê, ji mafê welayetê, ji mafê

berpirsariyên waqifan, komeleyan, sendîqeyan (nîkabeyan), şîrketan û partiyên siyasî jî bê par bin.

Di dadgehê de darezandina me, darezandineke hiqûqî nebû û darezandineke siyasî bû. Me û parêzerê me Sabahaddîn Korkmaz, di dadgehê de heta dawî Komara Kurdistanê ya Mehabadê, serokên Komara Mehabadê, hêjyiyên Kurdistanê, demokrasî, maf û azadiyên kesayetî û kolektîf yên neteweya kurd parast.

Min, parêznameya xwe bi kurdî pêşkêşî dadgehê kir. Ev parêznameya min bi destê kesên ne ehil hat wergerandin. Piştî wergerandina parêznameya min, di danişîna dawî ya dadgehê de mafê me yê ku em wergerê kontrol bikin, bin pê bû. Ev pîrsa û ev karê nehiqûqî jî aliyê parêzerê me ve hate ser zimên. Min jî diyar kir ku "ev doza ne dozekî hiqûqî ye. Min helwesta dadgehê ya di derheqê wergera parêznameya min de jî bi dehşetê temaşê kir. Diviya qadî ev mafê me biparasta, lê ev nebû. Lê eger tiştek bê gotin, ew jî, ez di vê pîrsê de jî bi bîrûrayên parêzerê xwe re me."

Em, ji bona fikrên xwe yên kurdî yên netewî hatin darezandin û ji bona vê jî, ji aliyê dozgerê komarê ve ji ber fikrên xwe hatin tawanbarkirin. Ev helwest jî gelek aşkere ye ku li dijî azadiya fikir û xweifadekirinê, li dijî demokrasî û paymana mafên mirovî ya Awrupayê ye.

Li Dadgehê, Komara Mehabadê û serokên wê hatin parastin...

"Ji dîroka neteweya kurd, ji serok û şehîdên neteweya kurd re xwedî derketin, mafê her dezgeheke kurd û her kurdekî ye..."

"Ji Dadgeha Cezayê ya Asliyê ya 7emîn re / DIYARBEKÎR,

Komelaya Kurd a Diyarbekirê (KURD-KOMÊ), di 03.04.2005an de li Salona Şeradariya Baxlarê, ji bona ku serokên Komara Kurdistanê ya Mehabadê bi bîr bîne û dewleta Îranê tewanbar bike, civîneke fireh (konferanse) bidarxist. Bi sedan kes beşdarî konferansê bûn. Beşdarvanên konferansê, gelek rengîn û ji gelek beşên civatê bûn.

Bi kurtî dikarim bibêjim ku civata kurd li Diyarbekirê û li bajarên hewîrdora Diyarbekirê bi gelek rengên xwe, ji konferansa KURD-KOMÊ re eleqeyek nîşan dan. Her kesên beşdervan, ji nû ve bi giştî dîroka neteweya kurd û Kurdistanê, bi taybetî dîroka Komara Kurdistanê ya Mehabadê û ya serokatîya komarê bi bîranîn, beşdarvanan bi îdamkirina serokên Komara Kurdistanê êşîyan, zîlm û zordariya dewleta Îranê, hevpeywendî û hevkarîyên dewletên cîran bi dewleta Îranê re, bi awayekî nû şîrove kirin; xeterî û nedostbûna wan danîn ber beşdarvanên konferansê.

....

Mijara ku di konferansê de hate minaqeşekirin, raste rast dewleta Îranê û ne raste rast jî Tirkiyeyê eleqeder dike. Ev mijara ku di konferansê de hatibû minaqeşekirin, di sala 1945-46an de qewimiye. Ev bûyera li Îranê jî wek tawan ji holê rabûye.. Îro li Tirkiyeyê wek tawan pejirandin wê, him ne rasyonel e û him jî ne hiqûqî ye.

Tirkiyeyê dê bibe endama YEyê û ji

bona vê demeke di navbeyna YEyê û Tîrkiye de mizakere didomînin. Tîrkiyeyê divê pîvanên YEyê di jiyana xwe ya hiquqî, siyasî û civakî de pêk bîne. Tê zanîn ku YEyê "tawana fikir" napejirîne û tu wext fikran dadgeh nake. Mijara ku li konferansa KURD-KOMê hatibû minaqeşekirin, helbet gelê Kurd û Kurdistanê bi tevayî eleqeder dike. Pîrsa Kurdistanê jî pîrseke rojhilatanavîn û navneteweyî ye. Ev pîrsa çar dewletan; Îran, Iraq, Suriye û Tîrkiyeyê eleqeder dike. Dadgeh jî nikarin çavên xwe ji vê rastiyê re bigrin.

Hezar mixabin dema ku di civînek û konferansekê de li ser pîrsa neteweya kurd û Kurdistanê gengeşî pêk bîn, dozgerê komarê di derbarê wan gengeşiyên de bi lezûbez doz vedikin. Dadgeh û qadî jî jebara xwe didomînin. Divê dadgeh û dadwer jebara xwe ya di derbarê pîrsa neteweya kurd û Kurdistanê xerab bikin. Tê zanîn ku pîrsa neteweya kurd û Kurdistanê pîrsgirêka Tîrkiyeyê ya herî mezin û stratejîk e. Ev pîrsa ji bona ku çareser bibe, divê her dezgehê jî hewil bide.

Ev helwesta dadgehkirina me, dê zerar bide huquqê, maf û azadiyê mirovî yên şexsî û kolektîf. Ev helwesta dîsa dibe sedem ku ew nakokî û dijberiya heyî ya dîrokî bidomîne.

II- Dadgeh huquqî û li gor pîvanên edaletê (dadweriyê) hereket nake. Mafê parastinê dide bin lîngan. Helwesta wî, ji qadiyên leşkerî paşvetir e...

(.....)

Baş tê zanîn ku mafê parastinê li dadgehê mafekî qîtsal û giranbiha ye.

Ji bona ku kesên tîn dadgehkirin mafên parastinê pêk bînin û xwe bi azadî biparêzin, divê dadgeh derfetên huquqî û psîkolojîk pêk bîne. Hezar mixabin qadî, li hemberî me şerekî sar dimeşîne, ji bona ku mafê me yê parastinê bê sînorkirin, pêşiya me digre. Qadî dema ku em behsa neteweya kurd û Kurdistanê dikin, rengên wî tê guhertin, qadî ne wek qadî, wek kesekî ku ji kurdan re dijmin e, helwestê nîşan dide.

Ji bona parastina min pêşî biryara werger hat girtin, pişt re ev biryara jî holê rakir. Min jî di helwesta xwe de guhertinek çênekir, min bi kurdî qisekirina xwe dom kir û parêzerê min jî, ji min re bû werger. Qadî, ev bê huquqiyê jî, ji holê ranekir.

Ez bi xwe li dadgehên leşkerî jî gelek caran hatim dadgehkirin: Helwesta qadiyê doza me, ji qadiyên dadgehên leşkerî paşvetir e. Qadiyê me qasî qadiyên dadgeha leşkerî jî huquqê tethîq nake.

(....)

VIII- Ji dîroka Kurdistanê re, ji mafên neteweya kurd re, ji serok û şehîdên neteweya kurd re xwedî derketin mafek e...

Her kesek û her neteweyek, ji dîroka xwe û ji mafê xwe re xwedî derdikeve. Ev mafekî mirovî, demokratîk û xwezayî ye. KURD-KOMê jî ev mafê xwe bi kar anîye. Ev helwesta çawa ku ji tirkekî re xwezayî ye, ji bona kurdekî jî xwezayî ye.

Neteweya kurd, di Rojhilatanavîn de neteweyekî dîrokî ye. Neteweya kurd jî, wek neteweyên din xwediyê

welatekî ye. Welatên kurdan jî Kurdistan e. Di vê qonaxê de welatê kurdan Kurdistan, bûye çar beş. Beşbûna Kurdistanê, di sala 1639an de bi Peymana Qesrî Şêrînê dest pê kir. Bi Peymana Lozanê gihîşte mereheleya çar beşan.

Neteweya kurd, xwediyê dîrokekê ye; xwediyê zimanekî û xwediyê çandekî ye. Piştî ku Kurdistan bi Peymana Lozanê bû çar beş, neteweya kurd ji aliyê çar dewletan (Tîrkiye, Îran, Iraq, Suriye) ve ji hemû mafên xwe hate bêparkirin û welatê kurdan hat dagirkirin û kolonîkirin.

Li hemberî vê rewşê, bi sedan sala ku neteweya kurd têkoşînê dide. Di encama vê têkoşînê de, li sala 1946an Komara Kurdistanê ya Mehabadê ava bû. Hezar mixabin di demeke kurt de ji aliyê dewleta îran ve hat ruxandin. Di sala 1970yî de li Başûrê Kurdistanê Otonomiya Kurdistanê ava bû. Hezar mixabin Otonomiya Kurdistanê jî, di encama **Peymana Cezayîrê** de(1975) ji holê rabû.

Îro bes li başûrê Kurdistanê guherînekî pêk hatiye, encama têkoşîneke bê hempa, bi alîkariya DYAyê û hevalbendê wê, dewleta federe ya Kurdistanê ava bûye. Li hemû beşên din jî, têkoşîn û xebata neteweyî ya kurd berdewam e.

Helbet her dezgeheke kurd û her kurdek mecbur e ku:

- a) Ji mafên xwe yên neteweyî re xwedî derkeve, ji bo mafên xwe yên neteweyî xebat bike û têkoşîn bide.
- b) Ji welatê xwe re, ji Kurdistanê re xwedî derkeve.
- c) Ji dîroka xwe re xwedî derkeve.
- d) Ji ziman û çanda xwe re xwedî derkeve.
- e) Ji serok û

şehîdên xwe re xwedî derkeve.

KURD-KOMÊ û min jî wek şexis, ev mafên xwe bi kar anî.
(.....)"

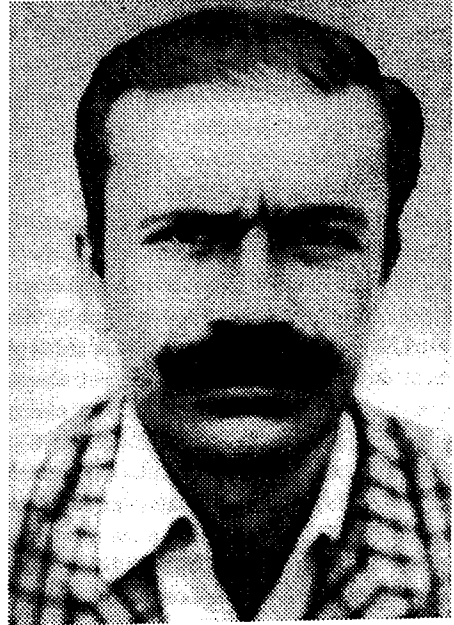
"Tertele"ye İnadın Bir Politik Dehası:

Dr Şıvan(Sait Kırmızıtoprak)

Sait AYDOĞMUŞ

Sait Kırmızıtoprak(Dr. Şıvan), otuz-altı yıllık kısa ömrüne sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yaptıkları ve eserleriyle çok şey sığdıran bir Kürt siyasi önderidir. Dersim'in bu yiğit evladı, sanki, "tertele"ler (Zazaca'da yağma ile karışık katliam) ile yok edilmek istenen Kürt halkının, birçok yönüyle geç ve geri bırakılmışlığının telafisinin özel yetenekleri, donanımları ve görevleriyle yüklüdür ve bu nedenle de acelesi olan, hırslı, özel bir elçisi gibidir: Oldukça zeki, cesaretli, girişken, kararlı ve hiper aktiftir. Tüm bu özellikleri, O'nu 36 yıllık bir ömre sığmayacak kadar üretken kılmıştır.

"İlahlar" tarafından lanetlendiği için hakkında çok az bilgi ve belge olan Sait Kırmızıtoprak'ı, kendi özel çabamla mümkün olduğunca öğrenmeye çalıştım. Şahsen karşılaşp tanımadığım bu insanla ilgili, yazılı veya sözlü, saptayabildiğim her bilgi veya belgeye ulaşmaya çalıştım; dinledim, okudum.... Bu nedenle Sait Kırmızıtoprak'a ilişkin

Dr. Şıvan(Sait KIRMIZITOPRAK)

kendi dolaylı değerlendirmeme geçmeden önce, O'nu doğrudan tanıyıp tarif eden ve dinleyip okuduklarımla büyük

çapta örtüşen Canip Yıldırım'ın değerlendirmelerine başvuracağım.

"Sait Tıp öğrencisiydi, çok yetenekli, kabiliyetli, bir çocuktu. Tunceli'nin Hormekan aşiretindendi. Küçük yaşta babasını kaybetmişti. Amcasının himayesi altında okumuş, ondan sonra gelmiş İstanbul'a. Tıpta okurken kenar mahallelerde ne kadar Alevi-Kürt ve Dersimli varsa, hepsini örgütlemişti. Hastalarının sorunlarıyla ilgileniyordu, onlar da Sait'e adeta tapıyorlardı, onu çok seviyorlardı. Görüş günü olduğu vakit, Sait'e gelen kalabalıktan dolayı insan kaynardı cezaevi. Hepsî fakir işçi, çiçek arabalı insanlar. Sait'in cebine iki lira, beş lira para koyarlar, çiçek getirirler. Sait gelirdi koğuşa, cebinde dünya kadar para; bu parayı komüne bırakırdı. Örgütçü bir ruhu vardı. Mesleği de güzel bir meslekti tabii, doktorluk öyle bir meslekti ki, düşmanını bile dost edebilirsin istersen! Düşmanının bile evine bir gece hastası için gittin mi mesele biter. Müzaffer Baba, bu başçavuş, Sait'i imtihanlara götürüyordu. İmtihan odasına girince Said'in kelepçelerini çözerdi tabii. Profesörler, sanıyorlar ki, bu Müzaffer Baba Sait'in babası, kendisini tebrik ediyorlar; 'Beyefendi tebrik ederiz, çok iyi bir evlat yetiştirmişsiniz' diyorlar. Müzaffer Baba'ya! Birgün Müzaffer Baba bana geldi dedi ki: 'Canip Bey, bugün de aynı şey oldu, Sait'i imtihana götürdüm ve bir profesör bana dönüp dedi ki, 'Tebrik ederim, değerli bir evlat yetiştirmişsiniz. Canip Bey gözlerim doldu, hep düşündüm, keşke Sait gibi bir oğlum olsaydı.'"¹

¹ Miroğlu Orhan, *Canip Yıldırım'la Söyleşi-Hevesli Bahçesinde Bir Dut Ağacı*, İletişim Yayınları, s. 172,173 1. Baskı, 2005-İstanbul.

Sait Kırmızıtoprak, mesleki yaşamında çok iyi bir doktor, sosyal yaşamında iyi bir aile babası ve dost, kültürel yaşam ile siyasi tarih alanındaki eserleri, değişik konulardaki makale ve incelemeleriyle görece iyi bir aydın ve entellektüel; siyasi yaşamında ise, özellikle Kuzey Kürdistan'da Kürt siyasi tarihine bazı *ilk*lere de öncülük eden ender bir siyasi liderdir.

Tüm bu özelliklerinin, O'nu, daha 36 yaşında, bilinen o trajik sona götürdüğünü söyleyebiliriz.

Kısa Hayat Hikayesi

Sait Kırmızıtoprak, Dersim Ayaklanması'ndan sadece üç yıl önce, Dersim'in Qıse (Nazmiye) kazasına bağlı Hakis nahiyesinin Cıvrak (Cıvarık) köyünde, Abbas ve Zöhra'nın çocuğu olarak doğmuş; daha çocukken babasını kayb-ettiğinden, amcasının himayesinde büyümüştür.

İlkokuldan sonra, ortaokul ve liseyi Balıkesir'de parasız yatılı olarak okuyan Sait Kırmızıtoprak, 1956'da İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girmiş, 1959 yılı Aralık ayında, yakın Kürt tarihinde "*49'lar Olayı*" olarak bilinen ve bir gurup Kürt aydınına karşı geliştirilen operasyonda tutuklanarak öğrenimine kısa bir müddet ara vermek zorunda kalmış ve nihayet 1961'de bu fakülteden mezun olmuştur.

1961'de İsmet Özevcek ile evlenen Sait Kırmızıtoprak'ın bu evlilikten Dara isimli bir oğlu ve Rûken isimli bir kızı bulunmaktadır.

Sait Kırmızıtoprak, Tıp Fakültesi mezuniyeti sonrasında bir müddet İstanbul'da doktor olarak görev yaptı. "*49'lar Olayı*" ile ilgili yargılamalardan aldığı ceza sonrasında Isparta'ya sürgün-

ne gönderildi. Sürgün yaşamında Devlet Hastahanesi'ndeki görevinin yanı sıra özel bir muayenehane de açan Sait Kırmızıtoprak, diğer taraftan da politik faaliyetlerini hızlandırarak devam ettirdi. 1967 yılında Qebek/Kanada'da mesleği ile ilgili ihtisas yapmak üzere bir burs kazandı. Ancak bu olanağı, gidip ihtisas yapmak yerine, politik faaliyetlerinin bir kamuflajı olarak kullandı; bu sayede birkaç defa Türkiye dışına çıkıp politik faaliyetleri doğrultusunda temaslarda bulundu.

O dönemdeki Kürt aydınları arasında "solcu, komünist" olarak nitelendiriliyor Sait Kırmızıtoprak. Canip Yıldırım, Orhan Miroğlu ile yaptığı röportajda O'nun diğer Kürt aydınları ile farkını şöyle anlatıyor:

"Sait Kırmızıtoprak sol tandaslı bir lider kapasitesine sahip bir adamdı. Çok okuyan ve halka gitmesini bilen bir insandı. Tıp talebesi iken varoşlarda yaşayan işçilerin emekçilerin çocuklarıyla ilgilenen bir insandı. Onun için Kırmızıtoprak, 49'lar içinde adeta bir anti-tezdi. Eski Kürt anlayışının anti-tezi. Aydınlarla okumuşlarla oturup sohbet ederek bu işin başarıya ulaşacağına inanmıyordu. Halkı örgütlemek, halkı kendi safına çekmek... Bunu İstanbul'da çok iyi becerdiği gibi, sürgün olarak, 49'lar davasından mahkûm olup Isparta'ya gönderildiğinde de becerdi."

(...)

"Kırmızıtoprak Isparta'ya gittiğinde orada da halkı örgütleyen, onları dinleyen ideal bir doktor oldu. Gece yarısı kendisini evden alıp köylere götüren insanlar var ve o hayır demiyor hiçbir şekilde. O kadar halktan yana biri. Halkı nasıl devrimci saflara çekeriz, hep bunun hesabını yapar.

Zaten Irak'a gitmek istemesinin altında yatan da bu düşüncedir: Orada kur-tarılmış bir bölge yaratmak ve mücadeleyi oradan sürdürmek. Düşünün, dünyalar güzeli bir karısı var, ikinci çocuğuna hamile, bir erkek çocuğu var, bu koşullar içinde Türkiye'yi terk edip Irak'a gitti. Yani idealistti, bir davası vardı. Burada milletvekili olmak aklında yok; isterse onun da aklında olur, gider Tunceli'ye bağımsız veya herhangi bir partiye girer ve milletvekili de olur. Ama o bunu seçmiyor. Oysa o koşullarda, her Kürt'ün kafasında milletvekili olmak var. Varlıklı bir ailenin kızıyla evlenmek var.

(...)

"Ali Karahan'a, Ziya Şerefhanoglu ve Şevket Turan'a karşıydı. Çünkü onlar yeni bir şey söylemiyorlardı. Kafalarında halkı harekete geçirmeye yönelik bir plan, bir tasarısı yoktu. Halkın örgütlenmesinde Sait'in korkunç bir avantajı vardı. Korkunç bir prestiji vardı halk arasında. Halkın kendisine ilgisi, ona müthiş moral veriyordu. Pervasız, aklının ucundan ölüm geçmeyen bir adamdı.

"Bir gün Polatlı topçu okulunda bir kurmay albay merkez komutanlığına geldi. Merkez komutanlığı bizim cezaevine de bakıyor. Bu albayın adını hatırlamıyorum, geldiğinin ertesi günü bizim cezaevini ziyaret etti. Müzaffer Başçavuş'u buldu. Bu Müzaffer de Türkiye'de bütün solcuların gardiyanlığını yapmış bir adam! Sevim Belli, Mihri Belli, Erdoğan Berktaş, Aziz Nesin. Bize karşı müthiş bir sempatisi vardı. Bilhassa Sait'i çok seviyordu ve takdir ediyordu. Mevsim yaz. O albay dedi ki bunların suçu nedir? Birisi dedi ki bunların suçu Kürtçülük. Albay, ne demek Kürtçülük bokçuluk deyince Sait Kırmızıtoprak, 'Tıp son sınıfta okuyan bir insanım

ben ve insan psikolojisine de çok hevesim vardır. Siz ezilmiş ve mutlaka da Balkan kökenli bir tipsiniz. Renginiz, tavrınız bunu gösteriyor, ezilmiş, horlanmış bir insansınız'. Böyle deyince Müzaffer Baba, 'Sait, Sait ne yapıyorsun' diye söylenmeye başladı. Sait Bunun üzerine 'Baba bırak' dedi 'Rica ederim sen müdahale etme'. Bu kurmay albay eşekten düşmüş karpuz gibi şaşırdı. Sait, Müzaffer babayı kırmamak için koğuşa gitti. Ertesi gün Müzaffer baba geldi ve Sait'in boynuna sarıldı. 'Beni dinledin ve albayın yanında beni kırmayarak koğuşa gittin, beni onure ettin, sana teşekkür ediyorum' dedi. 'Bir kurmay albaya bu postayı atan adam beni kırmıyor, bunu hiç unutmayacağım' dedi Sait'e .

(...)

"Buradan çıkınca biz ne yapacağız, Kürtlerle alakalı işler yapacağımız, yapmayacağımız? Belli ki Sait'in kafasında bunlar ruşeym halinde de olsa var"²

Tüm bu olumlu kişisel ve politik karakteristیکler, Sait Kırmızıtoprak'ın görüşlerini, aşağıda anlatılacak belli bir istikrar ve tutarlı bir evrim içinde, nihayet 1967 -1968'lerde ulusal devrimci bir çizgide, Kürtlerin ayrı örgütlenmesine doğru eviriyor. Bu evrilmede, o dönemde Güney Kürdistan'da grafiği hızla yükselmekte olan Mela Mistefa Barzani önderliğindeki Kürt ulusal ayaklanmasının ve bunun kazanımlarının önemli bir etkisi olduğu anlaşıyor.

Sait Kırmızıtoprak, İsparta'da sürgünde iken, 11 Temmuz 1965'te bir gurup yurtsever Kürt milliyetçisi tarafından kurulan ve 1968'deki bir operas-

yonla tutuklanıp yargılanmak üzere Antalya Cezaevi'ne hapsedilen Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) yöneticilerini sık sık ziyaret edip görüşüyor. Sait Kırmızıtoprak'ın bu ziyaret ve görüşmeleriyle o sırada TKDP genel sekreteri olan Sait Elçi ile vardığı mutabakat, iki Said'in daha sonraki örgütsel ve politik yönelimlerini etkilemekle kalmıyor, trajik sonlarının da vesilesi oluyor.

Sait Kırmızıtoprak, operasyon ve sonrasındaki sorgulama/ yargılamalardaki gelişmelerle guruplaşan TKDP'nin Sait Elçi kanadıyla işbirliği içinde, süreç içinde birleşip ortak bir parti kurmak üzere, 4 Ekim 1969'da bir gurup arkadaşıyla birlikte Güney Kürdistan'a geçiyor. Orada, Irak-KDP'nin de yardımıyla bir köy evini, temin edebildiği bazı tıbbi araç ve gereçlerle hastaneye dönüştürüyor ve bu sayede verdiği sağlık hizmetleri ile "Dr. Şivan" olarak ünleniyor.

T-KDP'nin kurucu merkez komitesi üyelerinden olan ve partide genel sekreter yardımcılığı görevinde de bulunan Osman Aydın'ın belirttiğine göre Sait Kırmızıtoprak, parti kuruluşu öncesindeki illegal yaşamında "**Feridun**" kod adını kullanıyordu. Parti'nin kuruluşuyla beraber ise genel sekreter olarak "**Hürmüz**" kod adını kullandı.³

Dr. Şivan ve arkadaşları, Güney'e geçtikten sonra, yukarıda anılan birleşme projesi ile ilgili politik süreç, bazı gelişmeler nedeniyle farklı bir rotaya giriyor. Bunun üzerine Dr. Şivan, arkadaşlarıyla ülkeye dönerek, 28 Haziran 1970'te Türkiye'de Kürdistan Demokrat

² age., s. 174,175,176

³ Osman Aydın, Dr. Şivan, *Kürt Millet hareketi ve Irakta Kürdistan İhtilali*, APEC yayınları, Stockholm-1997, "Önsöz", s.8

Partisi (T-KDP) adı altında kendi partisnin kuruluşunu ilan ediyor. Artık TKDP ve T-KDP, birleşmek yerine, belli bir rekabet içine giriyorlar. Dr. Şivan, 22 Haziran 1971'de, 12 Mart 1971 Darbesi nedeniyle bir arkadaşıyla beraber Güney Kürdistan'a geçip ve fakat ortadan kaybolan Sait Elçi'yi öldürtmekten ötürü Irak-KDP yetkilileri tarafından tutuklanıyor ve 26 Kasım 1971'de, Hikmet Bulutekin (Çeko) ve Hasan Yıkılmış (Brûsk) adlı iki arkadaşıyla birlikte kurşuna diziliyor.

Dr. Şivan'ın Eserleri

- *Zımanê Kurdî (Kürt Dili)*, Kamuran Bedirxan, S. Şivan, Kawa yayınları, İstanbul, 1976.

- *Ferheng Kurdî û Tirkî*, J. Blau'nun Kürtçe-İngilizce-Fransızca sözlüğü. (Dr. Şivan birçok eklemeye Türkçeye çevirerek hazırladığı bu sözlüğün ilk baskısı 1971, ikinci baskısı ise 1975 yılında Belçika'da yayınlanmıştır.)

- *Kuzey Irak Kürt Halk Hareketi ve Baas İrkçılığı*, Komal Yayınları, 1975, Ankara

- *Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali* (6 Mart 1970'te Türkçe ve Kürtçe hazırladığı bu çalışmanın Irak Kürdistan'ı ile ilgili bölümü'nün 1975'te Komal yayınları tarafından yayınlandığını belirtmiştik. Kitabın tümü 1997'de APEC Yayınları tarafından Stockholm'de yayınlandı.)

- *Caş û Caşîti* (Henüz yayınlanmamış bulunan Dr. Şivan'ın bu kitabı için bak: Necmettin Büyükkaya, *Kaleniminden Sayfalar*, APEC Yayınları, 1992, s.185)

-Dr. Şivan'ın gerilla savaşı ve dünya-daki pratikleri ile ilgili yayınlanmamış Türkçe bir kitabı da bulunmaktadır. Zınarê Xamo (Vahap Kumruaslan), bu

kitabın daktilo ile yazılmış orijinal metnini, Şexmus Cıbran'ın istemi üzerine, O'nun vasıtasıyla Avukat Ahmet Karlı'ya gönderiyor. Ahmet Karlı da daha sonra bu kitabı, o sıralarda Dr. Şivan'ın **T-KDP**'sinin aynı adıyla kurulan partinin (daha sonra bu ad **KİP** olarak değiştirildi)Genel Sekreteri olan Ömer Çetin'e teslim ediyor. Bu parti, anılan kitapta, özellikle Mao ve Maoculuğu olumlayan bazı belirlemelerin, o günlerde benimsediği görüşlerle uygun olmaması nedeniyle, kitabın varlığını özenle gizliyor. Anılan kitap, günümüze dek de yayınlanmamıştır ve halen muhafaza edilip edilmediği de bilinmemektedir.⁴

Değişik Yayınlarda Yayınlanan Yazıları/Makaleleri:

- *YÖN* dergisinde 6 makalesi yayınlanmıştır.

- *Dicle-Fırat* gazetesinde 6 makalesi yayınlanmıştır.

- Dr. Naci Kutlay'ın belirttiğine göre, Sait Kırmızıtoprak, *Vatan* gazetesine de bazı yazılar yazmıştır (*Anılarım*, s.139-140)

- Ayrıca Sait Kırmızıtoprak Isparta'da sürgünde iken (1967-69), Isparta'da yayınlanan *Yeni İnkılap* adlı gazetede, kendisi ve Şevket Turan aleyhinde, 12 bölümden oluşan *İlginç Bir Olay* başlıklı seri bir yazı yayınlamıştır.⁵

⁴ Bu bilgiler, DDKD eski genel sekreteri Paşa Uzun'un Zınarê Xamo(Vahap Kumruaslan) ile yapılan ve fakat yayınlanmayan bir görüşmesinden alınmıştır.

⁵Sait Kırmızıtoprak'ın hayat hikayesi ve eserleri ile ilgili bilgiler derlenirken; APEC Yayınları'nın 1997'de Stockholm'de yayınladığı Dr. Şivan'ın "*Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali*" adlı kitabın Mahmut Lewendi tarafından hazırlanan ekleri ile Pêri Yayınları'nın 1998'de İstanbul'da yayınladığı Hüseyin Akar'ın "*Derşim-Civrak: İki Uçlu Yaşam*" adlı kitabından yararlanılmıştır.

Dr. Şivan'ın İdeolojik-Politik Görüşlerinin Evrimi ve Kürt Politik Hareketindeki Rolü

Dr. Şivan'ın Kürt ulusal hareketindeki rolünü iyi kavrayabilmek için, Kürt ulusal hareketinin ideolojik politik evrimi içinde O'nun ideolojik-politik görüşlerinin nasıl bir değişim geçirdiğini bilmek gerekir. Dr. Şivan, Dersim Ayaklanması sonrasında, Mustafa Kemal başkanlığındaki TC'nin, Abdullah Alpdoğan Paşa ile "**Dersim'in Islahı**" çerçevesinde gerçekleştirdiği "**tenkil**"e, çoluk-çocuk, 54 can vermiş bir aileden gelmektedir. Malkara'ya sürgüne gönderilmek üzere ikna edilip evlerinden alınan ve 28'i çocuk, 12'si kadın olan Hormekli Süleyman Ağa ailesi olarak bilinen ve o dönem Bertal Ağa liderliğindeki aileden oluşan bu kabile, daha Nazmiye'yi terkeder etmez, daha önce benzer akibete uğratılan birçok kabile gibi, Ramazan Köyü'nün altında, elleri ve ayakları bağlanarak kurşuna dizilmiştir. O sıralar, daha 3 yaşında olan Dr. Şivan, şansı yaver gittiği için "**Tertele**" neslinden sağ kalan birisidir.

Birçok Dersimli gibi, O'nun da düşüncelerinin, duygularının ve nihayet yaptıklarının bu "Tertele"den ve bunun temelinde yatan Kürt ulusal davasının mücadelesinden etkilenmemesi olanaksızdı.

Ancak Türk egemenlik sistemi, bu etkileşimin doğal seyrini çarpıtmak için, Kemalizm'in eyamcı ideolojik, politik tüm mekanizmalarını ve bunların uydu-ruk teori, propaganda ve yalanlarını hayatın her alanında harekete geçirmişti. Bir Türk ve aynı zamanda suni-İslam cumhuriyeti olarak planlanan bu politik egemenlik sisteminde, Dersim halkı,

Kürt olmanın yanısıra Alevi de olduğu için, Türk veya Kürt, tüm sunilerden de baskı ve zulüm görmüş bir bölge idi. Kemalizm, pragmatik anlayış ve uygulamalarıyla Dersim Kürtleri'nin bu yapısını, görünürdeki sözde laik pratiğiyle çok akıllıca kullandı ve Kürdistan'ın diğer bölgelerine oranla Dersim'de özellikle aydınlar ve ilericiler üzerinde yarattığı yanılsamalarla daha bir etkili olmayı sağladı. Bu etkinin sonucudur ki, özünde bir sürü yönüyle bu sisteme karşı olan birçok aydın ve ilerci, bu muhalifliğini değişik versiyonlarla da olsa Kemalizm'in referansları çerçevesinde dile getirdi ve eylemlerini de bununla sınırladı.

Dr. Şivan da gençliğinde bu yanılsamadan payını alan bir Kürt aydını idi. O da, birçok Kürt aydını gibi özünde ırkçılığa, gericiliğe ve faşizme karşıydı; ancak bu karşıtlığını, anılan yanılsama içinde geçmişte ve o günlerdeki Kemalist uygulamaların bazılarını savunarak ve onun referanslarını kullanarak dile getiriyordu.

Dr. Şivan, Diyarbakır'da yayınlanan ve Edip Karahan'ın sahipliği ve yazı işleri müdürlüğünü yaptığı *Dicle-Fırat* gazetesinde "*Doğunun Baş Düşmanı Faşizm*" başlıklı üç bölümlük yazı serisinin ikincisinde şunları yazıyordu:

"Osmanlı İmparatorluğunun enkazı üzerinde Batı emperyalizmine karşı kurtuluş mücadelesinin önderliğini yapan Atatürk ırk, din, mezhep farkı gütmeyeceğini, Türkiye dışında Turan hayali gibi emperyalist bir iddiası olmadığını açıkça söylemiştir. Milli hudutlar içinde yaşayan ve Türk vatan-daşı sıfatını taşıyan her fert ırk, cins, din farkı gözetilmeksizin kanun karşısında eşittir.

(...)

"Atatürk devrinde, ırkçılar ve kara kuvvetler sindirildi. Laisizm, halkçılık ilkeleri ve devrim hamleleri içinde ırkçı faşistler ve yobazlar uygun zamanı beklemek üzere pusuya yatmışlardı."⁶

Dr. Şivan aynı makalesinde, Atatürk ilkelerine karşı "uygun zamanı beklemek üzere pusuya" yatan "ırkçı faşistler ve yobazlar"a karşı "...devrimci aydınlar, gençlik ve işçiler kadar Doğulu'lar da ırkçı faşizme karşı uyanık bulunmak, antifaşist demokratik cephede savaşa hız vermek zorundadırlar." diye belirtiyordu.

Dr. Şivan, bu görüşlerinin mantıklı bir sonucu olarak CHP'yi "Atatürkçü ve ilerici" Demokrat Parti'yi (DP) de "gerici ve yobaz" bir parti olarak değerlendirecek şu tespiti yapıyor:

"Bilindiği gibi savaş sonrasının ekonomik güçlükleri devrin CHP iktidarını bazı reform hamlelerine zorluyordu. Ne yazık ki demokrasi adı altında girilen çok partili hayat, aslında iktidar partisinin en gerici en sömürücü kanadının ana muhalefet partisi haline getirilmesiyle soysuzlaştırıldı. Kitlelerin tamamen başka nedenlerden doğan hoşnutsuzluğu her türlü sosyal reform, demokratik hareket ve insanîyetçi düşünceye düşman gerici unsurların reaksiyonunun zaferini pekiştirecek şekilde kanalize edildi. Böylece 1950 de büyük gürültülerle seçimleri kazanan DP'nin siyasi iktidarı ırkçı faşistlerin gelişip serpilmeleri için uygun ortamı da beraberinde getiriyordu."⁷

Dr. Şivan'ın bu dönemdeki "Kürtçülüğü", neredeyse Kürtlerin dil ve kültürel haklarını savunmakla sınırlıdır. Ancak buna rağmen, bu görüşleri sözde bazı ilericiler, aydınlar tarafından eleştirilmektedir. Dr. Şivan, "Doğu" ile ilgili yazdığı yazıları takip edip kendisini eleştiren ve " Birkaç yıl Doğu'da resmi görevlerde bulunmuş... bölgemiz ve Türkiye'nin genel problemleri hakkında yazılar yazmış... ilerici bilinir aydın" biri olarak nitelendirdiği bir arkadaşıyla sözlü tartışmasını, *Doğu Meselesinde Yanılmalar* başlığıyla Yön dergisinde bir makalede yazıya döker. Anılan makalede Kürtlerin kendi kültürlerini yaşayıp geliştirmesini ve kendi dilleriyle eğitim görmesini savunan Dr. Şivan'ın, üniter, "tekçi" bu Kemalist kişinin eleştirilerine verdiği cevap, o dönemdeki "Kürtçülüğü" nü gerekçelendirmesi bakımından çok ilginçtir:

"Atatürk İlkelerine aykırılık meselesine gelince (Kürt dili ve kültürünün geliştirilmesinin Atatürk ilkelerine aykırılığı kastediliyor-SA):Kanaatimce böyle bir saplantı, bizzat Atatürk ve ilkelerini bilerek veya bilmeyerek ters anlamak demektir. Atatürk ve onun dünya görüşü belirli bir dili konuşan insanların malı değildir. Bilakis Atatürk'ü ve ilkelerini hangi vasıta ile olursa olsun, yurdumuzun bütün insanlarına, hatta bütün dünya halklarına anlatmak gerekir. Mesele bu şekilde ortaya konunca dil bir vasıta olarak değerlendirilir. Ve eğer Atataürk'ü ve görüşünü herhangi bir topluluğa anlatmaya yarıyorsa, mükemmel bir hizmet görüyor demektir. Sonuç olarak diyebilirim ki; nasıl ki bugün bahsettiğimiz sosyal adaletin şartları (işsizlik, fakirlik, topraksızlık yanında çeşitli vurgunlarla kısa zaman-

⁶ Dicle- Fırat gazetesi, Sayı no:4, s. 2, 1962

⁷ Dicle- Fırat gazetesi, Sayı no:5, s. 2, 1962

da türetilmiş mahalli milyonerleri vs. ile büyük toprak sahiplerinin doğruduğu tezatlar) yurdumuzda varsa böylece doğululara anlayabilecekleri dille seslenmenin de (çünkü başka dil bilmiyorlar ve biz yarım yüzyıldır hep tersinden hareket ettiğimiz için durum değişmemiş) şartları vardır. Aksini birtakım farazi kuşkularla iddia etmek ya ırkçı faşist temayüller taşıyan sosyal bir demagojidir veya sosyal meselelerin çözüm yolunu bilimin dışında birtakım duygusal ölçüler içinde çıkmaza sokmaktır.”⁸

Dr. Şivan'ın bu görüş ve saptamaları, Türkiye solunun şekillenip ayrışmasında, O'nu, YÖN'cülere ve Milli Demokratik Devrimci'lere (MDD) yakınlaştıracaktı. Yukarıdaki görüşlerinin yanısıra Dr. Şivan da, tüm MDD'ciler gibi, radikal bir anti-Amerikancı ve anti-emperyalistti. Tüm bunlar, Dr. Şivan'ın, o dönemin diğer birçok Kürt aydınından farklı olarak Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) üye olmaması hatta bu partideki Kürt aydınlarına muhalefet etmesinin nedenlerini de teşkil ediyordu. Zira TİP'in, YÖN ve MDD'den farklı olarak TC'nin kuruluş sürecinde Kemalizme atfedilen role, buna bağlı olarak anılan süreçte "ilericilik" ve "gericilik" tahlillerine, ekonomik gelişme/kalkınma modellerine ve tüm bunlara dayalı olarak ittifaklar politikasına, anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılığa ve dolayısıyla genel olarak stratejide politik önceliklere yaklaşımı farklıydı. TİP, Kürt ulusal sorunu bakımından MDD'cilere göre daha az şöven görüşlere sahip olsa da, örgütlenme konusunda MDD'cilerle arasında

hiçbir fark yoktu. İki taraf da Kürt ulusal hareketinin ve politik stratejisinin kaderini teşkil etmede belirleyici bir role sahip olacak olan ayrı örgütlenme meselesine karşı tam bir görüş birliği içindeydiler ve "Kürt sorunu"nun çözümünü de "sosyalizm" veya "devrim" sonrasına havale ediyorlardı.

Kemal Burkey, anılarında, Dr. Şivan'ın arkadaşlarının, TİP'teki muhalefetlerinin nedenleri konusunda bazı bilgiler verir. Burkey, 1970'te TİP'in 4. kongresine sunulan Kürt sorunu ile ilgili karar tasarısı konusunda Kürt Delegasyonu'nun kendi arasında bölündüğünü, kongreye, o zamanki yasalara göre biri daha "ılımlı" diğeri de daha "sert" olan iki karar taslağının sunulmaya çalışıldığını ve bunları uzlaştırmaya çalıştıklarını belirttik şöyle der:

"Söz konusu yan salonda ayak üstü bu konuyu konuştuk. Gerek Tarık Ziya, gerek ben, Kürt arkadaşları daha yumuşak bir karar taslağı üzerinde ikna etmeye çalıştık. Aslında aynı şeyi, özüne dokunmadan, daha değişik sözlerle ve yıldırımları o denli çekmeyecek biçimde dile getirmenin mümkün ve yararlı olduğunu, aksi halde, sert bir kararın partiyi kapatılma riskiyle yüz yüze getirebileceğini, amacımızın ise elbet bu olmadığını söyledik. Ben arkadaşları ikna etmenin zor olmayacağını sanmıştım Oysa hiç de öyle olmadı. Çoğunluk öteki karar tasarısından yana tavır koydu ve doğrusu bu beni şaşırttı. Bu sonucu beklemiyordum ve çok üzüldüm. Birçok arkadaşın bu katı tavrına ise bir anlam veremedim. Ne var ki politikada iyi niyetli, ama biraz da saf olduğumu o gün anladım. Meğer bizim TİP'te yıllardır birlikte kavgı verdiğimiz Kürt yoldaşların önemli bir bölümü, Dr.

⁸ YÖN dergisi, sayı: 63. 1963

Şivan tarafından örgüt- lenmişti ve buraya bu konuda hazırlıklı, örgüt içinde örgüt olarak gelmişlerdi. Silvanlı Mahmut Okutucu, Muhterem Biçimli, Abdülkerim Ceylan bunlar arasındaydı. Kongrede izlenecek tavır meğer önceden belirlenmişti. Partinin kapanması ise Şivan'ı ancak memnun ederdi.”⁹

TİP 4. Kongresi, T-KDP'nin kuruluşunun hemen sonrasında gerçekleşmiştir ve artık "Şıvancılar" Türk solunu terk etmektedirler. Ancak yukarıdaki satırlar, o günlerde ve günümüzde Kürt solunun önemli bir siması olan Kemal Burkay'ın henüz o günlerde ayrı örgütlenme konusundaki düşünceleri bakımından enteresandır. Zaten tüm bu nedenlerle ayrı örgütlenme gibi önemli bir konuda ilk adım, Kürt solundan değil, geleneksel Kürt sağından gelmişti. 11 Temmuz 1965'te, bir gurup yurtsever ve milliyetçi yurtsever Kürt aydını, Diyarbakır'da -hem de "Gazi Köşkü"nde- Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (TKDP) kurmuştu. Bu partinin amacı, **"Türkiye sınırları içinde, (Kürtlerin) siyasi-iktisadi-kültürel hakları(nı) tanıtmak"** olsa da, Türkler'den ve onların siyasi örgütlerinden ayrı olması, Cumhuriyet dönemi ayaklanmalarından sonraki dönemde, Kürt ulusal hareketinin politik ve örgütsel olarak yeniden dirilişi ve gelecekteki rotası için başlı başına bir çığırdı.

Dr. Şivan, birkaç yıl gibi kısa bir zaman diliminde, MDD'cilikle karışık bir Kemalizm versiyonu tarafından belirlenen yukarıdaki politik görüşlerini aşacak ve TKDP'liler tarafından açılan ayrı örgütlenme çığırını, Kürt hareketi için günümüzde de geçerliliğini koruyan bazı

"ilk"lerle daha bir geliştirecekti. Ancak Dr. Şivan'ın, anılan noktaya gelmeden önce, o dönemin çoğu Kürt aydını gibi politik olarak şoven Türk solundan ve Kemalizm'den beslenip etkilenen özgün sosyalist görüşleri benimseyen ve sorunlara bu çerçevede çözüm arayan bir dönemi de vardır ve konumuz bakımından bunun üzerinde de durmak gerekir.

Dr. Şivan'ın, YÖN dergisinin 48. sayısında *Doğuyu Sosyalizm Kurtarır* başlıklı bir makalesi yayınlanmış bulunuyor. Dr. Şivan, anılan makalesinde, kullanılan bazı kavramları bir tarafa bırakırsak, önemli tespitlerde bulunuyordu: Türkiye'de ve "Kürdistan" kastıyla kavramlaştırdığı "Doğu"da, toprak ve gelir dağılımının adaletsizliğinden, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin ekonomik bir verimli- lik içinde işletilememesinden, işletilenlerin de har vurulup harman savrulmasından; bütün bunların ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme üzerindeki olumsuz etkilerinden uzun uzadıya bahseden Dr. Şivan, bu olumsuzlukların ve adaletsizliklerin bölgeler arasında zaten varolan dengesizlikleri hergün daha bir artırdığını belirtiyor ve nihayetinde anılan durumdan çıkış yolu olarak sosyalizmi öneriyordu :

"Sosyalist bir düzen, insan sevgisi üzerine kurulur. İnsanın hayatı, haysiyeti, gerçek hürriyeti ön planda yer alır. Medeniyetin, insanca yaşamının araçları küçük bir azınlığın değil, bütün halkın yararına planlanır. Parasız tedavi, parasız eğitim, herkese insan gibi yaşayacağı bir mesken, çalışmak isteyen her insana iş, yapılan işe göre bir hayat düzeyi ancak sosyalizmle sağlanır.

⁹ Burkay Kemal, *Anılar Belgeler*, Cilt 1, s. 279

"Kültür bakımından da durum aynıdır. Gerçek demokrasi ve sosyalist anlayış, hiçbir topluluğun kültür hakkını pazarlık konusu yapamaz. Kültürel kalkınmanın gerçekçi, insançı ve bilimsel uygulanış metotları, sosyalizmin anlamında zaten mevcuttur. Sosyal adalet ilkesinden hareket eden ekonomik kalkınmanın yanısıra en geniş bir hoşgörü ve anlayışla, kültürel kalkınma pazarlıksız, karşılıksız olarak sosyalizmin baş ödevleri arasında yer alır.

"Tek kelimeyle sosyalizm, bölgeler arasındaki her türlü eşitsizliği kaldırmak suretiyle, müreffeh, adil ve sıhhatli bir Türkiye yaratarak, milli birliği en sağlam temeller üzerine oturtur."¹⁰

Ulusal ve uluslararası planda derin ve güçlü bir politik dalganın da etkisiyle Kürt politik hareketinin ve dolayısıyla kadrolarının hızla geliştiği o günlerde, Dr. Şivan, anılan yolda adeta koşuyor; sorunları daha bir hızla kavrayarak değişiyor ve geliyordu. Açıktır ki, bu değişim ve gelişmede, onun zekâsı, cesareti ezilenlerin ve ulusunun davasına olan samimi inanç ve kararlılığı kadar, sömürgecilerin bu samimi inanç ve kararlılık karşısında takındıkları ret, inkâr ve imha gibi tutum ve uygulamaları da etkili oluyordu. Tüm bu nedenlerle Dr. Şivan, kendi ulusunun özgün koşulları açısından henüz rasyonel olmayan "**sosyalizm durağında**" da fazla beklemedi. Zira sosyalizm, ulusların, şafağında doğdukları kapitalizmin her bakımdan belli bir gelişkinlik düzeyinin içinde doğup geliştirilebilecek bir toplumsal sistemdi. Kürdistan ve Kürt toplumu böylesi koşullardan henüz çok uzaktı. O günlerin koşul-

larında, Kürdistan ve benzeri toplumlar için, sosyalizmin teorisyenleri ve uygulayıcıları tarafından dünya çapında önerilen "**Kapitalist Olmayan Yol**"un ise, ne uluslaşma ne de sosyalizm için, elverişsizliğine de ötesinde, geçerli bir yol olmadığı, somut pratiklerle hergün daha bir açığa çıkıyordu. Hele de bu önerinin sahibi olan reel sosyalizmin, Kürt ulusunu esaret altında tutan Kemalizm, Baasizm gibi şöven milliyetçi diktatörel ideoloji ve sistemlerle yer yer çakışması, böylesi ideoloji ve sistemleri, hoşgörmenin de ötesinde desteklemesi, onun doğru anlaşılmasını daha da kolaylaştırıyordu.

Ancak günümüzden bakıldığında kolay gibi görünen bu gerçeği, kabaran derin ve güçlü bir özgürlükçü sol dalganın reel sosyalizmin ideolojik, politik ve örgütsel şablonlarınca kayıtsız şartsız yönlendirildiği 1960'lı yılların koşullarında, çok az sol görüşlü Kürt politikacısı görebilmisti.

Daha önce de belirttiği gibi 1960'lı yıllarda, Kürt solu, büyük çapta, TİP içindedir veya TİP'e destek olmaktadır. Esasında sol tandası ilk ayrı bağımsız Kürt örgütlenme girişimi, 1966 yılında kurulan Koma Azadiya Kürdistan'dır (KAK). KAK, daha örgütsel anlamda belli bir süreklilik ve istikrar kazanmadan, Sait Kırmızıtoprak'ın geliştirmekte olduğu örgütsel-politik proje içinde yer almaya karar verir. KAK'ın bu kararı almasında, daha sonra Dr. Şivan ile beraber Güney'e geçecek olan Reşo Zilan (Ahmet Kotan) ve Çeko'nun rolü büyüktür. Birazdan daha bir ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi bu proje, TKDP'nin Sait Elçi liderliğindeki kanadını da kapsamakta, politik taleplerinin kapsamı itibariyle daha ulusal ve örgütsel yapısıy-

¹⁰ YÖN dergisi, sayı: 63. 1963

la da daha modern, ilerici-devrimci, bir ulusal parti projesidir.

Şimdi de, daha sonra başarısızlığa uğrasa da, Sait Elçi liderliğindeki TKDP'nin de bu projeye nasıl dahil edildiğini görelim.

Dr. Şivan'ın, altmışlı yılların sonunda aldığı siyasal bir ceza nedeniyle Isparta'da sürgünde olduğunu belirtmiştik. Dr. Şivan, artık yukarıda anılan ideolojik-politik evrimin pratiği içinde kendi çevresinde önemli bir gurup oluşturmuştur ve Kuzey'de Kürtler'in, TKDP'den farklı olarak, ilerici devrimci bir çizgide ayrı ve bağımsız ulusal bir örgüt kurma aşamasına gelmiş bulunmaktadır.

1968 yılında, TKDP'ye karşı geliştirilen bir operasyonda, Feqi Hüseyin sağnıç dışındaki parti merkez komitesi üyelerinin tümü ve partinin bellibaşlı önemli kadroları yakalanır. Feqi Hüseyin'in yakalanmamasının nedeni, operasyonun hemen öncesinde MK'ne alınmış olması ve bu nedenle de henüz deşifre olmamasıdır. Yakalananlar "güvenlik" nedeniyle Antalya Cezaevi'ne nakledilirler ve yargılamalarına Antalya'da devam edilir.

Dr. Şivan'ın, TKDP MK'nin dışarıdaki tek üyesi olan Feqi Hüseyin Sağnıç ile çok iyi ilişkileri bulunmaktadır. Şakir Epözdemir'in belirttiğine göre, Dr. Şivan, Feqi Hüseyin vasıtasıyla Antalya'da hapiste bulunan Sait Elçi ile de yakın ilişkiler kurmuştur. Zaten iki Sait, "49'lar Olayı"nda da beraber hapis yatıp yargılandıklarından birbirlerini hem şahsi, hem de siyasi olarak iyi tanımaktadırlar.

"Biz Antalya Cezaevi'nde tutuklu iken, Dr. Sait Kırmızıtoprak (Dr.Şivan), Isparta'da sürgünde idi. Diyaloğumuz burada başladı. Ancak bu diyalog,

sadece Dr. Şivan, Sait Elçi ve Feqi Hüseyin Sağnıç arasındaydı. Bu diyalogumuzun, 6 aylık süresine cezaevi dönemi dersek, diğer 7-8 aylık süre de, 1969'daki tahliye oluşumuzdan sonraki zaman diliminde devam etti. Bu konuda Said Elçi'den hiçbir bilgi almadık. Ancak, arasıra Feqi Hüseyin Sağnıç'tan aldığım bilgiye göre; Dr. Şivan'la birlikte 20-30 kişi Güney'e gönderilecek ve orada eğitilecekti. Bu grubun çoğunluğu partimiz mensuplarından seçilerek yollanacaktı. Dr. Şivan'da dahil, bütün bu kadro, gelip bizim Partimizin bünyesinde yer alacaklardı...

"Hazırlıklar çok uzadı, gide gide bir kişi bizim Partiden, 6-7 kişi de Şivan'ın grubundan Güney'e geçtiler. Bu arkadaşların geçişlerinden yaklaşık 6 ay sonra; Kürtler Irak'ta Otonomi'ye kavuştular. Savaşta yararlı olan bu grup, IKDP yöneticileri ve askeri yöneticiler tarafından itibar kazanmışlardı. Dr. Şivan, bu itibara bakarak bize rest çekti. Feqi Hüseyin Sağnıç ve Said Elçi 1970'te Dr. Şivan ile birkaç kez görüştüler, konuştular, tartıştılar ancak bir neticeye varamadılar. 1971 yılı başında bizler, (yani Parti'nin Kurucular Kurulu ve Koma Navkom üyeleri) akıllarına geldik!

"Şark Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş.'nin, 1971 Diyarbakır toplantısı günü, biz hepimiz, (Dûrnas da dahil olmak üzere) Diyarbakır'da toplandık. Toplantı gecenin geç vakitlerine kadar devam etti. Faqi ve Sait Elçi, gelişmeleri izah ettiler. Doktor onları yanıltmıştı. Bizim hesabımıza Güney'e giden doktor, kendi parti'sini kurmuş ve bizi resmen aldatmış idi. 'Çözüm nedir, ne yapılmalı?' diye soruluyordu."¹¹

¹¹Epözdemir Şakir, "Yakın Tarihimizde Dr. Şivan ve Sait Elçi Olayı", War, sayı: 7, s.49-50 (Zivistan- 1999)

Şakir Epözdemir'in yukarıdaki satırlarından, Feqi Huseyin ile Sait Elçi'nin, TDKP'nin diğer MK üyeleri ile anlaşmazlık içinde oldukları da anlaşılmaktadır. Bu çelişki, muhtemelen TKDP'ye karşı yapılan operasyon öncesinde ve esnasında ortaya çıkan olumsuzluklarla ilgilidir. Sorgulamalardaki çözümler, bu çözümlere bağlanan "ajanlık" türünden iddia ve spekülasyonlar ve son olarak yargı süreci boyunca takınılan tutumlar, yapılan savunmalarla ilgilidir. Şakir Epözdemir'in yukarıya aktardığımız görüşleri de bu iddiayı doğruluyor.

Ayrıca benim Dr. Şivan'ın bazı arkadaşları ile **KAK**'ın önde gelen yöneticilerinden biri olan Reşo Zilan'dan dinlediklerim, Şakir Epözdemir'in yukarıda yazdıklarıyla tam anlamıyla çakışmamaktadır. Anılanlardan dinlediklerime göre, plan, Şakir'in yukarıda belirttiği gibi "eğitim için gideceklerin dönüp TKDP'ye katılmaları" değil; Sait Elçi hakimiyetindeki TKDP ile veya Sait Elçi'nin partiye egemen olamaması halinde, O'nunla davranacaklarla birleşilerek ortak bir parti kurmak yolundadır.

TKDP, böylesine bir karmaşa içindeyken, Dr. Şivan, dönemin bellibaşlı bazı yurtsever aydınlar ve üniversiteli gençlerden oluşan dinamik bir grup oluşturma çabasıdadır. Sait Kırmızıtoprak ve çevresi, Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın (DDKO'ların) kurulmalarında da önemli rol oynarlar.

Tüm bu gelişmelerin, o sıralarda varolan diğer Kuzeyli örgütleri, yani KAK'ı, TDKP'yi ve kadrolarını etkilememesi olanaksızdır.

Dr. Şivan belli bir plan ve proje çerçevesinde çalışmalarını hızla sürdürmektedir. Bu çerçevede Güney

Kürdistan'a gitmeden önce, fazla dikkat de çekmemek için, ailesi ile birlikte Kuzey Kürdistan'da politik amaçlı bir geziye çıkar. Bu gezi boyunca uğradığı şahıslardan bir tanesi, halen anılarını yazmış bulunan ve o sıralarda TİP'te yeralan -aynı zamanda 49'lulardan biri olan- Dr. Naci Kutlay'dır. Epeydir Dr. Şivan ile görüşmedikleri anlaşılan Naci Kutlay, O'nun yeni görüşlerini çok şaşırtıcı bulacaktır:

"Sait Kırmızıtoprak'a ilişkin anılarım pek çoktur. Arkadaş olarak iyi ilişkiler içindeydik, yaşam çizgisini ve görüşlerini yakından izledim. Türkiye'den ayrılmaya karar vermişti. Son kez, 1969'da gördüm. Ağrı'ya İsmet'le (Sait Kırmızıtoprak'ın eşi-SA) birlikte ziyarete gelmişlerdi. Kırmızı bir arabası vardı. Yol boyunca birçok dostlarına uğramışlardı. Fakat eski Sait değildi artık. Şeyh, ağa ve beylere karşı Vatan gazetesi'nde, Yön dergisi'nde yazı yazan Sait Kırmızıtoprak yoktu şimdi. Ağalara, beylere karşı daha yumuşak, hatta onların Kürt ulusal sorunundaki yerlerini ve işlevlerini öne çıkarıyordu. Bunlara karşıtlığın yanlış olduğunu söylüyordu. Sait'in bir özelliği de güzel ve çok konuşmasıydı. Sırayı kimseye vermezdi çoğu zaman. Bu arada ABD'ye karşı da tavrı değişmişti. Eskiden ABD'yi suçlayan, dünyadaki haksızlıklarda ve savaşlarda günahının çok olduğunu söyleyen Sait gitmiş, ABD'nin Kürtlere ilgi duyabileceği, Kürt sorununun çözümünde yardımcı olabileceği ve Kürtlerin de ABD karşıtlığı ile bir yere varamıyacaklarını vurgulayan bir noktaya gelmişti. Sait'deki bu değişimin birçok nedenleri vardı, ama doğrusu yine de bana garip geliyordu."¹²

¹² Kutlay Naci, *Anılarım*, s.139-140

Çoğu kişi, Dr. Şıvan'ın, Güney Kürdistan'a gittikten sonra görüşlerini değiştirdiğini sanır, ama görüldüğü gibi gerçek bunun tersidir. Aksine Güney macerası, bir avuç insanın, özellikle de bunlardan biri olan Dr. Şıvan tarafından yıllar sonra nihayet doğrultulup özüm-senen bir ulusal kurtuluş stratejisinin, üstelik çok ağır bir bedelle 35-40 yıl daha akamete uğratılmasını ciddi biçim-de etkileyecektir. Zira yukarıda belirtilen projede, Güney'e duyulan umut, beklendiği gibi olmak yerine, neredeyse tersi bir pratikle umutsuzluğa dönüş-ecektir. Güney'e gidiş, daha sora kısmen ayrıntılandırılacağı gibi Saitleri ve hareketlerini birleştirmek yerine, ayrılıklarını körükleyecek, gelişmelerini artıracak ve nihayet hem İki Said'in hem de partilerinin etkinliklerinin sonunu getirecekti. Bu "son", Kuzey'deki Kürt ulusal hareketini, Cumhuriyet dö-ne-mindeki ayaklanmaların bastırılması sonrasında, yeniden dirilme ve yük-selme koşullarının olduğu 1970'li yıl-lara, ideolojik ve politik anlamda belli bir ulusal stratejiyi özümsemiş, örgütsel anlamda belli bir tecrübeyi edinmiş liderlerden ve hareketlerden ederek/kopararak, Şakir Epözdemir'in deyimiyle hareketi "ortaokul ve lise talebelerine" bırakacaktı.

Bu biyografik yazı çerçevesinde ayrıntısına girmemek koşuluyla Güney'de İki Said'in başına gelenlere ve belli başlı nedenlerine, son bölümde, kısaca değ-i-neceğim. Ama bundan önce, Dr. Şıvan ve arkadaşlarının kurduğu T-KDP'nin pragmatik görüşlerinin şahsında, Dr. Şıvan'ın görüşlerinin politik evriminin ve Kürt hareketindeki rolünün son safhasını anlatıp irdelleyeceğim.

Yukarıda belirtilen gelişmeler sonu-

cunda, 4 Ekim 1969 tarihinde Güney'e geçip belli bir ekiple oraya yerleşen Dr. Şıvan ve arkadaşları, daha sonra anlata-cağım bazı nedenlerle Sait Elçi'nin TKDP'si ile anlaşamayacaklarına karar verdikten sonra, Ankara'da yapılan bir kongre ile 28 Haziran 1970'te (Şêx Seîd ve arkadaşlarının idam edildikleri günün yıldönümünde) T-KDP'nin kuruluşunu ilan etmişlerdir.

Dr. Şıvan'ın, T-KDP'nin kuruluşu ile bir başka safhaya taşıdığı bu proje, o dönemde sağ, milliyetçileri ve solu ile ideolojik, politik ve örgütsel olarak henüz olgunlaşmadığı için, stratejisine ve sorunlarına da şaşı bakan, bu sorunlar için çarpık çözümler üretip öneren Kürt politik akımlarının, özellikle Kürt solu-nun politik ve örgütsel evrimi bakımın-dan çok önemli sayılabilecek bazı yeni hususları ve gelişmeleri içermektedir.

Dr. Şıvan, herşeyden önce, genel olarak milletleşme ve onun temel ide-olojisi olan milliyetçiliğin, özel olarak da Kürt milletleşmesinin ve milliyetçiliği-nin tarihini, bir Kürt siyasetçisi olarak, bilimsel bir metotla incelemiş ve bu konuda günümüzde de doğrulanan ve geçerliliğini koruyan sağlam bir politik perspektif ortaya koymuştur. Dr. Şıvan, Kürtlerin milletleşmesini, hem geçmişte hem de günümüzde doğrudan ilgilen-dirdiği için, Osmanlılar dahil, Türklerin tarihini ve milletleşmesini ve dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin özelliklerini de araştırıp yorumlamış ve bunların, o günlerin Kürt ve Türk politikasıyla diyalektik bağını kurmuştur. Yanısıra Dr. Şıvan, Türk egemenlik sisteminin sosyo-ekonomik ve kültürel niteliğini, sistemin iktidar bloğunu ve onun sınıf-sal karakterini ayrıntılarıyla inceleyip ortaya koymuştur. Dr. Şıvan, Kürt

toplumunun da sosyo-ekonomik yapısını inceleyerek tahlil etmiş ve bunun sonuçlarını, ulusal kurtuluş mücadelesinin dinamiklerini ve ittifaklarının saptanmasını da değerlendirmiştir.

Tüm bunlar sayesinde, Dr. Şivan, Türk sol alanını/atmosferini sadece örgütsel olarak terk etmekle kalmamış, ideolojik-politik olarak da Türk solunun, hatta o dönemin uluslararası hakim sol çizgisinin, ulusal kurtuluş mücadeleleri ile ilgili kimi yanlış ideolojik ve politik saptama ve yönelimlerini de terk etmiştir. Gerek örgütsel olarak gerekse de ideolojik ve politik olarak, tamamen Kürtlerin ulusal kurtuluşlarının çıkarlarını temel alan bir radikal kopuştur bu. Bu kopuşun dayandığı bilincin görece derinliğini, sağlamlığını ve dolayısıyla radikalliğini anlamak için o dönemde Türkiye'de, Kürdistan'da, bölgemizde ve dünyada, grafiği hızla yükselen birkaç ideolojik ve politik akımı, kavramsal olarak da olsa dile getirmek lazım: Sosyalizm, anti-emperyalizm ve anti-Amerikanizm.

Dr. Şivan, daha Güney'e gitmeden önce, bu üç ideolojik-politik akımın basma-kalıp reel görüşlerini ve çıkarlarını değil, Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadelesinin çıkarlarını ön plana alan görüşleri ve dolayısıyla bu görüşlere uygun bir politik stratejiyi benimsemeye karar vermiştir. Daha doğrusu 1960'lı yılların ağır, kahrılı politik mücadelesinin teorik ve pratik birikimi, Dr. Şivan ve arkadaşlarının politik görüşlerinde ve dolayısıyla ulusal kurtuluş için öngördükleri stratejide radikal bir değişimi sağlamıştır.

O dönemi yaşayan, özellikle solcu Kürtler, yukarıda anılan akımların yükselen dalgasının gücünün azmini de

cezbini de çok iyi bilirler. Üstelik Kuzey Kürtleri için, yükselen bu ideolojik politik dalganın bilgi kaynağının ve ufkunun özellikle Türk solununkisiyle sınırlandığını da... Böylesi koşullarda, üstelik, anılan akımlardan anti-emperyalizm ve anti-Amerikancılıkla kimlik bulan MDD çevresine daha yakın olan/duran Dr. Şivan'ın (Bu konuda Musa Anter'in Doz yayınları tarafından İstanbul'da yayınlanan *Hatıralarım* adlı kitabının 183-186 sayfalarına bakınız.), bu dalgayı aşmak bir yana, ona karşı durmasının güç ve anlamının azametini, bilincinin derinliğini, ancak anılan dönemi yaşayıp o güçlü dalgaya kapılanlar, çok daha iyi anlayıp kavrayabilirler.

Hiç karşılaşmamakla beraber, okuduklarımdan ve dinlediklerimden, Dr. Şivan'ın zeki, çok enerjik, yurtsever, fedakâr ve yardımsever bir insan olduğunu biliyordum. Zekası, enerjisi, kararlılığı, bilinci, cesareti ve hırslarıyla öyle bir dehaydı ki, anadili Zazaca olduğu halde, bir yıl içinde Kurmanci'yi mükemmel bir biçimde öğrenip yazmakla kalmamış, Kamuran Bedirxan ile beraber Kürtçe garmer, J. Blau ile beraber de Kürtçe-İngilizce-Fransızca bir sözlük yazıp yayınlamıştır. Ancak tüm bunlar, o dönemi ve bahsedilen o politik akımların yükseliş dalgasını, İstanbul'da, Türkiye'deki öğrenci hareketi içinde ve DDKO'da bizzat yaşamış birisi olarak bir konudaki merakımı giderememişti. O dönemde, politik bilinci ve ufkü, ağırlıkla Türkçe okuduklarıyla oluştuğu ve bunun Türk solundan etkilenmesinin ortamını daha bir olgunlaştırıp güçlendirdiği Kürt sol atmosferi içinde, Dr. Şivan'ın anılan politik bilincinin ve örgütsel tutumunun kaynağı neydi, neresiydi?

Her Kürt gibi, Dr. Şıvan'ın da o sırada grafiği hızla yükselen Güney Kürdistan'daki hareketten etkilendiği muhakkaktır. Ancak bunun kendi başına anılan değişimin kaynağını açıklamaya yeteceği kanaatinde değildim ve değilim. Tatmin olmayan bu merakımın uyardırıp uyardığı sorularıma, yakın zamanda, Dr. Şıvan'ı ve mücadelesini çok yakından tanıyıp izleyen bir arkadaşın verdiği cevapların doğru ve isabetli olduğunu düşünüyorum. Aldığım cevabın birincisi, Dr. Şıvan'ın, onu tanıyan herkesin mutabık olduğu yüksek zekası ve enerjisiyle çok ama çok okuduğu ve bu alışkanlığının, yıllar süren sürgünlerinin aşırı tecritinin de zorunluluğu içinde doruk noktasına çıktığı; sürgünler boyunca sürekli okuyup kendisini geliştirdiği yolundaydı. Bu cevabı tamamlayıcı hususun ikincisi, Dr. Şıvan'ın, çok iyi konuşmamakla beraber, okuduğunu iyi anlayabilecek kadar fransızcasıyla, düşünce tarihi ile toplumsal gelişmenin evrimine ilişkin teoriyi Fransız kaynaklarından da okuyarak, böylece Türk solunun etki ve ufkunu aşabilme olanağına kısmen kavuştuğuydu.

Artık, Dr. Şıvan'ın o döneme göre radikal sayılabilecek değişimine ve görüşlerine geçebilir; konuya T-KDP'nin amacı ile başlayabiliriz.

Part'nin temel amacı ile ilgili 3. maddesi, günümüzde Kuzeydeki Kürt hareketinin (değişik Kürt örgütlerinin) neredeyse ortak programatik amacı olabilecek niteliktedir: "Partimiz Türkiye Kürdistan'ında yaşayan Kürt halkının kendi kaderini bizzat kendisinin tayinine hakkı bulunduğuna inanır. Bu amaca varmak için, Kürt milli varlığının resmen tanınmasını ve Kürt Milli Demokratik Hakları'nın istirdadını (geri

alınma-SA) temel şart sayar."¹³

Dr. Şıvan'ın, T-KDP'yi 28 Haziran 1970'de kurduğunu belirtmiştik. Parti kurucularının bazıları kuruluştan hemen sonra Parti'yi özellikle iki konuda eleştirmeye ve Parti'den uzaklaşmaya başlarlar. Bu iki konudan birincisi, partinin "miliyetçi" olduğu yolundaki eleştiridir. İkinci konu ise, Parti'nin silahlı mücadeleyi benimsemesinin yanısıra somut olarak da bunun hazırlığını yapmasıdır. Bu sorun üzerine, T-KDP, kuruluşundan iki ay sonra, İstanbul'da, olağanüstü kongresini toplamak zorunda kalır. Dr.Şıvan, Parti sekreteri olarak bu kongrede, partinin kuruluşunu, program ve tüzüğünü tarihsel arka planlarıyla, günümüzde ve gelecekteki gerekleriyle adeta gerekçelendiren tarihi bir konuşma yapar. Bu tarihi konuşmada söylenenlerin büyük çoğunluğu, Kürt hareketinin 40 yıllık bir yığın yanlısından ve dolayısıyla ağır bedellerinden sonra, günümüzde büyük çoğunlukla doğrulanmıştır. Her Kürt politikacısının anılan konuşmayı aşağıda belirtilen internet adresinden bulup okumasını tavsiye ederim: http://www.kurdinfo.com/portre/s_aydogmus_Saitler_olayi.pdf

İşte Dr. Şıvan, anılan bu konuşmada yukarıda belirtilen program maddesini gerekçelendirirken "sorun" olarak görülen milliyetçiliği açıkça savunur:

"Arkadaşlar! Bu maddede çok açık olarak ifade edildiği gibi, partimiz amacına (Türkiye'de Kürt halkının kendi kaderini bizzat tayin etmesine hakkı vardır) varmak için iki temel aşamayı öngörmektedir: 'Kürt milli varlığı resmen tanınmalıdır'. Evet, yukarıda birkaç defa tekrar edildiği ve sizce

¹³ Büyükkaya Şervan, T-KDP programı, *İlk Anlatım*, Apec yayınları, Stockholm 2004, s.149

de çok iyi bilindiği gibi, herşeyin başında, cunta iktidarlarının resmi ağzlarında biz mevcut değiliz! Yani Kürt Milleti yoktur! Eğer birşey gerçekten varsa ve mevcudiyetini de tarihin en eski devirlerinden beri günümüze kadar sürdürmüş ve bugün de yaşıyorsa; o şeyin bizatihi kendisinin varlığını ispat etmesi ve bunu kabul ettirmesi gerekir. İkinci etap: 'Ve Kürt milli demokratik haklarının istirdadı mutlaka gereklidir.' Evet halkımızın milli demokratik hakları; zorbalıkla, kabalıkla ve kalleşçe gasp edilerek hasır altı edilmişlerdir. Bu temel haklarımız yani halkımızın milli-demokratik hakları istirdat edilmedikçe, asla halkımız kendi kaderini bizzat kendisi tayin edemez."

"Somut bir analizde, gerçek durumumuz nedir? Ve biz hangi vasıtalarla ve nasıl bir yoldan bu amaca varacağız? Hepimizin bildiği ve kabul ettiği gibi, ideolojimizin temeli ve forsmotoru; mücadelemizin ana dinamiği milliyetçiliğimiz yani Kürtçülüğümüzdür. Yukarıda, kısaca 'Millet şöven yani gerici milliyetçilik' ve 'İlerici yani ezilen milletlerin milliyetçiliği' üzerinde durmuştuk. Milletimizin geçnişi, tarihi, coğrafyası ve kültürü üzerinde bilgi sahibi olmak kadar; devrimci teori, sosyoloji bilimi, yaşadığımız zamanın durumu hakkında da bilgi sahibi olmamız gerekir. Zira devrimci teori ve bilimsel sosyoloji silahları olmadan, hiçbir zaman kendi milli mücadelemiz ve devrimlerimizle, dünya devrim ve mücadeleleri arasında dialektik bir bağ kuramayız; dolayısıyla da tarihi görevimizi anlayamayız."¹⁴

Solun, Türkiye'deki siyasal sistemi,

iktidar anlamında sistemin sahiplerini ve etkin güçlerini yanlış ve çarpık değerlendirdiği, bu nedenle de neredeyse tüm kanatlarının, sistemin yıkılıp dönüşmesinde Türk Ordusu'na "ilerici" bir rol yüklediği ve dolayısıyla da bilerek veya bilmeyerek cuntacılık yaptığı bir dönemde, Türk Ordusu'nu Ulusal kurtuluş ve demokrasi mücadelesinin karşısında baş hedef haline getiren aşağıdaki tespiti programlaştırmak, neredeyse olağanüstü bir saptamadır, öngörüdür ve bu da Dr. Şıvan'a kısmet olmuştur:

"Bu mücadele, (Kürt Ulusal mücadelesi kastediliyor- SA) az gelişmiş bir ülkede (Türkiye) iktidarı ele geçirmiş bulunan, askeri cuntaların (açık ya da kapalı) kontrolündeki ırkçı-turancı (subay-aydın) politik elitler ve bu elitlerin icra organı olup Türk milleti adına siyasi iktidarı sürdürdüğünü iddia eden zorba hükümetlere karşı verilmektedir. Zira biçimsel seçim oyunlarına rağmen, silik şahsiyetli sivil hükümetler de perde arkasında cunta guruplarının kontrolü altında bulunmaktadır."¹⁵

Yine solun, somut koşullardan soyutlayarak çarpıttığı enternasyonalizmi, birlikte örgütlenmenin ana malzemesi yaptığı bir ortamda, ayrı, bağımsız örgütlenmeyi savunup gerçekleştirmek; yanı sıra, solun işçi sınıfı populizmi ve dolayısıyla kuyrukçuluğuyla müzdarip olduğu bir dönemde, bir solcu olarak Kürdistan'ın özgün koşullarının ve dolayısıyla ulusal kurtuluş mücadelesinin, stratejik ve politik olarak sınıf temelli örgütlenmelerle başarılamaya çalıştığını savunmak ve bu yolda somut örgütsel ve programatik projeler üret

¹⁴ age. s.125-126 (22 Ağustos 1970 tarihinde Olağanüstü Kongre'de yapılan konuşma)

¹⁵ age., s147, (T-KDP Programı Giriş Bölümü)

mek, derin bir politik bilinç, kendine güven ve irade gerektiren görüş ve adımlardır. Dr. Şivan bir Kürt solcusu olarak bu görüşlerin ve adımların da sahibidir.

"Bu soruya cevap aradığımız zaman, aksiyon şekli, strateji (aksiyon şeklinin temel yolu), ve taktik meselesi (Bir amaca varmak için belli bir stratejiye uygun geçici ve zik-zaklı hareketlerle, kaideler) karşımıza çıkar. Bildiğiniz gibi, bilhassa bu son yıllarda, Türkiye'de, tartıştığımız konuyla ilgili olarak, iki görüş piyasada belirmiştir: 'Kürt meselesi, sadece İşçi Partisi içerisinde çözümlenebilir. Çünkü Türk ve Kürt proleteryanının düşmanları aynıdır: Yani Amerikan Emperyalistleri ve onların ortaklarıdır. Amerikan Emperyalistleri ve onların yerli kapitalist ortakları yenilmedikçe ve iktidar da İşçi Partisi'nin eline geçmedikçe, Kürt halkı hiçbir zaman milli-demokratik haklarının sözünü edemez!..'

İkincisi ise şudur: 'Türklerin partileriyle hiçbir ilgimiz yoktur. Çünkü biz partiler üstüydüz; ve partilerin dışında çalışmamız gerekir...'

Hiç şüphesiz, her iki görüş de baştan aşağıya yanlıştır ve sapmadır. Bu nedenle her ikisi de iflas etmiştir. Bu yanlış ve sapık saplantılar yüzünden, yıllardan beri Kürtçü hareketler aldatılmış ve adeta dondurulmuşlardır. Birinci görüşü Irak, Sudan, Pakistan v.s. de de deneyenler oldu. Sonuç sıfırdır. Çünkü, yukarda da söylediğimiz gibi, adı geçen ülkelerde gerçek iktidar sahipleri subay ve faşist aydınlar elitidir. Her ne kadar, bu elitin ekonomik (sınıfsal) temeli mevcut değilse de; bu şoven ve temelsiz (ekonomikmen) iktidar şekli, pekçok azgelişmiş ülkede bir gerçektir ve tarihi bir kategori olarak karşımızda

duruyor. Çünkü bu ülkelerde Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gibi milli burjuva sınıfları mevcut değildir. Bu nedenle de bize göre, Türkiye'de başlıca siyasi iktidar eliti olan subaylar-faşist aydınlar yerine; önemsiz elit ya da sınıfları gerçek iktidar sahipleriymiş gibi yorumlayan her türlü görüş; ve stratejilerini bu görüşe uygun olarak tespit eden her türlü hareket, başarısızlığa uğramaya mahkumdur.

"Diğer taraftan, Kürt Halkı varlığını resmi bir şekilde kabul ettirmediği ve milli-demokratik haklarını istirdat etmediği müddetçe; Türk ve Kürt proleteryanlarının birleşmeleri ve kader birliği yapmaları çağrısı, kitabi ve pratik değeri olmayan bir söz olarak kalır. Lenin de, *Milletlerin Kaderlerini Tayin Hakkı*.. adlı eserinde, birden fazla milletin yaşadığı ülkelerde ortaya çıkan dahili milli ezme tatbikatlarından bahsetmekte ve şöyle demektedir: 'Bütün dünya milletleri için tam hak eşitliği... Ve her millet serbestçe kendi kaderini bizzat kendisi tayin etmelidir.' Aynı yapıtının (eser) 114. sayfasında, ezen (zorba) milletler hakkında, Lenin şunları eklemektedir: 'Bugünkü Rus kuşağının milliyetçi önyargılarına karşı gelmekten korktuğumuz için, eğer biz bu talebi 'milletlerin kendi kaderlerini serbestçe tayin hakını' ileri sürmeyi unutursak, ya da bunda duraksama gösterirsek...dudaklarımızdaki 'Bütün dünya işçileri birleşiniz çağrısı utanmazca bir yalan haline gelir.'

"Arkadaşlar! Açıkça görüldüğü gibi, gerek teorik konum ve gerekse pratik deneyler açısından bu birinci görüşün yani "Kürt millet meselesi ancak İşçi Partisi içerisinde çözümlenir... " görüşünün tutar tarafı yoktur. Yani çürük, hayal ve sapmadır. Ola ki bazı oportünist ya da yalgın kimseler, sırf

kendilerini mazur göstermek ve milli görevlerini unutturmak için, bu eski ve basmakalıp formüllerin paravanası arkasında halkımızı aldatmaya ve oyalamaya çalışıyorlar... Kanaatımızca bunun daha fazla ayrıntılarına girmek hem sıkıcıdır ve hem de yararı yoktur. Çünkü meşhur sözdür: 'Yanlış hesap Bağda'tan döner.' Evet, sonuç ortadır!..”¹⁶

Dr. Şivan'ın yukarıda işaret ettiği ikinci sapma ise, Kürt ulusal hareketinin "anti-empyralist" ve "anti Amerikancı" ilkeleri benimsemesi gerektiği ile ilgili görüş ve iddiadır.

"İkincisi de yanlış ve sapmadır. Çünkü biz ne Türkiye'nin dışında ve ne de üstündeyiz. Evet, bizim için baş çelişki, dahili milli çelişkidir ve bu da Kürt halkının inkarıyla asimilasyonun tatbikatından doğmaktadır. Milletimiz milli-demokratik haklarına yeniden sahip olmadıkça ve kendi kaderini bizzat tayin imkanlarından mahrum bulundukça, Amerika ile de direkt bir alış-verişimiz yoktur. Ne var ki; biz uyanık, bilgili, gerçekçi ve devrimci düzeyde; çeşitli münasebetler ve ilişkiler kurmak zorundayız. Biz hedefimizi net bir şekilde belirledikten, kendi gücümüze inandıktan ve ideolojik olgunluğa eriştikten sonra; niçin şuurlu ve muvakkat ilişkilerden çekinelim. Bir şartla ki, kendimizi teslim etmeyelim ve satmayalım. Halkımızın ve partimizin yararı uğruna; çeşitli ilişkilerin içine girebileceğimiz gibi, düşman içi çelişkilerden de mutlaka istifade etmeliyiz. Anlaşıyor ki, bahse konu her iki görüş de dar, yanlış ve sapmadır. Bu sektan ve sonuçsuz tuzaklara düşmemek için, devrimci

teori ve sosyoloji bilimi kadar; milletimizin geçmişi; tarihi, etnik coğrafyası ve yaşadığımız zamanın durumu hakkında da derinlemesine bilgi sahibi olmamız gerekir. Nasıl ki, devrimci teori bilinmediği zaman "duygusal ve dar milliyetçiliğe saplanıyorsa...", şayet bu sonuncu bilgilerden (milletimizin geçmişi ve tarihi, etnik coğrafyası ve günümüzün durumu...) yoksun olursak, o zaman da yüzdeyüz "sol sapma ve sol sektanlık... " bataklığına saplamak kaçınılmazdır. Şayet, biz gerçekten sağlıklı bir çalışma ve mücadele arzuluyorsak, o zaman herşeyden önce şu yukarda bahsi geçen her iki hastalık ve tuzaktan, kendimizi ve tüm üyelerimizi dikkatle koruyalım.”¹⁷

Tüm bu nedenlerledir ki, "anti-empyralizm" ve "anti Amerikacılık" ile ilgili konular, T-KDP programının 7. Maddesi'ne şöyle yansımıştır:

"T-KDP, empyralizmi ve özellikle günümüzde ortaya çıkan bazı azgelişmiş ülkelerdeki dahili millisosyal çelişkileri, bilimsel metotlarla analiz eder: Giriş bölümümüzde kısaca belirtilen dahili milli çelişki çözülemediği yani Türkiye'de Kürt halkının inkârı ve demokratik milli haklarının gaspı şeklinde ortaya çıkan dahili milli ezme tatbikatı sona ermediği müddetçe Kürt halkının dahili muhalefet potansiyelini münhasıran, 'MİLLETLERARASI EMPERYALİZME KARŞI SAVAŞI' alanına kanalize etmek isteyen tüm fikri ve aksiyoner çabaları kötü bir tuzak ya da fahiş bir yanılgı olarak telakki eder.”¹⁸

¹⁶ Büyükkaya Şervan, *İlk Anlatım*, Apec yayınları, Stockholm 2004, s.149 (T-KDP Programı)

¹⁷ age. s.127-128 (22 Ağustos 1970 tarihinde Olağanüstü Kongre'de yapılan konuşma).

¹⁸ Büyükkaya Şervan, *İlk Anlatım*, Apec yayınları, Stockholm 2004, s. 151 (T-KDP Programı)

Dr. Şıvan'ın, yukarıda belirtilen aynı konuşmasında, Türk milliyetçiliğinin Kürt düşmanlığından beslenen temel karakteri ile parlamenter mücadele ve Türk Parlamento'su'nun Kürt milli mücadelesindeki yeri/rolü ile ilgili görüşleri ise şöyledir:

"Arkadaşlar! Somut bir analizin sonucunda, halkımızın milli demokratik haklarının istirdadı için; milli bir yolla program ve milli bir teşkilat öncülüğünün zarureti, kesinkes olarak açıkça ortaya çıkmaktadır. Bazı oportünist ya da safdil kimseler, yıllardan beri parlamento ile ve kemalist partilerle halkımızı oyalayarak o'nun milli potansiyelini israf etmek istemektedirler. Evet, 1946 yılından bu yana, Türkiye'de şekli oyuncakları andıran birtakım piyasa partileriyle, hiçbir pratik değeri bulunmayan yalancı bir seçim oyunu vardır. Fakat, bugün biraz ızan sahibi ve uyanık olan herkes çok iyi bilmektedir ki, perde arkasında ve bazen da çok açık olarak (27 Mayıs 1960) hükümet darbesi ve o'nu takip eden olaylar...), yine de subaylarla faşist bürokratlar ve bunların cuntaları, siyasi iktidarın sahibi olmakta devam ediyorlar. Bu gerçeğin yanı sıra, 25 yılı aşkın bir zamandan beri; bazı Kürt aydınlarıyla milliyetçileri, hala yılgınlık ve gevşeklik uykusundadırlar. Ya gerçekten bunların beyinleri donmuştur, hiçbir zaman doğru ve bilimsel bir analiz yapamazlar ve hatta anlayamazlar; ya da kişisel yaşantıları dolayısıyla kemalistlerin ortakları olmuşlardır. Ve bu nedenle de bize hergün sivil hükümetlerin, piyasa partilerinin ve parlamento arpalığının hikayesini okumaktalar. Zira bunların yaşantıları ve ilişkileri, faşist düzenin gereklerine uygun bir şekilde düzenlenmiştir. İşte bu durumda olan bayların, kendilerini

korkaklıktan, ödleklikten ve yılgınlıktan kurtarabilmeleri çok zordur. Ne var ki, bir köşeye de çekilmiyorlar: Hem Kürt olduklarını hatta su katılmamış Kürt milliyetçisi olduklarını söylerler ve hem de Kürt milli haklarının ve onurunun istirdadı uğrunda hiçbir tehlikeyi, fedakarlığı, feragati ve kesin sonuçlu mücadeleyi göze almamaktadırlar."¹⁹

Dr. Şıvan'ın kırk yıl önce oluşturduğu bu stratejideki prensipler, günümüzdeki Kürt hareketi tarafından önemli oranda benimsenen prensiplerdir. Ancak Kuzey'in Kürt hareketi olarak son 35-40 yılda tüm bunlardan çok farklı prensiplerle çok farklı şeyler yaparak büyük bir bedel ödedik.

Bu niçin ve nasıl oldu?

Zira Sömürgeciler, diğer milletler gibi milletleşip devletleşmememiz için, toplumumuzun her alandaki yapısını, dokusunu bozdukları gibi, milletleşmenin doğrudan misyonunu üstlenen politik süreçlerimize de daha bir kaba müdahalelerde bulunmuşlardır ve hâlâ da bulunuyorlar. Dolaylı veya dolaysız, bizi, belirtilen alanlarda yanlış yönlendirmeye çalışıyorlar; hatta gerektiğinde belli başlı kadrolarımızı öldürüyor veya öldürtüyorlar. Böylece ideolojik, politik ve örgütsel birikim, istikrar ve sürekliliğimizi bozarak, bizi etkisizleştirmeye çalışıyorlar.

"İki Sait Olayı" tam da böyle bir olaydır.

Bilindiği gibi, 1970'li yılların başında, "İki Said" in bilinen o trajik yoklu-

¹⁹ age. s.121-122 (22 Ağustos 1970 tarihinde Olağanü Kongre'de yapılan konuşma)

ğunda, partileri de süre içinde etkisizleşerek yok olup gittiler. Böylece Kürt hareketi, Kuzey'de, 1970'li yılların çok elverişli ulusal ve uluslararası koşullarına, yine politik ve örgütsel olarak önemli dezavantajlarla girdi. Cumhuriyet sonrasındaki ayaklanmalar sonrası dönemin zaten az sayıdaki bilinçli ve tecrübeli liderlerini ve kadrolarını kaybettiği için, hareket, neredeyse tümüyle "sosyalizm"i benimseyen gençliğin öncülüğüne geçti. Bilinçli olarak tırnak içinde kullandığım bu "sosyalizm" öyle bir sosyalizmdi ki, ideolojik ve politik olarak Kürt halkının güçlü milletleşme iradesinin en doğal ideolojisi olan milliyetçiliğe adeta küfrediyordu. Yanısıra Kürtler'in Türkler'den ayrı örgütlenmeleriyle ilgili pratik adımları tekrar tartışma konusu ediliyor ve nihayet çoğunlukla ayrı örgütlenilse de örgütler, çoğunlukla Kürdistan'ın ve Kürt toplumunun ekonomik, sosyal, politik koşul ve ihtiyaçlarıyla bağdaşmayan ve Kürdistan'da da neredeyse hiç olmayan işçi sınıfına ve onun ideolojisine dayandırılıyordu.

Kısacası "enternasyonal"leşen Kürt hareketi, daha kendi vatanını işgalden kurtarıp özgürleşmeden, varolan enerjisinin ve gücünün çoğunu, TC'den çok, Emperyalizme, Amerika'ya vb. güçlere karşı yönlendiriyor; yani dünya'yı "vatan" belleyerek özgürleştirmeye(!) çalışıyordu. Kürtler, daha kendi ulusal marşını öğrenmeden, bu marşı doyasıya söyleyip bağırmadan; Enternasyonal marşını söylemeye başlıyordu.

Açıktır ki, belli koşullar içinde politik görevlerini ve yapabileceklerini, içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve dolayısıyla siyasal koşullarla gerçekçi ve doğru bir biçimde bağlayamayan bir sol, kendi anlayışını dogmatizm ve iradeci-

likle zehirleyerek sonuçta ucube bir sola dönüşecek ve ulusal kurtuluş mücadelesinde üstüne düşen rolü oynayamayacaktı.

Kürt hareketi, tüm bu şaşılıklar içinde, her bakımdan bindiği dalı adeta kesmeye başlamıştı. Böylece Kürt solu, önemli bazı konularda tekrar Dr. Şivan'ın ideolojik, politik ve örgütsel olarak nihayet doğrultup ayakları üzerine oturttuğu politik stratejinin öncesine dönüyordu. Kürt solu olarak benimsediğimiz veya belli planlarla bize benimsetilen tüm bu şaşılıklar nedeniyedir ki, halen örgütsel ve politik olarak Kuzey Kürdistan'ın hegemonik gücü durumunda olan PKK'nin, otuz yıllık bir savaşı Kürt halkına ödediği ağır bedellerden sonra, ideolojik ve politik olarak geldiği yer; bizi biz edecek olan milletleşmeye, milliyetçiliğe ve devletleşmeye küfretmek olmuştur.

Tüm bunlar, Kürt ulusal hareketinin yakın tarihi bakımından çok özgün koşulların bir ürünü olan Dr. Şivan'ın, bundan tam otuzaltı yıl önce, iki yoldaşıyla birlikte, Sait Elçi'yi öldürttüğü için, kurşuna dizilerek trajik bir biçimde öldürülmesiyle ödediğimiz bedelin ağırlığını daha bir gözler önüne seriyor. "Özgün koşullar"la Cumhuriyet sonrasında, ulusal hakları için ayaklanan Kürt halkının bu ayaklanmalarının kanlı bir biçimde bastırılarak, Kürt ulusal davasının tümünden yok edilmek istendiği yakın Kürt tarihinin ideolojik, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarını kastediyorum.

Dr. Şivan, "tertele"lerle yaratılmak istenen çok yönlü bir "ölüm sessizliği" döneminin olağanüstü yaratıcı, cesaretli ve fakat aynı zamanda aceleci ve hırslı bir siyasal lideriydi. Dr. Şivan'ın aceleciliği ve hırslılığı, ideolojik politik görüş-

lerini hayli pragmatize etmiştir. Bu pragmatizm, Dr. Şivan'ı, pratikte, Sait Elçi olayında olduğu gibi komplolara kadar varan bazı yanlışlara sürüklemiştir. Açıktır ki, bu zaaf komplo yapmakla kalmaz, komplolara alet edilmeyi de kolaylaştırır.

Bu trajik konuda araştırması olan birisi olarak (yakında Komal Yayınları tarafından yayınlanacak olan *Yakın Tarihimizde 'İki Sait Olayı'* adlı kitap), olayın, arkasında TC'nin bulunduğu ve iki Said'in de ortadan kaldırılmasını amaçlayan bir komplo olduğuna kuvvetle inanıyorum.

Dr. Şivan'ın öncülüğündeki T-KDP'nin bir komplo ile öldürttüğü Sait Elçi de Kürt ulusal davası açısından Dr. Şivan kadar, inançlı, kararlı, tecrübeli ve değerli bir liderdi.

Maalesef, bu komplolara o dönemin önde gelen bazı IKDP yöneticileri de ortak olmuşlardır. O dönemin IKDP yöneticileri, iki Said'i uzlaştırıp birleştireceklerine, onları birbirinden uzaklaştırıp çatıştırmayı hedefleyen bir politika izlemişlerdir.

Konuyla ilgili ayrıntılara girmek yerine, bir olayın şahsında konunun özünü anlatmaya çalışacağım.

I-KDP, Dr. Şivan'ın, Kuzey Kürdistan'da başlatmayı düşündüğü "**Şoreş**" için en gerekli ve stratejik olan Mardin, Siirt ve Hakkari sınır boylarındaki parti örgütlenmesini, elinden alarak Sait Elçi'nin sekreteri bulunduğu TKDP'sine bağlamıştır. 2 Temmuz 1970'te, Derbent'te, I-KDP, MK üyesi Neoman kanalıyla anılan bölgedeki T-KDP komiteleri ilgili Polit Büro kararını, Dr. Şivan'ın, adının açıklanmasını istemeyen yetkili bir arkadaşına iletmıştır ve bu kişi de bu görüşmeyi, kendi elyazısıyla Dr. Şivan'a

rapor etmiştir.²⁰ Anılan karar uyarınca, I-KDP'nin de belli oranda etkisinde olan bu komiteler, Sait Elçi'nin TKDP'sine bağlanmış ve belirtilen bölgede örgütlenmek, Dr. Şivan'ın T-KDP'ne

20 age. s. 74-75, (Şerwan Büyükkaya, redaktör olarak yayınladığı "*İlk Anlatım*" kitabının 70. sayfasına aldığı "*Dr. Şivan'ın Güncesinden Bir Yazı*" adlı bölüm için yazdığı ön açıklamada, anılan bölüm için "Dr. Şivan'a ait olduğunu tahmin ettiğimiz not defterine yazılmış bir yazı" ifadesini kullanarak, kitap boyunca takındığı ihtiyat ve titizliği elden bırakmamış ve iyi de etmiştir. Zira, 2 Temmuz 1970'te bu görüşmeyi yapıp 8 Haziran 1970'te "*Rewşname*" adı altında el yazısıyla temize çekip düzenleyen kişinin Dr. Şivan'ın kendisi olmadığı, Dr. Şivan'a veya partisine sunulmak üzere bu raporu kaleme aldığı anlaşılıyor. Bu konuda beni ilk uyarın, araştırmamda adı geçtiği için, yayınlamadan önce okuyup görüşlerini iletmesi için araştırmayı gönderdiğim Reşo Zilan oldu. O günleri, yaşayan biri olarak Reşo Zilan, Dr. Şivan'ın Kongre için gittiği Türkiye'den, bu görüşmenin tarihi olan kongreden beş gün sonra değil, aylar sonra döndüğünü çok iyi bildiğini söyledi. "*İki Sait Olayı*"la ilgili kimi konularda görüşlerimiz farklı olmakla birlikte Reşo Zilan, bu hususta olduğu gibi, diğer bazı hususlarda da araştırmamı kimi yanlış anlaşılmalardan, abartılardan ve yanlış bilgilerden arındırmama dostane ve yapıcı bir tavırla yardımcı oldu. Reşo Zilan, bu tutumuyla tarihe karşı oldukça sorumlu davrandığını ve davranılmasını istediğini ortaya koydu. Reşo Zilan'ın bu uyarısından sonra anılan yazıyı daha bir dikkatle okuduğumda, Mela Behçet'in söylediklerinin, görüşmeyi yapan ve dolayısıyla "*Rewşname*" isimli bu raporu yazan kişinin Dr. Şivan olmadığını açıklıkla ortaya koyduğunu anladım. Zira Mela Behçet'in, görüşmeyi yapan kişiye "Ben burada perişan ve pişman oldum. Mücadele etmek, çalışmak istiyorum. Bunun için size müraacatım var, fakat aylardır bana bir cevap göndermediniz. Bunun gibi Kek Şivan da bana demişti ki, 'çalışma için yukarıdan yol(izin)alacağız', hani ne oldu? İzin vermediler mi? Eğer izin verdilerse, Allahın hatırı için beni de bu dertten kurtarın (...)" demesi, karşıdaki kişinin Dr. Şivan değil, başka biri olduğunu ortaya koyuyor. Zaten konumuz açısından da, görüşmenin kimin tarafından yapıldığından çok, görüşmenin içeriği önem taşıyor.)

adeta yasaklanmıştır. Böylece, Dr. Şivan'ın partisinin en güçlü ve stratejik bölge örgütüne, adeta zorla el konularak, Sait Elçi'nin liderliğindeki TKDP'ye verilmiş ve zaten bir müddettir ilişkileri kısmen bozulan iki liderin arasına böylece adeta nifak tohumu serpilmiştir.

Bu karar, Dr. Şivan'ın arkadaşına iletildiği günden tam beş gün önce kurulan T-KDP'nin, sınır yörelerindeki potansiyel üyelerini, zor ama sonucu belli bir tercihle karşı karşıya bırakacaktır. T-KDP üyeleri için tercih, T-KDP ile IKDP arasında değil, T-KDP ile IKDP arasında bir tercih anlamındadır; diğer bir ifade ile bu, pratikte, M. Mistefa Barzani ile Dr. Şivan arasında bir tercihe dönüşecektir. O günün koşulları göz önünde tutulduğunda, bu tercihin Dr. Şivan'ın lehine sonuçlanması mümkün değildir. O koşullarda, Dr. Şivan'ın kendisi bile böylesi bir pozisyonda, halkının genel çıkarını düşünerek, belki de kendisini tercih etmeyecektir. Muhtemelen Dr. Şivan, böylesi bir tercihle karşı karşıya bırakılmayı politik olarak zorunlu görmemektedir; ama çaresizdir de...

Bu "**çaresizlik**", kendi çıkarları için özel planları olan bazılarının teşvikleriyle de Dr. Şivan gibi, kararlılığının yanısıra, aşırı derece hırslı da olan birisine, düşünülebilecek en kötü alternatifi "**çare**" haline getirecekti. Nitekim Mayıs 1971'de Dr. Şivan, Dışiş'teki kampta kalabalık bir partili kitlesine verdirdiği "**Propaganda**" adlı bir seminerin "**provakatör**" alt başlıklı bölümünde, Sait Elçi için adeta ölüm fermanı çıkartacaktı:

"Yine dikkati çekmeyen iki büyük provakatör Sait Elçi ve Derwêş Akgül, halk arasında milliyetçi tanınmışlar, bu

yüzden hapse girmişler, gizli bir partinin merkez komitesinde çalışmışlar, Milli Emniyet, Parti'yi kontrolü altına almak için, partinin sekreteri Faik Bucak'ı bir eşkiyaya öldürtmüş ve bahsettiğimiz bu iki provakatörden birini sekreterliğe getirmiştir."²¹

Öte yandan, TC sisteminin kararlı bir düşmanı olan Sait Elçi'nin, kendi partisine bağlanan "belalı" komiteler dahil, tüm bu konular hakkındaki bilgisini ve algısını da bilmiyoruz. Ancak ulaşabildiğimiz tüm belge ve bilgilerle saptadığımız tek şey, Sait Elçi'nin tüm yurtsever inancı, dürüstlüğü ve iyi niyetiyle Dr. Şivan ve arkadaşlarıyla -hem de Dr. Şivan'ın liderliğinde- birleşme yanlısı tutumundan sonuna kadar vazgeçmemiş olduğudur. Tüm bu nedenlerledir ki, Mayıs 1971'de, 12 Mart Faşist Cuntası'na yakalanmamak için Güney'e geçen Sait Elçi, arkadaşlarının uyarısına rağmen, Dr. Şivan ile "ölüm yolculuğuna" çıkmakta hiçbir sakınca görmemiştir. Oysa Sait Elçi'yi, IKDP'nin Zaxo Bürosu'nda Dr. Şivan'a teslim edenler, iki Sait arasındaki konuyu ve çelişkileri çok iyi bilen IKDP'nin önemli yöneticileridirler. Şivan hareketinin o dönemden kalma yetkililerinden sıkça duyduğuma göre, bu yöneticilerden bazıları "**Elimizde bunların ajanlıklarının belgeleri bulunmaktadır; ancak bizim yerimize, bunları sizin temizlemenizde fayda var**" demişlerdir. Bu yoldaki teşviki IKDP'nin o dönemdeki 1. Bölge temsilcisi ve aynı zamanda Musul Valisi olan Eli Şingali de doğrulamaktadır. Eli Şingali'nin, konuyla ilgili olarak 1975'te Celal Talabani'ye anlattıkları ve Celal Talabani'nin de Necmettin Büyükkaya'ya aktardıkları şudur:

"Türkler, İran Kürdistan'ı yöneticileri gibi, (Melle Eware ve arkadaşları kaste dilmektedir- S.A.) Dr. Şıvan ve arkadaşlarını da Barzani'den istediler. Fakat Barzani, buna razı olmadı. Bunun üzerine o kirli oyun oynandı. Said'i Zaxo'ya getirdiler. Şıvan'a haber yollamışlar ve demişler ki, elimizde Said'in hain olduğuna dair belgeler var. Dr. Şıvan'ın götürüp sorgulaması isteniyor. İtiraf ederse eder, etmezse öldürülecek. Sonuçta Said öldürülüyor. Ardından, Türklerin gözetiminde Dr. Şıvan ve arkadaşları da öldü- rüldüler."²²

Bu yoldaki teşviki yapan yöneticilerden biri olan Osman Qazi, ortadan kaybolan Sait Elçi'yi arayan TKDP MK üyesi Şakir Epözdemir'e "O'nu görmedim, nerede olduğunu da bilmiyorum" derken; aynı gün Polit Büro üyesi Mahmut Osman'a çektiği telgrafta ise, "Zaxo'da bizim Parti Bürosuna geldi, iki gün kaldı ve 25 Mayıs tarihinde Dr. Şıvan ve arkadaşlarıyla beraber onların kampına gitti" demektedir.²³

Nihayet, IKDP yetkilileri, Sait Elçi ve arkadaşı Mehemedê Begê'nin gömülen cesetlerine ulaşırlar. 18 Temmuz 1971 tarihinde, anılan cinayet nedeniyle Dr. Şıvan tutuklanır ve akabindeki günlerde de diğer bazı arkadaşları tutuklanıp sorgulanmaya başlanır.

Dr. Şıvan ile Çeko'nun, tutuklanmalarının ilk günlerinde, Elçi ve Begê'yi öldürttükleri ile ilgili hem yazılı hem de sözlü itirafları bulunmaktadır.²⁴

Dr. Şıvan, Çeko ve Bruska, Sait Elçi ve Mehemedê Begê'yi öldürdükleri gerekçesiyle, 26 kasım 1971'de kurşuna dizilerek öldürüldüler. Dr. Şıvan ve arkadaşlarının işledikleri vahşete, üstelik belli bir süre içinde planlanan ve belli kampanyalarla "topluluk"laştıırılarak vahşetle cevap vermek; hukuksal olmasa da, özellikle bizim gibi geri kalmış toplumlarda, maalesef olagelen bir yöntemdir. Bu yüzden, işlenen vahşete şiddetle karşı olsam da olayımızın bu yanında fazlaca bir "bityeniği" aramıyorum. Ancak gerek Dr. Şıvan ve arkadaşlarına, varolduğu söylenen sözde yargılama sürecinde yapılan muamele ve gerekse de Dr. Şıvan'ın sağ kalan bellibaşlı arkadaşlarının günümüze kadar izledikleri tutum ve davranış değerlendirildiğinde, olayda bir "bityeniği" olduğu şiddetle hissedilmektedir.

Dr. Şıvan'ın ve arkadaşlarının hapislik koşulları, infaz sonrasındaki spekülasyonlar ve tutumlar; onların yargılanıp yargılanmadığı konusunda fikir de verebilecek niteliktedir. Yakın zamanda anılarını yayınlayan ve I-KDP'ye sadık birisi olarak bilinen Dr. Hezni Haco, Dr. Şıvan'ın hapislik koşulları konusunda şöyle demektedir:

"Dr. Şıvan Hasta düştüğünden ona uğramam istendi. Yanılmıyorsam 1971 sonbaharı idi. Öğleye doğru zindana ulaştım. Cezaevi sorumlusu bizzat benimle geldi ve içeri girmeden şunları söyledi: 'Doktor'a hastalığı dışında lütfen başka bir şey sorma! Bu üstten gelen bir emir.' İkimiz içeri girdik. Karanlıktan dolayı gözlerim alışınca, önümü görünceye kadar bir süre kapıda bekledim. Köşede bir adam gördüm, beni görünce ayağa kalktı ve bana doğru yürüdü. İyice yaklaştığımda onun Dr. Şıvan olduğunu anladım.

²¹Büyükkaya Şervan, *İlk Anlatım*, Apec yayınları, Stockholm 2004, s. 24

²²Büyükkaya Necmettin, *Kaleminden Sayfalar*, s. 180

²³Epözdemir Şakir, *Yakın Tarihimizde Dr. Şıvan ve Sait Elçi Olayı*, War, sayı: 7, s. 52-53

²⁴Büyükkaya Şervan, *İlk Anlatım*, Apec yayınları, Stockholm 2004, şç 11-12-13

- Epözdemir Şakir, "Yakın Tarihimizde Dr. Şıvan ve Sait Elçi Olayı", *War*, sayı: 7, s. 58-59

Selam verip durumunu sordum. Yüzde yüz eminim ki, kendisine de benimle hastalığı dışında hiçbir surette konuşmaması söylenmişti.

"Hani o daha önce tanıdığım Dr. Şivan ve şimdiki Dr. Şivan?!..."

"Said Elçi'nin öldürülmesini haber aldığım da oldukça üzül müştüm."

"Dr. Şivan'ı bu durumda görmemden dolayı sanki bir hançer kalbime saplanmıştı. O gün ağzımdan tek bir sözcük dahi çıkmış olabileceğini sanmıyorum. O'nu o durumda görmekle şok olmuştum ve eve varıncaya kadar bende başdönmesi devam etti."²⁵

Dr. Heznî Haco'nun açıkladığı bu durum, Necmettin Büyükkaya tarafından da doğrulanmaktadır. Necmettin Büyükkaya, 2.7.1974 tarihinde, Berlin'de, Dr. Faik Savaş'ta bulup okuduğu ve Dr. Şivan tarafından İdris Barzani kanalıyla M. Mistefa Barzani'ye yollanan bir mektubta da, Dr. Şivan'ın aynen benzer koşullardan bahsettiğini yazmaktadır.²⁶

Dr. Heznî Haco, bu açıklamanın hemen devamında, "Hatırladığım kadarıyla Dr. Şivan ve iki arkadaşı, Serok Barzanî'nin emri üzerine, 1972 yılının baharında öldürüldüler" diyor.

Dr. Şivan ve iki arkadaşı, yukarıda da belirtildiği gibi, 26 Kasım 1971' de öldürüldüklerine göre, H. Haco, bu tarihi yanlış hatırlıyor. Bu durumda, H. Haco, Dr. Şivan'ı 1971 sonbaharında hapisnede muayene etmek için gittiğine göre, muayene tarihiyle Dr. Şivan ve arkadaşlarının öldürülme tarihi arasında, en iyimser bir tahminle birkaç

aylık bir süre olması gerekir. Yani H. Haco'nun, Dr. Şivan'ı ziyaret ettiği günde, artık Dr. Şivan son günlerini veya son aylarını yaşamaktadır. Bu durumda, -eğer iddia edildiği gibi varsaygılamada da artık olan olmuştur.

Peki öyleyse, Dr. Şivan'ın sağlık muayenesinin bile yukarıda belirtildiği gibi, bu derece tenbihli ve sıkı tutulmasının hikmeti ne olsa gerektir? Dr. Şivan'ın, IKDP açısından oldukça güvenilir bir şahsiyet olan Heznî Haco'ya iletmesinden bile bu derece sakınılan "sır" ne olabilir ki?

Açıktır ki, bu "sır"ın esas konusu, günümüzde de aktüalitesini ve dolayısıyla önemini koruyan Güney Kürdistan -Türkiye ve ulusal hareketler olarak Güney Kürdistan-Kuzey Kürdistan ilişkisidir. Bu "esas" içindeki özel "sır" ise, muhtemelen, yukarıda belirtilen iddia ve duyumlarla da desteklenen Dr. Şivan ve arkadaşlarının Sait Elçi ve arkadaşlarını öldürmeleri için bazı IKDP yöneticilerince teşvik edilmesidir. İki Sait ve arkadaşlarının ortadan kalkması, partilerinin etkisizleşmesi ve ortadan kalkmasının Kuzey'deki Kürt ulusal hareketi açısından yarattığı olumsuz politik sonuçlar, Dr. Şivan ve arkadaşlarının zindan koşulları ile yargılama ve infaz sürecine ilişkin bitmek bilmeyen spekülasyonlar, özellikle daha sonra serbest bırakılan Dr. Şivan'ın yetkili arkadaşlarının konuyla ilgili günümüze kadar devam etmekte olan "ölüm sessizliği", hep bu "sır"ları işaret etmektedir.

Necmettin Büyükkaya'nın Dr. Faik Savaş'ta okuduğunu belirttiği mektupla da doğrulanan Dr. Heznî Haco'nun yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla ortada yargılama bakımından çelişik ve koşullar bakımından da hazin bir durum

²⁵ Haco Heznî, *Tê Bîra Min*, Avesta Basın Yayın, 2007-İstanbul.

²⁶ Büyükkaya Necmettin, *Kaleminden Sayfalar*, Stockholm-1992, s.174-175

bulunmakta ve bu iki husus da konunun esası bakımından birbirini tamamlamaktadır. Yani, Dr. Şivan ve arkadaşlarına zındanda reva görülen tecrit ve zulümle yargılama konusundaki çelişik durum kurtarılmaya çalışılmaktadır. Yukarıdaki alıntılar, Dr. Şivan'ın söyleyecek şeyleri olduğunu ve IKDP'nin yargı sürecinde Dr. Şivan'ın söyleyeceklerinden korktuğunu, onların açığa çıkarmaması için elinden geleni yaptığını açıklıkla ortaya koyuyor. Zaten Dr. Şivan gibi gelişkin, iddialı ve hırslı politik bir liderin, işlenen cinayeti itiraf etmek dışında, konu ile ilgili başkaca da bir diyeceğinin ve dolayısıyla savunmasının olmaması ve bir politik davada bunu özellikle yazılı bir biçimde sunarak tarihe not düşmemesi düşünülemez!...

İşin bu faslını, yani **İki Sait Olayı**'nı, bir biyografinin sınırlarını aşmamasına gayret ederek, mümkün olduğunca, kısa tutmaya çalıştım. Böylece, daha 1960'larda, Kürt hareketinin bu iki liderinin, özellikle konumuz olan Dr. Şivan'ın, daha o zaman ulusal davamız konusunda düşündükleri, yazdıkları ve yaptıklarını, içinde bulunduğumuz koşullarla karşılaştırarak gözönünde bulundurduğumuzda; O'nu, ömrünün baharında (36 yaşında) hem de kendi elimizle kaybetmekle nasıl yüksek bir bedel ödediğimiz çok daha iyi anlaşıl-maktadır.

Biyografiyi, *Yakın Tarihimizde 'İki Sait Olayı'* adlı araştırmamın son cümleleri ile bitirmek istiyorum:

"Saitler öldürülmeseydi, politik yarışta birbirini öldürmek gelenekselleşmeseydi, 'meydanlar ortaokul ve lise talebelerine' kalmasaydı; önderlerimizi, kadrolarımızı ve dolayısıyla tecrü-

belerimizi dönemden döneme aktarabilseydik, acaba 70, 80 ve 90 ve 2000'li yılları yaşadığımız gibi yaşayıp onbinlerce şehitten, acımasız zulümden, milyonlarca sürgünden, bu kadar köyün, yerin, yurdun viran edilmesinden, talanından sonra, yine 40-50 yıl öncesine, yani başa döner miydik?

"Umarım bu sorunun karşılığı olarak, Kuzey Kürdistan'da ortada duran ağır bedeli, bu yazımla aydınlatmaya çalıştığım, tarihte kalmış bu trajik olaydan çıkaracağımız derslerle bir daha ödememek üzere, Güney'i, Kuzey'i, Doğu'su ve Batı'sıyla hep beraber elele vererek telafi ederiz."²⁷

31 Aralık 2007, Stockholm

²⁷ a) http://www.kurdinfo.com/portre/s_aydogmus_Saitler_olayi.pd

b) Aydoğan Şait, *Yakın Tarihimizde "İki Sait Olayı"*, Komal Yayınevi tarafından yakında yayınlanacak!.

Evdirehmanê Eliyê Ênis

*" Ezbenî; yê we dewlet, paşe û generalê we hene,
yê me jî Xwedayê me û çîyayên me hene."*

Evdirehmanê Eli

M. ÇÎYAYÎ

Evdirehmanê Eliyê Ênis di sala 1890î de li herêma Xerza li gundê Mêrgan ku bi Hezo(Kozluk) ve girêdayî ye hatiye dinê. Ew, ji heşt kurê Eliyê Ênis yê çaremîn e.

Evdirehman ji zarukatiya xwe ve jîr bû. Li ber destê alim û melayên herêmê perwerde bibû. Bi kêmayî û bê pesindan rewşenbîrekî pêşverû, siyasetmend û tekoşerekî di ser xwe de bû. Bîr û bawerîyeke welatparêzî ya xurt pêre hebû. Ew jî wekî gelek xwendekarên medreseyan *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî xwendibû û raman a zanistî, mirovatî û netewî pejirandibû. Pirtûka *Mem û Zînê*, heskirina gelê wî û welatê wî di dilê wî de mezin kiribû.

Bi malbatî pêwendîyên wan bi mala Şêxên Norşênê re hebû. Heta ku Eliyê Ênis gundê Reşedara ku bi Hezo ve girêdayî ye, ji Şêx Ehmedê re ji Filla kiribû. Ji aliyê dê ve bi mala Hisên Paşa û rewşenbîrê kurd yê

Evdirehmanê Eliyê Ênis

welatparêz re têkilî û girêdanê wan yên qewî hebûn.

Ji bo dewleta tirk, Mala Eliyê Ênis, tahlukeyekî potansiyel bû. Ji ber ku di salên 1925an da xwîya kiribû ku ev eşîr ji her kesî bêhtir lingê wan erdê digire û teslim nabin. Dewlet ji aliyekî ve dest neda wan, ji aliyê dî ve jî li pey fen û fût û komployan bû. Dewleta

Tirk gumana serhildanekî qayim ji wan dikir. Ji ber vî jî mifettişê umumî Îbrahîm Talî, ku ji herêma Kurdistanê berpirsiyar bû, gelek cara Evdirehmanê Eliyê Ûnis û Felemezê Cemîlê Çeto dawetê Dîyarbekirê dikir û bi rojan li ba xwe mêvan dikir û qedrê wan digirt. Diyar bû ku eşîra Mala Elîyê Ûnis mîna barudekî li hêviya çirûskekî agir bû.

Piştî ku birayê Evdirehman ê herî mezin Mihemedê Elî çû ser dilovanîya xwe, serkêşîya Eşîra Mala Elîyê Ûnis ji Evdirehman Axa re ma. Evdirehman Axa, nêzikî gundên xwe yên çiyê (Mêrgan, Malaşeref, Newala, Trop...) çend gund jî ji deştê kirribû. Ew bi xwe li Sêvika bi cîh bû. Li wir bi gorî îmkânên wî wextî dibistanekî bi kurdî vekir û dersên zarokan dida.

Rojekî Mifetişê Umumî Îbrahîm Talî, ji Dîyarbekirê diçe Wanê. Berîya bigîjin Ziyaretê, Evdirehman û çend pismamên xwe diçin pêşîya wî. Mifetişê Umumî, bi gazinekî ji Evdirehman re dibêje: "Evdirehman Axa ev dostanîya te weha ye, min dîgo hê ez li Bismilê me tuwê werî bixêrhatina min, tu li serê vî çiyayî têtî pêşîya min?" Evdirehmanê Elî jî dibêje: "Ez im ku li vir jî hatime pêşîya te. Li ser îftîrayekî, Sawcîyê Zoqê ji her yekî zarowê Elîyê Ûnis re 15 sal bi giyabî girtîgeh hikim daye." Mifetişê Umumî Îbrahîm Talî dibêje: "Ez niha diçim Wanê, di zivîrandina xwe de ezê vî meseleyê çareser bikim." Mifetiş, emir dide sawcî ku bi lez û bez van biryara bide îptalkirin her bi çi awayî be. Mifetiş, di Komara Enqere de Padîşahê welatê kurda bû. Li ser vî talîmatî Sawcîyê Zoqê teblîxat derdixe ku zarowê Elîyê Ûnis herin dadgehê

îfade bidin. Evdirehmanê Elî, teblîxat distîne û ew jî teblîxatekî ji sawcî re rê dike. Dibêje: "Eger hûn dadgeh bînin gundê Ceznikê (ev gund di navbera Zoqê û Hezo de ye û di bin bandora Evdirehman de ye), emê werin îfade bidin, yan nexwe em nayên Dadgeha Zoqê." Sawcî qebûl dike. Roja ku hatîye belîkirin heyeta dadgehê tê gundê Ceznikê. Zarowê Elîyê Ûnis jî, der û dorê gund bi çekdarên xwe dorpeç dîkin û yek bi yek diçin heyeta dadgehê. Li heyeta dadgehê, tenê navê xwe û bavê xwe dibêjin. Îfada wan sawcî dide nivîsandin. Piştî heyeta dadgehê dizivire Zoqê, ji hemû zarowê Elîyê Ûnis re biryara beraatê dertîne.

Qemçûra (vergî) ku dewletê di welatê Xerza de dicivand, di bin bandora Evdirehman Axa de bû. Evdirehman, ne dihişt tahsildar here zorê li gundiyan bike. Ewî qemçûr dida civandin, piştî tahsildar dihatin jê distandin. Heta berî ku serhildana duwemîn yê Sasun (1934-1937) çêbe, serleşkerê Qeza Zoqê dibêje: "Evdirehman Axa, di welatekî de 2 dewlet çê nabin, yan tuwê hebî yan jî dewlet."

Di Payîza 1934an de şeveqekî hê tav ne daye der, bolukek leşkerê Zoqê bi ser gundê Evdirehmanê Elî, Sêvika ve digire. Li gund lêgerînekî leşkerî dîkin, bêtî ku tiştêkî û kesekî bigrin vedigerin Zoqê. Piştî vî lêgerînê bi çend roja çawîşek û 8 leşkerê gundê Koxê tene Sêvika. Dixwazin Evdirehman bigrin û bibin Zoqê. Lêbelê Evdirehman ji ber ku nexweşe, ji leşkeran re dibêje ancax piştî başbûna xwe dikare were Zoqê. Yuzbaşîyê Zoqê, Evdirehmanê Elî sax an jî mirî bi lez û bez dixwest. Li ser îsrarkirina çawîşê leşker, ku

dixwest Evdirehman bi zorê bibe Zoqê, minaqeşe û qirên derdikeve. Di vî gelemşeyî de leşkerek û birayê Evdirehman ê bi navê Şêxo têne kuştin. Piştî leşker hespê xwe dihêlin û direvin diçin. Evdirehman; bi birayên xwe ve malbatên xwe hildidin û diçin gundê xwe yên çîya: Mêrgan, Malaşeref, Newala, Trop... Ji payîza 1934an heta payîza 1935an dewlet bê deng dimîne û tû midaxele nake.

Di vî navbeynî de herdu alî jî amadekarîya şer dikirin. Sebebê vê bûyerê jî nameyekî giliyê bû. Ev name bi teşwîqa dewletê tê nivîsandin. Usiv Begê Beybo (Usiv Toprak), ev name ya giliyê weha nivîsandiye: "Hikumeta Fransa, ji Suriye, bi barên hêstiran sîleh û cebîlxane bi alîkariya Mala Haco û Ermenîyan gihandiye destê mala Cemîlê Çeto. Wan jî ev cebîlxana gihandine Mala Eliyê Ünîs. Mala Eliyê Ünîs jî van sîleha wê li xelqê bela bikin û li himber dewletê rabin û wê dewleta Kurdistanê çêkin." 5 kes jî wek şahit Usiv teyîd dikin: Mahmud Begê Zoqê, Reşîdê Sosê (ji Girêkelo), Hesenê Gêncî (ji Milefan), Hesê Reşê Çirî û Feqe Ehmedê Reşîdê Remezanê Herbelusî. Ev giliya ha çirûsiya agir digihîne barudê.

Dewlet li vî welatî ne desthilatdar bû. Di serhildana Sasun a Yekemîn (1925-1928) de ne gihabû armanca xwe û eşîrên ku bîrdoziya welatê xwe dikirin hêjî xurt bûn. Gefê refa Hikumeta Tirk jî vir dihat, dixwest her bi çi awayî be van kes û eşîran bi-pişêfe. Li ser vî nameyî Hikumeta Tirk, li herêmê kesên ji xwe re wekî dijber didît û ku bîrdoziya kurdînî bi wan re hebû wan digirt dixist girtîgehê.

Feremezê Cemîlê Çeto, Resulê Mihemed û gelek serekeşîr hatibûn girtin. Dora Evdirehmanê Elî bû, lê belê ew ne pariyekî bi hêsan bû, di berdestkirina wî de dewlet bi ser neket.

Evdirehmanê Elî, di Serhildana Çîyayê Sasun a yekemîn (1925-1928) de ji bo serokê hereketê Mihemedê Elî re şewirmendekê gelek girîng bû. Di şer de gelek pêwendîyên civakî û siyasî bi taybetî pêwendîyên bi dewletê re Evdirehman saz dikir. Evdirehman, him bi Tirkî dizanîbû him jî usil û erkanê civakî baş dizanîbû. Evdirehman bi malbatên xwe ve li gundên çîyê çêtir dikaribûn xwe bi parêzin. Eger li wan biqewimiya nêzikê çîyayên xwe bûn.

Di havîna sala 1935an de qolordiya Dîyarbekir dikêşe ber Hezo. Li Deştê Dena çadirên xwe vedidin. Serleşker jî li qişlê bi cîh dibin. Leşkerên Sêrtê, Muşê, Çewlîgê, Mêrdînê û Bilîsê yekser bi ser çîyayên Sasun û Hezo ve digirin. Ji Farqînê (Silîva) heta Motka, Zîyaretê, Sasun û Hezo, ji aliyê Dewleta Tirkan ve Herêma Qedexe (Mintika-î Memnu) tê ilankirin (10.07.1936). Dewlet, nahêle tu kes bikeve vî herêmê. Însanên meylarê Mala Eliyê Ünîs, têne gullebarankirin, gelek kes di xaniya de bi saxî dihatin şewitandin. Bexçeyên wan û daristanên ku di sed salan de şîr bûne têne şewitandin. Gelek malbatan bi hovîtiyek bê emsal ji gundên wan deranîn û bi pîya berê wan dane şafirên (stepên) tirka(nava Anatolê). Bi gorî dewletê ev însanên hanê hov bûn û pêdiviyê bihatana "tedîp" kirin. Ji ber vî jî navê Serhildana Sasun di qeydîyên dewletê de bi "tedîp, tenkîl û temîzlik harekatî" tê binavkirin.

Eger bivê, wekî çend mînaka mirov bibêje: Li gundê Îngozîk dor û berê 70 kes(jin, zarok, kal) têne gullebaran- kirin. Zarokekî li ber şîr ku berik lê ketibû, şûna xwînê şîr jê diherikî. Li gundê Kuskêt, piştî ku gundîyan diku- jîn, agir berdidin kewarê mêşa, hingiv wekî leyî di cêwê de diherike. Bi kûr- tayî, mirov dikare bibêje ku dewlet bi vî kiryarîya Herêma Qedexe; wekî ku av ji ser masiya bê birrîn û dînamêt di nav koma wan de bête teqandin kiribû. Wî wextî serleşkerê Tirk, Osman Tufan Paşa ye. Osman Tufan, gelek nêzîkê Ataturk û Înonî ye. Di pey wî de esas birêvebirê şer(ji bo demekî) Yuzbaşı Cemal Madanoxlu ye. Madanoxlu, di pirtûka xwe ya bi navê *Serpêhatî(Anîlar)* de bi yek rêzekî wê wahşetê teyîd dike. Evî tiştî jî teyîd dike ku, tekoşerên Evdirmanê Elî heta ji wan bihata li leşkerê bêritbe nedi- xistin û dîsa jî leşker di wî çîyayî de tim diket kemînê. Mala Eliyê Ünîs û leşker bi ser ne diket. Rêxistina Evdirehmanê Elî (bi eşîra xwe û digel eşîrên di serhildanê de) ji dewletekî ku li ser 3 qitayên dinyayê hikim kiribû, bêtir bi rêk û pêk bû. Evdirehmanê Elî bi hejmarekî hindik çekdar ve bi artêşeke ji hêza xwe gelek zêdetir re şer dikir.

Artêşa Tirk, rastê şikestên dijwar dihat û bi tu awayî nedikarîn vî 'pîrs- girêkê' çareser bikin. Gelek leşkerê ku bi taybetî hatibûn perwerdekirin û li çîyayê Dêrsim li hember kurdan şer kiribûn, anîn çîyayên Sasunê. Lê belê ew hêzên wan jî têkçûn. Li herêmê ji hinek kes û eşîrên şolyekbir hebûn. Evdirehmanê Elî, Artêşa Tirk bê

mefer kiribû. Li ser vî ku ji şer tû en- cam nayê sitandin. Cemal Madanoxlu diçe bi Evdirehmanê Elî re dipeyive û ku îmkân hebe ji bo Evdirehman tes- lîm bibe wî îkna bike. Osman Tufan Paşa, ji bo vî hevdiîtina Cemal Madanoxlu xwe ne qayîl dike. Bi gorî wî, çenedibû ku dewlet bi eşkiyan re bipeyive, divê wan bigire yan jî bikuje. Cemal Madanoxlu, ji Evdirehman re dibêje xwe teslîm bikin. Evdirehman jî, dide diyarikirin ka li hemberê çi ev teslîmîyet tê xwestin, eger dewlet bex- tekî ku pê ewle bibin bide yan jî daxwîyanîyekî ku pê bawerî bînin bide, dibe ku li ser nîqaş bikin û hev- diîtina pêk bînin. Belê Osman Tufan Paşa li ser fermana Ataturk, bê qeyd û şert teslîmbûn yan jî di komkujîyê de îsrar dikir. Li ser vî helwesta dewletê Evdirehmanê Elî ji Madanoğlu re dibêje: "Ezbenî; yê we dewlet, paşe û generalê we hene, yê me jî Xwedayê me û çîyayên me hene" û piştî xwe dide çîyayê Sasun: Karmelêh, Şelaş û Arzîv. Eger karbidestên Dewleta Tirk zanibûna ku werin, wê gazî hemî dinyayê bikira ku di hewara dewleta wan de bihatana. Di dawî de Artêşa Tirk dest bi karanîna balafîran kir. Bi gorî agahîya, piştî bi karanîna balafîra nexweşînên bi birînê xedar bi xelqê re çêbûn. Ev jî şîpha bikaranîna der- manên kîmyewî tînê bîra mirovan.

Evdirehmanê Elî, ji 1934an heta 1937an şerreki bi mîrxasî domand, lê belê cebilxanê wî kêmkiribûn û pêwen- diyên bi dervayê herêma wî re gelek zehmet bû. Di dawîya 1937an de 2 sendoq berikên nû, ji Sêrtê ji kaçax- çîyan dikire. Evdirehman, sendoqek li

çekdarê xwe bela dike û sendoqek jî ji eşîra Musîyan re bi rê dike. Berîya ku bi van berika di şer de bikarbînîn, pê dihesin ku ev berikên hanê sexte ne û namluyê çekan diqelêşin. Piştî vî bûyerê Evdirehman, Derwêşê birayê xwe rê dike bin xetê (Surîye). Derwêş diçe li wir bi Komara Fransayê re pêwendî datîne. Gotinê Evdirehman ji nunerê Fransîzan re dibêje: "Eger hûn alîkarîya çekan bi me re bikin, em li cîyayên xwe serdestin û emê karibin xelqê xwe biparêzin..." Fransîz jî bo alîkarîya çek û cebîlxana didin dîyarkirin ku di rêya rêşayîyê de îmkana neqilkirina malzemeyan tineye. Eger cîyekî musaît hebe bi balafîran wê malzeme neqil bikin. Evdirehman jî wan re 2 cih nîşan dide: Di çîya de Madeqnî ya Modkan û Deştê Hovê. Balafîrên keşfê yê Fransî, tîna li van cîya dinîhêrin û bê îmkaniyetîya danîna balafîran yê teknîkî didin dîyar kirin.

Evdirehmanê Elî jî bo serketin û domandina serhildanê hemû rê ceribandî. Di dawî de dora bê meferiyê gihîştê. Çê nedibû ku xwe teslîmê dewletê bikin. Teslîmîyet, aqubeta Şêx Seîd bû. Ev tişt êşkere bû. Her çiqas karbidestên dewletê sed sondê namusê dixwarin jî, Evdirehman ne di xavîtiya xapandinê de bû. Hêzên xwe yê çekdar û malbatan dike qisim qisim. Her qismekî di guzergahekî cûda de rê dike. Ji tekoşeran ku navên wan ketîye kilam û stranên kezebşewitî; Elî (kurê Mihemedê Eliyê Ênis e), Mahmê Xelîl (Kurê Xelîlê Eliyê Ênis e), li gemê Batmanê li Newala Qeremusê li ser gilîyekî bi leşkerekî giran re şerekî bi mîrxasî dikin û her sê jî şehîd

dikevin. Mistêyê Eliyê Ênis, Derwêşê Eliyê Ênis, Nîsredînê kurê Derwêş, Evdê kurê Evdirehman, Fadlîyê kurê Mihemedê Eliyê Ênis û Kazîmê kurê Ênisê Eliyê Ênis jî berê xwe didin bin xetê (Surîye). Digihin binê Eskîfê pêşberê gundê Xîndukê. Mistê, li ser limêşa şevqê ye û bi derba leşkeran tê kuştin. Bi bêbextîya rêberê wan her pênc kes dikevin destê leşker û wan dibin Dîyarbekîrê. Serleşker bi Quran û namusa xwe û sed sondî xwaribû ku tu xerabî nayê serê wan. Kesî tû agahî jî van mirovan negirt. Hatîna gullebarankirin, hatîna şehîtkirin, hatîna şewitandin, her bi çî awayî hatîna windakirin ne dîyare. Di qeydên dadgeh û leşkeran de jî navên wan derbas nabe.

Malbata Mala Eliyê Ênis derbasî bin xetê dibin û îltîcayê Fransa dikin. Li welatê xwe dibin penaberê biyanîyan. Ev rewşa hanê jî Evdirehman re gelek giran tê, belê şoreşa netewî di ramana wî de projekî ye ku nikare dev jê berde ye. Piştî demekî jî Qamişlo diçe Hîsîça. Berîya ku Evdirehman here bin xetê gelek rewşenbîrê kurd jî, jî ber Dewleta Tirk revîyabûn û bi penaberî li wir dijîyan. Cîgerxwîn, Osman Sebrî, Qedrî û Ekrem Cemîlpaşa, Doxtor Nafîz jî van ronakbîran bûn. Evdirehmanê Elî, pêwendî bi hemû rewşenbîrên kurd re danî û piştî tevî rêxistina **Xoybûnê** bû. Ewî li ser girîngîya pêwendîyên navnetewî radiwest. Bi hikumeta Fransa re hindek pêwendîyan saz dikir. Dema Şerê Cîhanî yê Duwemîn dest pê kir, ronakbîrên kurd civînekî li dar dixin. Li gorî biryara dawî, piştî ku şer xelas bibe pêdivî jî vêga ve xebatekî

navnetewî hebe ji bo ku kurd jî karibin mafê xwe yê netewî bi dest bixin. Evdirehmanê Elî jî tevî civînê dibe. Bi gorî biryara rêxistinê, Evdirehmanê Elî û Ekrem Cemîlpaşa, pêdivîye ji bo pêwendîyên diplomatîk herin Rusya. Li ser vî Evdirehmanê Elî diçe Beyrudê ba Garo Sasunî hindek ewraqên tarîxî jê werdigre. Rojekî Elî Axayê Zilfo û yekî dî bi mêvandarî diçin mala Evdirehman. Dotira rojê Evdirehman, ji bo mêvanên xwe bi rêke ser xetê, diçin stasyona trêne. Rêya trêne ji Tirkîyê derbasî Surîyê dibe, piştê dîsa dikeve tixubê Tirkîyê. Evdirehman bi mêvanê xwe re li trêne siwar dibe ku wan bi cih bike û vegere malê. Evdirehman li trêne siwar dibe nabe, trêne hereket dike û konduktor derî digre. Evdirehman dike ku peya bibe, konduktor dibêje: "Bisekine, trêne naçe, manewra dike" çiqas diçe trêne surata wî zêde dibe, pêre pêre çend heb leşker tên Evdirehman digirin. Li ser û berê wî digerin, demançaya wî û ewraqê wî jê distînin. Di vî navbeynî de trêne digihê Nisêbinê. Evdirehman fêma dike ku bi komplo hatiye revandin. Bi leza xwe di kuleka trêne de davêje û dibeze. Leşker jî didin pey, belê ew xwe digihîne nav hinek dar û beran, rêça xwe winda dike. Heta êvarê xwe li wê derê diveşêre û di tarîfîyê de di tixubê derbasî bin xetê dibe. Di wê gengeşeyî de ser û mil û lingên wî birîndar bûne. Piştê li ser daxwaza Dewleta Tirk, Hikûmeta Fransa, wî ji Hîsîça neftîyê Şamê dike, ji bo ku ji tixubê Tirkan dûr bikeve. Piştî 1950yan ku Demokrat Partî li Tirkîyê dibe hikûmet, efû

derdixe. Qismek ji malbata Mala Elîyê Ûnis dizivirin Kurdistana Bakur. Walîyê Dîyarbekir, ji birazîyekî Evdirehman re dibêje: "Bila Evdirehman jî vegere, efû derketîye tiştêk jê re tin-eyê, eger were ez ê alîkarîya wî bikim." Evdirehman gelek gotin û sozên bi vî rengî bihîstibû. Ji bin xetê ne zivirî û bi hesreta welatê xwe yê azad jîyana xwe ji dest da. Evdirehmanê Elî, dil zîzîya xwe û wefadarîya xwe, carna bi çend gotinên kurt ên edebî dianî ziman. Yek ji wan ev e:

*Ditirsim ey weten binîrim, nebînim beşîyarî tu
Dîsa li bin pencê sitem bi ahî û nalî û zarî tu
Dil û canê min bi gorî çûn jî daxavaza miradî tu
Binîstî li ser qebirî weten xemgîn û min
xemgîn.*

Yek jî li ser rehmethkirina Şêx Dîyadîn (Hezret) gotîye:

*Sala sê sed çil me borî
Ji hicretê xeyrûlbeşer
Dernehê mahê Sibatê
Cuma bû weqtê seher
Ronîya min da cewabên îrcîu cael qedêr*

Evdirehmanê Elî, jîyanekî bi rûmet derbas kir û ti caran dev ji helwesta xwe ya şoreşgerî û neteweyî berneda. Piştî jîyanek û tekoşînekî dîrûdirêj, di sala 1956an de diçe ser dilovanîya xwe û li goristana Dugirê tê veşartin.

13yê Îlona 2007

Mîrêmîran Îbrahîm Paşayê Milî

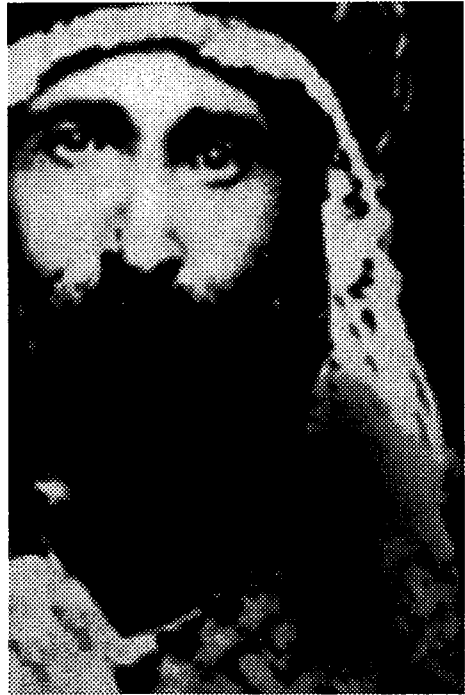
Eyub KIRAN

1. Destpêk

Îbrahîm Paşayê Milî rêvebirekî kurdan yê nîvê dawîya sedsala 19an û serê sedsala 20an e. Îbrahîm Paşa ji sala 1860î hetanî 1909an li navenda Kurdistanê serokê Konfederasyona Eşîrên Milan bû û hukumranîyeke mezin pêkanîbû.

Di nava gel da derheqê Îbrahîm Paşa gelek mesele, çîrok, qîrwelik tên gotin. Lêbelê li ser Îbrahîm Paşayê Milî û Konfederasyona Eşîrên Milî de tu lêkolînên dorfirehî nîn in.

Çîroka serpêhatîya Îbrahîm Paşa ne tenê çîroka Îbrahîm Paşa û malbata wî ye. Çîroka serpêhatîya Îbrahîm Paşa; dîroka wê dema Konfederasyona Eşîrên Milan, dîroka kurdan, dîroka têkiliyên kurd û ereban, kurd û mesîhîyan(ermenî û suryanî) û dîroka têkiliyên kurd û osmaniyan e.

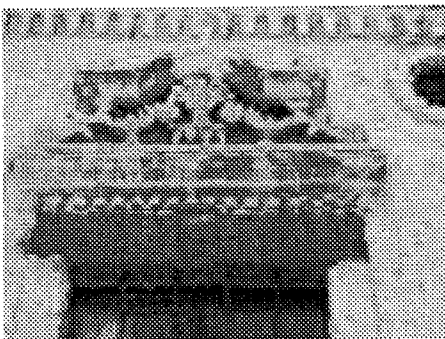

Îbrahîm Paşayê Milî

2. Konfederasyona Eşîrên Milan

Li Kurdistanê di demên kevn da eşîrên li teniştê hev ji bo parastin û ewlekariya xwe bi hev ra peyman çêdikirin, serokatîyek qebûl dikirin. Li gor lîteratora siyasî û civakî navê wê yekitiya wan wek "konfederasyon" têtê binavkirin.

Konfederasyona eşîrên Milan ji yek ji wan e. Konfederasyona Eşîrên Milan nayê zanîn ku kînga hatiye damezirandin, lêbelê rîwayet e ku ji aliyê 7 eşîran ve hatiye damezirandin û wê hingê peyman li ser 'eyarê xezalê' hatiye nivîsandin û îmzekirin. Wexta Îbrahîm Paşa li Wêranşahrê qesra xwe ava kiriye, di kevirê perwazan de pênûsên heft eşîran nexşandiye.

Li ser qesra Îbrahîm Paşa motifên heft pênûsan

Li ser Îbrahîm Paşayê Milî lêkolî-neke bi dorfirehî nîne. Kîran(2003) di berhema xwe ya bi navê *Kürt Milan Aşîret Konfederasyonu* da dîroka vê konfederasyonê ji sedsala XIyan hetanî serê sedsalan 20an vedibêje û di wir de dema Îbrahîm Paşa jî radixîne ber çavan.

Ezê li vir ji kalikê Îbrahîm Paşa, yanê ji Temo dest pê bikim. Çunkî ji

bo fahmkirina desthilatdariya Îbrahîm Paşa, divê rewşa berî wî jî bê vegotin.

Di 1839an da serokê eşîrên Milan, Temo yê kurê Eyûb Axayê Zengûzêrîn bû. Wê demê, Îbrahîm Paşayê Qawalayî li Misrê dijberê Dewleta Osmanî serî rakir û bi artêşeke mezin meşiya ser paytextê Osmanîyan, li Stenbolê. Hêzên herdu seriyan li hinda Nîzîbê rûbirûyê hev bûn û arteşa Îbrahîm Paşa bera arteşa Osmanî da. Fersend ev fersend bû, Mîr Bedîrxan li herêma Botanê serxwebûna xwe îlan kir, Temo jî xwe da aliyê arteşa Îbrahîm Paşa, Mêrdîn zêft kir û xwe gihande Îbrahîm Paşayê Qawalayî. Lê Temo li qada meydana şer di navbera hêzên Misir û Osmanîyan de hat kuştin.

Li hember hêzên Misrê, Ewrûpayîyan bi taybetî Brîtanyayê nedixwest Dewleta Osmanî hilweşe û erdê wê bela bibe, loma piştgiya osmanîyan kirin. Brîtanya dixwest têkeve Derya Spî û Rojhelatanavîn, loma bi Misrê re eleqeder dibû. Loma Îbrahîm Paşayê Qawalayî negihîşt Stenbolê, ji Kutahyayê şûnda vegeriya Misrê.

Piştî ku hêzên Misrî ji nêzîkê Kutahyayê ve paşde vegeryan, Osmanîyan arteş û hêzên xwe yên li Kurdistanê nûh kirin. Di wê navberê da zor dan Konfederasyona Milan û salên ewilî nehîştin herin zozanan. Li ser vê cezakirin û astengiyên Osmanîyan, eşîra Şemmer û Tey jî bûn yek û Berrî ji kurdan ra qedexe kirin, hêzên wan hetanî ber Qerejdaxê hatin.

Li ser mirina Temo lawê wî Mehmûd bûbû serokê konfederas-

yonê. Mehmûd berê berê yekitiya konfererasyonê nûh kir, hêzên leşkerî civandin serhev û hêzên Şemmer ji heremê dûrxistin. Xwe gihande waliyê Şamê û piştgiiriya wî sax kir. Dîsa erdê berriyê hetanî Dêra Zorê û hetanî Hema û Humusê ji kurdan ra vebû. Pez, goşt, hîrî, qatix, xalî û berên Kurdistanê kişiyên Helebê û di wir ra jî bi marîfetê bazirganên ermenî, marsîlyayî û wenedîkî diçû Ewrûpayê.

Mehmûd Beg xwest ku ji xwe ra bajarekî bike navend, paytext. Biryar ji bo Wêranşehrê girt. Cîrgî ku Tirkman û Moxol hatibûn heremê kelayên Milan ji Milanê Kebîr-Mêrdînê hetanî Milîsera berferêt ruxyabûn û xirabe bûbûn. Milan hetanî nûka gelek bajar ji xwe ra kiribûn paytext, lê hemû hatibûn rûxandî. Wêranşehr jî ji terefê Tîmûrê Ozbek ve hatibû zeftkirin û xirabe bûbû. Mehmûd Beg bi dîwana xwe şewîrî û biryar da; hostayên ermenî anîn û Wêranşehr ji nû ve ava kir û ji xwe ra kir paytext.

Mehmûd Beg hetanî 1858 konfederasyon îdare kir. Di dema wî da Milan zor xurt bûn. Hêzên Milan Berrî hetanî Çiyayê Evdîlezîzê, hetanî Hemma û Humusê, Zozan hetanî Erzerom û Dêrsimê kontrol dikirin. Walî û begên Diyarbekirê ji vê rewşa Milan nerazî bûn. Çunkî mahsûlatên Kurdistanê di nav Milan re derbasê Helebê dibû. Serda jî koçerên Milan erdê Diyarbekirê hetanî ber bedenê diçêrandin.

Mehmûd Beg di havîna 1858an da rojekê hat Diyarbekirê û walî Emer Paşa ziyaret kir. Walî dixwest Mehmûd Beg bavêje zîndanê û bikûje, lê

nikarîbû biçûya ji ebra wî bigirta û bianiya. Wexta Mehmûd Beg bi nigê xwe hat meqama wî, walî kêmfersen-dîkek kir û bi bêbextî Mehmûd Beg derdest kir û avêt zîndanê.

Îbrahîm wê hîngê hivdeh-hijdeh salî bû. Ji bona xelaskirina Mehmûd Beg, Milan nekarîbû biavêta ser Diyarbekirê. Milan di navbera Misrê û Osmanîyan da xwediyê ciyekî stratejîk bûn, loma xatirê wan li cem Hîdîwê Misrê hebû. Îbrahîm bi biryara rîsîpiyan, berê çû Misrê û di wir ra çû Îstenbolê. Bi alîkariya Hîdîw Îsmail Paşa li Îstenbolê derket Dersaadetê û xwe gihand huzûra Siltan Evdîlezîz. Li ser îfada wî, Siltan Berata bavê wî da. Îbrahîm Berata bavê xwe anî û gihîşt Diyarbekirê, Mehmûd Beg hetanî gihîşt malê jiyana xwe ji dest da. Li pey wî Îbrahîm bû serokê Konfederasyonê.

3. Îbrahîm Paşa

3.1. Cîwanî û Hefsa Sêwazê

Wexta Mehmud Beg mir(1859/60), Îbrahîm 19-20 salî bû. Em zaroktiya Îbrahîm nizanin, lê em ji karûbar û rewşa Milan dizanin ku Îbrahîm him bi karê koçerî û him jî bi karê eskerî ra mezin bûye. Çunkî Milan koçer bûn, karê wan pez, hesp û deve xwedîkirin bû. Mala wan bi xwe bi deh hezaran pez, bi hezaran deve, bi sedan hesp xwedî dikirin. Xwediyê mal her karê koçeriyê dike û hertim jî ji şer ra amade ye. Îcar mala wan ciyê dîplomasiyê bû jî. Serokê eşîran, şêxên heremê, burokrasiya dewletê, dîplomat û misyoner, têcîrên Ewrûpayê,

s e r e k ê
e ş î r ê n
Serhedê,
sere- k ê
eşîrên tirk-
m a n a n ,
s e r e k ê
eşîrên ere-
ban tim li
mal- an wan
d i b û n
mêvan.

Mark Sykes

Di derhe-
qê jiyana
Îbrahîm da
leşker û
dîplomatê
Britanyayî Mark Sykes agahiyên baş
dide me. Mark Sykes di salên 1906,
1907, 1908, 1910 û 1913an de li
heremê geryaye, not girtiye, roportaj
çêkirine û du berhemên têrû- tije
nivîsandine û weşandine. Ev berhe-
man yek *The Kurdish Tribes of the
Ottoman Empire (1908)* e û ya din *The
Caliphs Last Heritage (1915)* e. Di van
herdû berhemên Sykes da derheqê
eşîrên Milan û Îbrahîm Paşa da malû-
matên zor û baş hene. Mark Sykes
gelek carî li Îbrahîm Paşa bûye mêvan.
Gelek malûmat ji devê Îbrahîm Paşa
girtine û nivîsandine.

Îbrahîm Paşa havînê bra xwe li
diyarê Qerejdaxê, li Guhera Mandelê li
dar dixist. Konê mala wî di beraya du
konan da bû. Di hundurê konan da du bîr
dihatin kolan, yek ti aliyê malê, yek li
aliyê odê. Ev sedsal e ku bîr xetimîne lê
dîsa jî dewsa herdu bîran xwiya dike. Li
aliyê odê, dîwana Îbrahîm Paşa jî her-
tim qahwe dikeliya. Argûnê qahwê jî li
aliyê odê bû.

Li zozanên çiyayên Bîngolê, li
biniya Koxê jî, warê Mala Paşê heye.
Li dewsa war kevîrên qul ên ku hesp lê
dihatin girêdan û argûnê qahwê heye.

Mala Îbrahîm Paşa bi qandî deh
hezar pez, hezar deve û sed hesp ji
malê xwedî dikir. Hesabê şivan, sel-
wan û bermaliyan tunebû. Îbrahîm di
zarotî û ciwaniya xwe da di nav van
karan de mezin bûbû. Di nav dangeh
û hozên pez, di nav boşên deva û li ser
pişt hespan mezin bûbû.

Li mala wan dîwana konfederas-
yonê li dar diket. Rîsipî û malmezînen
konfederalyonê, şêxên heremê hertim
li mala wan dicivyan. Qasidê osmanî-
yan, şandeyên waliyan li mala wan
dibûn mêvan. Muzakere, nîqaş li
dîwana malbatê pêk dihat. Îbrahîm jî
van şixulan zor fêr bûbû. Karê serokatî
û rêvebiriyê, karê dîplomasiyê, karê
leşkeriyê, karê bazirganiyê rind fahm
dikir û dimeşand.

Li zozan û berriyê hertim şer û
şonik hebû. Mala wan him li berriyê,
him li deştê, him 11 zozanan hertim
mîna bargeha bû. Siwariyên şervanên
bijarte hertim amade bûn. Ji bona
ewlekariyê û ragîhandinê, mufrezeya
posta derdixistin, ji wan mufrezeyan
re digotin 'Hawaleyên Mala Paşê'.
Xelkê ji hawaleyan xof digirt.

Dema Mehmûd Beg hat girtin û
çendekî di pê ra eşîrên ereban Şemer,
Anêzê, Gês, Tey û Cubûr bi erdê
Kurdistanê da qiyame bûbûn. Ji kar-
wanan û koçeran bac û xûkî digirtin.
Şemmeran hertim talanên koçeran
dibirin û nedihîştin kurd li berriyê
şênayiya ava bikin. Li ser koçerên kurd
û akinciyên berriyê zulm dikirin,

Du hewaleyên Mala Paşê

herêmê pê bi pê erebîze dikirin.

Di vê demê da Milan ji hêla aborî da qels bûbû. Loma Îbrahîm jî li hem-ber van eşîrên talanker dest bi talanan, şêlandinan û ji xelkê xûkî girtinan kir. Ji her deverê çendîn keleşan xwe li wî digirtin û dihatin ku ji bo wî mêranî û van karan bikin.

Îbrahîm di nav çend salan da êrîşên Şemer sekinand û şûnda dahf da. Hêzên Îbrahîm zor xurt bûn. Îcar beg-ên bajaran, serdar û waliyên herêmê ji xurtbûna Îbrahîm û Milan aciz bûn û wan li paytexta osmaniyan şikayetê Îbrahîm û Milan kir. Li ser şikayetên beg û waliyan ji terefên Osmaniyan de Îbrahîm û şeş serokê eşîrên Milan hatin derdestkirin û surgûnê Sêwazê bûn. Dêya Îbrahîm ji bo agahî û ziyaretê li ser hev qasid dişandin Sêwazê. Di hevdîtinek qasidan da Îbrahîm ji dêya xwe heft hesp xwestin, da ku fîrar bikin, birevin. Du meh şûnda ji wan ra heft hesp bi dizî hatin Sêwazê. Îbrahîm û hevalên wî xewle kirin û xwe gihandin hespa û fîrar kirin. Esker pê hesya û bi pê wan ket. Hespê wan kihêl bûn, teseliya eskeran ket û ji pê wan vegeryan, lê wan mêze

kir ku çar esker hînûhîn jî ji pê wan venaqetin. Îbrahîm û hevalên xwe di cîyekî asêda ew çar eskeran dîl girtin. Eskeran li ber wan pî ranekirin û ji wan ra got: "Em jî Kurd in, dixwazin fîrar bikin û bi we ra werin." Îbrahîm qebûl kir û hetanî nêzîkê Meletiyê bi hev ra hatin, li wir ji hev qetyan.

Îbrahîm û hevalên xwe wexta ketin erdê Albîstanê mufrezeyek eskerê Meletiyê bi pê wan ket. Îbrahîm wan ji kerba, xwe avêtin gundê Qentirme û dexîlê malmezinên gund bûn. Malmezin, serokê eşîra Sînemiliyan bû. Malmezin ji wan bihîst ku Îbrahîm jî serokê Milan e, li wan zêdetir xwedî derket, heta got: "Hûn Milî ne, em Sînemilî ne, em pismamê hev in." Qumandarê mufreza cendirman fahm kir ku bi zor nikare wan heft siwaran ji serokê Sînemiliyan bigre, nanê xwe xwarin û destvala vegeryan.

Îbrahîm û hevalên wî li nav Sînemiliyan westa xwe girtin, nanê xwe xwarin û xatir ji serokê Sînemiliyan xwestin. Serokê Sînemiliyan hetanî berferêt ew bi rêkirin. Îbrahîm û hevalên xwe bi silametî gihîştin Ebra Milan.

3.2. Îskankirina Çeçanan

Di pê fîrara Sêwazê ra Îbrahîm xwe veşart, xwe da derê xewle û şopa xwe wenda kir. Wê demê ji hêlekê de bi Ûris ra şer hebû, li hêlekê jî Bîrtanyayê dixwest têkeve Rojhelatanavîn. Loma Osmaniyan nekarîbû bi pê Îbrahîm bikevin. Destê dewletê negihîşt Îbrahîm hetanî 1870yî.

Îbrahîm dixwest ku bandora xwe ji

bavê xwe zêdetir bike. Şansê ku wî dipê, di sala 1870yî de vebû.

Di 1869/70* yî Dewleta Osmanî 200 malê çeçanan li Serêkaniyê bi cîh kirin. Çeçan ne eşîr bûn, li nav eşîrên Milan de bi cîh bûbûn. Bi Ūris ra şer kiribûn, loma jêhatî bûn û çalak bûn. Rextê derbên xwe çeporasto girê didan, loma kurda digotin "rextê xwe bi çeçankî girê dide". Di demek kurt da wan jî wek eşîrek Milan hereket kir. Di demek kin de çeçan bûn hogirê Milan. Milan jî xatirê çeçanan zanibû.

3.3. Dema Siltan Evdilhemîd û Hukumraniya Îbrahîm Paşa

Siltan Evdilhemîd.

Di 1876an da Evdilhemîdê II. bû Siltanê Dewleta Osmanî. Wê demê li Kurdistanê di navbera serokê eşîran û began û serdar û waliyên heremê da

* Ev bûyera him di *Salnameyên Diyarbekirê* û him jî di berhema Abdulgani Bulduk da hatiye nivîsîn.

zor pirsgrîk derdiketin. Evdilhemîd berêberê siyaseta dewletê li hember serokên konfederasyon û eşîrên kurdan bi hawakî erênî guherî. Wisa guherî ku navê wî bû "Bavê Kurdan".

Îbrahîmî jî wê rewşê hîn pirr sûd wergirt. Serokên çeçanên Serêkaniyê merivê Mûşîr Zekî Paşa bûn. Zekî Paşa bûrayê Siltan Evdilhemîd bû û qûmandarê arteşa Osmaniyan ya 4. bû. Baregeha vê arteşê li Ezirganê bû. Serokê çeçanan bûn rêberê Îbrahîm û çûn cem Zekî Paşa. Zekî Paşa jî merivê xwena baweriya xwe bi Îbrahîm anîn û bûn sedem ku li cem Siltan Evdilhemîd xatirê wî çêbe. Êdî Îbrahîm li heremê pirr bi rehetî hereket kir. Îcar jî bo ewlekariya heremê mucadele kir. Pêşiya talankerên Şemmer girtin. Wê demê şakîyên eşîra Qeregêçî jî rêwî, bazirgan û eşîrên din talan dikir. Mila rê li ber şakîyên Qeregêçî jî girt. Li ser vê bûyerê loma Ziya Gokalp di berhema xwe ya bi navê *Şakî Îbrahîm Destani* da wiha dinivîsîne:

*"Azîmet Bey olup akıl hocası/
Azîmet Beg bû mamosteyê wî
Îlerledi bu aşiret kocası/
Pêşda çû ev pîrê eşîrê
Yavaş yavaş oldu büyük bir serdar" /
Hêdî hêdî bû serdarekî mezin.*

Azîmet Beg yek ji serokê çeçanan bû, paşê bû qûmandarê cendirmeyên heremê.

3.4. Dema Hemîdîyan û Mîralay Îbrahîm Paşa

Berve salên 1890î dewleta Osmanî ket tengasiyek mezin. Ji hêlekê da

Îbrahîm Paşayê Milî
Mîrêmîran

Brîtanya û Fransa, ji hêlekê da Elmanya û ji hêlekê da jî Êris dest avêtibûn erdê Osmanî. Ji hêlekê da jî ermeniyên herêmê ketibûn nav hewildanên netewî. Siltan Evdilhemîd li hember van tengasiyan û ji bo ewlekariya dewletê, li ser daxwaza Mûşîr Zekî Paşa û bi şewirmendiya Şakîr Paşa ji bo damezirandina Alayîyên Hemîdiyê biryar da. Wisa xweya dike ku Zekî Paşa ji Evdilhemîd destûr girt şûnda, serokê eşîrên kurdên sunî li Ezirganê civandin û erk dan wan ku "Alayên Siwarî" ava bikin. Ji bela navê Evdilhemîd, navê wan "Alayîyên Hemîdî" hat danîn.

Di 1892an de Îbrahîm bi rutba bînbaşîtiyê bû mîralay. Ji vê şûnda paşnavê Îbrahîm bû Paşa. Unîformaya

fermî li xwe kir. Li wênayê jêr bi unîforma xwe xweya dike.

Loma Ziya Gökalp di berhema xwe ya *Şakî Îbrahîm Destanî* da wiha dibêje:

*Şakir Paşa Rusiya'da kalmıştı/
Şakir Paşa li Rusyayê mabû
Kazakları görüp ibret almıştı/
Ji Kazakan ibret wergirtibû
Düşmüş idi Kürt-Alayı fikrine/
Ketibû nav ramana Alayên Kurd
Kürt kavmin benzeterek Kırgız'a/
Qewmê kurd bi qirgizan dişiband
Bu hülyayı beğendirdi Yıldız'a/
Ev xeyala bi Yıldizê da ecibandin
Buldu bir er işi verdi erine/
Erbabê wî karî dît û dayê
Zekî Paşa dört el ile sarıldı/
Zekî Paşa bi herdû destan kar meşand
Aşiretler Erzincan'a gittiler/
Eşîret çûn Ezirganê,
Üçer Dörder alay teşkil ettiler/
Sê çar alay damezirandin
Haydutların oldu eli beratlı/
Berat ket destê şakiyan
Berho-Ağa iki alay yazarak/
Berho Axa* li ser xwe du alayan
nivîsîn.....*

Îbrahîm Paşa ji vê şûnda wek serokekî dewletê hereket kir û karê leşkerî, aborî, siyasî û civakî baş meşand.

Leşkerî

Cirgî ku yekitiya konfederasyona eşîrên Milî li darketiye, hêzên wê ye leşkerî jî hebûn. Her eşîrê di nav xwe da ji her malê siwarek-dudo werdigirt. Di şerê germ da her peyayê destê wî çek digirt neferê hêzê bû. Di dema

Îbrahîm Paşa da hîn xurt bû. Bi Hemîdîyan ra organîze bû.

Îbrahîm Paşa hêzên leşkerî di bin nîzamnîyê "Alayên Hemîdî" da sistematîze kir. Ji her malê neferên siwarî wergirt. Ji bo butçeya rêvebirya konfederasyonê goreyî halûwextê malmezînan bêş û daylan wergirt. Bêş û daylan, yan pez yan jî pere bû. Kesê ku nedaya bi zor jê dihat stendin, yan jî ji kontrola federasyonê derdiket. Îbrahîm Paşa bi vî hawayî butçeyek xurt bi dest xwe xist.

Îbrahîm Paşa leşkerê xwe bi ûnîforma kir. Ji wan ra çekên modern temîn kir. Hêzên leşkerî bi perwerde û bi talîm bûn. Êdî şakî û talankerên herêmê nekarîbûn li ber hêzên Milan bisekinin.

Li hemberê koçerên kurdan hêzên mezin eşîra Şemmer bû. Ji eşîra Şemmer hezar-du hezar siwarî bi hev diket û nişkeva talan dikir. Çend cara jî bo talanê avêt ser Milan, her carê jî têkçûn. Çunkî hêzên Milan hertim hazir bûn, xwedî çekên modern bûn û bi perwerde bûn. Êrişên Şemmer şûnda şikyan, tew di serda îcar ew latîn talankirin. Di dema Îbrahîm Paşa da Şemmer berve Musil û Bexdayê çûn.

Sîyasî

Îbrahîm Paşa Wêranşahr ji xwe ra kir paytext û dest bi îmarê wê kir. Di demên dawiyê da ji Wêranşahrê ra digot 'Qîza min'. Êdî payizê, zivistanê û ewlê biharê li Wêranşahrê derbas dikir. Cîyê ku anûka Şaredariyê avahiya Navenda Çand û Hunerê lê ava-

kiriye û parqa derdora wê, warê ebra Îbrahîm Paşa bû, yanê baregeha navendî bû. Li baregehê konê Îbrahîm Paşa û malmezînan Milan lê datanîn. Dîwana wî li bin konê wî li dar diket. Rîsipî, malmezî, serokeşîr, şêx, dîplomat, mîsyoner, şandeyên dewletê, şandeyên eşîrên din (ereb, tirkman), pêşdirên mesîhiyan li dîwanê dibûn mêvan.

Îbrahîm Paşa hergî ku cîyê xwe zexm kir û şûnda, li Wêranşahrê ji xwe ra qesrek ava kir. Çend caran li Stenbolê Qesra Yildizê ziyaret kiribû, loma dixwest qesreke weka wê ava bike. Qesr bi destê hostayên ermenî çêbû.

Qesr di serhildana Milan de ji aliyê hêzên dewletê ve hat şewitandin. Di van demên dawiyê ji aliyê qeymeqamîtiyê ve restore bû û wek Kitêbxaneyê xizmet dide.

Îbrahîm Paşa bi koçeran ra zivistanê hetanî çiyayê Evdilezîzê diçû. Havînê nîvê pir li Qerejdaxê, lê carna hetanî çiyayê Bîngolê diçû.

Gelek çavkanî nîşan dikin ku Milan navbera Dîcle û Feratê ji Serhedê hetanî xême binê Beriye, Dêrezorê, çiyayê Evdilezîzê kontrol dikir.

Li van herêman ewlekarî û aramî temîn dikir. Kesî nekarîbû talan bikira, rêwî bişêlandana. Heta li ser daxwaza hevalbendên xwe, wek Hecî Niyazî Çikintaş, hêzên Milan carê 1905an da, carê jî 1907an da hetanî ber sûrên Diyarbekirê hatin. Di wêneyê 15yan û 16yan da siwariyên Milan li ber sûrên Diyarbekirê bargehê xwe danîne, kon vegirtine û li ser sifreyê xwarinê rûniş-

Baregeha hêzên Milan li ber sûrên Diyarbekirê (1907)

tine. Wê hîngê li Diyarbekirê Îttihat û Terakî bi hêz bû. Li hember wan neteweperestiya kurdan jî perçimk dida. Pêşdirê neteweperweran Hecî Niyazî Çikintaş bû. Hecî Niyazî xwestibû ku Milan werin Diyarbekirê û çavên Îttihad û Terakîperweran bitirsînin. Milan herdû caran jî hatin. Ziya Gokalp, beg û eşrafên Diyarbekir, ahali şêrgîn kirin û li hember hatina hêzên Milan Telgrafxana Diyarbekir dagir kirin.

Dîplomasi, Aborî, Hilberîna Karê Koçeriyê û Bazirganî

Îbrahîm Paşa Wêranşahr şên kir û şûnda, ji Diyarbekir û derdorên din bi sedan bazirgan û hunermend anîn Wêranşahrê û wan razî kir ku li wê derê îskan bikin. Ji Bazirganan ra çarşîyek ava kir. Wêranşahr bû naven-da bazirganiyê. Cilûcaw, zaxîre, etariye, zêrkerî, nalbend, necar ji her bêşê

esnaf li Wêranşahrê civiyan. Malmesin û dewlemendên mesîhiyan jî xwe li Îbrahîm Paşa girtin.

Eşraf û bazirganên bajarên din ji vê rewşê aciz bûn.

Him li Wêranşahrê û him li Helebê bargeha Îbrahîm Paşa hebû. Bargeha Wêranşahrê navenda aborî, leşkerî, siyasî, civakî û dîplomasiyê bû. Bêş û daylan li vir diciviya serhev û budçeya hêzên leşkerî li vir dihat durustkirin.

Ji Beyrûdê, ji Misirê ji Ewrûpayê rojnamevan dibûn mêvanê Îbrahîm Paşa.

Hilberîna Milan pezê goşt û doşê, qatix, hirî, xalî û ber dikişiya bazara Helebê. Brîtanya, Fransa û Împaratoriya Ūris li Helebê balyozxane vekiribûn. Loma li bargeha Îbrahîm Paşa tercûmanên zimanê tirkî, erebî, îngilizî, fransî û rûsî hebûn. Muxaberat û îstixbarata bi şîfre bi Siltan Evdilhemîd ra, bi serokwezîr û wezîran û bi Babê Aliyê ra hebû.

Îbrahîm Paşa bi serok û malmez-inên eşîrên Milan ra, bi hinek beg û eşrafên bajarên herêmê ra, bi şêxan ra, bi eşîrên kurd ên din ra, bi eşîrên ereban û tirkmanan ra, bi çerkezan ra têkiliyên baş meşandin. Serokatiya xwe bi wan da qebûlkirin. Nehîşt ereb di erdê kurdan da êrîşkar bin. Nehîşt erdê kurdan erebîze bibe.

Bi serokên eşîrên Zîlan Kor Husên Paşa re dostanî peyda kir. Bi eşîra Kîkan, Xelean û Berazan ra jî têkiliyên kurdî saz kir.

Bêyî Şemmer navbera gelê ereb û kurdan xweş kir.

Civakî

Dîwana Îbrahîm Paşa her roj li dar diket. Dîwan ya li bin kon bû, ya li qesra wî bû. Di hefteyî da du-sê rojan jî gel ra vekirî bû. Wekî din serokê eşîran, şandeyên Osmanî, dîplomaten Ewrûpayî, rojnamevan, seyahatmedar, bazirganên mezin li dîwana Îbrahîm Paşa dibûn mêvan. Gelêk însanên ku li herêmên din ketibûn tengasiyê xwe davêtin dextlê Îbrahîm Paşa.

Daweyên mezin li dîwana Îbrahîm Paşa çareser dibûn.

Katibî wî hebû. Katibê wî Mele Xelîlê jî Bismilê bû.

3.5. Îktidara Îttihad û Teraqiyê û Mirina Îbrahîm Paşa

Di 23ê Tîrmeha 1908an da hereket a Îttihad û Teraqiyê, li ser navê *azadî, edalet û wekhevîyê* dest dan ser îktidarê û rejîma Evdilhemîd hilweşandin. Jon Tirkan îktidar xistin destê xwe û 9

meh şûnda Evdilhemîd bi temamî ji ser textê Împaratoriya Osmaniyan danîn xwarê.

Hîn Evdilhemîd li ser text bû, li Yemenê yekî bi navê Îmam Yahya serî hildabû. Evdilhemîd erka vemirandina serhildana Îmam Yahya dabû Îbrahîm Paşa. Îbrahîm Paşa hêzek bi qandî hezar û pênsed siwariyê xwe ve gihîşte Şamê ku xebera îktidara Îttihad û Teraqiyê û ji dardayina Evdilhemîd hat Şamê.

Îbrahîm Paşa di 6ê Nîsana 1909an da li ser navê Evdilhemîd Şam dagir kir, cîgirê xwe Mehemed kir waliyê Şamê. Îbrahîm Paşa xwest ku bimeşe ser paytexta Osmanî û îktidara Îttihad û Teraqiyê hilweşîne û Siltan Evdilhemîd dîsa derxe ser text. Merivên Îttihad û Teraqiyê bi serokê ereban ra li hev kirin û ji Îbrahîm Paşa ra tengasî derxistin. 23 roj şûnda Îbrahîm Paşa dev ji Şamê berda, bi tevî hêzên xwe ber bi Wêranşahrê hilkişiya.

Piştî vekişyan û veğerandina Îbrahîm Paşa şûnda, Îttihad û Teraqiyê ji alîkî da têlgraf kişandin Diyarbekirê. Ji aliyê din ve eşîra Şemmer sêrgîn kirin ku pêşbiriya Milan bike û hêzên Milan îmha bike. Şemmeran hêzek nêzîka sê hezar çekdar derxistin pêşiya Milan. Milan hêzên Şemmer têk birin û serda jî mal û terşê Şemmeran talan kirin.

Îbrahîm Paşa û hêza wî hetanî gihîştin Wêranşahrê zor zayiat dîtin. Desthilatiya Îttihad û Teraqiyê di erdê Împaratoryê da êdî Îbrahîm Paşa ji desthilatiya xwe ra xeter didîtin, loma jî herêmên din nêzîka 22 tabûr esker li dora Wêranşahrê civandin. Îttihad û

Teraqîyê rêya aşitiyê bi temamî girtibûn, loma Îbrahîm Paşa yan dê bi wan ra şer bikira yan jî gerek bireviya.

Îbrahîm Paşa biryar da ku vegere were Wêranşahrê. Li ser rêya vegeê, hêzên Şemmer li ber Îbrahîm Paşa û hêza wî pêşbirrî birrîn. Hêzên Îbrahîm Paşa bi hêzên ereban re şer kir, talanê wan ajot. Lê zivistan bû, baran jî pirr barî, pêlên çemê Feratê rabûn, gelek siwar û talanên ku ji ereban hatibûn stendin di ber avê da helak bûn.

Navenda Îttîhad û Teraqîyê ji Heleb û Şamê istîxbarata hereketa Îbrahîm Paşa stendibûn ku vedigere Wêranşahrê. Loma hêzên herêmê şandibûn ser Wêranşahrê ku hetanî Îbrahîm Paşa hîn negihîştiye wê derê.

Hetanî Îbrahîm Paşa xwe gihand Wêranşahrê arteşa Osmanî li dora Wêranşahrê û derên stratejîk ketin mewziyan. Serokê eşîra Dodika Jêxê Berhê avêt ser mewziyên Girê Edşanê, batarya topan zeft kir. Hinek serokên eşîran hêzên dewletê birin li Eyub Pêxemberê bi cîh kirin. Îbrahîm Paşa dixwest bi dewletê ra aşitiyê pêk bîne, lê Îttîhad û Teraqî qethenûbîla li hevhatinê nedifikirîn. Gelek agahî gihîştin Îbrahîm Paşa ku ji herêmê hêzên redîf bi ser wan da tîn. Îbrahîm Paşa gelekî mutala kir û şûnda biryar da, bi hêzên xwe ve bi rê ket ji Wêranşahrê derket û berê xwe da Şengalê. Şeva ewilî li Qesra Qenco hêwirîn, sibehî dîsa bi rê ketin. Îbrahîm Paşa nexweş ketibû, tetirxanî bûbû, bêhal mabû. Îbrahîm Paşa li biniya Nisêbînê li Kewkebê mole da, nexweşiya wî giran bû, di 18ê Tîrmeha 1909an da rehmet kir.

Çavkanî

- Abdulgani Bulduk, 2004. *EL-CEZİRENİN MUHTASAR TARİHİ*. (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik). Elazığ.
- Bruinessen, Martin van. *Ağa Şeyh ve Devlet. Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*. Özge Yayınları. Ankara.
- Ebubekir, Dr. Ehmed Osman. *Dîroka Eşîreta Milan û Çîroka Îbrahîm Paşayê Milan*. (Ji Erebi werger: Memê Jar, nehatiye weşandin).
- Kıran, E. 2003. *Kürt Milan Aşîret Konfederasyonu, Ekolojik, Toplumsal ve Siyasal Bir İncelem*. Elma Yayınları. İstanbul.
- Rohat. 1991. *Di Çavkanîyên Sûwêdî de Motîvên Kurdî*. Weşanxana Wejin. Stockholm.
- Sykes, Sir Mark. *Îbrahîm Paşayê Milî*.
- Şaweys, İsmail Heqî. *Qada Desthilatîya Serokê Millî yê Kurd: Îbrahîm Paşa*. kovara BÎR, Hejmar: 4, ZIVISTAN-BIHAR 2006. Diyarbakır.
- Yazgan, İlhamî. *Kürdistan'ının Taçsız Kralı İbrahim Paşa ve Hamidiye Alayları*.
- Zeki Beg, Mehmed Emin. 2002. *Dîroka Kurd û Kurdistan*. Avesta Yayınları. İstanbul.
- *Diyarbakir Salnamesi*.
- Ziya Gökalp. *Şakî İbrahim Destanı*.

Yek Ji Doza 49an:

Bînbaşî Şewket TURAN

Mehmûd M. E. XERZÎ

Şewket Turan di sala 1336=1920î da li Midyadê hatiye dinyayê. Lê wek fermî nifûsa wî li ser Heskîfê ye ku berê nehîya qeza Kercewsê(Gercûş) bû. Navê bavê wî Heqqî û diya wî Emîne ye. Bi eslê xwe xelkê gundê Goman e ku ev gund, gundekî Hezro ye. Ji eşîra Zirka ye. Di dema Osmanîyan da bapîrê wî Şêxmûs çûye Midyadê û li wir bi cih bûye.

Şewket Turan xwendina xwe ya lîsê li Dîyarbekir didomîne(Lîseyê Ziya Gokalp). Paşî diçe Akademîya Herbîye ya leşkerî. Di sala 1939an da wek zabî (subay) dest bi xebatê dike. Di destpêka xebata xwe da ew 19 salî ye.

Jîyana wî ya siyasî dema ku di lîseyê da qûtabî(xwendevan) ye dest pê kiriye. Bandora li ser wî ya Şêx Seîd û hevalên Şêx Seîd yên gorîvanin. Bes mixabin di mabeyna salên 1938 û 1958an da li Bakûr hîç tevger û biza-

Şewket TURAN

vekî kurd nîn bû. Dewleta Tîrkiye zaf qanûnên req û tijî qedexeyan derx-

istibû. Lê li rojavayê Kurdistanê hem wek rêxistinî û hem jî bizavekî kurde-warî hebû. Di sala 1947an da Şorişa Rojhilat têk çûbû. Barzanîyên ku bi hêzek zêde tevî damezrandina Komara Mahabadê bûbûn, mecbûr man ku koçberê Sovyetê bibin. Di dema derbasbûna nav sînorê Tirkîyê da em rolekî Bînbaşî Şewket Turan dibînin ku çewa alikariya Barzanîyan kiriye. Me heta îro evê meselê nizanibû. Ji ber ku Lutfi Baksî Şewket Turan baş dinasî, me jî vê meselê jê pirsî.

“Di sala 1947a da dema ku Barzanî derbasî Sovyetê dibû, Bînbaşî Şewket Turan li nivîstoka her sê dewleta (li Şemzînanê) zabit bû. Di wê demê de jî şîyarî doza kurdînyê bû. Bingeha ewan ramanên kurdînyê wî jî ku dihat ez nizanîm. Bes dema derbasbûna Barzanîyan di herema Şemzînan de ji hev agahdar bûn û di ewan şevan da xwe û hevalên wî yên ku bawerîya wî bi wan hebû, kiribû nobetdarên leşkerî yên wan şevan.”

Di wê demê de navê Şewket Turan di hemû heremên Kurdistanê da dihat zanîn. Kesayetiyên sîyasî yên kurd, bi taybet zarokên pêşîvanên kurdan ango nesla duyemîn her tim diçûn mala wî ya li Anqerê. Lutfi Baksî di berdewama hevpeyvîna me da bahsa jî dûr ve nasîna Şewket Turan kir.

“Nav û dengê Şewket Bînbaşî jî 1957an û vir da min bihîstibû. Zabîtekî eslê wî kurd, mala wî li Anqere û di nav mala xwe da tim bi kurdî diaxîfe û jina wî Selîme Xanim bi tirkî nizanibû. Kurdên ku diçûn

eskerîyê an jî karekî wan li Anqerê hebûya, diçûn mala wî û carna 15 an 20 kes li mala wî dixewîyan. Ev agahdarî hezkirinek bo min peyda kir û min gelek dixwest wî binasim.”

Seyda Gurdilî ku helbestvanekî me yê hêja ye û xizmeta wî ya di vî 60 salên dawî da jî hêjayî gotinê ye. Ew hevalekî Şewket Turan yê dozê bû. Lê Şewket Bînbaşî bi temenê xwe jê mez-intir bû. Min pirsî Şewket Beg jê kir:

“Ew di sala 1953an da bû Yûzbaşî. Ew û jina xwe dihatin Heskîf û Batman û deverên Kurdistanê. Ez berê jî hişyarî doza kurdînyê bûm. Ez li Kurdistanê pêra digerîyam. Hetta min çentê wî hildigirt. Ew di hemû axaftinên xwe da bi kurdî diaxîfî. Bizav û tevgera wî ya bi kurdî, bandorek zêde li ser min kir û di dozê da min bi pêş de bir. Em çûn sendîka Batmanê. Yasaya sendîkayan nû derketibû. Bi navê Selîm kesek hate sendîkayê. Xêrhatina Şewket bi tirkî kir. Pirsan jî bi tirkî dikir. Lê Bînbaşî Şewket bi kurdî bersîva wî dida.”

Wekî ku her nasên Şewket Turan dibêjin, mala wî li Anqerê baregeha kurdan bû. Mala wî, cihê karê wî û her derê ku destê wî bigihîştayê. Seyda Gurdilî di berdewama axaftina xwe da wiha got:

“Ez di sala 1957an da nexweş bûm. Ez çûm Anqerê û bûm mêvanê Bînbaşî Şewket. Min bi tirkî nizanibû. Li Gulhanê min razand û min da dermankirin. 30 banknot perê min hebû û li ser daxwaza wî min teslîmî wî kir. Sebeb jî ku her

corê însan dihatin Gulhanê. Ew nedixwest perê min bê dizîn. Piştî çend rojan min 10 banknot jê sitand. Lê wextê ku ez baş bûm û ji nexweşxana Gulhanê derketim, ew 30 banknotê min da min. Lê min 10 banknot jê sitendibû û heqqê nexweşxanê jî min nedabû. Min qebûl nekir lê ew bersiva min da û got ku ew dara weqfa Kurdistanê ye û maaşê wî jî fêkîyê wî ne û ji kesên wek min ra xerc dike. Ez bi wê gotinê hem xemgîn bûm hem jî êşiyam. Ez hatim taxa Ulus a Anqerê û min çavên xwe li rojnama gerand ka xeberek di heqê kurdan da heye yan na? Min rojnamekî dît. Tê da peyva kurd hebû. Min nizanibû bixwenda. Ya ku min dît Şewket bînbaşî û Abdulmelîk Firat di milên hev da tên. Min pirsî ka ev rojname çi dibêje? Ji min re got ku ev rojname çêrî kurdan dike. Em tev bi hev re kenîyan."

Di wê demê da navê kurd qedexe bû. Lê bila navê kurda bihata gotin, bila di elehîya kurdan da bûya, ew ne girîng bû. Ji ber ku dewleta Tirkîyê hebûna kurd û navê kurdan qebûl nedikir. Dema kurd diçûn Anqerê bo karekî xwe an bo nexweşxanekî li wan dora perîşan dibûn. Şewket Turan dixwest li Anqerê weqfêkî an cihê xwendevana ava bike da kesên kurd li wan dera perîşan nebin. Bo bicîhanîna vê yekê, li ser navê hevaleyê xwe hesabekî li Banka Ziraatê vekiribû. Min di derbarê vê mijarê da ji Seyda Gurdilî pirsî û ew jî bersiv da:

"Li Batmanê Bînbaşî Şewket bi berfirehî behsa pere komkirinê kir û

behsa hesabê bankê kir ku kurd alîkarî bikin. Jimara hesaba bankê li ser kaxiza nivîsî bû û bo der û dora xwe belav dikir da ku millet alîkarî bike. Yek ji wan kaxizan da Nezîr Bayram. Lê paşî, Nezîr li ser Şewket îfadekî nebaş da û bû yek ji sedemên cezakirina Bînbaşî Şewket Turan. Goya Şewket Bînbaşî wî pereyî bo rêxistinekî xef (bi dizî) berhev dikir û ji bo rêxistinê wî hesabî li bankê vekiribû."

Di sala 1958an da Ebdûlkerîm Qasim îdara Iraqê xistibû destê xwe û di heman salî da Barzanî piştî 11 salan zivirîbû Bexdayê. Bi hatina wî ra şîyarbûnekî zahf zêde ketibû nav kurdên bakûr. Di mabeyna salên 1938 û 1958an da bêdengîkî zêde di nav kurdên bakûr de hebû. Dewletê asîmîlasyon bi pêş de biribû, di dibistana da kurdî qedexe bû û hetta di nav xelkê da jî. Bi hatina Barzanî, kurdên hişyarî doza kurdî derfet dîtî ku werin cem hev û xwe birêxistin bikin.

Di nav tevgera kurdên bakûr da, di sala 1958an da yên ku serpereşîyê dikirin mirov dikare bêje 3 kes li pêş bûn. Li Anqerê Bînbaşî Şewket Turan, li Îstanbolê Ziya Şerefxanoğlu û Selîmê Kurê Xelîl Beg bû. Di sala 1958an da yek ji wan kesên ku Şewket Turan naskirîye Şêx Mîsbehê Silivî ye. Min jî pirsî Şewket Turan jê kir.

"Di sala 1958an da ez li Anqera esker bûm. Min navê Şewket Turan dizanibû. Bi milletperwerîya xwe dihat nasîn. Ez çûm mala wî. Baş tê bîra min mala wî li Cebecî (Sûngûbayir Sokak Ariyak Apartmanı) bû. Jina wî Selîme Xanim, ji gundê

Vezrîn a Kercewsê bû. Şewket Turan li nexweşxana Gulhaneyê ya leşkerî da berpirsiyarê lewazimê bû. Ew yekê esmer, çav û birûyên wî reş bûn. Bo min û Şêx Eşref îzna ku em semî û yekşeman derên dervayê fermandê derxist. Di van rojan da pir caran ez diçûm mala wî."

Bo zanyarî ka kî diçûn û dihatin mala wî. Şêx Misbeh peyva xwe domand û bahsa gelek kurdên hişyar ên dozê kir.

"Min gelek kurdên ku bîrewer bûn li mala wî nas kirin. Abdulmelîk Firat wekîl millet bû û dihat mala wî. Wekîl milletê Erzeromê Fethullah Taşkesanlîoglu, yê Mûşê Giyaseddin Emre jî dihat mala wî. Zahf caran xwendevanên kurd dihatin mala wî. Min Şerafeddin Elçî, Nûreddîn Yılmaz, Abdullah Timur, Doğan Kılıç Şêxhesenanli, Koço Elbistan, Alî Karahan, Nacî Kutlay, Yaşar Kaya, Medet Serhat û Şahabeddîn Septioğlu li mala wî nas kir. Dema diçûm mala wî her tim helbestên Seyda Cegerxwîn bi min dida xwendin."

Min jî meraqa ewan helbestên Cegerxwîn kir ka Şewket Turan ji kîjan cûre helbestan hez dikir. Navero ka helbestan di jîyana kesên da helwestên wan jî aşkera dikin. Şêx Misbeh jî ber ku helbestvan e û edebîyata kurdî jî baş dizane û tiştan jî zû bi zû jibîr nake bahsa dû helbestên Cegerxwîn kir.

"Helbestên ku Şewket Turan jê hez dikir:

1- *Welatê min tûyî bûka cîhanî,
Hemî bax û bihişt û mêrg û kanî.*

2- *Ji bona herkesek yarek heye ê min
welat yare,*

*Belê çi bikim di destê dijminê xwîn xwar
û xedar e.*

Di mala xwe da ji bilî zimanê kurdî nedipeyivî."

Kurd di nav lêgerînekî da bûn. Dixwestin hev binasin û xwe bi rêxistin bikin. Lê hêzên ewlekarî yên dewleta Tirkîyê pêngav bi pêngav kurda dişopandin. Cîhaza dixistin malên wan û bi dizî guhdariya wan dikirin. Dewlet biryar dabû ku 50 kesayetiyan kurd bigrin û zîndan bikin. Min zîndankirina wan ji Şêx Misbeh pirsî.

"Min di sala 1959an da teskere girt û ez hatim Farqînê. Lê mehekî piştî wî min bihişt ku Bînbaşî Şewket Turan û hevalên wî yên dozê hatine zîndankirin."

Zîndankirina Şewket Turan û hevalên wî li seranserê Tirkîyê û Kurdistanê hatibû bihiştin. Rojnameyan Tirkîyê girtina wan ji bo seranserê Tirkîyê kiribûn nûçe. Min bihiştina zîndankirina wan ji Lutfî Baksî pirsî.

"Min wê demê li dibistana mamos-teyan ya li Erxenî dixwend. Hevalekî min bi navê Ahmed Başbuğ ku ji Ruhayê bû li rojnama *İleri Yurt* dixebitî. Kurekî hişiyar bû. Bo min bahsa Musa Anter dikir. Musa di heman rojnâmê da dinivîsand. Hesteta min ew bû ku ez kesekî bi bilîyê kurdîniyê bibînim. Sal 1959 bû û meha 12 bû. Ez hatim Dîyarbekir ku Musa Anter bibînim. Lê Ahmed bo min bahsa girtina wî û hevalên wî kir. Ez zahf xemgîn bûm. Min di roj-naman da şopand ku Bînbaşî Şewket

Turan jî di nav ewan zîndanîkirîyan da ye. Min li gora îmkânê xwe mehkema wan şopand."

Şewket Turan di dawîya sala 1959an da çûbû Îstenbolê ji bo qursa (dewre) Yarbaytiyê. Piştî kûrsê wê bibûya yarbay. Di 17yê meha 12 ya sala 1959an da hêzên leşkerî wî digrin û dibin zîndana Navenda Fermande ya li Harbiyê. Hejmara girtiyan 50 kes bûn û her yek ji wan dixin hicrekî ku her hicrekî 3 an 4 metre goşane. Di bin her hicrekî da ava pîştîyê derbas dibe. Sobe ango germkirina hicra tinebû. Jimara hicra ku Şewket Turan tê de bû 8 bû. Şewket Turan û hevalên xwe 4 meh li zîndana Harbiyê dimînin bê ku kesek bi karibe here seredana wan an jî parêzerek bo wan bigre. Sewîya zîndanê ji ya deryayê xwartir bû. Ne rohnî ne jî tav nîn bû. Ev şert û mercên zîndanê girtiyan nexweş xistibû. Xwendevanekî bi navê Emîn Batû ku ji Nisêbînê bû û di hûqûqê da di pola dawî da dixwend, çûbû ser dîlovanîya xwe û ketibû nav rêza gorîvanan. Ji bilî wî, Said Elçî û Şewket Turan radikin nexweşxanê.

Malbata Şewket Turan li Anqerê bû. Maddîyata malbatê nexweş bû. 6 zarokên wî hebûn. Dema zarokên wî diçûn dibistanê, xortên welatperwer bo ewlekarîya wan, wan dişopandin da xesaret negihîje wan.

Piştî demekî hemû zîndanîyan ji Îstenbolê tinin Anqerê bo mehke-mekirinê. Di her rûniştina dadgehê da yên girtî bi navê doza Şewket Turan û hevalên wî dihatin binavkirin. Di dîroka nîzîk a kurd da, navê vê dozê bi "Doza 49 an" tê navandin. Lê dema em

li tawanbarkirina wan kesan dinêrin, em digîjin hin encaman. Dema mirov li pirtûka ku Dr. Nacî Kutlay nivîsandiye dinêre, ku Dr. Nacî jî yek ji zîndanîyan bû, mirov dikare bêje pêwendîya Şewket Turan û sekreterê Partîya Demokrat a Kurdistanê Sûrîyê Dr. Nureddîn Zaza bi hev re hebûye. Ji bilî wî pêwendiyên xwendevanên kurdên bakûr û Komela Xwendakaren Kurd li Avrûpa bi hev ra hebûye. Li ser kesayetîya Şewket Turan û malbata wî min ji Lutfi Baksî pirsî.

"Di adara 1960î da min ji dibistana Erxanî dûr xistin. Piştî darbeya 1960î efûya fikrî derket. Bi emrê wezaretê min dane Anqera dibistana mamos-teyan ya li Hasanoglanê. Piştî hatina min ya Anqerê dema ku Şewket Turan ji zîndanê berdan min fersenda naskirina wî dît. Di dîtina yeke-mîn da me zêde ji hev hez kir. Belkî wek bav û kurekî belkî wekî ap û birazekî me pêwendiyên xwe meşand. Bes pîvana me doza kurdîniyê bû. Malbata wî li xwerû kurd bû. Selîme Xanim bi tirkî nizanibû. 6 zarokên wan hebûn, her wekî ku nû ji gundê Wezrîn a Kercewsê hatibûn. Rabûn û runiştina wan, xwarin û vexwarina wan bi kurdewarî bû. Heta mirov li mala wan bû mirov nizanibû ku mirov li Anqerê ye. Hefîyê carek dihatim mala wan û herwekî ez li mala xwe, min xerîbîya xwe jibîr dikir."

Di wan salan da xebatên kurdîniyê bi giranî li Dîyarbekir, Anqera û Îstenbolê didomîyan. Bes ev car herwekî em ji pirtûka Dr. Nacî Kutlay jî fam dikin, xebat di nava hemû tebaxeyên

kurdan de bû. Di nav wan da xwendevan, zabî, bazîrgan, xwedî karxane, parêzer, doktor, endazyar, gundî û cotîyar hebûn. Bi hesêb vîlayetên kurdan ji Dêrsim, Xarput, Riha, Meraş, Mêrdîn, Sêrt, Bedlîs, Wan, Qers, Erzerom, Mûş, Meletî, Dîyarbekîr, Agirî û Bîngol zahf kes hebûn. Ev jî nîşan dide ku ev rêxistineke netewî û hemdemî bû. Di babeta rêxistinî da hin fikrên cûda, di nav dîrokzan û kesên wê demê ku hê jî dijîn hene.

Vê tevgerê rêxistina xwe temam kiribû yan na? Ev hê jî ne zelal e. Lê wekî ku mirov ji pelgeyên dadgeha wan fahm dike, rêxistinek heye. Bes xebata wan hê nûh dest pê kiribû. Îspata wê jî, di lêgerîna mala Ziya Şerefxanoğlu da nîzamnâme ya partîya Azadî (Kurdîstan Hurrîyet Partîsî Nizamnamesî) ketibû destê hêzên ewlekariya Tirkîyê. Heta mirov dikare bêje kêman însan ji rêxistinê agahdar bûne. Peyva Azadî mirov ber bi Azadî (Komîta Îstîqlal a Kurdistan) ya ku bi serokatîya mîralay Xalid Begê Cibrî ku di sala 1921î da hatibû damezrandin dibe.

Di nav yê zîndanîyan da fikrên çep û rast hebûn. Lê ev fikrên han nedibûn sedemên nedan û nestandinên mabeyna wan. Piştî darbeya 27ê Gulana 1960î ku leşker hatin ser îdara Tirkîyê, doza 49 kesên dan Dadgeha Fermandeya Giştî ya li Anqerê. Hemû zîndanîyan jî birin Anqerê. Şewket Turan li Anqerê û Îstanbolê di ser hev da bi temamî sal û nîvek di zîndanê da dimîne. Dema darbeya 1960î çêdibe, Şewket wek termekî ji ber nexweşîna şekir(dîyabet) li nexweşxana Haydarpâşa

ya eskerî radikeve. Ew, darbeya 1960î ji hemşîrekî dibihîze.

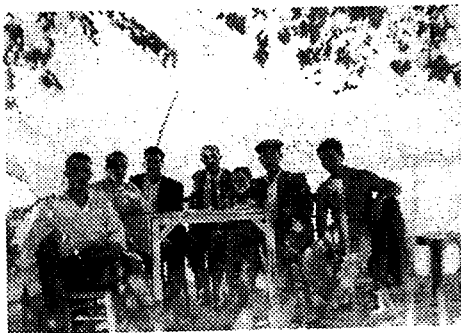
Min di derbarê aborîya malbata wî da ji Lutfî Baksî pirsî:

“Şewket Turan Mudurê Lewazima nexweşxana Gulhane ya Leşkerî bû. Kesên di vê beşê da bixebitiya di demekî kurt da dikarîbûn zahf dewlemend bibûna. Lê ji ber ku Şewket Turan zêde dirust bû, dev ji dewlemendiyê berde, ne xwediyê xanîkî jî bû. Xaniyê wî bi îcar bû. Dema hat girtin xortên kurd û dostên wî halê malbatê baş dizanibûn. Rojekî xortekî tê mala wan û ji Selîme Xanim re dibêje: her serê mehê pencera metbexê vekirî bihêle. Selîme Xanim jî pencerê vekirî dehêle û dibîne ku serê mehê hin kes di pencerê da pere avêtine hundirê malê. Ev kar bi şevê dihate kirin.”

Berîya zîndanê û piştî zîndanê ji Şewket Turanî ji bîr û bawerî û durustîya xwe tawîz neda û mala wî wekî dibistana kurdîtiyê bû. Ji xwe dema ji zîndanê derketibû ji aliyê tendûristîya xwe va nîvmirov bû. Piştî salên 60î gelek şevên bajarên kurdan hatin lidarxistin. Di derbarê wan şevên ku Lutfî Baksî tevî bûbû dibêje:

“Di sala 1963an da li Anqerê şeva şahîya Kahtayê çêbû. Ew şev, bi berpirsariya Hemreş Reşo hatibû lidarxistin. Ew belkî jî yekemîn şeva kurdan bû û di şevê da stranên kurdî hatin gotin. Ez û Şewket Turan û bi tevî malbata wî li şahîya wê şevê bûn. Dema strana befir barî hat gotin, yê tirk wê derê terk kirin. Di bahara

1966an da şeva Bedlîsîyan hat çêkirin. Rêvebiriya şevê Weysî Zeydanlioxlu, Cemal Saygili û Helîm Sarûxan dikirin. Min Şewket Turan û malbata wî dawet kir. Ji kurdan sîyasetmedarên çep û rast hatibûn ba hev. Hetta Nureddîn Yilmaz got ku ev şevêkî dîrokî ye û xwest ku zahf şevên weha bîn çêkirin da ku kurd werin ba hev. Bi vê axaftina xwe gelek kelegirî bû ji ber ku yekemîn car bû ew qas hevalên xwe di vê şevê da dîtibûn. Ew jî yek ji zindaniyan bû. Taybetmendiya şevê ew bû ku bi navê *Havar* kovarekî hat belavkirin. Şewket Turan bi wê şevê gelek kêfxweşbû."

Di sala 1965an da Partiya Demokrat a Kurdistanê Tirkîyê hatibû damezrandin. Lê ez nizanim ka Şewket Turan jê agahdar bû yan na? Min ji Lutfî Baksî pirsî ka divê babetê da çî agahdariya wî heye: "Mixabin li gor ku Şewket Turan ji min re got ew nehatibû agahdarkirin. Paşî bihîstibû. Dixwest bibe hîmdar. Ji ber neagahdarkirinê dîlşikestî bû. Di gel wî jî got ku ew bi hemû awayî, maddî manewî piştgirîya vê partiyê dike."

Piştî ku Şewket Turan ji zîndanê derket, li Anqerê li otêlek biçûk di karê mîzana otêlê da dixebitî. Ji ber ku dadgehkirina wan wê bi temamî 7 sal û 6 meh bajo. Di sala 1965an da li Tirkîyê hîlbijartina giştî çêbû. Şewket Turan jî wek namzetekî serbixwe tevî hîlbijartinê bûbû. Yek ji alîkarê wî di hîlbijartinê da bo demekî kurt Lutfî Baksî bû.

"Di payîza sala 1965an da Bînbaşî Şewket Turan wek namzetekî ser-

bixwe tevî hîlbijartina wekîlmilletî ya bajarê Sêrtê bû. Gelek dost û hevalên wî alîkarîya wî kirin. Di nav wan da Xidir Çeçen bi dû jeepên xwe û bi her awayî alîkarîya wî kir. Bavê min Melle Zekî Baksî jî ji destpêka hîlbijartinê heya xelasîyê pêre bû. Cemîl Akgul jî gellek alîkarîya wî kir. Şêx Ata yê Cizîrî û hemû layengirên KDPê piştgirîya wî dikirin. Min ji dibistanê firar kir û hatim bo alîkarîya wî. Rojek berîya hîlbijartinê ez li Anqerê çûm mala wî. Me guhdariya radyoyê dikir. Di ser 7 hezarî da deng standibû. Lê nehatibû hîlbijartin. Hêzên dewletê li gelek cîyan dengên wî şewitandibûn. Zor û tehdît û gef û gurr li ser milletê zêde bû. Piştî hefteyek min û Şewket Turan hev dît. Ez gelek xemgîn bûm. Lê hîlbijartin ne di xema wî da bû. Ew bi hevdîtina xelkê xwe û deng înan û propaganda kurdîniyê bo xwe serkeftineke mezin dihesiband. Digot ku ew gîhiştîye armanca xwe".

Min di derbarê hîlbijartina ku Şewket Bînbaşî tevî wê bûbû, ji Seyda Gurdilî pirsî ka kî piştgirîya Şewket kiribû?

"Di hîlbijartinê da me gelek alîkarîya wî kir. Lutfî Baksî, bavê wî Mele

Zekî, Mustafa Ramanî û malx-
alanên Lutfi bi hemû qeweta xwe ve
piştgiyariya Şewket dikirin. Seyda
Mele Ebdullahê Xerzî li ser sindoqa
rayan(dengan) bi hin kesan ra
pevçûn û munaqêşe kiribû. Lê mix-
abin nehat hilbijartin û nîzîkê 6 an 7
hezar deng sitandibû.”

Hevalekî Şewket Turan yê zîndanê
jî Dr. Şivan bû. Piştî derketina ji zîn-
danê Dr. Şivan nefîkiribûn bo bajarê
Îsparta. Li Îsparta zehf zêde kurd
hebûn. Ev kurdên ku di sala 1937an da
ji herêma Dêrsimê, piştî serhildanê
hatibûn nefîkirin. Her kurdekî ku
biçûna Îspartayê xwe xerîb nediditin.
Lutfi Baksî jî eskerîya xwe li Îsparteyê
dike û bo rojên xwe yên li wê derê
weha peyivî:

“Li Anqerê min ji Şewket Turan xatir
xwest û li kolanekî leqî kek Zîya Acar
bûm. Min got ku ezê herim Îsparta
bo eskerîya xwe. Ew jî navnîşana Dr.
Şivan da min. Min li Îsparta seredana
Dr. Şivan kir. Ji ber ku Dr. Şivan min
baş nasnedikir piçek sar bû. Bes piştî
dest bi leşkerîya xwe kir, di rojekî pêş
da bi hebûna zîyaretvanan min agah-
dar kirin. Dema ez çûm wan bibî-
nim, min dît ku Dr. Şivan û Bînbaşî
Şewket Turan hatine seredana min.
Ji alîkî ve ez hem şaş mabûm ji aliyê
din ve jî gelek şa bûbûm. Piştî axaf-
tinên me min dizanî ku Bînbaşî
Şewket jî nefiyê Îsparta bûye. Bi
hatina Şewket ra bizavên Dr. Şivan li
hember min bi erînî guherî. Her
hefte em bi hev re diçûn li heremê
digerîyan û me li ser meseleyên
siyasî diaxifi. Keda Dr. Şivan ya bo
Bînbaşî Şewket û min zahf zêde bû û
hevalekî heja bû.”

Dîmenek ji xebata hilbijartinê

Dadgehê piştî darezandinê, 7 sal û
nîv û 5 meh û 10 roj bi nefîkirinê ceza
dabû Şewket Turan. Polîs wî digrin û
dibin Emnîyeta Anqerê. Kûrê wî
Îbrahîm bi tîrsa kûştina bavê xwe jê
venaqete. Roja din 2 polîs Şewket
Turan dibin bajarê Îspartayê. Ew li
otêlek normal dima. Jina wî û 6
zarokên wî jî li Anqerê diman. Lê Dr.
Şivan bi malbatî li Îsparta bû. Dr.
Şivan fikra çûyîna başûrê Kurdistanê ji
Şewket Turan re gotibû.

Li Îspartayê rojnameya bi navê *Yeni
İnkilap* di meha 11 ya sala 1967an da bi
manşetên mezin li dijî Şewket Turan û
Dr. Şivan 10 roj li ser hev weşanên
xwe domandin. Lê, piştî evan weşanên
dijminane kurd û hemû nûrcîyên
herêmê tînan seredana wan. Kurdên
Îspartayê bi piranî Dêrsimî bûn û

Dîmenek ji xebata hilbijartinê

Seîdê Nûrsî (Kurdî) jî wê demê li Îspartayê li surgûnê bû. Ji xwe dema ku 50 kurd li Zîndana Harbîyê bûn, Seîdê Nûrsî jî Îspartayê hatibû Îstenbolê bo seredana girtîyan. Lê polisên Îstenbolê îzin nedabûn hevîdîtina wan û Seyda mecbûr mabû ku bizîvire Îspartayê.

Herwekî me berê jî got Şewket Turan ji nexweşan re gelek alîkar bû. Şêx Misbeh jî min re bahsa çûyîna xwe û hevîyana xwe bo Anqerê kir: "Di sala 1968an da hevîyana min nexweş ket û min wê bir Anqerê. Dema em li nexweşxanê bûn Şewket Turan tim dihate seredana me. Di heman salê da dema payîzê bû ku jina min wefat kir. Şewket Turan û Selîme Xanim hatin Farqînê ji bo tazîya min û 3 roj li mala min man."

Şêx Misbeh di dewama hevpeyvîna meda behsa wesîyeta Şewket Turan kir. Ev wesîyet tişteki manewî bû:

"Di sala 1958an da min li mala Şewket Turan helbestekî çarîne xwendibû. Helbest li ser gorekî ku ji 100 salî kevintir bû, li ser kêlika ber serê wê hatibû nivîsandin. Helbest weha bû:

*Ditirsim ey welat bîmrim
Nebûnim bextiyarî tû.
Bînûsin wa li ser qebrem
Weten xemgîn û men xemgîn.*

Şewket Turan di heman demê da wesîyeta xwe kir. Xwest ku dema wefat bike ev çarîne li ser kevirê gora wî bê nivîsandin."

Min ji Lutfî Baksî pirsî ka kengî cara dawî wî û Şewket Turan hev dîtibûn?

"Di bihara sala 1977an da çûm Anqerê. Min bihîst ku Şewket Bînbaşî nexweş e. Ez çûm seredana wî. Ji ber nexweşîna dîyabet (şekir) herdû çavên wî nedidîtîn û di nav ciyê xwe de gelek nexweş bû. Dema min kêfxweşî dayê wî min maçî kir, ew rabû û li ser ciyê xwe rûnişt, min hembêz kir û zehf kêfa wî hat. Di wî halê han da jî mijara wî siyaseta kurdî bû. Ev hevîdîtina min û wî ya dawî bû. Ji aliyê kurdî ve bandora Şewket Turan li ser gelek însanan hebû. Mamostekî gelek baş bû. Bi alîkarîya wî min gelek şexsiyetên kurd naskirin. Der û dor li min bi xêra wî fireh bû. Ez di jîyana xwe da wî jibîr nakim. Daxwaza min eve ku nav û kiryarên wî di nav kurdan da bijîn û bîn bîranîn."

Di dilsozîya Şewket Turan da hemû kurdên ku wî dinasin hemfikir in. Piştî salên 1960î bi tevî ku ez zarok bûm jî, min navê Bînbaşî Şewket Turan bi kurdîyê wî ya baş dizanibû. Di sala 1965an da ku ez fêrî xwendina kurdî ya bi tîpên Latînî bûbûm, carna min pirtûkxana bavê xwe li hev dixist. Min çend pîroznameyên Bînbaşî Şewket Turan di nav pirtûkên bavê xwe da dîtîn. Li ser kartên wî yên taybet waha dinivîsand:

*"Seyda! Ez cejna te pîroz dikim. An jî
Seyda! Ez sersala te pîroz dikim."*

Ew bo min balkêş bû. Di dibistanê da axaftina me ya bi kurdî qedexe bû. Çewa zabiteki dewleta Tirkîyê bi zimanê kurdî dikaribû pîrozname bo bavê min bişîne. Min gelek meraq dikir ku ez wî bibînim. Lê mixabin ez

negihîştîm wê daxwaza xwe. Min wefata wî ji Şêx Misbeh pirsî:

"Di sala 1977an da payîza dereng bû. Şewket Turan li Anqerê çûbû ser dilovanîya xwe. Cenazê wî anîn Dîyarbekîr. Em çûbûn gundê Qurtê ya li ser Farqînê û li benda cenazê bûn. Cenaze hat û me wî bir gundê Wezrînê. Berf û bahoz bû. Mîrov ji serma diqerrîsî. Me nikarî bû gorrê bikolin û wî veşêrin. Em mecbûr man ku cenaze bînin Heskîfê. Canezê ew kesê hêja, welatperwer û milletperwer li goristana Îmam Abdullah hat definkirin. Goristan, dema mirov digîje ber pira Heskîfê (dema mirov ji Batmanê diçe Heskîfê) li ser milê çepê ye."

Lê min meraqa wesîyeta Şewket Bînbaşî ya ku di sala 1958an da li hevalên xwe kiribû dikir. Gelo hevalên wî ew wesiyet anîbûn cîh an na? Ev wesiyet girîng bû. Lê Şêx Misbeh bersîva min da: "Piştî demekê ez çûm Heskîfê û min gora wî çêkir. Li ser kêlika gora wî jî, her wekî ku wî xwestibû, min ew çarîna jorîn nivîsand. Mixabin di seredana me ya cara duyemîn da kêlika ber serê wî şikandibûn. Min cardin bi hev va danî û bi cîh kir. Lê cara dawî, ne kêlik ne jî helbest li cîhê xwe nemabû."

Seyda Gurdilî, di sala 1977an da, dema ku Şewket Turan diçe koça dawî li nexweşxanê emeliyat bûye û nikare tevî rakirina darbesta hevalê xwe bibe. Lê paşî Seyda diçe ser gora wî û bo me jî wê bahsê kir:

"Dema ez çûm ser tirba wî ya ku li goristana Îmam Abdullah e, min dît

ku kêlik bûye dî cîh û ew çarîna ku Şêx Misbeh bahs dike li ser nivîsî bû. Piştî darbeya 12yê Îlonê ew kêlik jî nema. Min di seredana yekem da li ser gora wî helbestek çêkir û xwend. Paşî ew helbest berze (hinda) bû û min vê paşîyê rêzên ku di bîra min da mabûn, min cardin nivîsî û hinek din jî lê zêdekir."

Min ji şaîr û helbestvanê hêja Seydayê Gurdilî daxwaza xwendina vê helbestê kir. Ew jî vê helbesta xweş bo min xwend û ez jî wê pêşkêşê xwendevanan dikim.

Şîna Şewket Bînbaşî Ku Yek Ji 49an Bû

*Kurdekî pir dilsoz bû, heval Bînbaşî Şewket
Esfidarim nêdi wî, ku Kurdistan bû dewlet
Bi van derdên pir giran, ew çûbû qebr û gorê
Sipaskarin ji bo wî, ji kurdan re kir xizmet.
Digot dara şekî me, weqfa miletê kurd im
Ji bo zar û feqîran, gelek bi rehm û şefqet
Heps û zîndan kişandî, li ser doza Kurdistan
Yek ji 49an bû, wana dîbû pir ezîyet.
Ji doza xwe nate xwar, deha bêtir lê domand
Her tiştê xwe bi der dan, da ku kurd nejin bi
zillet
Xweyî fikrekî paqij bû, di rêbaza Barzanî
Ew rêbaza pir durust, xwedanê eql û hîkmet
Herkesî wî dinastî, ji bo vê başîya wî
Di nav xelkê Kurdistan, wî dabû nam û şöret
Lewma xelkê Kurdistan, ji bo wî jahr û xemgîn
Li ser wî reş girêdan, Agirî û Cûdî û Elbat
Di rojê cejn û şahî, di bîra xwe wî bînin
Zîyaret kin tirba wî, bi rêzgirtin bi hurmet
Bêjin rihê te şad be, xelkê kurd şîyar bûn
Gîş neyarê Kurdistan, piştî ewana şikest
Li Başûrê Kurdistan, kurdê wê der azad in
Xwedî ala û parleman, dadgah û hikûmet
Roja azadî nêz bû, tev bêne ser tirba te
Bêjin Şewket de rabe, wa Kurdistan bû serbest*

*Gurdilî wek hozana, qevdê gul û rihana
Li ber kêlika te deyne, bixwîne şîr û helbest
Hezar rehmet bibarî, li goristana Heskîfê
Li ser Îmam Ebdellah, bêhtir li tirba Şewket.*

Gurdilî

Şewket Turan dema di zîndana
Harbîye da bû, di salnama wî ya ser
masê di rûpela yekî da ev helbesta wî
ketîye destê zarokên wî. Min jî wê
helbestê wergerand kurdî.

SERPÊHATÎN (MUSÎBET)

*Şewket, ji bîr neke û
Li serê defterê binivîse
Yek serpêhatînek,
Ji hezar şîretî baştir e
Ev rîya rastîyê ye
Ji xeta rast dûr nebe.*

(Ş.T. 12.1.1960 Harbîye Hicra 8an)

Dema Şewket Turan, di nexweşx-
ana leşkerî ya bi navê Haydarpasha di
hicra 13. da bû, helbestekî bi navê
Azadî jî nivîsîye. Min ev helbestê
wergerand kurdî:

AZADÎ (Hurriyet)

*Ez ji evîna te disojim, rûwê xwe nîşan bide
Evîna min, li kû derê yî piçek deng bide,
Dema ez bahsa axaftina te ya şîrîn dikim, dihelim.
Ne bese ew zîlma te, îdî bes e.*

*Ji kengê va ez li benda rîya te me.
Ji rêpanîyê, bîbikên çavên min vemirîn
Ma qet dengê min nayê te û ev daxwazên min.
Bîhna hilma te xweş e, piçek nefes bide min.*

*Navekî te yê bilind heye, ey nazenîna wek perî,
Were, nereve evîna min ber bi min ve were*

*Bese îdî, te kir zîndan bo min her derî
Xortanîya min rizîya, îdî bes bike vî karî.*

*Feryad û fixan dikim, dibêjim azadî
Temenê min çû bi bîranîna te, ey azadî
Ez bi çavkêmanî li te nanêrim, soz didim te
Te min dîl kir, piçek jî min azad bike.*

Ş.T.

Ji bo amadekirina vê jînenîgarîya
Şewket Turan, ji ber agadariyê wan ên
hêja, ez ji Şêx Misbehê Silîvî, Lutî
Baksî, Seyda Gurdilî û kurê Bînbaşî
Şewket Turan Dr. Îbrahîm Turan re
sipas dikim. Spas bo Dr. Nacî Kutlay
ku pirtûka **Doza 49an** bo xwen-
dekanan nivîsîye. Hêvîya min ev e ku
xwendevan mezinên xwe bi bîr binin,
ji kiryar û xebatên wan agahdar bibin
û ders bigrin.

Ferzende Beg

Arama GERNAS

Dema meriv bi agahîyên nîvçe behsa jînenîgarîya lehengek dike, acizîyek xwe berdide ser dilê meriv û pêûs di destê meriv da sar dibe. Lehengekî ku di du serhildanan da bûye nîşana mîrxasî û welatperwerîyê. Lehengek ku di rêvebirîya herî bilind da cîh girtiye û tu car paxavê bi dijmin nexistiye. Ferzende Beg ê bavê Elfesîya.

Ferzende Beg di kîjan salî da hatiye dinê û di kîjan salî da rehmet kiriye nayê zanîn. Tiştê ku tê zanîn, Ferzende Beg ê kurê Silêmanê Ehmed ji Melazgirê ye û ji eşîra Hesenan e. Bi tîkçûna serhildana Agirî ra derbasî Îranê dibe. Piştî derbas dihe û tê gundê Navorê, li gor agahîyeke eschî, leşkerên Îranê dora gund (li ser tixûbê Îran û Tirkîyê) digirin. Ferzende Beg, teslîm nabe û weha dibêje: "Eger Îran ewleyîyê bide û me teslîmê Tirkîyê

Ferzende Beg
(Ji arşîva Aram Gernas)

neke, min û hevalên min hepis neke ez ê teslîm bibim."¹

Ewleyîyek weha nayê dayin û şereke dijwar dest pê dike. Digel gelek hevalên wî kurê wî yê heft salî jî li wê derê tê kuştin. Ew jî bi du gulleyan birîndar dibe û bi birîna xwe ya xedar sê rojan şer dike ta ku ji hêz û qewetê dikeve. Bi vî awayî dikeve destê leşkerê Îranê û ew tînin Kela Xoyê. Piştî jî li Tehranê davêjin girtîgeha Qesrî Qencer. Derheqa girtin û mirina wî da Zarîfe xatûna jina Nadir Beg di bîranînên xwe da vê agahîyê radigihîne:

"Xanima wî Besra jî anîn cem me. Em digel Besra diçûn serdana wî. Di hevdîtina me û Ferzende Beg da sergêjayî û astengî derdixistin. Dema me hev didît, Ferzende Beg bi serê bavê xwe sond dixwar û digot: "Ez wisa hîs dikim ku tu dibê qey piyên min bi qeyd û lelê hatine zincîrkirin." Piştî demekê Ferzende Beg mir. Hukumeta Îranê cesedê wî bi çavên qewartî teslîmê jina wî Besrayê kir. Besra, du kêlikên mezelan kirî, li ser kêlikan navê mêrê xwe, navê mêrxasê mêrxasan, navê Ferzende Beg da nivîsandin."²

Di bîranînên Zerîfe Xatûna jina Nadir Beg da, behsa serpêhatîyên Nadir beg tê kirin û ji devê wê, bîranînên Nadir Beg tê ragihandin. Ango Nadir Beg di bîranînên xwe da di derheqa mirina Ferzende Beg da agahîyek girîng dide û tevlihevîya derheqa mirina wî da zelal dike:

¹ Kemal Süphandağ, *Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar*, rûp: 319

² Kemal Süphandağ, *Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar*, rûp: 320

"Di Qasrî Qecer da (hepîsxane) Ferzende Beg jî hebû. Em di girtîgehê da bi hev ra bûn. Ferzende, di van rewşên dijwar da nexweş ket û mir. Dibe ku jehrê dan wî û ew kuştin. Bi mirina wî jî bawerîya xwe neanîn, ji bo ku ji mirina wî ewle bibin çavên wî qewartin û derxistin. Herweha efsaneyeke di jî li vê derê xatira xwest û jîyana xwe ji dest da."³

Ferzende beg li Tehranê tê veşartin. Li gor agahîyan di sala 1936 - 1937an da, li girtîgeha Qasrî Qecer şehîd ketiye. Deme ku rehmet kiriye emrê wî dora 45 salî bûye (ev agahî him ji bira zîyê wî Enwer hatiye wergirtin him jî ji wêne û serpêhatîyên wî hatiye derxistin).

Besra xanima jina Ferzende Beg û Zarîfe xatûna jina Nadir Beg çar salan li ba hev dimînin ta ku di 1939an da efî dertê û vedigerin welat. Besra Xanim bi tîyê xwe Kazim ra dizewice. Serborîya dijwar psîkolojîya wê xirab dike û ew dîn dike. Ya rastî serborî û lehengîya Besra xanimê jî bi serê xwe layiqê pesinandin û qalkirinê ye.

Çalakîyên Ferzende Beg

Ferzende Beg di sala 1925an da bi awakî aktîf beşdarê **Tevgera 1925an** dibe. Bi serhildanê ra Melazgîrê zeft dike û wisa xuyaye ku di rêvebirîya serhildanê da jî cîh girtiye. Lewra piştî têkçûna serhildanê, digel birayên Şêx Seîd Efendî, Şêx Mehdî û Şêx Gîhadîn, kurên wî Elî Rîza, Qiyasedîn, Şêx Mehdî û Silhedîn dixwazin derbasî

³ jêdera berê, rûp: 326

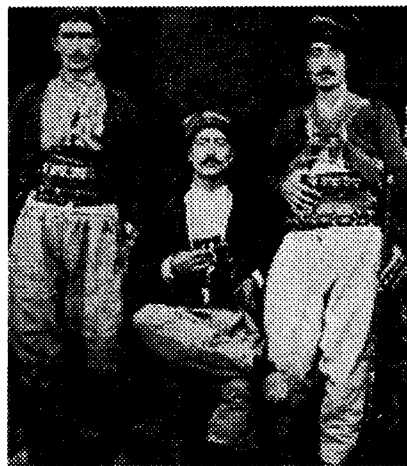
Ferzende Beg

Îranê bibin. Lê li hêla Patnosê û li hinda gundê Kanîkorkê peyayên Kor Huseyn Paşa pêşîya wan digrin. Di navbera wan da şereke mezin dibe û gelek meriv tene kuştin. Ferzende Beg û qefleyek hevalên wî bi şer çemberê diqelêşin û derbasî Îranê dibin. Di ser vê bûyerê re hîn pirr wext derbaz nabûye, di 1926an da **Tevgera Agirî** dest pê dike û Ferzende Beg cardin ji Îranê vedigere welat û xwe digihîne şervanên Agirîyê.

Yek ji navên berztirîn ê Serhildana Agirî jî Ferzende Beg e. Ew wek endamê Konseya Şer a Agirîyê di rêvebirîya herî bilind da cîh digre. Ji Mûş, Melazgîr, Hesênqele, Erzrom û bêguman heta Agirîyê kar û xebatên hêja dike, gelek çalakiyan pêk tîne, di gelek şerên giran da pişt li dijmin dişikêne û wek lehengekî li ser zarên xelkê dibe destan, dibe mîrxasê mîrxasan.

Şervanên Agirîyê li hember artêşeke mezin û serûber şer dikirin. Bêguman nikaribûn şerek cepheyî bikin, ji ber vê yekê jî bi taktîk û şerê pêşmergeyî têdikoşîyan. Di destê yekem da rêvebirî û serleşkerîya şerê pêşmergeatî jî, ji alî Ferzende Beg û Xalis beg dihate meşandin.

Mîrxasîya Ferzende di gelek şerên giran û dijwar da derketiye pêş. Wek nimûne şerê Gelîyê Zîlan e. Li vê deverê alayîyek Tirk û Ferzende rastî hev tî. Leşkerên tirk nav û dengê Ferzende Begê bihîstine, lewma jî tirsîyane û rasterast neketine êrîşê. Hîzra wan ew bûye ku li dû Ferzende û mufreza wî herin ta ku alayîyek din jî li wan zêde bibe. Lê Ferzende bîra vê yekê dibe û bi 50 pêşmergeyan êrîş dibe

ser dijmin. Şereke giran diqewime û di encamê da 250 leşkerên tirk tî kuştin. Alayîya duduyan tî, lê ew jî didemeke kurt da ji meydana şer direvin. Ji hêza Ferzende bi tenê sê kes bi awayekî sivik birîndar dibin. Di şerê pêşî yê Gelîyê Zîlan da çek û sîlahek giran, xenîmeteke mezin dikeve ber destê kurdan. Ev şer di arşîv û raportên dewletê da jî kêr zêde bi vî awayî hatiye qalkirin:

"Di vê bûyerê da xisara Alaya Seyar a 5. bi vî awayî bû: 2 zabit, 16 leşker şehîd; 2 zabit, 2 leşker birîndar; 150 leşker, 81 heywan wînda bûye; 2 makînelîyên giran, 11 makîşnelîyên sivik, 144 tivingên peyadeyan ketibûn destê serhildêran."⁴

Ferzende Beg, bi dehan şerên weha giran da têkoşîyaye û tu car jî ber dijmin nerevîyaye. Hetta di şerekî Agirîya Mezin (1930) da, kozika wî û hevalên wî bi sedan gulleyên topan tî

⁴ Faik Bulut, *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*, rûp: 163

hilweşandin. Ferzende ji ranê xwe birîndar dibe. Hevalên wî dixwazin Ferzende hinek ji kozikê dûr bixin da ku demek bêhna xwe vede, lê ew dev ji kozika xwe bernade û weha dibêje:

"Gava Rom bizane ku torinekî Hesênî du gavan ji çepera xwe dûr ketiye, ew vê yekê wek serdestîya xwe dizanin. Ez qîma xwe bi mirinê tînim lê ne bi vê yeka han."⁵

Li ser Ferzende Beg û malbata wî gelek stran hatine gotin. Yek ji wan sitranan jî, li ser Şerê gundê Navorê ye. Di vî şerî da Ferzende Beg tevî jin, dê û kurê xwe yê heft salî sê roj û sê şev di ber xwe dide. Dema Ferzende birîndar dikeve û ji hal dikeve, Besraya jina wî tivinga mêrê xwe hildide û şereke lehengî dimeşîne ta ku dîl dikevin destê dijamin. Stran weha ye:

Asîyayê bi sê denga bang dikir, digot
Lê lê Besrayê, rebenê sibe ye
Şerek li me qewimî
Li ber sîr û bedena Selîm Begê
Li heuşa kafîrê Emirtûman (qumandarê Îranî)
Ji êvara Xwedê da.

Asîyayê digot lê lê Besrayê
Agirê Helebê bi derê mala bavê te ketê
Tû here li ber çoka Ferzende rûnê
Bêje Ferzende, mala te xirab be
Mala min jî pê ra

Tê digot, "Ez Ferzende me
Ez bavê Elfesya, siwarê Eznavir,
Xwedanê çapilîya biçûk im
Li welatê Tirk û Îranê da
Mêr li ser min ra qet tune ne."

Ferzende digot, Besê
Bila agirê kulê bi derê te keve
Li pêşîya me leşkerê Emirtûman e
Ecemê bê dîn û bê îman e
Li ser serê me gurmînîya topan e
Gire gira tomotîkên makineliyan e
Nade me molet û eman e
Ez ê bi cotê gullê vî zalimê birîndar im
Eva ne şerê Hesenan e, ne şerê Heyderan e
Ne şerê duwanzde bavê eşîran e
Ev şer, şerê tev kurdan e.

Ezê bi gulla tomotîka vê kafîrê birîndar im
Destê min tetika modolîyê nagire
Heyfa min nayê li kuştina mêran û şêran
Heyfa min tê li wî heyfî
Çar zabitê vî kafîrî
Li ser me ra sekinîne
Ji milê Silêmanê Ehmed
Bavê Kazim stendin modolîyê."⁶

Asîya ya diya Ferzende Beg jî di vî şerî da li ba kurê xwe bûye. Heyf û mixabin ku ew di vî şerî da tê kuştin. Dîsa di stranekî da, banga Asîyayê bo bûka wê Besrayê, weha hatiye vegotin:

Asîyayê bi sê denga dikir gazî
Digot, Besrayê rebenê rabe bireve
Dergûşa milê te lawîn e
Tû destê Elfesya bigire
Ji nav şerê derîne.

Besrayê digot Asîyayê,
Dayê, tu çawa gotinên weha ji min ra dibêjî

Dora lingê mala Emer Axa
Herdu peyayê mala mistefa Axa tev bigere.⁷

Her weha di straneka din da jî, ji devê xesîya Besrayê lehengîya wê tê

⁵ Mehmed Uzun, *Antolojîya Edebîyata Kurdî*, rûp: 256

⁶ Yilmaz Çamlıbel, *Gilîdax Bêxwedî Nine*, rûp: 69

⁷ Jêdera berê, rûp: 70

Ferzende Beg

Asîyayê bi sê dangan li Besrayê dikir gazî
Digot rebenê serê vê sibengê
Dilê min porkurê dîsa tîn e, tîn e
De tu rabe tivinga Ferzende Begê hilîne
Bikeve hafa meydanê
Tola me ji dijmin bistîne.
Hela bala xwe bidin dîya Elfesayê
Ketiye nava şerê giran
Wekî şêran tol distîne
Wêle tu şêr î, haza qîza şêran î
Lêxe, dîya min bî, lêxe
Bila dergûşa milê min
Şêr li her derî şêr e
Çi mê ye, çi nêr e.⁸

Wekî ku me got, gelek stran li ser
Ferzende hatine vegotin. Yek ji wan
stranan jî, piştî têkçûna Tevgera
1925an e. Di stranê da jî aşkera dibe ku
Şêx Seîd û gelek pêşewayên serhildanê
hatine darvekirin û ev rewş xemgînî-
yeke mezin li ba şervanên kurd çêki-
riye. Dîsa aşkera dibe ku piştî têkçûnê
jî şer li gelek deverên Kurdistanê
berdewam kiriye. Dema Ferzende û
digel gelek kesên ji malabata Şêx Seîd,
ku li jorê hatiye qalkirin, vekîşiyane
alîyê Îranê, di rê da him li welat him jî
li alîyê Îranê şerên giran qewimîne.
Strana li jêr jî, li ser vê yekê ye:

Axawo, axawo...

Axawo wezê li dîyarê Donika şewitî
Mendenîxa kaviîl ketim wê bi nik e,
Herke hûnê salix û solixê Ferzende ji min bikin,
Mêrekî bi dilî çar gurçik e.

Axawo, axawo axawo...

Axawo, wezê li dîyarê Donika şewitî
Mendenîxa kaviîl ketim orta dinê
Du hezar û hefsed eskerê vî Contirkî,

Kişîyayê ser qelaçîya Ferzende bi hicûma lêxistinê.
Rû simêlê Ferzende ji boxa gullên barûtê xal
ketinê.

Ferzende li herafê meydanê li Evdîlbaqî kire gazî,
Evdîlbaqî li Keremê Qolaxasî kire gazî,
Go: "Çilqeda lawo, çê bin, bixebitin
Serê me ne çêtir e ji serê Şêx Seîd Efendî, Şêx
Elî, Şêxê Melaka
Îro sê roj, sê şev e dara daraxaciya Dîyarbekirê
dardakirîne..

Axawo nemînim, nemînim

Maqûlo nemînim, nemînim, nemînim,

Wezê nemînim eşîreta Hesenan ra mîro.⁹

Çavkanî:

- 1-Ihsan Nuri Paşa, Ağrı Dağı İsyanı, Perî yayınları
- 2-Kemal Süphandağ, Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar, Fırat yayınları
- 3-Yılmaz Çamlıbel, Gîlîdax Bêxwedî Nîne, Weşanên Deng
- 4-Faik Bulut, Devletin GözüyleTürkiyede Kürt İsyanları, Yön yayınları
- 5-Hasan Ünlü-A.Halik Aydın, Kürt Önder ve Aydınlarının Biyografileri
- 6-Mehmed Uzun, Antolojiya Edebiyata Kurdî
- 7-Rohat Alakom, Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması, Weşanên Avesta

⁸jêdera berê, rûp: 71

⁹ Rohat Alakom, Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması, rûp: 88-89

Mihemedê Elîyê Unis

M. ÇÎYAYÎ

Mihemedê Elîyê Unis, wekî gelek pêşîvanê kurd, mêrxasekî di dîroka nivîsandî de, bi layiqî ne qeyd kirîye. Destana ku di şerrê çîyayê Sasun da afirandiye nehatiye nivîsandin. Jenosîd û dijarîyên bi serê wan de hatine di qeydên dewletê yê êşkere de derbas nabin. Bi kurtayî dewlet navê wê qirkirinê danîye **"hereketa tedîp, tenkîl û pakişkirinê."** Lê belê ser-pêhatîyên wan wekî piringekî agir tim li ser dil û cigerê malbata wî pê dikeve.

Mihemed Axa di sala 1863 de li herêma Xerza li gundê Mêrgan ku bi Hezoyê (Kozluk) ve girêdayî ye hatiye dinê. Mihemed Axa di nav zaruwê Elî de yê herî mezin bû û serekeşîr jî ew bû. Elîyê Unis, ji Mala Şeref e. Mala Şeref, milek ji milê eşîra Kîka(Kîkî) ye.

Mihemed Axa mirovekî bîrewer û di çanda eşîrî de mêrxasekî di ser xwe de bû. Ji xelqê xwe re gelek dilovan bû. Bi doza welatê xwe ve girêdayî bû û li himber kolonyalistên ku çav ber-

dabûn welatê wî tekoşerekî bê hempa bû. Bi tu awayî tawîz neda dijminan û şerekî bi mêrxasî da. Kesê biketa tengavîyekî, xwe dispart Mihemedê Elî. Ew jî alîkarîya ku ji destê wî bihata dikir. Dîndarekî mutewazî bû û tim jî ji zordara re şûrê wî kişandî bû.

Mihemed Axa kiryarên Osmanîya û bi taybetî jî sîyaseta wan a li ser Kurdistanê baş nîrxandibû. Zanibû ev pêvajoya weha dom nake û wê erdê wan ji destê wan bêne girtin û mafê kurdan bêne perçikandin. Pêdivîya welat bihata parastin, lê belê bi çi awayî? Ji bo wî çareserî divîya. Mihemed Axa xema wî tiştî dixwar. Her weha pêwendîyên eşîra xwe bi eşîrên der û dorê xwe re zêde dikir. Dostanî û mirovatîya xwe xwirttir dikir. Hay û gumana xwe ji şêx û alim û ronakbîr û rêxistinên kurd re nedibirrî.

Dewleta Tirk jî vala nedisekînî û dixwest her bi çi awayî be Mihemed bi hinek tiştan tema bike û bêxe bin ban-

dora xwe. Rojekî midurê tapuwê yê Zoqê tê gundê Girêewês ba Mihemed Axa. Midur dibêje: "Mihemed Axa, tu çima erdê xwe tapu nakî?" Mihemedê Elî: "Ji min re tapu ne lazime." Midurê Tapuwê: "Axa, eger tu bixwazî heta cîyê ku tu destê xwe pêve dirêj bikî ezê li ser te tapu bikim." Mihemed: "Ne xêr ezbenî, ez tapu jî nakim û bac jî nadim dewleta Tirk." Mihemed Axa doza welatekî dikir, ne ew kes bû ku bi van bertîl û fen û fûtan bixapîya. Di jîyana xwe de di bin tu şertî de prîm bi leşker û birokrasiya dewletê neda. Wekî çîyayê Sasun serbilind, bi sebir û qayim bû.

Berîya serhildana Şêx Seîd, wekî tê zanîn pêşîvanê rêxistina Serxwebûna Kurdistanê, Xalid Begê Cibrî û Yusuf Zîya bi gelek zor û zehmetîya xebatekî li dar xistibûn. Di heman demê de her ronakbîr û doz- karê kurd bi awayekî li çareserîyek digerîya. Di vî warî de, xebatên dîplomatîk û leşkerî xwedî ciyeke girîng bûn. Ji bo vî yekê Abdulrezaq Bedîrxan jî çûbû Rusya û hinek hevdiştinên wî bi Rusya re çêbûbû.

Rojekî nameyek digîje destê Mihemedê Elî. Mihemed vê nameyê dixwîne û gazî birayê xwe Evdirhman û Derwêş dike. Name dide wan û wan rê dike ba Cemîlê Çeto. Evdirhman û Derwêş diçin ba Cemîlê Çeto wê nameyê didinê. Di nameyê de weha dinivîse: "Ez Evdilrezaq Bedîrxan im. Ez niha li Gokmeydana Bîlîsê li ber gora Şehîdên me Seyîd Elî, Şêx Şabedîn û Mele Selîm rûniştîme û vê nameyê ji we re dinivîsim. Gelî Şêx û Axayên Kurdistanê; vêga tirk ser tenîşt ketine, eger me dahfekî li wan da û me wan da erdê, ji xwe em gîhiştin

meqseda xwe û emê serfiraz bibin. Yan nexwe ku tirk fersend dîtî û ketin ser lepê xwe, wê zikê jinê kurda yê bi zaru (hemle) bi singoyê tîfingê xwe biqelêşin û zarukên di zikê dayika xwe de bikujin. Min bi Rusya re peymanek çêkirîye. Bi gorî vî peymanê wê Rusya bi leşkerê xwe alîkariya me bike. Herkes bila qertê xwe bistîne û wextê Rus hatin bila nîşanê wan bidin û wextê serhildanê her eşîr bajarê xwe bigrin." Cemîlê Çeto ev name dixwîne û wiha bersiva Evdirhmanê Elî dide: "Wun bi vî nameyê ve ser seran û ser çavan hatin, lê mixabin ez niha ji we re nikarim bêjim erê yan jî na. Eşîra min (Pencenarî) mirîdê Şêx Mahmud in. Ezê ji Şêx Mahmud re bibêjim eger Şêx go erê, ez bavê Feremez im, Zoqê û Sêrtê jî têra min nake. Eger Şêx go na, wellehî wê Gêncoyê Çeto ku birayê min e, wê devê tîfingê bêxe tenîsta min û tîlî bikişîne, wê bêje min destê xwe bi kesk kir, min kafiyeke hevalê Urus(Rus) kuşt." Li ser vî bûyerî, Cemîlê Çeto diçe ba Şêx Mahmud û vê meselê jê re dibêje. Şêx Mahmud, li civatê ji mirîdê xwe re dibêje: "Wun dizanin Cemîl ji bo çi hatiye? Nameya Evdilrezaq Bedîrxan anîye, di nameyê de dibêje wê Urus were nav me, emê tirk ji nav xwe derxin." Mirîdê Şêx Mahmud jî: "Baş e Qurban, Seyda (Şêx Mahmud) çi dibêje ji vî îşî re?" Şêx dibêje: "Ewê ku seatek li hidudê Urus nobet bigre, wekî 70 hezar sal îbadet bike hewqas xêra wî zahf e." Cemîlê Çeto destvala vedigere û di cîyê xwe de rûdinê. Lê belê ev helwesta wî têr nake ku ji îdamê xelas bibe.

Mihemedê Elî ji bo serhildanê

hazirîya xwe dikir, welew bi serê xwe jî bimîne (mixabin di dawî de jî wisa bû) sond xwaribû ku bandora tirkî li welatê xwe qebûl nedikir û weku sembol şewqeya Kemal danetanî. Mineta wî zêdeyî Xwedê ji tu kesî re tinebû.

Wextê serhildana Şêx Seîd dest pê dike, Mihemedê Elî bi bira û eşîra xwe ve digrin ser Hezo û dixwazin ku erkana dewletê teslîm bistînin, belê dixwaze bê xwîn rijandinê vî îşî safî bike. Li ser vê bûyerê, Midurê nehya Milefan (Milefan gundekî li rojhilatê Hezo dimîne) Cemîl Efendî telgiraf dide Dîyarbekirê. Di têlgirafê de dibêje: "Li Hezo xwîn leşan dibe, acele îmdat." Qolordîya Dîyarbekirê dikeve rê û bi ecele, bi lingan bi rêde tên. Wextê digîjin Hezo Kumandanê tirk lê dinihêre agahîya Cemîl Efendî ne di cî de ye û faciayekî mezin tineye. Kumandan dibêje: "Li ser agahîya te min wisa li leşkerê xwe ecele kiriyê ku heta em gihîştine Hezo, 13 leşkêrê ku nikaribûn bi rê de bihatana û westiyabûn bi potîna xwe min serê wan perçiqandîye." Leşkerekî giran bi ser zaruwê Eliyê Unis, Qewmê Çiyê ve digre. Lêbelê bi serekatîya Mihemedê Elî, zaîyatên mezin didin leşkerê tirk. Leşker cîyê ku pêve diçe xelkê bê çek, bi hovîtîyekî bêemsal re rûbirû dihêlin. Leşker têk diçe û şikestê dixwe li himber çekdarên Mihemedê Elî. Ji bo heyfa xwe hilînin, gundan dişewitînin û xelkê bêçek gullebaran dikin, wan davêjin ava keliyayî û çiqas hovîtîyek di dilê wan de heye bi cih tînin. Serhildana Şêx Seîd têk diçe, lêbelê berxwedana Mihemedê Elî bi hemû heybeta xwe ve didome. Artêşa tirk bi hewqas hêzekî mezin û xwirt, bi

hewqas leşker, çekên giran, şewat û hovîtîyê şikestên dijwar dixwe li himber Mihemedê Elî. Walîyê Sêrtê Îbrahîm Ethern tê Milefan û 2 kesê navbeyncî rê dike ba Mihemedê Elî, dixwaze wî bi dest bixe. Ji ber bêbextî ya tirkî, Mihemedê Elî bi xwe naçe, lêbelê Evdirhmanê birayê xwe yê biçûk rê dike ba Walî. Walî dixwaze ku Mihemedê Elî hemû çekan teslîmê dewletê bike. Mihemedê Elî dibêje: "Bi şertê ku leşker xwe paşve bikişîne, emê çekên xwe teslîm bikin." Walî ji Evdirhman re dibêje: "Sucê we li ba dewletê gelek mezin e. Wun him hevalbendên Şêx Seîd in û him jî me sah kirîye Nuh Begî(ji eşîra Xwêytî) ji we re 50î hezar zêrên îngilîz anîne. Ji bo wun tifinga bistînin û bidin eşîrên der û dora xwe û li himber dewletê rakin. Eger wun tifingê xwe nedin, tê wî maneyî ku ev tişt rast in. Ji ber vî jî wê dewlet leşker bişeyîne ser we." Evdirehman wekî ku Mihemedê Elî re gotibû, teslîmkirina çekan qebûl nekir û walî dest vala vedigere Sêrtê. Piştî vî bûyerê leşkerekî giran tê Hezo û hildikişê çiyê. Mihemedê Elî, eşîrên der û dor dicivîne û tev bi hev re sond dixwin ku heta dawî jî tirkî re serî daneynin. Mihemedê Elî bi eşîra xwe ve xwe didin çiyayê Arzîv, Karmelêh û Şelaş. Ev çiyayên han, çiyayên Sasunê yên herî asê ne. Qumandanê leşkerî bi kîn û xezeb tijî bû, çiqas leşker bihata kuştin hewqas xelkên bêçek û belengaz dida kuştin. Li himber vî hovîtî, Mihemedê Elî emrekî qetîî dabû tekoşeran ku heta ji wan were bila leşkerê bê ritbe nekuje. Îmanca yeke-mîn tim li ser qumandana be. Mihemed digot, leşker di bin emir de

ye. Serleşkerên tirk li gelek cîyan însanan di xanî û çala de saxe sax dişewitandin. Di serhildana Sasun de serleşkerê artêşa tirk Cemal Madanoğlu jî di pirtûka xwe ya Serpêhatî (Anilar) de wê wahşetê teyîd dike, ku tekoşerên kurd jî bo leşkerên bêritbe ne kujin ihtîmamekî zêde nîşan didana.

Cemîlê Çeto û Şêxê çîyê Emînê Seyîd têne girtin. Dewlet jî devê wan jî Mihemedê Elî re name dinivîse. Di nameyê de weha dibêje: "Me hemîya rastîya Hikumeta Tirka dît û me xwe siparte dewletê. Ji bo te jî tiştek tine, were tu jî teslîm bibe. Eger tu bawer nakî û tu bi xwe nayî jî, bira û pismamên xwe bişeyne, guneh in, bila li serê çîyê perîşan nebin, wextê jî te re bawerî çêbû tu jî were." Mihemedê Elî jî weha bersiv dide vî nameyê: "Bila Hikumet Emînê Seyîd û Cemîlê Çeto berde û bila werin ba min, emê hev bibînin, eger hikumet bext bide me, welew ez neyim jî, ezê bira û pismamê xwe bişeynim." Mihemedê Elî, dixwest Cemîlê Çeto û Emînê Seyîd jî destê dewletê xelas bike. Tirk jî dixwestin Mihemedê Elî bigrin û aqu-beta Şêx Seîd bi serê wî ve bînin. Mihemedê Elî, tîrka baş nas dikir û li himber fet û dahfîkên wan, der û dorê xwe jî şîyar dikir.

Serma û zeber, temînkirina xwarinê, parastina zar û zêçan, îxaneta hin eşîrên der û dor... her yekî bi serê xwe enîyekî şer û serhildanê bû. Di ser vî de, li welat yek pelekê darê nemabû ku li himber dewletê bilebite. Serhildana di bin serokatîya Şêx Seîd de şikestibû û hemî serekeşîr û pêşîvanê kurd, yan hatibûn darvekirin yan jî hatibûn nefî kirin. Mihemedê Elî bi 7 birayê xwe

(Mistê, Xelîl, Evdirehman, Derwêş, Unis, Şêxo û Nuredîn) û pismamên xwe ve 63 tîfing bûn. Yê ku bi çekdarî tevî serhildanê bûbûn bi tevayî 300 tîfing bûn. Ew çîyayê asê yên Sasunê ku zivistana lawir têda îdare nedikir, Mihemedê Elî xwe lê girtibû: Karmelêh, Arzîv û Şelaş. Mihemedê Elî li himber dagirkerîyê bi dewletekî 700 salî re şer dikir. Artêşa vî dewletê bi hemû îmkan û çekên xwe yê giran bi ser Sasun û Hezoyê ve girtibû. Ev leşker axlebê wan jî Dîyarbekir, Sêrt, Mûş, Mêrdîn, Çewlîk û Bilîsê ve hatibûn.

Li sala 1926an, di meha Hezîranê de xwarina wan namîne. Mihemed Dixwaze zar û zêç li hinek çîyê ewle bi cîh bike û ji bo ku bi tekoşerê xwe ve tekoşîna xwe çêtir bikin berê xwe didin çîyayê Poragan. Bi şev li Hormeyînan li wan diqewime û heta şevqê şer dikin. Di vî şerî de 2 boluk leşker telef dikin û 63 kes jî ji wan birîndar dibin, belê kesek ji wan nayê kuştin. Ev birîndarên hanan, axlebî ji ber tesîra perçeyên bomba bûn. Di vî şerrî de Mihemedê Elî bi 13 cîyan birîndar dibe. Di vî şerrî de gelek çek û cebilxaneyên leşkeran jî ji wan re dimîne. Ji xwe çek û cebilxanê wan, xenîmetê şer bûn. Piştî vî şerrî Mihemed, jin û zaruyan bi xwe re dike sê cî. Qismek jê dişeyîne nav eşîra Modka, qismek dişeyîne nav eşîra Şîgo û qismek jî bi xwe re dihêle. Modkî bi dîlovanî û camêrî li wan zar û zêça xweyî dertên û wan diparêzin. Lê belê Şîgoyî, jin û zaruyê mala Elîyê Unis teslîmê dewletê dikin. Li himber vî îxaneta xwe serekeşîrê Şîgo Derwêşê Dogij, pişt re bi destê serleşkerê tirk hate kuştin.

Rojekî Mihyedînê Kurê Mihemedê Elî li ser fersê devê kanîyekî limêj dike. Ji dûr ve leşker wî dibînin û bi mîtralyozê lê didin. Mihyedîn ji her du lingê xwe birîndar dibe. Birîna wî xedar e. Ewê pê re wî tînin şikefta Karmelêh û li wir tê tedawîkirin. Nêzîkî saxbûna birîna wî, giliya wî tê kirin û leşker bi ser şikeftê ve digire. Leşker yekser nayê, rêberê leşkera, yek ji xelqê Hezo bi navê Evdê Fatê tê ba Mihyedîn û dibêje: "Yuzbaşî soz daye ku tiştek bi te nakin û wê te ji bo tedawiyê bibin Sêrtê." Rindîxana dîya Mihyedîn û Reqya meta wî û çend kesên di jî di şikeftê de li balê ne. Li ser gotina Evdê Fatê, Rindîxan dilê wî bi kurrê wî Mihyedîn dişewite û dibêje xwe teslîm bike bila te tedawî bikin. Mihyedîn jî çekê wî li ber serê wî bû û dîgo ez bi saxî xwe teslîmê tîrka nakim. Piştî ku Evdê Fatê vedigere ba yuzbaşî, şikeft gullebaran dîkin, bombe davêjin lê belê tesîr nake. Paşî Mihyedîn qebul dike. Leşker sedye tînin, Mihyedîn datînin serî û dibin. Yuzbaşî leşkeran, Mihyedîn û wanê din di alîyekî de rê dike, Rindîxan û Reqya jî di alîyekî di de bi rê dike. Rindîxan dinîhêre ku sedya vala li ser milê leşkera ye, hatin û di ber wan de derbas bûn. Fêr dike ku Mihyedîn hatiye kuştin. Leşker jî li ser gotina yuzbaşî wextê ji hafa wan winda dibin, serê Mihyedîn jêdikin û bi xwe re dibin (artêşa tirk jî serê jêkirî re xelat danîbû, ev serî jî, serê kurrê Mihemedê Elî bû, giranbiha bû). Li ser vî Rindîxan ji Reqya re dibêje, piştî ku Mihyedînê min kuştin ez bi saxî bi leşker re naçim. Îzna xwe ji leşker dixwazin û dibêjin em destmêj bigrin. Piştî ji hafa leşker winda dibin, herdu

bi hev re xwe davêjin ava çem. Piştî ku dereng dimînin, Evdê Fatê deng li wan dike lêbelê tu pêjin tineye. Evdê Fatê bi Yuzbaşî ve li wan digerin dibînin ku bi avê de diçin. Reqya jî avê sax dertînin, Yuzbaşî dixwaze serê wê jêke lê belê Evdê Fatê nahêle. Rindîxan xeniqîye û ji giraniya jana dilê xwe li binê ava çemê Şîpêr sekinîye.

Di heman demê de di navbeyna Rindîxan û mêrê wê Mihemed Axa de sohbetek çêbûye. Mihemed gotîye: "Rindîxan ez ditirsim tu bi saxî bikevî destê tîrka." Rindîxan jî dibêje: "Tu ji Xwedayê xwe bawer bike ez bi saxî xwe naxim destê wan." Belê, tîrsa Mihemedê Elî nehate serê wî, Rindîxan jî li ser sozê xwe ma û serê şêrê çîyayên Sasun netewand li himber dost û dijminên wî.

Ji Mala Elîyê Unis, jin û zaruyê ku dikevin destê dewletê wan dîxin çalekî mezin û wê agir berdin wan bi şewitînin. Piştî artêş, biryara xwe dîgo-hirîne û wan rê dîkin Zoqê ya qeza Sêrtê. Heta ku wan nefiyê Anadolê bikin li wir di xîrbeyê xanîyan de dimînin. Muddeîumum (Sawcî) ji bo ku weraqeya tesbîtkirinê çêke diçe ba wan. Jina wî jî pêre ye. Çavê jina sawcî di nav van hêşîran de diçe ser zarukekî li ber şîr. Jina sawcî dibêje vî zarukî bidine min. Zaruk, navê wî Ehmed e, kurê Mihemedê Elî û Rindîxanê ye. Ji ber ku Rindîxan ne sax e, Zarîya jina Mihyedîn li Ehmed dinêre. Zarîya naxwaze Ehmed bide. Jina sawcî dibêje: "Ciyê we serma ye, zaruk gunêhe, wî bidine min, wextê emrê nefiya we hat werin zarukê xwe bibin. Wextê nefiya wan kifş bû ku dê herin Anatolê, diçin zaruk ji jina sawcî dixwazin. Jina sawcî

dibêje : "Zarukê we mir." Ji gotina wî bawer nakin lê belê hêsir in, nikarin dawa zaruka xwe bikin.

Şerr bi hemû dijarî didome. Ew kesê ku têne girtin yan têne kuştin yan jî nefî yê Anatolê dikin. Di sala 1928an de dewlet efû îlan dike. Herkes tê cihê xwe. Dewlet, xeber dide Cemîl Efendî yê Midurê Nehya Milefan. Dixwazin Mihemed bi çekên xwe ve teslîm bibe. Mihemedê Elî teslîmîyetê qebûl nake. Dibêje: "Eger rast e, efû derketibe, wê dewlet çî bike ji min. Ji xwe ez li vir im. Eger çek bixwaze ez çek jî teslîm nakim, ez li bextê tirkan ewle nabim." Li ser vî Cemîl Efendî dibêje Mihemed Axa wiha nabe, ji bo şerefa dewletê be jî usulen divê tu tiştek çek teslîm bikî." Mihemedê Elî jî 6 tîfîngê ku naşixulin dide teslîmkirin. Ew bi xwe jî naçe teslîm nabe û tu îfade nade.

Rojekî hinek leşkerên qereqola Milefan diçin gundê Mihemed Axa ji bo şewatê dar û ber dixwazin. Çend heb zaruyê Mala Elîyê Unis jî ku bi tirkî nizanibûn, ew û leşkeran ji hev fêm nakin û şer dikin. Zaruyê mala Elî destê leşkeran girê didin û dibin Milefan ba Cemîl Efendî, dibêjin : "Ev leşkerê we dîn bûne, wan bigrin." Cemîl Efendî vê bûyerê hazim nake û radibe bi leşkeran zaruwê Mala Elî li qereqolê hepis dike. Mihemedê Elî çawa ku vê meselê sah dike, diçe Milefan. Cemîl Efendî dertê pêşîya Mihemed, bi xêr hatina wî dike û dibêje: "Keremke qahwekî vexwe." Mihemed jî dibêje: "Wextê tu zaruwê me berdî, wî wextî ezê qahwa te vexwim." Cemîl Efendî jî dibêje: "Ez bixwe nikarim wan berdim, mifta derî ev e, kerem bike tu wan berde."

Mihemed mifte dide destê yekî û girtîyan jî hindiro dide berdan. Piştî Mihemed jî zaruyên ku hatibûn girtin re dibêje: "De herin destê Cemîl Efendî û carekî dî tiştekî wisa nekin." Cemîl Dibêje: "Nexêr, bila werin destê te, te wan da berdan." Piştî Mihemedê Elî bi Cemîl Efendî ve rudinên qehwe vedixwin. Mihemed tê malê û nexweş dikeve. Bi vî nexweşîya xwe rehmet dike. Wisa xwîya ye ku di wî qehweyî de jahr hebû. Ji ber di milê wî de birînekî kevin yê fişekê der dabû. Wextê qehwe vedixwin kurê Cemîlê Çeto, Evdê jî pê re ye û wî jî qehwe vexariye. Evdê Cemîlê Çeto piştî jî Mihemed vediqete leqî Eloyê Hekîm tê û Eloyê Hekîm şîr didê û wisa ji jahrê xelas dibe. Mihemedê Elî, li himber îsrara birayên xwe ku dixwazin hîn bibin ev derp ji ku gihîştîye ev wesyet dike: "Qetî hun nekevin pey heyfa min. Eger îşekî we yê resmî hebe pirs xwe bi Cemîl Efendî bikin." Li ser vî bûyerî, Mihemedê Elî jîyana xwe ji dest dide û diçe ser dilovanîya xwe di sala 1930 de. Ruhê wî şad û gorê wî fireh be.

1ê Îlona 2007

Said-î Kurdî: Kürtlerin Gandisi

Metin AKTAŞ

"Ahemenidlerin cihangirlik zamanında, onların öncüleri ve kahraman askerleri olan arslan Kürtler! Beşyüz yıldır yattınız. Yeter artık. Uyanınız. Sabahtır. Yoksa vahşet ve gaflet sizi vahşet sahrasında yağma edecektir. İlâhi hikmet denilen âlem makinesinin nizamı ve telgraf hattı gibi bütün âleme dalbudak salan Tanrı'nın nurlu kanununun kurucusu olan ilâhî hikmet, ezel ufkundan kader parmağını kaldırmış size emrediyor ki: Ayrılık, gayrılıkla damla damla dağınık sular gibi boşa giden hamiyet ve kuvvetinizi milliyet fikriyle birleştirip kaynaştırarak zerrelerdeki küçük cazibelerden bir umumî ve millî cazibe teşkili ile Kürtler gibi büyük bir kütleyi dünya gibi döndürerek İslâm ve Osmanlı şevket güneşinin mevkibinde parlak bir yıldız gibi cazibesine uymakla muvazeneyi ve umumî ahengi muhafaza ediniz"

(Said-i Kurdî)

Said-î Kurdî

GİRİŞ

Said-î Kurdî gibi toplumun geniş kesimlerine mal olmuş insanların yaşamını anlatmak, onu anlamak için

onların yaşadığı tarihsel dönemi anlamakla mümkündür. Çünkü Said-î Kurdî yaşadığı tarihsel dönemle bütünleşmiş bu tarihsel dönem üzerinde derin izler bırakmış önemli bir Kürt düşünürü, alimi ve siyasetçisidir. Burada karşılıklı bir etkileşim vardır. Nasıl Said-î Kurdî yaşadığı tarihsel dönem üzerinde derin izler bırakmışsa, yaşadığı tarihsel dönem de Said-î Kurdî'nin üzerinde aynı oranda etkide bulunmuş, onun kişisel karakterini ve ruhi dünyasını şekillendirmiştir. Bu yüzden Said-î Kurdî'yi yaşadığı tarihsel dönemle birlikte yorumlarsak onu anlayabiliriz. 1873 yılında Bitlis'in Hizan kasaba-sının Nurs köyünde doğup 1960 yılında Urfa'da ölen Said-î Kurdî'nin yaşamını üç ana döneme ayırabiliriz. Çünkü bu üç dönem, içerisinde bulunduğu toplumsal dönüşümlerin üzerinde derin izler bırakarak Said-î Kurdî'nin kişilik dönüşümünü sağladığı dönemlerdir. Büyük alt üst oluşumların yaşadığı tarihsel dönemlerde yaşamış bu tarihsel dönemlerde toplumun üzerinde önemli etkilerde bulunmuş Said-î Kurdî'nin bu üç ayrı evrelerdeki siyasal duruşunu, davranışlarını analiz etmek ayrı bir araştırma konusu olduğu için ben bu yazıda bu konuyu burada bırakarak yazıma devam edeceğim.

Said-î Kurdî'yi ne kadar tanımış olsak da, onu anlatırken mutlaka eksik bırakacağımız bir yönü olacaktır. İki dünya savaşı ve büyük toplumsal altüstlerin yaşandığı bir tarihi dönemde toplumun en önde olan şahsiyetlerden biri olan Said-î Kurdî'yi

anlatmak, yorumlamak, kişiliği hakkında kati bir sonuca varmak ve bu konuda toplumsal bir mutabakat sağlamak mümkün değildir. Çünkü Said-î Kurdî gibi toplumlar üzerinde derin izler bırakmış ve onlarla bütünleşmiş insanlar üzerinde toplumun bütün katmanları, kesimleri kendinden bir şeyler bulur, sahiplenir. Ve dolayısıyla toplumun her kesiminden insanlar onu kendinden biri olduğunu, kendine benzediğini söyler. Onun kişiliğinde kendini, kendi düşüncesini, inancını, geleceğini arar. Nihayet bugün ülkemizde farklı siyasal bulvarlarda koşan kesimler Said-î Kurdî'yi kendinden olduğunu, kendileri gibi düşündüğünü, inandığını, yaşadığını iddia etmektedirler. Burada üzerinde durmamız ve altını çizmemiz gereken çok önemli bir nokta var; sistemin Said-î Kurdî'ye bakışı. Bu önemli noktayı anlamadan bugün bize tanıtılan Said-î Kurdî'yi anlamamız mümkün değildir. Üzülererek görüyorum ki kapitalist sistem Said-î Kurdî gibi kişilerin, önemli şahsiyetlerin toplum ve halkın üzerindeki etkilerini bizden daha iyi analiz ederek onları hizmetine sunmayı, hatta onlardan para kazanmayı çok iyi biliyor. Egemenler, yaşamını zindanlarda geçiren Said-î Kurdî'nin düşüncelerinin toplum üzerindeki etkilerini zorla yok edemeyeceğini görünce, Said-î Kurdî'yi kendilerine benzeştirmeyi ve onun kendi iktidarlarının taraftarı olduğunu savunmaya başladılar. Kanımca bu konuda başarılı da oldular. Aslında bu kapitalist iktidar sahiplerinin başarılarından çok

bizim başarısızlığımızdır; çünkü biz tarihimizi analiz ederek tarihsel dönüşümler üzerinde derin etkilerde bulunmuş Said-î Kurdî gibi düşünür ve siyaset adamlarını anlamayı başaramadık. Hatta Said-î Kurdî gibi tarihimizin üzerinde derin izler bırakmış insanların reddi üzerinde yeni bir tarih inşa etmeye kalktık. Bu önemli şahsiyetleri egemenlere kaptırdık. Son yıllarda yeni yeni geçmişin reddi üzerinde tarih oluşturma düşüncesine alternatif hareketler geliyor ama bunlar da yeterli değil. Yinede bu çabaları desteklemek teşvik etmek gerekir. Egemenlerin altüst ettiği tarihimizi yerli yerine oturtmak için bu tür tarihçilere, araştırmacılara ihtiyacımız var. Çünkü biz bunu yapmazsak kapitalistler bizi köklerimizden kopararak ölüme mahkûm ederler. Nasıl ki geçmişin inkârı üzerinde bir gelecek inşa etmeye kalkmak yanlışsa, geleceği de geçmişe benzeştirmeye kalkmak o kadar yanlıştır. Aslında geçmişin inkârı üzerinde bir gelecek inşa etmeye kalkan kesimlerin korkusu geçmişini aynı olduğu gibi bu güne uyarlamaya çalışan kesimlere duyduğu korkuya tepkidir. Nasıl böyle bir tepkin sonucu geçmişin inkârı üzerinde gelecek kurmaya çalışan kesimleri haklı kılmazsa, geçmişin inkârı üzerinde gelecek kurmaya çalışan kesimlere tepki olarak geleceği geçmişe benzeştirmeye kalkan kesimleri de haklı kılmaz. Bu her iki bakış tarzı da yanlıştır. Tarihimizi araştırırken geleceğimizi kurarken bu her iki saplantıdan kurtulmak zorundayız.

Geçmişin redi üzerinde tarih oluşturmaya çalışan insanların en büyük yanlışları geçmişini bugünün gözüyle analiz etmiş olmalarıdır. Bu doğru bir tarihsel bakış değildir. Geçmişini anlamak için olayları, kişileri yaşadığı tarihi dönemlerdeki iktisadi, siyasi, kültürel yapıyı incelemek lazım. Başka bir iktisadi, siyasi, kültürel koşullarda yaşamış şahsiyetleri bu günün iktisadi, siyasi, kültürel gelişme tarzına göre değerlendirmeye kalkarsak yanlış sonuçlara ulaşırız. Ancak bu şekilde davranırsak geçmişini anlayabiliriz. İster beğenelim ister beğenmeyelim bütün halkların olduğu gibi Kürt halkının da bir geçmişi var. Biz bugün varsak, varlığımızı geçmişte yaşamış atalarımızın varlığına borçluyuz.

Aslında ben bu küçük yazıda tarihi değil, Saidi Kurdî'yi anlatacağım ama Said'i Kurdî bu ülkenin, Kürtlerin, Türklerin son yüz yılıyla öyle bütünleşmiş ki o bir tarih olmuş. Onu son yüz yıllık tarihimizden koparmak, son yüz yıllık tarihimizi onsuz yorumlamak mümkün değil.

İki şekilde Said-î Kurdî'yi anlatabiliriz. Birinci anlatım tarzı, Said-î Kurdî'nin yaşamından yola çıkarak toplumsal dönüşümleri, büyük altüst oluşları anlatabiliriz ki bugüne kadar da Said-î Kurdî bu anlatım tarzıyla anlatılmıştır.

İkinci anlatım tarzıysa, yaşadığı tarihsel dönemi analiz ederek Said-î Kurdî'yi anlamak. Bu yöntem çok az denendi. Bence Said-î Kurdî'yi bu yöntemle daha iyi anlatabilir ve daha iyi anlayabiliriz. Çünkü yaşadığı çağı

yaratan Said-î Kurdî değil, Said-î Kurdî'yi yaratan ona şekil veren yaşadığı çağdır. Said-î Kurdî'yi anlamak için onun yaşadığı çağın iktisadi, siyasi, kültürel yapısını, yaşam tarzını anlamak lazım. O halde biz buradan yola çıkalım.

Peki Said-î Kurdî'yi Şekillendiren Toplumsal, Siyasi Koşullar Neydi?

İnsanın iki tür özelliği var. Doğuştan gelen özellikler; biz bunlara biyolojik özellikler diyoruz. Ve doğuduktan sonra toplumsal yaşam içerisinde edindiği özellikler var ki buna da kültür diyoruz. Örneğin yemek yeme ihtiyacı doğuştan insanda bulunan biyolojik bir ihtiyaçtır ama yemek pişirme, yemek yeme tarzı bir kültürdür. Kültürü oluşturan en önemli etmen üretim tarzı, üretim ilişkileri, üretim araçları ve doğal yapıdır. Kişinin ve toplumun kültürünü bu etmenler oluşturur ve şekillendirir. İnsanın doğuştan varolan biyolojik özellikleri değişmezdir ama insanın sonradan toplumsal yaşam içerisinde edindiği özelliği olan kültürel özelliği değişir, yenilenir. Üretim ilişkilerinin değişmesiyle kültür de değişime uğrar, ama bu değişim çoğu zaman paralel bir şekilde gerçekleşmez. Ekonomik temeli yok olduğu halde kültürler uzun yıllar toplum hayatında yaşamını devam ettirir. Nihayet biz bugün kapitalist bir üretim ve yaşam tarzı içerisinde yaşadığımız halde, 'MÖ 5000 yıl önce

Mısır uygarlığından kalmış kültür bugün hayatımızda aktif bir şekilde yaşamaktadır. Bunun nedeni, kültürün biyolojik bir özellik gibi algılanması ve özümsemesidir. Biz kültürü biyolojik bir özellik olarak algıladığımız için bizde değişimler, yenilenmeler ağır ve sancılı olur.

Konumuzla ilişkili olmamasına rağmen bu konuyu anlatmamdaki amaç şu: Bugün bir çok çevre Said-î Kurdî'ye insan üstü bir takım özellikler vererek onu doğduğu topluma yabancılaştırmışlardır. Toplumda şöyle bir yaygın kanı geliştirilmiştir; sanki Said-î Kurdî insanüstü özelliklere sahip olmasa önemini yitirir. Hayır bu bakış tarzı doğru değildir. Said-î Kurdî son yüz yılımızın üzerinde etkisi olmuş önemli bir Kürt düşünür ve siyasetçidir. Onun insan olması önemini azaltmaz, değerini düşürmez. Said-î Kurdî'nin insanüstü bir şekle sokulmasının arkasındaki amaç halkın kendisine olan öz güvenini yetirmesidir; çünkü bu kesimlere göre halktan bir insan bu niteliklere sahip olamaz. Halk yönetilmeye mahkûmdur. O üretemez, kendini yönetecek yaşam tarzını kuramaz. Bu sadece Said-î Kurdî'nin değil toplumun üzerinde önemli izler, etkiler bırakmış halkın içinden çıkmış bütün önderlerin başına gelmiştir. Said-î Kurdî'nin yaşamını incelerken bu noktaya dikkat etmekte yarar var.

Bugün geleceği geçmişte arayan daha doğrusu bir daha asla aynı şekliyle yaşanması mümkün olmayan geçmişle geleceğimiz yapmaya kalkan kişilerin, kurumların en büyük yanılgı-

galarının nedeni kültürü değişebilen, yenilenen bir sosyal olgu değil, doğuştan insana verilmiş biyolojik bir olgu olarak görmüş olmalarıdır. Kültürü biyolojik bir olgu olarak gördüğümüzde kültürel ritüellerin değişmezliğini savunuruz ki bu gün Said-î Kurdî'nin yaşam ritüellerinin değişmezliğini savunan bu kesimlerin yaptıkları da aynen bu. Bu kesimler bu düşüncede oldukları için Said-î Kurdî'yi onun ritüelleri olarak görme gibi bir yanılgının içerisine düşmektedirler. Oysa ne Said-î Kurdî'nin yaşadığı iktisadi, siyasi, kültürel yapı bir daha geriye gelir ne de bu yapının ürünü olan ritüeller. Said-î Kurdî'yi anlamak onun düşüncelerinin özünü anlamaktan geçer. Said-î Kurdî'yi anlamak onun yaşam tarzında uyguladığı ritüelleri tekrarlamakla olmaz.

Bütün insanlarda olduğu gibi Said-î Kurdî'yi şekillendiren ona biçim veren içerisinde doğduğu yaşadığı aile ve toplum olmuştur. Said-î Kurdî'yi anlamak için onu şekillendiren toplumsal yaşamı anlamak gerekli.

Sorunu böyle görür ve böyle analiz edersek, Said-î Kurdî'in kişiliği üzerindeki toplumsal etkiyi anlayabiliriz. Said-î Kurdî 1873 yılında Bitlis'in Hizan kasabasına bağlı Nurs köyünde doğdu. Doğduğu yıllarda feodal bir ekonomik yapı içerisinde yaşayan Osmanlı imparatorluğuna bağlı Kürdistan eyaleti aşiretsel bir toplumsal ilişki içerisinde yaşıyordu. Kapitalizmin dünyayı bir salgın gibi sardığı dünyanın bütün bölgelerinde feodal yapıların çatırdamaya başladığı

bu yıllarda, Said-î Kurdî'nin yaşadığı topraklarda geleneksel hayat tarzı devam ediyordu. Bir yandan devam eden aşiretsel ilişkilerin yarattığı sorunlar bir yandan da merkezi Osmanlı iktidarının yerel Kürt yönetimlerini tasfiye etme çabaları yaşamı çekilmez kılmaktaydı. Osmanlı iktidarının yerel Kürt beyliklerini zorla tasfiye ederek merkezi iktidara bağlamasına karşı Kürtler isyan ediyor ve bu isyanlar çok kanlı bir şekilde bastırılıyordu. Bu mücadelede birçok Kürt beyi, miri, din adamı merkezi Osmanlı iktidarının saflarında Kürtlere karşı mücadele etmeye başlamıştı. Bu durum Kürtlerin yaşadıkları topraklarda köklü alt üst oluşları yaratıyor, toprak ve mülk sahipleri el değiştiriyor ve yeni toprak ağalarını yaratıyordu. Merkezileşme Kürtlerin özerk yapısını yok ederken, tepkileri azaltmak için Osmanlı iktidar sahipleri bildik oyunları oynayarak Kürtleri biri birlerine kırdırıyordu. İktidarın teşviki, organizasyonu ile farklı aşiretlerden, inançlardan, etnik kimliklerden insanlar biri birlerini vahşi bir şekilde boğazlıyordu. Bölge tam bir kan gölüne dönüşmüş, insanlar gelecekle ilgili umutlarını yitirmişlerdi.

Batı toplumlarında ulusal hareketlerin yaygın olduğu bu yıllarda ulusal duygular çeşitli etnik kimliklerden oluşmuş Osmanlı imparatorluğu'nu etkiliyor, sarsıyordu. Bu yıllarda Osmanlı imparatorluğu içerisinde doğan Türk milliyetçileri, çeşitli etnik kimliklerden oluşmuş Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki farklı

etnik kimlikleri zorla bir pota içerisinde eriterek yada zorla yok ederek Türkleştirme politikasını hayata geçirmek için kardeşi kardeşe kındırıyor ve bölgeyi acımasız bir şekilde yakıp yıkıyorlardı.

İşte Said-î Kurdî'nin çocukluğu ve gençliği Osmanlı İmparatorluğu içerisinde güçlenen Türk milliyetçilerinin bölgeyi ve ülkeyi kan gölüne döndürdüğü bu zor ve acılı yıllarda geçti. Ve bu yıllar Said-î Kurdî'nin üzerinde derin izler bırakır, onun yaşamını, düşünsel yapısını şekillendirir. Said-î Kurdî daha çocukluk yıllarında bu kötü yapıyı yok etmenin yollarını arar, araştırır. Bu kişiliğinden dolayı hem sırtını merkezi Osmanlı iktidarına dayamış yerel güçler hem de despot yönetimle bütünleşmiş inançsal gurupların ve merkezi yönetimin dikkatlerin üzerinde toplar. Ve bu güçlerin hedefi olur. **Genç Said** bu zorluklar karşısında yılmaz, bir yandan sorunların çözümünü araştırırken bir yandan da yerel güç odakları ve merkezi yönetime karşı mücadelesini sürdürür.

Bu konularda yoğunlaşmak bu sorunların çözümünü bulmak için daha genç yaşlarda Ahmedî Xanî ve Tilo'daki Kubbeyi Hasiye türbelelerinde inzivaya çekilerek uzun uzun düşünür, yoğunlaşır. Çare arar. Çare nedir?

Kürt halkı bu zulümden, adaletsizlikten, geri kalmışlıktan nasıl kurtulur? Nasıl özgür ve mutlu olur? Yıllarca bu soruya cevap arar.

Bu noktada **Genç Said** birçok Kürt önderinden ayrılır, kendine özgü

bir yol izlemeye başlar. Birçok insana göre bütün bu olumsuzlukların nedeni sadece siyasal iktidarı ellerinde tutan egemen güçler ve yerel derebeyleridir. Bu güçler tasfiye edildiğinde sorunlara çözüm de bulunmuş olur. Said-î Kurdî bu konuda bu insanlardan ayrılır; çünkü ona göre bozulma, çürüme çok daha derin ve çok daha karmaşıktır. Egemenlerin yaşam tarzı ruhsal yapısı, kültürü bütün insanları kontrolüne almış, maddi olarak mal mülk sahibi, iktidar sahibi olmasalar da ruhsal olarak bütün insanlar egemenlerin ruh yapısıyla donatılmıştı. Yani kısacası her insan bir zorbaya, zalime sömürücüye dönüştürülmüştü. Egemenlerin ruh yapısıyla, hayat tarzıyla eğitilmiş, şekillendirilmiş insanla arzuladığı toplumsal sistemi, hayatı yaratamayacağını gören Said-î Kurdî, amacına ulaşmak ve arzuladığı toplumsal sistemi yaratmak için egemenlerin ruhsal yapısından, hayat tarzından arınmış, mal mülk edinme hırsı olmayan, hem insanlar arasındaki adaletsizliklere hem de yeryüzüne egemen olmuş insan ırkıyla diğer canlı türleri arasındaki adaletsizliklere karşı olan hümanist bir insan yaratmak gerektiğine inanır. Ona göre hem Kürt halkının hem insanlığın kurtuluşu burada. İnsanı egemenlerin ruh ve yaşam tarzından koparmadıkça, uzaklaştırmadıkça asla kurtuluş sağlanamaz.

Peki insanı egemenlerin ruh ve yaşam tarzından nasıl koparabiliriz? Ve böyle yeni bir insan tipinin nasıl yaratılabileceği konusunda kafa yormaya başlar. uzun çileli bir araştırma,

inceleme inzivadan sonra vardığı sonuç şudur; yeni bir insan tipi yaratmak için en iyi araç eğitimidir. Cahilliği geri kalmışlığı, bağnazlığı, adaletsizliği, sömürüyü, zulmü ortadan kaldırmak bu kötü zararlı ahlaki insanların ruhundan yaşamından silmek için insanların pozitif bilim yapan okullarda eğitilmesi gerekiyor. İdealindeki yeni toplumun insanını ancak böyle bir eğitimle yetiştirebilirdi. Başlangıç olarak Van'da Medreseyi Zehra adını verdiği Kürtçe pozitif bilim ve dinsel eğitim veren bir üniversitenin kurulmasını sonra da bu eğitim kurumlarının bütün ülkeye yayılması için çalışmaya başlar. Halkın cehaletinden, geri kalmışlığından, yoksulluğundan nemalanan bölgedeki yerel güç odakları ve inanç gurupları, merkezi iktidar Said-î Kurdî'nin bu çalışmalarından rahatsız olarak, engel olmaya başlarlar. Ve birçok yerde Said-î Kurdî fiziksel saldırılara maruz kalır ama yılmaz, çabaların sürdürür.

Yukarda da belirtim, sanıldığı gibi yada belli çevrelerin bilinçli anlattıkları gibi Said-î Kurdî egemen sistemi, hayat tarzını savunan bir insan değil. Egemen sisteme, egemen hayat tarzına düşünceleriyle, yaşam tarzıyla karşı duran ve bu sistemin, hayat tarzının yerine yeni bir sistem yeni bir hayat tarzı getirmeye çalışan bir insandır. İşte yıllarca Said-î Kurdî'yi zindanlarda çürüten, ölüsünü bile ortadan kayıp eden egemenlerin korkulu rüyası olan Said'in bu düşünceleridir. Egemenler Said-î Kurdî'nin bu düşüncelerini değiştirerek onu kendi yaşam tarzlarını, ahlaki yapılarını

savunan mistik bir varlığa dönüştürerek kendileri ve iktidarları için tehlike olmaktan çıkardılar. Üzülererek görüyorum ki bugün toplumun geniş kesimlerin yüreğindeki Said-î Kurdî gerçek Said-î Kurdî değil, egemenlerin yarattığı Said-î Kurdî'dir

Bizim gibi Doğu toplumlarında değişimin tek aracı şiddet olarak görüldüğü için, değişimde şiddeti bir araç olarak görmeyen ve hatta toplumsal dönüşümlerde şiddeti bir değişim aracı olarak görmeyi ret eden Said-î Kurdî hala da anlaşılmış değildir. Said-î Kurdî, doğu toplumlarında zorla gelenlerin zorla gidecek kadar zorbalastığını gördü. Ve zorun sağlıklı bir değişim aracı olmadığını, zorla gelenin yeni bir zalime dönüştüğünü anlayınca, değişim ve dönüşümün yeni araçlarını aradı. Zorbalardan, sömürüden kurtulmak için gerçek geri dönülmez dönüşümün, egemenlerin toplumsal sistemini balyozla yıkmakta değil çekiçle ağır ağır incitilmeden yontulmakta olduğunu anladı ve mücadele tarzını bu felsefi düşüncesine göre şekillendirdi. Değişimlerin zorla, buna değişim demekten çok zorbaların zorla yer değiştirdiği bizim gibi toplumlarda Said-î Kurdî'nin bu mücadele yöntemi yeni bir tarz yeni bir bakıştı. Birçok insan bu hümanist bakışı anlayamadı, birçok insan egemenlerin iktidarını alaşağı etmeyi amaçlayan bu mücadele yöntemini teslimiyet olarak görüp ret etti. Çünkü bizim gibi doğu toplumlarında ölüm ve kan kutsanmıştır ve hala kutsanmaktadır. Düşüncelerimiz ne olursa olsun bu

toplumun insanları ölü tapıcılarıdır. Ölümüne ulvi kutsal bir paye kazanılır. Savaş kutsanır. Herkes kendi savaşını ve bu savaşlarda verdiği ölüleriyle övündüğü için sonuçta kazanan hep ölüm olur. Said-î Kurdî toplumumuzun bu ruh halini bildiği için bu yeni mücadele yöntemini seçti. Bu yeni bir düşünce yeni bir yoldu. Başlangıçta geleneksel yaşamın mücadele yöntemine ters olan bu yöntemi insanlar anlayamadı.

Hala da Kürtler bu mücadele tarzını anlamış değil.

Yaşadığımız birçok acı deney bize göstermiştir ki egemenlerin ruh yapısıyla yoğrulmuş bir insanla yeni bir toplumsal sistem ve yeni bir hayat kurmak mümkün değil. Böyle bir insanla gerçek değişim-dönüşüm sağlanamaz. Said-î Kurdî yaşamı boyunca böyle bir insan yaratmak için, kurmak istediği üniversite için çalıştı. Önce halka dayanarak kendi öz kaynaklarıyla bunu gerçekleştirmeye çalıştı, başaramayınca iktidar kanalıyla bu amacını gerçekleştirmeye çalıştı. Bu amaç için ilkin 1896 yılında İstanbul'a gitti. Padişaha dilekçe verdi. Bu gidişinde bir sonuç almayınca 1907 yılında tekrar İstanbul'a giderek Sultan Abdülhamit'e çıktı. Said-î Kurdî'nin Van'da Kürtçe pozitif bilimle eğitim veren bir üniversite açma talebi Sultan Abdülhamit'i kızdırdı. Sultan Abdülhamit Said-î Kurdî'den bu talebinden vazgeçmesini istedi. Said-î Kurdî padişah Abdülhamit'in bu önerisini ret etti. Abdülhamit bu kez talebinden vazgeçmesi için Said-î Kurdî'ye yüklü bir para ve ömür boyu

maaş teklif etti. Said-î Kurdî para teklifini ret edince onun toplum üzerindeki itibarını yıkmak, küçük düşürmek için deli diye tımarhaneye attırdı. Ama o yılmadı yeni bir insan, yeni bir toplum yaratmak için inatla örgütlenme mücadelesini sürdürdü. "Meşrutiyet hâkimiyet-i millettir... Hükümet, hadim ve hizmetkardır. Öyleyse kendinizden teşekki ediniz; her kabahati hükümete atmakla çok aldanırsınız. Size bir misal söyleyeyim: Her tarafa şubeler salmış büyük bir çeşme başında bir bozulma olursa bu her tarafa sirayet eder. Fakat yüz pınarın ortasında Büyük bir havuz olursa, o havuz pınarlara bakar ve onlara tabidir....Ey Kürdler! Görü- yorum ki, bizde pınar yoktur"

Said-î Kurdî'nin 87 yıllık yaşamı incelendiğinde açık veya gizli hep yeni bir insan, yeni bir toplum yaratmak için mücadele ettiği ve bu mücadeleyi yaparken acımasız bir şekilde kendisini ve toplumu sorguladığı görülür.

Said-î Kurdî'nin İlk İsyanı

Said-î Kurdî'nin Mardin Cizre ilçesinde yaşayan Miran aşireti reisi 48. Hamidiye Alayları komutanı Mustafa Paşaya karşı çıkışı, onun yaşamının en önemli dönüm noktalarından biridir. Sırtını Abdülhamit'e dayayarak bölgede yaşayan Kürtlere, Yezidilere, Süryanilere, Ermenilere zulüm yapan Mustafa paşaya karşı çıkıp onu insanlara zulüm yapmaktan vazgeçirmeye çağırması Said-î Kurdî'nin sisteme isyanının miladı sayılabilir.

Bir başına elinde bir asayla 48. Hamidiye Alayları komutanının karışısına çıkıp onu halka zulüm etmekle itham ederek halka zulüm etmekten vazgeçirmesi hatta vazgeçmediği takdirde onu ölümle tehdit etmesi, bize gösteriyor ki Said-î Kurdî'yi yaşamını halkına adanmış ve egemenlere karşı olan cesur bir insandır. Said-î Kurdî'nin Cizre yolculuğu iki ana amaç taşır. Birincisi, Said-î Kurdî merkezi Osmanlı iktidarının Kûrtlerin yerel özerk yönetimlerini yıkmasına karşıdır. İkincisi, Said-î Kurdî yeryüzünün nimetlerinin insanlar arasında eşitsiz bir şekilde dağılımına karşıdır. Bugün Said-î Kurdî'nin yolunda gittiklerini söyleyen insanlar, kurumlar Said-î Kurdî'nin bu iki ana karakterini inkar ederek onu hiçbir amacı ve ideali olmayan, sadece ibadet eden ve egemenlerin iktidarı için tehdit olmayan bir insana dönüştürmüş durumdalar. Kûrtlerin içerisinde hatırı sayılır bir kesim Said-î Kurdî'nin Kûrt kimliğini kabul ediyor ama onlar da Said-î Kurdî'nin egemen yaşam tarzına, ahlaki yapısına karşı duruşlarını kabul etmiyorlar. Bence Said-î Kurdî'yi önemli kılan asıl niteliği Kûrt kimliği değil onun bu çürümüş, yozlaşmış sömürü düzenine karşı duruşudur. Sadi' Nursi'nin bu niteliğini anlamamak onu anlamamaktır.

Birçok insan Said-î Kurdî'nin 1925 Kûrt Hareketi'ne açık destek vermediğinden yola çıkarak onu korkaklıkla, iktidar yanlısı olmakla suçlamaktadır. Bana göre bu suçlamalar haksız ve yersizdir. Said-î Kurdî'nin 87 yıllık yaşamı ince-

lendiğinde onun gerektiğinde canı pahasına iktidarla mücadele ettiği ve bir insanın katlanamayacağı ağır bedeller ödediği görülür. Tabi bir çok insan Said-î Kurdî'nin mücadele yöntemini mücadele değil teslimiyet olarak gördüğü için doğal olarak bu yanlış sonuca varıyor. Said-î Kurdî'nin 1925 Kûrt Hareketi'ne karşı çıktığı doğru değil. Evet Said-î Kurdî bu harekete açık destek vermemiştir ama karşı da çıkmamıştır. Benim araştırmalarıma göre Said-î Kurdî bu isyana iki sebepten dolayı açık destek vermemiştir. Birincisi, bu isyanın yeterince örgütlenmeden başladığını ve dolayısıyla yenilgiye mahkum olduğunu görerek Kûrt halkının daha fazla zayıat vermemesi için sessiz kalmıştır. İkinci en önemli sebep ise, Said-î Kurdî sorunların şiddetle, kan dökmekle çözümünden yana olmadığı için bu harekete açık destek vermemiştir. Said-î Kurdî'nin 1925 Kûrt Hareketi'ne destek vermemesinin nedeni onun iktidar yanlısı olmasından değildir.

Said-î Kurdî'nin yaşamı incelendiğinde bu tutumunun onun yaşam tarzı ve felsefi görüşleriyle uyum içerisinde olduğu görülür. Ben bu makalede Said-î Kurdî'nin düşüncelerini yermek veya övmek amacıyla değilim. Ben Said-î Kurdî'nin düşüncelerini ve yaşam tarzını aktarıyorum size. Burada anlattıklarım şunu gösteriyor ki Said-î Kurdî söyledikleriyle, yaşam tarzı biri birini tamamlayan az sayıdaki insanlardan biridir. O hiçbir zaman çıkarları için hiçbir şey yapmamış, durup dinlenmek bilmeksizin

hep inandığı ütopya için uğraşıp durmuştur.

Said-î Kurdî'nin egemenlere karşı Cizre'ye yürüyüşüyle başlayan mücadelesi İtihat ve Teraki'yle Selanik'te bağlarını koparmasıyla birinci evresi sona erer ve ikinci evreye geçer. Said-î Kurdî, İtihat ve Tirakicileri tanıyıp onların Anadolu'da yaşayan bütün etnik kimlikleri zorla yok edip Türkleştirmek istediği gizli planını fark edince, sesizce onlardan kopar. Başlangıçta özgürlük, eşitlik adalet gibi ulvi kavramları kendisine şiar edinerek yola çıkan Türk milliyetçilerinin, ırkçıların gizli amaçlarını öğrendikten sonra milliyetçi düşüncelerin toplum için tehlikesini görür ve alternatif bir çıkış aramaya başlar. Diyarbakir'de kendisine katılmalarını isteyen Türk milliyetçilerinin önemli ideologlarından olan Kürt Ziya Gökalp'e "Bir kele soğanı bir kızıl elmaya değişmem" cevabı, bize onun Türk milliyetçilerine karşı ruh halini anlatır. Said-î Kurdî'nin bu kaygılarının doğru olduğunu tarih bize ispatlamış. İktidarı eline geçiren İtaat ve Traki'ciler Anadolu'yu azınlık kimliklerinden, farklı inançlardan yurttaşlar için bir mezbahaya çevirmişlerdir. Türk ırkçılığının, farklı dokuların bir arda yaşadığı toplumsal yapıyı parçalayıp yok ettiğini gören Said-î Kurdî, yaşamı boyunca bir daha düşünsel olarak onlarla bir arada olmaz. Türk milliyetçilerinin, ırkçılarının tehlikeli amaçlarını bertaraf etmek farklı etnik kimliklerden, inançlardan oluşmuş toplumsal dokunun devamını sağlamak için dini sem-

siye altında bütün etnik kimliklerden ve inançlardan insanların farklılıklarıyla bir arada özgürce yaşadığı bir proje üretmeye başlar Said-î Kurdî. Bir yandan bu proje içerisinde yer alırken bir yandan da yaşamını adadığı Kürt halkının bu organizasyonda kendini ifade edecek kurumlara sahip olabilmesi için özgün Kürt kurumlarının oluşmasında yer alır, oluşan bu kurumları destekler. Örneğin 1918 yılında kurulan Kürdistan Tali Cemiyet'inin kurucu üyeleri arasındadır. Said-î Kurdî'ye göre yaşadığı şartlarda Kürtlerin özgürlüğü İslam dini şemsiyesi altında bir araya toplanmış halkların farklılıklarıyla barış içerisinde bir arada özgürce yaşadığı bir devletle mümkündür. Said-î Kurdî ölünceye kadar bu projeyi savunmuş. Bu projenin hayata geçmesi Kürtleri zorla, asimilasyonla eritip yok etmeye çalışan Türk milliyetçileri ve ırkçılarıyla mücadele etmiştir.

Bir çok alanda olduğu gibi bu alanda da Said-î Kurdî'nin hiç de yabana atılmayacak bu projesi değiştirilerek Türk Milliyetçilerinin, ırkçı yayılmacı politikalarının aracı haline dönüştürülerek gerçek amacından saptırılmıştır. Bugün ülkemizde Said-î Kurdî'nin bu politikasının mirasçıları olduklarını söyleyen bazı örgütlü tarikatlar bırakın farklı etnik kimliklerin İslam şemsiyesi adı altında farklılıklarıyla barış içerisinde bir arada özgürce yaşamalarını savunmak, Said-î Kurdî'nin Kürt kimliğini dahi inkar ederek Kürt halkının varlığını tanımayacak kadar amaçlarından uzaklaşmışlardır. Dolayısıyla bu tarikat-

ların, inançsal gurupların, çevrelerin Said-î Kurdî'nin düşünceleriyle uzak-tan yakından ilişkisi yok. Bunların Said-î Kurdî'nin adını kullanmaları toplumumuzun üzerinde derin izler bırakmış. Böylece düşünce ve inançlarını da sömürerek onun gerçek düşüncelerinin toplum tarafından öğrenilmesini engellemektir. Nihayet son yıllarda Said-î Kurdî hakkında yapılan araştırmalarda görüldüğü gibi Said-î Kurdî'nin yolunun devamcıları olduğunu iddia eden bu çevrelerin nasıl Said-î Kurdî'nin yazılı eserlerinde tahribatlar yaparak değiştirdikleri ispatlanmıştır. Size küçük bir örnek göstereyim. Bu örnekte de göreceksiniz ki sad-i Kurdî'nin eserlerindeki tahrifat çok derindir. Örneğin Said-i Kürdinin "İki Mekteb-i Musibetin Şehadetnamesi yahut Divan-i Harb-i Örf-i ve Said-i Kürd-i" adlı kitabının "Hatime" bölümü Türkçe harflerle basımı sırasında şöyle değiştirilmiştir "Hatime'nin" esas metni şöyledir:

"Ey Asuriler ve Keyanilerin cihangirlik zamanında piştar kahraman askerleri olan arslan kürtler, Beş yüz senedir yattığınız yeter. Artık uyanınız sabahdır Hem de milliyet denilen mazi derelerinde ve hal sahralarından ve istikbal dağlarında haymenişin olan Rüstem-i Zal ve Selahaddin-i Eyyubi gibi Kürt dahi kahramanlarıyla bir çadırdaki oturan aile gibi"

Ama Türk harfleriyle basılan basımda Türk milletinin duygularını okşayacak bir şekilde;

"Ey eski çağların cihangir Asya ordularının kahraman askerlerinin ahfadı olan vatandaşlarımız ve kardeşlerimiz Selahaddin Eyyübi ve Celaeddin-i Harzemşah ve Sultan Selim ve Barboros Hayreddin ve Rüstem-i Zal gibi ecdatlarımız"

şeklinde değiştirilmiştir.

Bu ve benzeri birçok tahribatlar bize gösteriyor ki Said-î Kurdî'nin yolunu sürdürdüklerini söyleyen bu çevreler söylemlerinde samimi değil. Said-î Kurdî'yi olduğu gibi değil olmasını istedikleri şekle sokmuşlardır. Bu örnekler çoğaltılabilir.

Bu çevreler Said-î Kurdî'yi yalnızca egemenlerin ırkçı yayılmacı politikalarının savunucusu yapmakla yetinmemişler Said-î Kurdî'nin düşüncelerinde yaptıkları en büyük tahribat Said-î Kurdî'nin düşüncelerindeki sosyal adalet, eşitlik politikalarını değiştirerek onu sistem için zararsız bir kişiliğe büründürmüşlerdir. Oysa gerek Said-î Kurdî'nin yaşamı gerek düşünceleri ve eserleri araştırıldığında dinsel bir karakter, dinsel bir giysiye bürünmesine rağmen eşitçi, sosyal bir nitelik taşıdığı görülür.

Said-î Kurdî'nin İnançsal Yapısı ve İnançsal Yapıya Büründürülmüş Siyasal ve Sosyal Amaçları

Bugün sokakta önünüze çıkan hangi insana Said-î Kurdî'yi sorsanız size bağnaz, katı bir din adamı motifi çizer. Peki Said-î Kurdî böyle bir din adamı mıydı?

Kesinlikle hayır.

Peki insanlar neden böyle düşünüyor?

Yazımın birçok yerinde anlattığım gibi iktidar sahipleri zorla Said-î Kurdî'nin düşüncelerini yok etmeyi başaramayınca onu değiştirerek hizmetlerine sundular. Sistemin bu faaliyetlerinde Said-i Kurdî'nin devamlıları olduklarını söyleyen bazı çevrelerin rolü yadsınamaz. Bu çevreler Said-î Kurdî'nin yozlaştırılmasında iktidar sahipleri kadar suçludur. Çünkü onun mirasçıları olduğunu söyleyerek iktidar sahiplerinin bu iftiharlarına alet oldular.

Dilerseniz bu konuyu biraz açalım. Çok önemli ve üzerinde derin araştırmalar yapılması gereken bir konudur. Bu yazıda bu konuyu detaylarıyla irdelemek mümkün değil ama bu konuyla ilgili düşüncelerimi özetleyebilirim. Umarım araştırmacılar bu konuyu daha geniş araştırır halktan saklanan gerçekleri ortaya çıkarır. Çünkü Said-î Kurdî'nin inançsal düşüncelerinde gerçekten de büyük bir tahrifat yapılmış olduğundan başka bir şekle dönüştürülmüştür.

Siyasal iktidar yalnızca resmi tarih yaratmadı kendisine hizmet eden resmi bir din anlayışı da yarattı. Bugün sanıldığı gibi Said-î Kurdî devletin resmi din anlayışının savunucusu değil muhalifiydi. İster kabul edelim ister etmeyelim bugün bütün İslam toplumlarındaki devletlerin resim din anlayışı bir şekilde kendi halklarına kan kusturan zalim iktidarlarının devamına hizmet etmektedir.

Said-î Kurdî iktidarların yarattığı bu dinsel anlayışı kabul etmemiş iktidar sahipleriyle halk arasında ki mücadelede halkından yana olmuştur. Zalim toprak ağaları ve Hamidiye milisi komutanlarıyla mücadelesi bunun en somut kanıtı. Gerek İslam dininin doğuş öncesi ve sonrası, gerekse çok daha önceleri toplumlar sanıldığı gibi yekpare değil, farklı sosyal sınıflardan ve katmanlardan oluşuyordu. Farklı sosyal sınıflardan ve katmanlardan oluşmuş bu toplumlarda hiçbir zaman sınıf savaşı bitmedi. Gerek tek tanrılı dinler öncesi gerek tek tanrılı dinler döneminde sınıf savaşları dinsel bir karakter taşımasına rağmen sürüp gitti. Bu sınıf savaşları doğal olarak farklı din anlayışını farklı tanrı anlayışını doğurdu. Bir köle sahibine göre tanrı onu ayrıcalıklı bir insan olarak yaratmış insanları köle olarak kullanma hakkını ona vermiştir. Ve tanrının ona verdiği bu hakkı kullanarak insanları istediği şekilde yönetebilir, kullanabilirdi. İnsanlar onun bu isteğine karşı çıktıklarında tanrıya karşı çıkmış sayılırlardı. Köle sahibi böyle bir tanrıya inanıyordu. Peki köleler? Onların tanrısı nasıldı?

Kölelerin tanrısı köle sahiplerinin tanrısının zıddı bir tanrıydı. Kölenin tanrısı bütün insanları eşit yaratmıştı, hiçbir insanın başka bir insanın yaşamı üzerinde sınırsız hüküm etme hakkı olamaz, hiçbir insan başka bir insanı köle edinemezdi.. Tanrı yeryüzünde yarattığı her şey yeryüzünde yaşayan bütün canlılarındı. Hiç kimsenin yeryüzündeki bütün canlıların hakkı olan gereksinimlerin tek sahibi

olamazdı. Herkesin bu gereksinimlerden tüketebileceği kadar yararlanma hakkı vardı. Kölelerin tanrısı dinsel bir karakter taşımasına rağmen adaletçi, eşitçi, sosyal bir tanrıdır. Bu anlamda yoksulun tanrısıyla zenginin tanrısı biri birine tezat gibi görünse de bana göre gerçek tanrı anlayışı yoksulun tanrı anlayışıdır. Çünkü yaşamın doğal yapısına baktığımızda bu gerçeği görürüz. Sanıldığı gibi İslam toplumları sorunsuz bir şekilde bugüne gelmemişlerdir. Kölelerin tanrısıyla efendilerin tanrısı yüzlerce yıl İslam'ın merkezi Bağdat'a savaşmıştır. Karmati hareketinden söz ediyorum. Köleler, köylüler tüccarlar toprak ağalarının, köle sahiplerinin iktidarlarını kabul etmedi, yüz elli yıl savaştı. Sonunda kayıp ettiler. Kazanan köle sahipleri, tüccarlar, toprak ağaları oldu. Dolayısıyla kazanan onların tanrısı oldu. Ve tarihi onlar yazdı. Köleler bu savaşı kayıp etmesine rağmen durmadılar farklı adlar altında farklı giysilerle İslam içerisinde köle sahipleriyle mücadelelerini sürdürdüler. Köle sahipleri iktidarlarını korumak için bu hareketlere korkunç baskılar uygulayıp olmadık iftiralarla suçladılar. Ancak bu mücadeleyi sonlandıramadılar.

Özünde sosyal bir karakter taşımasına rağmen dinsel bir şekil adı altında süren bu savaş Batıniler, Zahiriler olarak adlandırıldı. Zahiriciler dini sosyal, eşitçi, adaletçi niteliğinden uzaklaştırarak onu değişmez katı bir ritüeller manzumesine çevirdiler. Batınililer ise dinin sosyal

yönünü ön plana çıkararak kuralların önemini azalttılar kuralları değiştir, yenilenir bir şekle sokmaya çalıştılar.

Said-î Kurdî bir Batini idi. Yani ritüellerden çok tanrıyla kul ardasındaki gönül bağına önemseyen dinin sosyal, eşitçi muhtevasını öne çıkarıp insanlar arasındaki sosyal, iktisadi eşitsizliği, adaletsizliği düzeltmeyi amaçlayan bir inançsal düşünceye sahipti. Onun eserleri ve yaşamı incelendiğinde bu niteliği görünür. Bugün Said-î Kurdî'nin yolunu takip ettiklerini söyleyen çevrelerin çizdiği Said'i Kurdi portresiyle gerçek Said'i Kurdi portresi biri birinden yüz sekse derece farklı. Said-î Kurdî'nin *Risale-i Nur* adı altında düzenlediği eserlerini değiştirilmemiş, tahrir edilmemiş haliyle incelendiğinde bu gerçek görünür. Said-î Kurdî'nin *Cefr* adlı çalışması bile yalnız başına onun Batini karakterini göstermek için yeterli kanıt. Bu uzun bir araştırma, inceleme konusu. Bu dar kapsamlı yazıda bu konuya yeterli açıklama getirmek mümkün değil ama şu gerçeği korkusuzca açıklayabilirim. Said-î Kurdî siyasal iktidarın resmi din anlayışına muhalif bir insandı. O bir Batini idi. Bu gün anlatıldığı, gösterildiği gibi katı, softa bir ritüelci değil ritüellerin değişebileceğine, yenilenebileceğine inanan ve farklı inançların ritüelleri arasında inkarı ve kavgayı öneren bir insan değil diyalogu hoş göreyü öneren bir insandı. "Birinci Dünya Savaşı'nda bizimle savaşmış da olsa, bir Hristiyan ölmüşse şehit sayılır, ahirette mükafatı vardır." (*Kastamonu Lahikası*, s. 45)

diyecek kadar derin bir hoş görüye sahip bir insandı Said-î Kurdî.

Said-î Kurdî elinde bir asayla Miran aşireti reisi ve 48. Hamidiye alayları komutanı Mustafa Paşaya ve merkezi Osmanlı iktidarına karşı başlattığı mücadeleyle başlayan uzun acılı, çileli yolculuğu 1960 yılında Urfa'da bir otel odasında sona erdiğinde bıraktığı tüm maddi miras şunlardı;

"Bir karnî sepet içinde iki mendil, kendisine mahsus bir entari, bir bez içine bağlı yedi buçuk lira, bir seccade ve bir ibrik"

Said-î Kurdî ideallerine sadık olarak yaşadı ve öldü. Urfa'da Halilürrahman Camii haziresine gömüldü. Onun ideallerinden korkan iktidar sahipleri bir gece onu mezarından çıkarıp bilinmeyen bir yere götürdüler. Şimdi katlarda yatlarda, villalarda zenginlik içerisinde yüzen ve Said-î Kurdî'nin mirasçısı olduğunu söyleyen insanlara Said'i Kurdî'nin ölmek için uzun yıllardır sürgün yaşadığı topraklardan Urfa'ya döndüğünde söylediği "Beni hiç anlamadılar!" sözünü anımsayınca onun ne kadar haklı olduğunu görüyorum.

Gerçekten biz onu anlayamadık. Halada anlamış değiliz.

Qedrîcan

Receb DILDAR

Jiyana Wî

Helbestkar û nivîskarê mezin Qedrîcan ji xelkê Dêrika Çiyayê Mazî ye. Navçeya Dêrikê aniha bi ser bajarê Mêrdîn ve ye. Di heqê jidayikbûna wî de dîrokên cûda hatine nivîsandin. Wek mînak Mehmed Uzun dibêje: "Ew sala 1916an li Dêrika Mêrdînê hatiye dinê."¹ Li ser vê mijarê Dîlawer Zengî lêkolînekê kiriye û gihîştîye vê encamê: "Ev herdu reşbelek, dudiliyê di vê mijarê de nahêlin û dîroka bûyîna Qedrîcan bi zelalî bi cî dikin û li ber çavan diyar dikin. Reşbelemek jê (wesîqeya jin anînê) û ya din (nasnameya xwendinê) ye. Di herdu reşbelean de bûyîna Qedrîcan sala 1911 bicî dike."²

Di nav malbatê de navê wî Ebdilqadir Ezîz Can e, lê di nasnameya xwendegehê de navê wî wek

Qedrîcan

Qedrî Ezîz Can hatiye nivîsandin. Navê bavê wî Cano, yê dêya wî Eyşe ye. Wî bixwe di nivîsarên xwe de navê xwe pêşiyê wek Kedrican³ paşê jî wek Qedrîcan⁴ bi kar anîye.

¹ Antolojiya Edebiyata Kurdî, Mehmed Uzun, Tüm Zamanlar Yayıncılık, 1995, İstanbul.

² Qedrîcan, Dîlawer Zengî, Komal, 2004, İstanbul.

³ Hawar Hebe Gazi Li Dû Ye, Hawar hejmar yek, sal 1932

⁴ Sond, Hawar hejmar 35, sal 1941

Qedrîcan piştî xwendegehên pêşîn û navîn ji bo xwendegeha mamostatiyê diçe bajarê Konyayê. Piştî ku diçe nav bajarên tirkên zêdetir li kurdayetiya xwe hay dibe û xwe eşkere dike. Dewlet wî digre taqîbatê, ji bo neyê girtin an kuştin di sala çaran de dev ji xwendegehê berdide û bi Reşîdê Kurd re di sala 1928an de derbasî Binxetê dibe.

Li Sûriyê di demeke kin de fêrî zimanê Erebî dibe û dest bi karê mamostatiyê dike. Ew jî tevî meşa rewşenbîrên kurd ên Binxetê dibe û mil bi mil bi wan re dimeşe. Piştî demekê di bin tesîra fikr û ramanên çep de dimîne. Bi Partiya Komunîst a Suriyê re têkilî datîne. Li ser vê têkiliyê, bi tevî hinek xortên kurd di sala 1957an de li moskow, beşdarî Mihîrcana Xortên Ciwan a şeşmîn dibin.

Li wê derê du kesayetên navdar dinase. Yek jê Barzanîyê nemir e, yê din jî zimanzanê kurd Qanadê Kurdo ye. Qedrîcan gava diçe cem Mistefa Barzanî helbesta xwe ya bi navê *Serdarê Kurdan Barzanî* bi xwe re dibe û diyarî wî dike. Gava Mistefa Barzanî di sala 1958an de vedigere Bexdayê dîsa diçe ziyaretiya wî û helbesta xwe ya bi navê *Şêr Hat Welat* dinivîse û belav dike.

Qedrîcan gava diçe Moskowayê, ji bo hevdîtînê brûskê dişîne ji Qanadê Kurdo re. Qanadê Kurdo diçe Moskowayê û çend roj bi hev re dimînin. Qedrîcan di vê hevdîtînê de çend helbestên xwe yê neçapkirî diyarî Qanadê Kurdo dike. Qanadê Kurdo vê meselê wisa nivîsiye: "Bona rastî hev hatinê û hev bînê, bona bîranînên min û Qedrîcan me şiklê xwe tevayî kişand û wî deftera çend

şêrên xwe yê çapnekirî pêşkêşî min kir. Her çend heta niha ew şêr bi kurmancî nehatine çapkirinê, ez wana gişka li vê xebata xwe da bona xwendevanên me yê delal çap dikim. Ji wan şêran, şêra wî ya bi sernavê *Ez Diçim Mosko* wextê festîwalê di roj-nameya *Îzvestîya* de bi zimanê rusî hatibû çapkirinê."

Navê wan şûran ev in: *Ez Diçim Mosko, Begê Axirzeman, Rîya Teze* û *Gula Sor*.⁵

Ji ber ku Qedrîcan rewşenbîrek kurd bû û dixwest pirsgrêkên di welat de hene çareser bike, desthilatdaran rehetî nedidan wî. Di nav salên 1959 û 1961an de di girtîgeha Mezê de dimîne. Bêyî rojên vê zîndanê, ji bo bikariye nivîsên xwe bi rehetî binivîse carcaran derbasî Iraq û Lubnanê jî dibû.

Qedrîcan di sala 1939an de bi Nîlûfer Xanimê re dizewice. Sê zarokên wan hene: Mizgîn, Şêrîn û Serwer. Di sala 1972an de di meha tebaxê de, li bajarê Şamê diçe ser dîlovanîya xwe. Mezelê wî li taxa kurdan li goristana Şêx Xalidê Neqşebendî ye. Li ser kêla mezelê wî helbestek heye, çarîna pêşîn wisa ye:⁶

*Cendekê d'vê gorê de
Zor nazik û ciwan e
J'Dêrika Çiyayê Mazî
Navê wî Qedrîcan e.*

Berhemên Wî

Her çiqas Qedrîcan wek helbestkar hatibe nasîn jî, gelek kurteçîrokan jî nivîsiye. Xêncî helbest û çîrokan karê wergerê jî kiriye.

⁵ *Tarîxa Edebiyata Kurdî-Qanadê Kurdo*, Öz-Ge Yayınları, 1992, Ankara

⁶ *Qedrîcan*, Dîlawer Zengî, Komal, 2004, Istanbul.

Werger

Ji nivîskarê Misrî Menfelûtî çîrokek bi navê *Tayek Porê Sipî* wergeran diye zimanê kurdî. Ev çîrok di kovara *Ronahî* (hejmar 13) de hatiye weşandin.

Dîsa romana *Grîgorî Petrof* a bi navê *Di Welatê Zembeqê Gewir* de wergeran diye zimanê kurdî û beş bi beş di hejmarên kovara *Roja Nû* de hatine çapkirin.

Helbest

Qedrîcan, di Kurmancî de bi helbesta xwe ya bi navê *Rêya Teze* wek avakarê helbesta nûjen tê hesibandin. Helbestên wî di kovarên wek *Hawar*, *Roja Nû*, *Ronahî*, *Hêwa* û *Gelawêj* de hatine belavkirin. Helbestên wî yên hatine belavkirin ev in:

- *Berdêlk*(Hawar-6)
- *Hesinker*..... (Hawar-7)
- *Di Şorezarekê De*..... (Hawar-10)
- *Tabûta Bixwîn*..... (Hawar-11)
- *Cegerxwîn*..... (Hawar-12)
- *Xewna Hişyariyê*..... (Hawar-13)
- *Dadê*..... (Hawar-14)
- *Cuhaba Lawanî*.....(Hawar-20)
- *Reşbelek*.....(Roja Nû-1)
- *Şîn li Ser Giyanê M. Seyda*..
(Roja Nû-18)
- *Rêya Teze*.....(Ronahî-26)
- *Şêr Hat Welat*.....(Hêwa-4)
- *Begê Axirzeman*.....(Ronahî-5)
- *Nîstîman Brîndar e*.....(Gelawêj-8)
- *Heyva Sor*.....(Hêwa-3)
- *Çardeyê Gelawêjê*.....(Hêwa-3)

Çend helbestên wî jî di kitêba

Qanatê Kurdo ya bi navê *Tarîxa Edebiyata Kurdî* de hatine weşandin:

- *Gula Sor*
- *Ez Diçim Mosko*

Dadê

Buhara jiyîna min bê te payiz e dadê
Bo min diyarê cenet, bê te faîz e dadê
Çêlkewa lingsikestî li pê hevalên xwe ma
Çêlkew ez bim û negrîm qey caîz e
dadê!

Dadê pir kûr menal, te ceger li min
nehîşt
Dewsa ken û lîrînê ax û zarîna xwe hîşt
Girîn tirsê dide min, xerab dike sing û
pişt,
Êdîn xwîn kêmê dizên! Kanî ...karîz e
dadê.

Her çend pol û petalên ji ber xanû-
manan man
Gelek qenc girê bide, li brînen xwe
eman!
Bijîşkên me çêdikin ji bo derdê te derman
Hinek ji wan Sekban in, hin jî Nafîz e
dadê

Daw nema me maçî kir, paqij ne paqij
be dest
Her kê ev halê me dît gotin (parsekî ye,
geşt)
De wer ji ber vî derdî, mebe perîşan û
mest,
Ne eqil ma ne şîûr, ne jî hafîze dadê

Xwarin, vexwarin tune, hebe jî me
sond xwarî
Pariyek bi hêsanî di qirika me narî
Dîtina te miyeser neke Xudayê barî
Gav û demên me hemî rojî... pehrîz e
dadê

Ji ber kêmaniyên xwe, li cem te şer-
mezar in
Tenê tu kûr menal e, em ji te hêvîdar in
Ji çavên me yên melûl hêstir ê xwîn
dibarin
Jana zirav tov meke, eman, pakîze dadê

(1932)

Rêya Teze

Ew perdeya reş-tarî
Ku ji şevên reş diyarî
Min...Ji rûyê xwe kişand
li ber çavên xwe çirand
û avêt...
Avêt paş sed çiyayî..
Nava hezar deryayî..
Min, gemara guhên xwe bi zemzemeke
nûh şuşt;
Û mîqrobên canê xwe bi dermanekî
nûh kuşt..

Ew zingara di mejî,
Ku mejiyê min dimijî
Min..... bi kêrê xeritand
û bi agir şewitand
û paqij kir...
Paqij kir ji serê xwe
Min avêt ji derê xwe
Bi çavekî bêperde, bi guhekkî bêgamar
Didim ser rêyek teze, bi mejiyek bêzingar

Ew kufika tifêlî,
Ku di dil de diçêrî
Min.....ji kokê de rakir..
hêlîna wê xera kir..
û belav kir..
Li rojên derbas bûyî, li rastiyan
kevnare;
Li hevalên ne hemrah, cara paşîn selav
kir.

Min ew pelên rizyayî, ji deftera xwe
çirand,
Di rûpelekî nû de, ayetên teze civand.

Êdî.....bi dîtina xwe,
û bi bihîstina xwe
bi vîna xwe û bi mejî
bi rêveçûna xwe jî
Ez bûm însanekî nûh, pîresteşê olek nûh
Û di bajarê dil de min ava kir holek
nûh.

Gula Sor

Gula sor
Hilbû dor
Bîn da dor
Gula sor...
Gula sor...
Li paş Çiyayê Qaf şîn bû
Alem jê re evîn bû

Gula geş
Bi me xweş
Da me heş
Em bi bîna wê sermest
Em ê pê şa bin serbest.

Nazenîn
Xemrevîn
Xemilîn
Pê zemîn
Guleke bê kelem e
Di nav baxê Îrem e

Gula sor
Em li dor
Bicivin
Bîn bikin dor bi dor...

Pexşan

Qedrican di kovaran de gelek gotar, serpehatî û çîrok nivîsîne. Nivîsên wî li jêr in:

- Hawar Hebe Gazî Li Dû Ye.....
(Hawar-1)
- Gundê Nûava.....(Hawar-2)
- Silêman Bedirxan.....(Hawar-3)
- Besreka Zêrîn.....(Hawar-5)
- Hêva Çardeşevî.....(Hawar-6)
- Gelo Ne Wisa ne?.....(Hawar-10)
- Bihara Dêrikê.....(Hawar-13)
- Şîna Xalê Min.....(Hawar-22)
- Sond.....(Hawar-35)
- Guneh.....(Hawar-39)
- Rojên Derbasbûyî.....(Hawar-52)
- Sehên Zozanan.....(Ronahî-14)
- Gulçîn.....(Ronahî-16)
- Nêçîra Berazan.....(Ronahî-28)
- Înqîlaba Sor Ya Mezin.....(Ronahî-28)
- Serencam.....(Roja Nû-2)
- Yaney Serkewtin.....(Roja Nû-11)
- Muhra Suleyman.....(Roja Nû-39)

Sond

Rojinê derbasbûyî... rind nayê bîra min. Dersxana me yektebeq û nesi-waxkirî bû. Gava deriyê kuçê dihate vekirin, dehlîzeke teng û tarî û paşê hewşeke bêdar, rût xuya dikir. Di hewşê de bermileke avê zingarî hebû ko me bi ava wê destmêj digirt.

Keçik û lawikan bi hev re dilîstin, bi hev re dixwendin.

Xoca mezin jin bû; bejindirêj, pişt-xwar û hebek mejîçelqiyayî. Xocê biçûk kurê xoca mezin bû, hêj zarok bû.

Ez li dawiya zarokan gişan rûdinişt-tim ko darê xoca mezin negîheje min.

Ji ber vê yekê navê min bûbû "Rovî". Ji xwe di dersxanê de her zarok, li ser awayê tebîet û şiklê wî, navekî zêde lê hatibû kirin. Gurê har, mişkê kewarê, Gabelek...

Di dersxanê de awakî cezayê hebû, felaqe. Heta keçikên mezin jî xwe ji felaqê xelas nedikirin. Kesê ko ji felaqê netirsiya û jê nerezîfîya tine bû. Ewê ko cirma wî biçûk ba, xocê biçûk bi çend şîmaqan û xoca mezin bi çend daran canê wî ditevizand û serê wî diwerimand.

Ji aliyê lêxistinê para min ji gişan kêmtir bû. Bi tenê carekê ji ber "derew" kê guhê min pir zêde kişand û ez êşandim. Heta çend rojan sorbûn û êşa guhê min neçû... Digel vê qasê tu qebeheta min tune bû û min "rast" gotibû...

Rojekê, zarokekî bilbiloka bermîla nimêjê şikandibû. Her du xocan dixwest bizanin xwediyê vê cirmê kî ye? Yê ko ew şikandibû zarokekî biçûk, ziravok, nexweş û bêcan bû... Min ew ji xoca mezin re got. Xocê dikira ew bavêta felaqê. Wî jî înkâr dikir. Wê gavê zarokekî din hat ba xocê û got: "Yê ko bilbilok şikandiye ez im û ne Misto ye". Û xwe li ber felaqê dirêj kir. Hingî darê xoca xanimê hilat û daket; zarok bi kel û girî, bi ax û waxîn bîst, sî dar xwarin. Paşê xoca mezin li min vegeriya û got: "Te çima derew û bêbextî li hevalê xwe kir?" Wê gavê guhê min çend caran û wer kişand ko ez ji erdê bilind dibûm...

Ez giriyam... giriyam... çima ko min derew nekiribû. Belê yê ko bilbilok şikandibû Misto bû û min ew bi çavê xwe dîtibû û paşê min ji xoca mezin re gotibû.

Piştî ku em ji dersxanê belav bûn,

min ew zarokê ko derew li xwe kir û xwe li ber felaqê dirêj kir, dît û min bi destê wî girt û ji wî pirsî:

- Te çima ez derewkar derxistim û te bi ser de derew li xwe kir û bê sebeb te xwe da ber kotekan; te bilbilok ne şikandibû.

Ewî got: Belê min şikandibû...

- Na, te neşikandibû, Misto şikand; min ew bi çavê xwe dît û paşê min ji xocê re got.

Êdîn nikaribû rastî veşarta, li rûyê min nêrî û qederekî ma û paşê ji min re got: "Heke tu sond dixwî ko ji xocan re nebêjî, ezê rastiye bêjim". Min jê re sond xwar, ji min re bûbû meraq. Ewî got:

- Belê, bilbilok Misto şikandibû, ez jî pê dizanim, lê ew pir bêcan e, nexweş e, tu nabînî, ma dikare xwe li ber felaqê bigre.

- Te çima li dewsa wî kotek xwar?

- Çima? Çima ko min bi wî re sond xwariye. Ew îro nexweş e, ez rehet im, min ew xelas kir.

- Sond çi ye?

Ewî got: Ma tu nizanî? Min got: Na. Hebek bi dûr ket û got:

- Em xwîna hevdu dimêjin û bi hev re sond dixwin. Yê sondxwarî dibin xwînbirayên hev û heta mirinê bi her awî arîkarî û alîkariya hev dikin.

Paşê min bala xwe da, gelek zarok bi hev re sondxwarî bûn.

Rojekê, min ew bi çavê xwe dît, xocê biçûk li ber bermîla avê destmêj digirt. Xoca mezin, paşiya wê li me bû; nimêj dikir. Du zarokan bi kêreke dardestî, milên hev diqelişand; dilopên xwîna sor di cihê birînkirî didan û dimêtin û bi hev re sond dixwarin.

Sondxwarin û xwînbiratî ji min re bûbû meraq. Xwînbirakî min heba, gava xoca mezin guhê min dikişand, ewê xwe bida ber min û nedihîşt ko guhê min bête kişandin û carina jî ez ji felaqê xelas dikirim.

Di nav dibistanê de min xwe bi tenê didît. Hinek hevalên min hebûn. Lê me bi hev re sond nexwaribûn û em nebûbûn birayên hev.

Rojekê min daxwaza xwe ji diya xwe re got; min ji wê re çîroka sondxwarinê da zanîn. Diya min rûyê xwe bi min re tirş kir û got: "Nebe ko, tu dîn bûyî; ez wisan zarotiyên naxwazim".

Lê min guh nedayê, min ew tişt "sondxwarin" dabû ber çavê xwe. Min dixwest ji nav hevalên xwe xwînbirakî qenc bibijêrim. Rasthatineke xweş ji min re ev heval bexş kir. Rojên îne zarok giş li nav bexçê mala me dicivîyan. Hetanî êvarê me bi hev re dilîst. Hevalekî min hebû ko ji wî bêtir navê wî bi min xweş bû. Ewî gelek caran piştî gurê har datanî erdê. Gurê har, navê ko Xoce xanim li "Cemo" kiribû. Cemo bi rastî mîna gurekî har bû; canê gelek zarokan dişewitand.

Sindik Havînê, her rojên îne, bi xwe re destek darê bihê dianî. Me ji van daran ji xwe re hesp çêdikirin û em bi hev re derdiketin cirîdê.

Rojekî ji rojên îne dîsa Sindik bi xwe re gurzek dar anî bû. Min ji xwe re yekî dirêj û rast bijart û bi kêreke tûj min qaşilê wî diqesart û ji hespê xwe re guhik û pozik derdixistin; min hespê xwe çêdikir.

Sindik û hevalên din li benda kêra destê min bûn, da ko wan ji mîna min

hespên xwe çêkirina. Nizanim çawan bû, carekê min dît kêra destê min, ji nav qaşilê darê çerixî û xwe gîhand tiliya min a biçûk ya destê min î çepê û ew birîn kir. Xwîneke bi av û sor jê herikî. Di wê gavê de tişteke hate bîra min. Sond xwarin. Min êşa tiliya xwe ji bîr kir û ji Sindik re got:

- Rabe Sindik destê min hazir e, tu jî destê xwe birîn bike, da ko em bi hev re sond bixwin û bibin xwînberayên hev.

Sindik hebek dama, bi çavên xwe yên reş li erdê belek nêrî û got: Ma dibe wisan, ji bo xwînberatiyê divê em xwîna zendên hev bimêjin.

Min got: Çi xem e lo! Ma ne xwîn e, ha ji dest ha ji zend.

Sindik got baş e, û kêr ji destê min girt û zendê xwe vemalt û birî, heta hebekî kûr jî birî. Xwîna wî ewqas tîr bû ko nedihirikî; ew bû dilopek û rabû. Me xwîna xwe tevlî hev kir. Berê min mêt, tişteki şorgerm bû. Paşê wî xwîna tiliya min mêt.

Nayê bîra min. Di pişt re çiqas zeman derbas bû, nizanim. .. mehek, salek. Min ji bîr kiribû ko ez û Sindik bûne xwînberayên hev. Dîsa em bi hev re diçûn dibistanê, û em bi hev re vedigeryan. Rojekê, dinya gelek germ bû, xoca mezin di nivê rojê de, em serbest berdan, mîna rojên pêncşembê... Ez û Sindik hêdî hêdî vedigeriyan mal. Min destmala xwe danî bû ser serê xwe. Xwêdan ji eniya min diherikî, em li ser rêke biçûk û teng dimeşîyan. Ji nişka ve kûçikekî reş û mezin derket pêşîya me. Li pê wî çend zilam, bi darê xwe bi dû ketibûn. Ji dûr ve deng li me kirin û gotin:

- Xwe bidin alî, ewê bi we bigre...

Em tirsîyan û şaş man. Min got eman em birevin. Çavên kûçik sor bûbûn; mîna agir dibiriqîn. Kûçik nêzikî me bûbû. Sindik got, tu xwe li paş min veşêre û xwe da pêşîya min. Kûçik dirêjî wî kir; Sindik jî xwe avête ser wî. Mîna ko bi navê bileyîzin, destên xwe di nav piştê hev re birin û anîn. Kûçik jî rabûbû. ser lingên xwe. Paşê herdu jî ketin erdê.

Ev şer bi min pir dirêj hat. Ji tirsan ez diricifim. Zilamên ko bi dû kûçik ketibûn, gihîştin cem me û bi darên xwe li kûçik xistin.

Sindik xelas bû. Lê reben ji serçavê wî xwîn diherikî. Kûçik dêla xwe kir nav lingê xwe, serê xwe bera erdê da û çargav revî. Sindik ji min re got: "Metirse, tişteke nebûye, birîn biçûk e". Zilaman ew kirin hemêza xwe û ew birin mala wî. Ez jî bi rev çûm mal û min serhatiya xwe ji diya xwe re got.

Roja din Sindik nehat dibistanê. Min ji diya xwe re got: "Yadê em herin mala wan, Sindik bibînin". Diya min qaîl nebû. Ewê digot, Sindik nexweş e, nabe ko em herin wî nerehet bikin.

Paşê her sibe, bi hêviya ko ez Sindik bibînim diçûm dibistanê, lê heyhat!... Ew qet nedihat. Meger ew kûçik har bû. Sindik birin Diyarbekrê ser dixtor û ji wir jî biribûn Stenbolê. Paşê me bihîst ko Sindik miriye.

Her rojên Havînê ko zû ji xew radibim û sibehên ewrayî dibînim, mîna herkesî zarotiya min tê bîra min. Welatê min î kesk, cihê ko lê hatim dinê tê ber çavên min û bê hemdê min, hêstirên min diherikin ser destê

min ê çepê. Li tiliya xwe ya biçûk
dinêrim, li ser movika navîn; li dewsa
wê birîna peresteşî xêzeke biçûk û sipî
xuya dike, û hêj germiya lêvên hevalê
min ê fedakar tê de ye. Di pişt re
xeyaleta hevalê xwe yê qehreman, wî
hevalê ko ji bona sonda xwe, ji bona
xelasiya hevalê xwe, bi kûçikê har re
pence pence şer dikir.

12.09.1941

Malatya Pötürgeli Hamal: Örfi AKKOYUNLU

(1946 de Türkiye Sosyalist Partili, 1959'da 49'lular
İçinde ve 1969 DDKO'lu)

Ali BURAN

Değerli Örfi Ağabeyimizin yaşamını **BİR** dergisi okuyucularına anlatmak ve tanıtmak gerçekten çok zor. Zor çünkü; ne yazık ki elimizde yeteri kadar belge ve arşiv bulunmamaktadır. Onun için bu yazdıklarım bazen kendisiyle, bazen de Musa ANTER, Yaşar KAYA ve DDKO seminerlerinde/forumlarında karşılıklı sohbetlerimizden dinlediklerimdir. Öncelikle Örfi Ağabeyi ile ilgili elimizde çok az yazılı belge olduğundan çok kısa verilerle anlattığım için okuyuculardan peşinen özür dilerim. Amacım sade, yoksul, emekçi/hamal ve okumamış bir Kürt milliyetçisini tanıtmaktır. Çünkü o dönemlerde Kurd milliyetçileri, genellikle okumuş, varlıklı aile çocuklarıydılar. Yoksul aile çocuklarının İstanbul ve Ankarada okuya-

cak maddi güçleri yoktu. Örfi Ağabeyi, Malatya Pötürgelidir. 1950'lerden sonra İstanbul'a gelip Eminönü'nde hamallık yapmaya başlar. Kısa sürede hem yörede hem namal topluluğu içinde kendini sevdiren ve Hamal Başı seçilir. 1946 de Esat ADİL'in Türkiye Sosyalist Partisi üyesi olarak bir süre tutuklu kalır. 1959'da 49'lular olarak bilinen Kürt Aydınları ile birlikte Harbiye Zindanında tutuklu olarak bırakılanlardan biridir. Örfi ağabey, hamallıktan kazandığı parayla Eminönü/ Tahtakale de küçük çapta bir kilit ve korniş atölyesini kurar. Bu arada en çok kızdığı şey, arkadaşlarının ona PATRON demeleriymiş. Çünkü O, her zaman hamallığı ile öğünürdü. Örfi ağabeyi yeni nesiller bilmez, çok renkli kişiliğe sahip, o dönemde

biz gençler tarafından çok sevilip sayılan davasına inan bir Kürt milliyetçisiydi. 1960'tan, öldüğü 1972'ye kadar İstanbul'a yüksek öğrenime giden öğrenciler Örfi ağabeyi çok iyi tanırlar. 1965'te İstanbul'a yüksek öğrenime gittiğimde, onu Musa Anter'in evinde tanıdım. Örfi Ağabeyi ile DDKO kurulmadan önce Cumartesi ve Pazar günleri genellikle ya Süleymanye'de ya da Laleli'deki Bağdat Kırathanesinde görüşürdük. DDKO açıldıktan sonra Örfi Ağabeyi gerek sohbet için gerekse seminerlerde bazen yalnız bazen de Musa Anter ve Medet Serhat, Yaşar Kaya ve M. Emin Bozaslanla gelirlerdi. Örfi Ağabey, dev yapılı gür sesli bir insandı. Türkçeyi Pötürge şivesiyle konuşurdu. En büyük özelliği kızdığı zaman uzun bir offfff ve len, ulen, bee diye çekerdi. Gerek Örfi Ağabeyden dinlediklerimden gerekse Musa Ağabey ile karşılıklı sohbetlerde en çok Musa Ağabey ile takışmasıdır. Yaşar Kaya, Musa Anter ile Örfi Akkoyunlu'nun karşılıklı sohbetlerini dinlemek bir ayrıcalıktır diye söyler. Her sohbette mutlaka Musa Ağabeyi ile Örfi Ağabeyi birbirlerine takılırlardı. Musa Ağabey ile en çok Harbiyede tutukluluk dönemindeki anılarını anlatırdı. Bizler adeta bu anıları ezberlemiştik. Örneğin, Harbiyede tutuklu iken 1960'ta bir sosyalizasyon lafı ortalıkta dolaşır. Bilindiği gibi daha sonraları Merhum Sağlık Bakanı Yusuf

Azizoğlu sağlık ve hastanelerle ilgili iyileştirme planı diye sosyalizasyon uygulamasını yürürlüğe koyar. Rahmetli Musa Ağabey, Harbiye Zindanında Yaşar Kaya, Medet Serhat ve Dr. Sait Kırmızı toprakı örgütler ki, bu sosyalizasyon herkesin malını alır diye Örfi Ağabeye söylerler. Örfi Ağabey de çırcır/kilit atölyesi olduğu için her gün özel olarak malımı yiyeyim diye, iyi beslenir. Yiyecek ve limonata koğuşa getirip yer-içermiş. Musa Ağabey, Yaşar Kaya'ya der ki sabahleyin Örfi uyanmadan limonata şişesini al getir içelim. Yaşar Kaya gizlice şişeyi alır ve Limonatayı içtikten sonra yerine su doldurur. Örfi Ağabey Sabah uyanır uyanmaz baş ucundaki şişeyi alıp kafaya diker, birde bakıyor ki şişede limonata yerine su doldurulmuş. Örfi Ağabey bundan dolayı gür sesi ile ortalıkta bağırır, fakat kimse onunla konuşmaz. Musa Anter, dönüp ona der Örfi çocuklar seni aforoz etmişler der demez, Örfi Ağabey hemen cevaplayarak ulen sen Papaz mısın ki beni aforoz ediyorsun. O günden beri Örfi Ağabey, Musa Antere Papaz dermiş. Yine 1960 nüfus sayımı olur, Harbiye'de yatanlardan bazıları anadiline KÜRTÇE yazar ve Örfi Ağabey Türkçe-Kürtçe yazar. Sıra cinsiyet sırasına gelince Esat Cemiloğlu kadın diye bağırır. Örfi Ağabeyi bağırıp çağırırken bütün arkadaşlar yine Örfi Ağabeyi aforoz eder. Örfi Ağabeyi bu tepkinin kaynağını Musa

Anter'den bilir. Ayrıca; Örfi Ağabeyi Harbiye Zindanında hep tuvalete çıkmak istemiş, gardiyan yahu burada hepimiz sana çalışıyoruz deyince, Örfi Ağabeyi ulen sıçme hürriyeti yok mu diye gür sesi ile bağırır. Örfi Ağabey tehlikeli anlarda parola olarak, berf dibare, berf dibare li ser çiyayen Kurdistan diye gür sesi ile bağırırmış. Örneğin 1960 ihtilalini arkadaşlara duyuran Örfi Ağabey olmuştur. Örfi Ağabey, hasta olduğu için havalandırmaya çıktığında ihtilal olduğunu radyodan duymuş. Örfi Ağabey ile DDKO'lu yıllar: Örfi Ağabeyi, özellikle Cumartesi ve Pazar günlerini DDKO'da seminer olduğu zamanları hiç kaçırmazdı. Seminer süresince hep konuşanları çok dikkatle izler ve sorular sorardı. Bir gün DDKO lokali hınca hınc doludur. Örfi Akkoyunlu, M. Emin Bozaslan, Musa Aanter, Medet Serhat ve Yaşar Kaya vardılar. Semineri Merhum ilk Başkanımız Sevgili NECO(Necmettin Büyükkaya) veriyordu. Örfi Ağabey de hep Siverekliye takılırdı. O gün nöbetçi ben ve Sabriye Nakipoğluymdu. (Şu anda Adıyaman'da dış tabibidir.) Konu Diyalektik Materyalizm idi, sohbet uzayınca Örfi Ağabey, sıkılmış olacak ki, yahu Neco Allah aşkına sabahtan beri bir tutturmuşsun diyalektik gidiyorsun, bu diyalektik ne ki, her yerde ve her şeyde parmağı vardır. Musa Ağabey, yahu Örfi yine sohbete su katma deyince hepimiz gülmekten yere yattık. Örfi

Ağabey, Musa Ağabeye dönerek yani PAPAZ burada da, senin de Diyalektikte parmağın var. Örfi Ağabeyin genellikle bize gür sesiyle sorduğu sorular, Kurdistan nasıl kurtulur beee çocuklar, onu bena söyleyin derdi. Gerçekten Örfi ağabeyle ilgili sevgili Osman Aydın'nın dediği gibi yaşamı filme alınmalıdır. Örfi Ağabey bütün Doğu Gecelerinde hazır bulunur ve kürsüye çıkıp biraz anılarını anlattıktan sonra gür sesiyle derdi devlet Kürt ayaklanmalarında dış güçlerin parmağı olduğunu söyler, YOK BEEE, YOK kardaşım diyalektiğin parmağı var der ve hepimiz gülmekten kırılırdık. Örfi Ağabeyin 49larla birlikte tutuklanmasının nedeni; Sirkeci Meserret Otelinde S. Elçi ve Abdurrahman Efem Dolakla ile sohbet ederken polis tarafından teybe alınan ünlü konuşmasıdır. Örfi Ağabey Harbiyeye götürülürken konuşmasını banttan ona dinletirler. Örfi Ağabeyden şafak atar. Örfi, Ziya Şerefhanoglu, Dr. Mustafa Direkçigil ve Hasan Akkuş ile hep görüşürler. Hasan ve Dr. Mustafa solcu, Ziya Şerefhanoglu karizması olan bir Kürt milliyetçisidir. İstanbul'da 1955'te 6-7 Eylül olayları olduğunda Örfi Abi hücredeymiş. Hücre dar olduğu için adeta vücudu hücreye sığmıyormuş. Sürekli ya, medet diye bağırırmış. Meğer ki karşıda Medet Serhat'ın hücresi vardır diye böyle dermiş, belki Medet'ten bir ses bir haber alır diye. Askerler bağırma deyince oğlum ELLAH'ı çağırıyo-

rum yasak mı diye askerlere çıkışır-mış. Yine bir gün askerlere para verir, beni Musa Anter'in yanına götürün diye, bu konuda rahmetli Musa Ağabey ve Yaşar Ağabeyden dinlediklerim şöyle; Örfi Ağabey, yahu Musa ne olacak halımız? Musa Anter de: Yahu Örfi ortada bir şey yok, gizli örgüt yok, bol bol gevezelik var, gençlerin protesto telgrafları var der. Bu davadan bir şey çıkmaz. Örfi Ağabey bir nebze rahatlıyor. Ama yine kuşkusu giderilmez, dava siyasidir der. Geçmişte Türkiye Sosyalist Emek Partisi üyeliğinden yargılanmıştır. Örfi Ağabey ertesi gün yine aynı yöntemle askere para verir ve tekrar Musa Ağabeyi ile görüşmeye gider ve yahu Musa sen hukuk okumuşsun der, biz Kurdistan falan dedik halimiz ne olacak, bunlar çocuk işi değil yani. Musa Anter, Örfi Ağabeyin geliş gidişlerinden rahatsız olacak ki, bu kez şöyle der: Yahu Örfi ortada teyp var, Kurdistan var, her şey var bu devlet bizi öyle kolay bırakmaz, biz Camide ayakkabı çalmadık ki, 8-10 yıl yeriz, af çıkarsa yarısını yatarız her halde der. Örfi Ağabeyin canı çok sıkılır yahu Musa, bizi bu zindanlarda çürüteceksin beee diye gürlere. Musa Ağabey sinirli bir şekilde: Yahu Örfi, berat edileceğiz diyorum kızırıyorsun, ceza yiyeceğiz diyorum yine kızırıyorsun, söyle ne yapayım sana. Örfi Ağabey haydi len sen de bee der ve tekrar hüccesine döner. Biz Örfi Ağabey ile sohbet

ederken özellikle merhum Mehmet Tüysüz çok takılırdı. Hele Örfi Ağabey, Musa Ağabey ile bu ceza meza meselesini anlat deyince, ulen oğlum Musa Papazına bakmayın bee der geçerdi. Bütün bunlara rağmen Örfi Ağabeyin mahkemede yiğitçe bir ifade verdiğini bildiğimiz için, sohbetlerimizde özellikle mahkemede olan bitenleri dinlemek istediğimizde, Örfi Ağabeyi övünerek savunmasını anlatırdı ve bizde zevkle dinlerdik. Ben yaşamımda pek takılmayı sevmediğim için özellikle merhum Mehmet Tüysüz hep Örfi Ağabeyi konuştururdu. Örfi Ağabeyin diğer bir özelliği de illaki Siverekliye ya takılır ya da taş atardı. Örfi Ağabey bizim Doğu gecelerinde hep bulunurdu. Biz sabırsızlıkla Örfi Ağabey ne konuşacak diye beklerdik. Her gecede mutlaka konuşur konuyu Diyalektiğe getirirdi. Örfi Ağabey konuşmalarında konuyu Kürt sorunu/milli meseleye getirince, Kürt sorununda Emperyalizm ve dış güçlerin parmağı vardır derler, yok BEEE kardaşım Diyalektiğin Parmağı var diye gürlüyince hepimiz ayakta alkışlardık. Gerek kendisinden gerekse Yaşar Kaya'dan dinlediklerimden ve Yaşar Kaya anılarında, sevgili Örfi Ağabey mahkemedeki savunmasında teyp falan yalan ve uydurmadır. İstanbul'a hamal olarak geldim hamallığımla iftihar ederim. Kürt olduğu için hep aşağılandığını hor görüldüğünü ısrarla anlatmış.

Benim için Komünist diyorlar kabulümdür, Kurdistan kurulsun ve Kurdistan polisi komünist diye beni yakalayıp yargılasın diye yiğitçe ifadesini vermişti. Bu savunma hep alını açık ve gür sesine vesile olurdu. Sevgili Örfi Ağabey 1971'de Kurd ve Kurdistan'a çok yararlı olacağı bir dönemde yaşama veda etti. O dönemde biz İstanbul'da olmadığımız için Yaşar Kaya ve diğer arkadaşlar onun cansız bedenini Pötürge'ye doğduğu topraklara yolcu etmişlerdi. Toprağın bol olsun, rahmetli Örfi abim: Biz anılarınıla seni hep yaşatacağız. Mersin 25 Ağustos 2007

Ergün KOYUNCU

Halit Çetin YALAP

Derginin editörü hazırladıkları "Kürt Şahsiyetleri" dosyası için benden yazı istediğinde uzun uzun düşündüm. Günümüzle ilgili değil ... Geçmişte kalan, acı çeken, yargılanan, ölen ve ülkeleri dışında sürgün yaşayan insanlar. Birden Ahmet Rasim Bey'in günlük gazete yazılarını hatırladım. Tam bir asır önce yazılmış günlük yazılar günümüz Türkçesine uyarlansa sorunlar aynı, değişmeyi istemeyen değişince sanki yıkılacağına inanan bir ülke....

Benden istenen, o günün tarifiyle eski bir kürtcü ve komünistin portresi. Ergun Koyuncu.

1964 İstanbul, Tahtakale Bakırcılar Çarşısı'nın alt köşesinde, Mercan yokuşuyla kesiştiği yerde bulunan Diyarbakır Talebe yurdu, her tarafı dökülen eski ahşap bir konak. Üç katlı bir bina, merdivenlerini çıkarken çökecekmiş hissini veren ... Son derece bakımsız odalar ve ranzalar. Ve gece ortaya çıkan binlerce tahtakurusu... Adını bizim bilmediğimiz ve belki de kendi adını hatırlamayan yaşlı bir yurt

Ergün KOYUNCU

bekçisi ve kedisi. Ve ben Ergun'u o yıl yurdun altındaki tek gözlü küçük kahvede tanıdım.

Ben İngiliz mekteplerinde okumuş, Güzel Sanatlar Akademisi'ni düşünürken, birdenbire kendisini İstanbul Hukuk Fakültesi'ne yazdırmış bir öğrenci. Beşiktaş'daki anne evinden kaçıp, sefaletteki özgürlüğü tercih eden bir adam. Her saat başı nerede kaldın sorusundan kaçtığım için, ben de o yurda yerleşmişim.

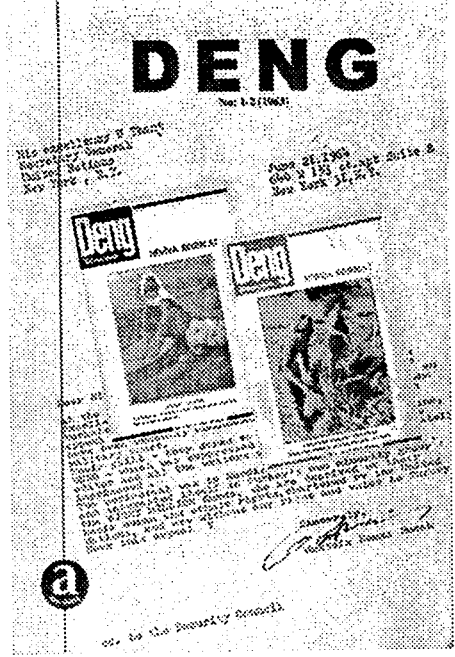
O yıllardaki İstanbul siyah beyaz Türk filmlerindeki düşler kadar güzeldi. Şimdi bu nereden çıktı diyeceksiniz, İstanbul Ergun'suz olmazdı... Bir gün bana "Sonbaharda Beyoğlu'na çıkacaksın, bahara kadar Tünel ile Taksim arasında yaşayacaksın" demişti.

Altmışlı yılların başlarındaki eski Pera sokağı, yani Beyoğlu Tünelin çıkışında yorgun kollarıyla Laterna çalan eski bir Levanten. Eski Ceneviz'den kalan İtalyanlar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Kürtler, Türkler velhasıl herkes. Bizim kültürümüzde olmayan mezeler. Balık Turşusu, Lakerdayı onunla tattım. Midye Dolması, Karides, Pavurya yani deniz yengesi bizde yoktu. Ve de biranın siyahı.

Sayırsız kulüp, meyhane dolaştıktan sonra gece 03 dolaylarında Laleli'ye Koska kahvesine gelirdik. O saatler tüm içkili ve çalgılı yerlerin kapanma saatiydi. Barlardan dağılan müzisyenler de o saatlerde kahveye gelirler ve kendileri için fasıl icra ederlerdi. O kadar sarhoştan ve çay bardaklarından ,kaşık sesinden dahi çıt çıkmazdı.

Kahvenin yanında seyyar bir arabada Antepli biri zerdeli nohut pilavı satardı. Ayyaş, irikıyım Pötürgeli bir hamal, o saatlerde zil zurna sarhoş oraya gelir, arabanın yanına çöreklenirdi. Pilavcıya dönerek: "Ulan Antepli, bana bir gö.. ver" derdi. Antepli hiç kızmadan ona bol kepçe zerdeli pilavı verirdi. Yemeğini yedikten sonra da orada sızar kalırdı.

Ergun sessizce anlatırdı. Kürtlerin bir tarihi, coğrafyası, dili, kültürü vesairesi var derdi. ... Gün attığında beraber kalkar Veznecilerdeki Hasan

Paşa Fırını'na doğru yürüydük ve sıcak simit çörek alırdık. Koskoca caddedeki sesizlikten, Haliçten gelen taka sesleri duyulurdu. Sırasıyla Bozdoğan Kemer ve Süleymaniye'deki Albayın kahvesi. Bizdeki yedek anahtarla kahveyi açar, sabah kahvemizi hazırlayıp içer ve tekrar dükkanı kilitlerdik. Sonra o, Vefa'daki küçük eve, ben de Tahtakale'deki tah-takurularına dönerdim.

Pera yani Beyoğlu, tiyatrolar, sine-malar, barlar, pavyonlar, kulüpler, eski koltuk meyhaneleri ve benzeri yerler. Ve BOHEM ...

Bohem, Galatasaray Lisesi'nden Tunele gidişte solda, ikinci sokak arasında bir yerdeydi. Tertemiz beyaz dantelli örtülü masalar dibte bir kuyruklu piyano, piyanoda yaşlı bir beyaz Rus, Beyaz Geceler'i Macar rap-sodilerini çalıyor. Laf aramızda eski bir Rus prensesi olduğu söylenirdi. Atlas

Sineması'nda tuvalet bekçiliği yapar- ken komünistlik sevdalıları tarafından keşfedilmişti. Ve elinde gitarı sayısız aşk şarkıları söyleyen MÖSYÖ. ... Bir gün Harun Eser Mösyö'ye "Siz neden Zazaca bir türkü söyle miyorsunuz" deyince, Mösyö ona, "Harun Bey yarın sabah sizi burada bekliyorum, siz bana dilinizde bir türkü öğreteceksiniz, ben de her gece sizin türkünüzü de söyleyeceğim" demişti.

Altmışlı yılların başlarında Beyoğlu, Dormen Tiyatrosu faaliyetinde, Engin Cezzar Amerika'dan gelmiş, Yaşar Kemal'in Teneke'sinde Kürt Mehmet Ali'yi oynuyor. ... Ve de Gogol'un Palto'sunda. Ulvi Uraz her zamanki gibi "Gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım" da Cahit Irgat Nazım Hikmet'in *Yölcü*'sunda oynuyor. Yasaklanır diye hemen gidiyoruz. Çünkü o yıllar zor yıllardı. Siyasi polisin Çetin Altan'ın dediği "kırmızı neon ışığı altında gitar çalan komünist çocukları avladığı" yıllardı.

Sinema önünde kuyruklar ve karaborsa eksik olmazdı. Batı Yakasının Hikayesi filmi 56. Haftasını devirmişti. Kulüp 12, ara sokaklardaki küçük barlar vs. Ergün'nün sevdiği yerlerdi. Bir de Çiçek Pasajı'nın üst katında olan eski bir komünistin çalıştırdığı Edebiyatçılar Lokali ... Oranın gediklilerinden biri de Ferit Öngören idi. O yıllarda sakıncalı olduğundan, salaş barlarda çalışmak zorunda kalan Ruhi SU da arasına

Soldan: Abdulkadir Polat, Saim Kartal, Halit Çetin Yalap, İhsan, Ergün Koyuncu

oraya gelir, kendisi için çalardı.

Bunları anlatmamın nedeni, Ergün'nün içkiyi ve yaşamayı seven bir bohem olmasıydı.

Peki bu adamın içmekten ve yaşamayı sevmekten başka bir işi yok muydu... Elbette vardı. Biraz da siyaset...

Ergün'ün siyasal yönü, 15 Nisan 1963'te çıkan aylık Kürtçe-Türkçe **DENG** dergisinin sahibi oluşuydu. Cumhuriyet döneminin ilkiydi. Kürt gazeteciliğinin en önemli olaylarından biriydi. Deng dergisi toplam iki sayı çıktı ve 3. sayıya polis tarafından el konmuştu.

Birinci sayıya göre;

Sahibi: Ergün Koyuncu

Yazı İşleri müdürü : Yaşar Kaya

Genel yayın müdürü: Medet Serhat

İkinci sayıda Yaşar Kaya'nın tutuklanmasından sonra:

Sahibi: Ergün Koyuncu

Genel yayın müdürü: Medet Serhat

Bu sayıda mesul müdür Celal Ergün olarak değişmiştir.

Ergün bana üçüncü sayının hazır-

lanmasını şöyle anlatmıştı:

"Çok büyük baskı altındaydık. Eski Park Otelin arkasında, küçük bir pasta ve şekerleme dükkanı vardı. Paris'tekileri andıran küçük bir kafe idi. O günlerde bu küçük aşk yuvasında **DENG**'in hazırlanacağı polisin aklının ucundan geçmezdi."

Onbeş gün önce o dükkanın önünden geçtim. Adıyaman'na otobüs kaldıran küçük bir yazıhane olmuştu.

Yaşar Kaya ve Medet Serhat, yani 49'lardan iki kişi.

Nedir 49, sadece bir rakam mı? Neden bir rakam bu kadar önemli. Ben bu rakamı ilk olarak Süleymaniye'de Albay'ın küçük kahvehanesinde duydum.

Radikal gazetesi 5 Ekim 2007 tarihli kitap ekindeki Aydın Bolkan imzalı kitap tanıtım yazısında şöyle bir başlık atmıştı: "Taksimde sallandırılım birkaçını"(Celal Bayar).

"49'lar Davası'nın ortaya çıkış nedenleri arasında, Diyarbakır'da yayımlanan İleri Yurt gazetesinin yazarı Musa Anter'in Kımıl şiiri nedeniyle tutuklanması, 1958'de Irak'ta bir darbeyle işbaşına gelen General Abdulkerim Kasım'ın Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer alan Mele Mustafa Barzani'yi Bağdat'ta ağırlaması ve Kürtlere özgürlük verilmesi yönündeki girişimler ile Kerkük'teki Türkmen isyanının bastırılması yer almaktadır."

"Abdulkerim Kasım, Irak'ın Mısır'la birleşmesini isteyen Birleşik Arap Cumhuriyeti yanlılarını tasfiye eder. Buna tepki olarak 7 Mart sabahı

Musul'da Nasır yanlısı bir gösteri yapıldı. Ertesi gün, yani 8 Mart 1959'da Musul'daki 5. Tümen komutanı Albay Vahap Şevaf Musul Radyosunda yaptığı bir konuşmada "Irak'ı Abdulkerim Kasım yanlılarından temizleme görevini üstlendiğini açıkladı. Mele Mustafa Barzani Musul İsyanı'nın bastırılmasında aktif rol üstlendi."

Yine "aynı dönem, Albay Mustafa Dabak yönetimindeki Türkmenlerin Kerkük'teki isyanlarının bastırılmasında da Mele Mustafa Barzani'nin aktif rol alması Türkiye'de büyük yankı yaratmıştır."

1959'da CHP Niğde milletvekili Asım Eren, Başbakan Adnan Menderesin cevaplamaı kaydıyla, TBMM'ne bir soru önergesi vermişti. Eren önergesinde, "Irak Kürtlerinin Irak'taki Türkmen soydaşlarımıza yaptığı baskı, zulüm veya öldürme olaylarından dolayı, Türkiye'deki Kürtlere karşı "mukabel-i bilmisil" yapacakmısınız?" Sorusunu yöneltmesi, üniversitelerde okuyan Kürt öğrencilerin tepkisine neden olmuştu."

"Ankara üniversitelerinde okuyan öğrenciler, istanbuldan gelen Ziya Şerefhanoglu ile birlikte Ankara Atatürk Çiftliği'nde bir toplantı yaparak Musa Anter'in tutuklanması ve Asım Eren'in protesto edilmesi kararı alırlar. Ankara Üniversitelerinde okuyan Kürt öğrenciler imzasıyla hazırlanan bir metin telgrafla başbakan,cumhurbaşkanı, TBM 'si başkanı, Diyarbakır Baro başkanı ile birlikte ABD, Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere gibi ülkelerin büyükelçiliklerine gönderirler. 1959

yılının Aralık ayında Türkiye'nin değişik kentlerinde tutuklama fur-
yası başlar."

Yavuz Çamlıbel bu davaya neden 49'lar dendiğini şöyle anlatır: "Tutuklanmamızı isteyen mahkeme Ankara'dadır. Ama bizler 17 Aralık 1959'da yapılan toplu tutuklamalarla Ankara'ya değil İstanbul Harbiye hücrelerine götürüldük. Mahkemenin Ankara'da olması nedeniyle, sorgulamayı yapacak olan hakim Orhan Akaya, biz tutuklandıktan ancak iki ay sonra İstanbul'a gelebildi. 49 kişinin ifadesini 3 ay içinde ancak alabildi. Hücrelerdeki 40 kişilik gurubumuza tutuksuz yargılanan 10 kişi eklenince 50 kişi oluyorduk. Harbiye hücrelerinin gayri sıhhi şartlarından dolayı, Emin Batu'yu mide kanamasından dolayı kaybettik. Böylece 49 kişi olarak mahkemeye çıktık. Daha sonra bir kişi daha davaya dahil edildi. Fakat kamuoyunda dava **"49'lar Davası"** olarak kabul edilmişti."

Yine Çamlıbel, Adnan Menderes hükümetinin 49'lara karşı toplu bir kırım politikası uygulamak istediğini, fakat iç ve dış koşulların uygun olmadığını şöyle anlatmaktadır:

"Anan Menderes hükümeti, MİT ve diğer etkili organlar 49'lar olayını Türkiye ve dünya kamuoyundan gizlemek istemişlerdir. Kendi ifadelerine göre "49'lar hareketini açıklamak mecburiyetinde kalırsa, içte Kürtçülük ve dışta ise komünist Kürtçü bir hareket olarak göstermek istemişlerdi. O dönemin Cumhurbaşkanı eski komitacı Celal Bayar "Kürtlerden bin tanesini Taksim

Meydanı'nda sallandırılım, ki diğerlerine ibret-i alem olsun" derken, Başbakan Adnan Menderes de "sallandırılım ama dış kamuoyuna komünist Kürtçü bir hareket olarak yansıtılım ki ekonomik anlamda bunu bir avantaja dönüştürelim" diyordu. Fakat Dışişleri bakanı Fatih Rüştü Zorlu "Türkiye'nin dışarıdaki itibarının Ermeni meselesi ve Rumlara karşı yapılan 6-7 Eylül olaylarından dolayı zaten sıkıntılı olduğunu, dolayısıyla buna bir de Kürtleri ilave etmeyelim" demiş ve karşı çıkmıştır".

Davanın sanığı yazar kısaca olayı böyle özetliyor.

Deng dergisinin 1. Sayısının yazı işleri müdürü Yaşar Kaya, yıllar sonra 1991 tarihli bir yazısında

"15 Nisan 1963 yılında yayına başlayan Deng dergisinin ideolojisi için kısaca bir şey söylemek gerekirse dergiyi çıkaranlar ulusal ölçek ağırlıklı Kürt demokratik ve devrimci unsurlarıydı denebilir. Fikir olarak Kürt dili üzerindeki yasağı delmeyi hedef olarak önlerine koymuşlardı. Kürt halkı yalnız kasıtlı olarak geri bırakılmışlık olgusu dışında kendi insan haklarını kullanma, demokratik önlemlerini dile getirebilme arzusunda idi. Ondan dolayı da dergide dile, edebiyata, tarihe ve politikaya yer verdiler.

Kürtlerin de Bab-ı Ali'de bir yayın organı çıkarabileceklerine inanmayan çevrelere bunu ispat ettiler. Yine o dönemde bilirkışı olarak seçilen üniversitedeki profesörlerin böyle bir olayda koydukları teşhis, resmi ideoloji veya Kürt sorununa bakış

açıları bakımından ayrı ayrı bir değer taşıyor"

değerlendirmesini yapmıştır.

Altmışlı yılların başlarında Süleymaniye ana kapının tan karşısında, Süleymaniye Kütüphanesi'nin daracık sokağının başında Albay'ın kahvesi vardı. Albay dedikleri kişi, ara sıra görünen, hiç konuşmayan halktan bir adamdı. Neden Albay derlerdi hikayesini bilmem. Hemen bitişiğinde, bir metrekairelik bir dükkanda Hilmi isimli yaşlı bir adam gazete satardı. Aslında tüm günlük gazeteleri üniversite öğrencilerine on kuruşa kirayla okutur(o zaman gazete 25 kuruş idi), sonra satılmadı diye iade ederdi. Galata Köprüsü'nün tahta olduğu yıllarda Karaköy'e geçtiği, demirden olduktan sonra Eminönü'ne dahi inmediği söylenirdi. Onun bitişiğinde Arnavut bir berber vardı. Dünyadaki en temiz beyaz berber önlüğünü onda gördüm. Tam bir beyefendiydi. Onun önünde tunç süslemeli gösterişli bir sandığı olan Çingene bir boyacı vardı. Kendi kızlarını çıplak olarak para karşılığında oynattığı için Arnavut berber ona çok kızardı. Ayrıca Çingene fotoğrafını çeken turistlere sakız gibi yapışır, para almadan bırakmazdı. Bitişiğinde meşhur Ali Kurab lokantası, dünyanın en güzel kurufasulyesini o yapardı. Sade kemik suyundan, tertemiz.

Yolun öbür tarafı üniversitenin kale gibi duvarı. İstanbul Üniversitesi merkez binası Osmanlıda eski Harbiye Nezareti. Süleymaniye'ye bakan ve sonra bahçe olarak doldurulan yer. Eski zindan, Bekirağa Bölüğü

yani İttihatçıların en önlü hapishanesi.

49'ların tamamına yakını Süleymaniye'deki Albayın Kahvesine gelirlerdi. Ana gündem Kürt Meselesi idi. Bitmez tükenmez tartışmalar vs. Herkes Ergün'ü 49'lu zanneder. Ergün onların en yakınındaydı. 49'lu değildi. O, Kürt - çülük diplomasını DENG'den almıştı. 49'lar ve DENG cumhuriyet dönemi legal Kürt hareketinin anası sayılabilir.

Ergün Koyuncu Diyarbakırlı kasap Celil efendinin oğlu meşhur Göbek Şêxo'nun yeğenidir. Kasap, berber Ezo'nun torunudur. Berber Ezo, Diyarbakırlı tüm yetimlerin kirveligini yapmış bir zengin hayırseverdir. Zengin koyun tüccarı Temo Paşa'nın yakın akrabasıdır. Yakınlığımız benim de aynı tür bir aile yapısından gelmemdir.

Diyarbakırlı eski zengin koyun tüccarı ve kasaplarının bir de paşalıkları vardı. Temo Paşa, Bubê Paşa gibi... Bu paşalık Mecidiye Paşalığı değildir. Kasap karıları kocalarına "kocam geldi demeye utandıklarından, paşa geldi" derlerdi. Bundan dolayı Ergün de zengin, soylu bir paşa torunu sayılır.

Babası Celil Bey, evine bağlı olmayan maceraperest bir insandı. Kendi anlatımıyla "Mezarımı Taştan Oyun filminin setinde babam Mardin Kapısı'nda rejisör yardımcısıydı" demişti. Geçenlerde kaybettiğimiz büyük müzik ustası Hüsnü İpekçi de dahil olmak üzere şehrin bütün gençleri ve esnafı en güzel şalvar, kırkdüğme yelek ve lavur kuşaklarıyla filmin bedava figüranları olmuş ve film yılın en büyük gişesi ve süksesini yaratmıştı. Ergün'nün korkunç bir mizah gücü vardı.

Annesi Sabiha Hanım, babası Celil

Bey'den ayrıldıktan sonra çocuklarını yanına alarak İstanbul'a geçer. Vefa'da küçük bir ev satın alır ve yerleşir. Zengin dayıları ise Çiftelhavuzlar ve Caddebostan'da apartman sahipleridir. Dedesi her ay muntazam olarak onlara para gönderir. Liseyi Haydarpaşa Lisesi'nde okur. Sonra İstanbul Hukuk Fakültesi.

Süleymaniye'den Vefa'daki evlerine giderken solda üç katlı ahşap bir konak göstererek "Burası İttihat ve Terakki Fırkası'nın genel merkeziydi" demişti. Direkler Arası, Darulbedayi, Darüelhan hep ondan duyduğum kelimelerdi.

İttihat ve Terakki Fırkası, Bozdoğan kemerinin köşesinde evlerine dönmekten eski bir çınar ağacı vardı. Mahallenin gençleri kendi el yazıları ile yazdıkları bir mahalle gazetesini üzerine jelatinle kaplayarak haftalık olarak çıkarırlardı. O bana gazeteci Ahmet Samim'i İttihatçılar burada öldürdü demişti.¹ Yıllar sonra onun Galata Köprüsü'nde öldürüldüğünü okumuştum. Her neyse yer o kadar önemli mi?

Bir de Malatyalı Xalê Zilfo... Korunç ketum eski bir kabadayı insana keskin bir bıçak gibi bakardı. O yaşına rağmen hep tedirgin ve tetikteydi.

Xalê Zilfo'nun itttihatçıların tetikçisi olduğu söylenirdi. Çocukken Kürt Bey'lerinin okuduğu Aşiret Mektebi'ne çocuk hizmetçisi olarak gelmişti. Sonraları gençliğinde yemişçi İskelesi'nde hamallık, haraççılık ve sonra da partide silahşör. Benim tanıdığım yıllarda

namlı Kürtlerin ve diğer kabadayı kumarhane sahiplerinin mekanlarını ziyaret eder, onlar da saygılarını şişkin bir zarf içinde sunarlardı.

Rodríguez'in Gitar Konçertosunu ilk olarak Vefa'daki küçük evde dinledim. Sonradan Annesi Vefa'daki küçük evi satacak ve Çiftelhavuzlar'daki daireyi alacaktı. Bana "kızlar artık zengin semtte oturmak istiyor" demişti. "Sözde Karl Marks'ın *Kapital*'ini okudum, paranın ne olduğunu bilmiyorum. Annem olmasaydı sokakta kalırdık. Küçücük paralarla arsalar almış, onlar değer kazanmış..."

Namli hırsız muslukçu Tefik'i², şair Hayalet Orhan'ı³, Sosyalist Hilmi'yi⁴ ilk olarak ondan duydum. Kemal Tahir'i, Ruhi Su'yu, Selahattin Hilav'ı onunla tanıdım. Nusret Hızır hoca ve Selahattin Hilav Ben diyalektiğin Hegel'den değil Kant'tan başladığını onlardan öğrendim. Bir de Kuantum Fiziği'ni bilmeden işi çözemeyeceğimi.

² Muslukçuluk bir hırsızlık türüdür. Camide abdest alan kişi ceketini çıkarıp asar. Bu yolla yapılan hırsızlığa muslukçuluk denir. Seferberlikte Süleymaniye camisinde cepheye göndermek için toplanan askerleri soyduğu söylenir. Yıllar sonra muslukçu Tefik çaptan düşmüştür. Sirkeçide birini soyamak maksadıyla kafaya almaya çalışır. Günün modası komünistliktir. Avına tekerleme olarak bir bilmece sorar. Adam bilemez. "oğlum cevap komünisttir" der. Adam şikayetçi olur. Yılların muslukçusu komünistlik propagandası iddiasıyla önce Sarsanyan Han'a ve sonra tutuklanıp Sultanahmet'e gönderilir.

Adi suçlular, muslukçuyu kovuşlarına davet etmek isterler. Muslukçu davetlere alırdırmadan üst taraftaki siyasilerin bulunduğu koğuşun kapısına gelir, yüzünü adi suçtan tutuklu olanlara döner ve "Bu defa siyasi der."

³ Şair Hayalet Orhan, kendince komünist bir şairdir. O kadar zayıf ki sade kemikten bir adam düşünün. Siyasi polisçe aranmaktadır. Üç dört gün saklanır ve sonra dayanamayarak bir koltuk meyhanesine gider. Rakısını söyler. Yakalanır. Polislerden biri hemen oracıkta üstünü aramaya çalışır. Şair: "Ne o oğlum et mi arıyorsun" der.

⁴ Sosyalist Hilmi yada diğer adıyla İştirakçi Hilmi. İştirakiyun yani Osmanlıca Komünist anlamındadır. Ahrar Partisi'nin korucusu ve tek üyesi. Ahrar yani işçi. Ahrar gazetesinin sahibi ve başyazarı. Gazetenin isminin altına

¹ Orhan Koloğluna göre tetikçi Yakup Cemil'dir.

Altmışlı yılların başları. Hayvan gibi okuyoruz. Sosyalist toplumda her şey tamam, peki bu Kürt Meselesi ne olacak? Ana gündem buydu. Kafamda sorunu çözemiyordum. Bir gün Selahattin Hilav "sana bir kitap vereceğim, onu oku cevap bulacaksın dedi." Kitap John Reed'in Dünyayı Sarsan On Gün"dü. İki günde satır satır ders kitabı gibi okudum. Büyük Ekim Devrimi, yüzlerce örgüt ve bildiri ... Ve Troçki.

"1- Hiçbir yer zaptedilmeyecek.

2-Hiçbir tazminat ödenmeyecek.

3-HALKLAR KENDİ KADERLERİNİ KENDİLERİ TAYİN EDECEKLER."

Mesele o günlük bitmişti... Öyle olmadığını yıllar sonra öğrenecektim.

Ergün sürekli okuyan ve araştıran biriydi. Nazım Hikmet'in bir şiirinde dediği:

"Tam Kafkas Avdiye Hanım/Hiçbir kitabı tam okumadı/Hiçbirini okumadım demedi." Türden bir adam değildi.

Okul bitince İstanbul'da kısa bir süre serbest avukatlık yaptı. Sonra Diyarbakır'a gelerek serbest avukatlık yapmaya başladı. Sebep politika, milletvekili olmak istiyordu. CHP'ye kaydını yaptırdı. Siyasi olarak yollarımız ayrılmıştı. Ama hep arkadaş ve dost olarak kaldık. CHP'de milletvekilliği.

aday adaylığı... Seçilemeyince hayal kırıklığı. Ben bu eski solcu ve Kürtçülerin CHP'yi seçmelerini, o partiden milletvekili adayı olmalarını halen anlamış değilim...

Birdenbire avukatlıktan kopuş. Ve savcılık. Tavşanlı, Van, Adana ve sonra İstanbul Sultanahmet... Savcılıktan ölümüne kadar eylemsiz yaşadı. Belki de derinlerde, gizli bir yerde biraz Kürt ve komünistti.

Emekli olduktan sonra Karaköy'de küçük bir yazıhanede ceza avukatlığına başladı. Dileği olmuştu... İstanbul'da serbest avukattı... Canım İstanbul... Ancak onun kadar sevebilirdi biri İstanbul'u. ... Kürtleri İstanbulsuz düşünmedim hiçbir zaman... Onu kaybedeli yedi yıl oldu.

Ölümünden bir ay önce yazıhanesinde oturmuştuk. Sabahki duruşma için bir müvekilikle konuşuyorlardı. Müvekiline: Beni sabah bu saatte Eyüp kavşağından alırsın demişti. Sonra bana dönerek: Piyer Loti'den Altın Boynuz sabah güneşinde ne kadar güzeldir. Müşterisi bir şey anlamadan bize şaşkın şaşkın bakarak odadan çıkmıştı.

İstanbul Ergün'süz hiç güzel değil...

Ocak 2008 Diyarbakır

günümüzde de ne tür bir gazete olduğu yazılır.. Örneğin "günlük siyasi gazete" gibi. *Arhar* gazetesinin alt yazısı "Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar. İlk tramvay ve şirketi Hayriye grevlerini organize eden ve rivayet o ki satan da o dur. Defalarca Bekirağa Bölüğüne ve Paşa Kapısı'nda yatmış, sürgüne gönderilmiştir. Hücralerde parası bitinceye kadar sakın durur, para bittikten sonra narayı atar. "Asacaksanız asın, kesecaksanız kesin, ne yapacaksanız yapın, zir cepte metelik kalmadı." Özelliği her zaman kırmızı bir yelek giymesi ve yakasına kırmızı bir karanfil takmasıdır. Faili meçhul bir cinayete kurban gitmiştir. İttihatçıların vurduğu rivayet edilir.

Kaynaklar:

- 1-Deng dergisi, 1. Ve 2. Sayının tıpkı baskısı, Stokholm 1998
- 2- Naci Kutlay, *49'lar Davası*, Ekim 1994
- 3- Aydın Bolkan, *Radikal* gazetesi Kitap Eki, 5Ekim 2007
- 4- Yavuz Çamlıbel, *49'lar*

İnsan Haklarının Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Dil Hakları*

FERNAND DE VARENNES**

(Murdoch Üniversitesi, Avustralya)

İngilizce'den çeviren: Zeri İnanc

Çoğu kez azınlık haklarının geleneksel insan haklarından ayrı bir haklar kategorisi olduğu sanılır. Bu algılama, "azınlık hakları" ya da "dil hakları" gibi tanımlayıcı ifadelerin, yararlı olduğu kadar muğlak ifadeler de olduğunu kavramaktan uzak bir algılamadır. Geniş çapta azınlık hakları olarak bilinen hakların çoğu gerçekte, ifade özgürlüğü ve ayrımcılığa uğramama gibi temel insan hakları standartlarının doğrudan uygulanmasından başka bir şey değildir. Bunun anlamı şudur: dil hakları kolektif haklar değildir; "üçüncü kuşak" haklar ya da muğlak, uygulanamaz haklar değildir. Azınlıkların dil hakları, genel olarak, uluslararası hukukun geniş ölçüde kabul ettiği, yerleşik ve temel insan haklarının ayrılmaz bir parçasıdır; tıpkı kadın ve çocuk haklarında olduğu gibi.

* "International Journal on Multicultural Societies (IJMS)"de yayımlanmıştır; Vol.3, No. 1, 2001, s.15-25. Yazarın, 12 Ekim 2000 tarihinde, Paris'te, UNESCO'nun Management of Social Transformations (MOST) programı çerçevesinde yapılan toplantıda yaptığı konuşma metni (ç.n.)

**Yazar Hakkında:

Fernand de Varennes, Avustralya Murdoch Üniversitesi'nde hukuk doktorudur ve üniversitenin İnsan Hakları ve Etnik Çatışmaların Önlenmesi Asya-Pasifik Merkezi'nin direktörüdür. İnsan hakları, azınlık hakları ve etnik çatışmalar üzerine yaptığı çalışmalar 11 dilde yayımlanmıştır. Sonraki çalışmalarının temelini oluşturan "Dil, Azınlıklar ve İnsan Hakları" çalışması, dil hakları konusunda dünyanın önde gelen uzmanları arasında yer almasını sağlamıştır. Birleşmiş Milletler Azınlık Hakları Çalışma Grubu, UNESCO ve AGİT'in Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği gibi birçok uluslararası kuruluşla çalışmalar yapmıştır. Dünyadaki birçok araştırma merkezinde ve gazetede danışma kurulu üyesidir; İtalya'da, Bolzano Avrupa Akademisinde ve Tokyo, Seiki Üniversitesi'nde bilimsel araştırma

"Güneş bütün dünya için aynı şekilde parlamıyor mu? Hepimiz havayı aynı şekilde teneffüs etmiyor muyuz? Sadece üç dili kabul edip bu dilleri konuşmayanları kör ve sağır olmaya mahkum etmekten utanç duymuyor musunuz? Söyleyin bana, siz, Tanrı'nın çaresiz olduğunu ve eşitlik bahşedemeyeceğini mi sanıyorsunuz, yoksa, kıskançlığından bu eşitliği vermeyeceğini mi?" Constantine, Filozof (Cyril), M.S. 9. yüzyıl.¹

Günümüzde, Avrupa ülkeleri paylaşılan ortak değerler doğrultusunda hareket etmektedirler. Hukukun üstünlüğü, demokrasi, azınlıklara mensup kişilerin hakları dahil olmak üzere insan hakları, hoşgörü ve çoğulcu bir toplum, bu ortak değerleri oluşturmaktadır. Bu değerler AGİT belgelerinden Avrupa Konseyi sözleşmelerine kadar geniş ölçüde kabul edilmişlerdir; ayrıca, Avrupa Birliği'ne katılacak yeni üyelerin birliğe kabulüne ilişkin siyasi kriterlerin bir parçasını oluştururlar. Bu değerlere uygun hareket etmek artık tercihe bağlı olmaktan çıkmış, siyasal ve

hukuksal -insan hakları ve azınlık hakları açısından- bir zorunluluk haline gelmiştir. 1990 tarihli, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı'nda da belirtildiği gibi, "ulusal azınlıklara mensup kişilerin haklarına, evrensel insan haklarının bir parçası olarak tam anlamıyla saygı gösterilmelidir." Bu ortak değerlerin önemli bir bileşeni de hoşgörünün ve çoğulculuğun teşvik edilmesidir.

Azınlıklar, dille ilişkili birçok hakka sahiptirler. Bu haklar, hukuksal bağlayıcılığı olan uluslararası sözleşmelere veya Avrupa sözleşmelerine dayandırılabilir. Uluslararası hukukta ve Avrupa Konseyi sözleşmelerinde yer alan hakların çoğu, AGİT belgelerinden diğer kurumların belgelerine kadar diğer birçok belgede de tekrar edilmektedir. AGİT'in ve diğer kurumların belgelerinin çoğu, hukuksal bağlayıcılığı olmasa da, siyasi ve ahlaki yükümlülükler doğuran belgelerdir. Daha da önemlisi, bu belgeler, azınlıkların insan haklarının ne olduğu ve dil alanında uygulanabilecek standartların neler olduğu konusunda, üzerinde görüş birliğine varılmış genel bir tutumu yansıtmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı, dil hakları ile insan hakları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Azınlık haklarının veya dil haklarının yeni kuşak haklardan olduğu ya da bu hakların, doğası gereği kolektif haklar olduğu şeklinde sıkça yapılan bir yanlış var. Bu, hem talihsiz hem de yanlış bir algılamadır: talih-sizdir çünkü, dil haklarını "gerçek" insan haklarından daha az önemseme eğilimi taşır; yanlıştır, çünkü bu hakların asıl kaynaklarını anlamaktan

kurumu asistanıdır. Bir süre önce, Kuzey İrlanda'nın Derry şehrindeki INCORE (Çatışma Önleme ve Etnisite İnisiyatifi)'dan Tıp O'Neil araştırma ödülü kazanmıştır. Asya ile ilgili insan hakları belgeleri konusunda iki ciltlik bir çalışması vardır. Dünyadaki etnik ya da iç çatışmalarla ilgili barış anlaşmaları üzerine üç ciltlik bir belge derlemesi yapmıştır. 2004 yılında Linguapax (dünyadaki dilsel çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesini amaçlayan, Barselona'da faaliyet gösteren hükümetler dışı bir örgüt) ödülü almıştır.

¹ "Readings in the Sociology of Language"dan alıntı, Joshua A. Fishman(ed.), Mouton and Co. N. V. Publishers, The Hague 1968, s. 589.

uzaktır. Basit bir şekilde söylemek gerekirse, bugün dil hakları olarak anılan hakların hepsi değilse de çoğu, genel insan hakları standartlarından, özellikle de, ayrımcılığa uğramama hakkı; ifade özgürlüğü hakkı; özel yaşam hakkı; dilsel bir azınlığa mensup kişilerin, grubunun diğer üyeleriyle ilişkilerinde kendi dillerini kullanma hakkından doğan haklardır. Bütün bu haklar, uluslararası hukukun genel olarak tanıdığı olduğu "otantik", bireysel insan haklarıdır.

Bu çalışmada ortaya koymaya çalıştığım üzere, çok sık yapılan bu yanlış, son 20 küsur yılda ortaya çıkan bu olguya ilişkin resmin tamamını görememekten kaynaklanmaktadır: bu süreçte ortaya çıkan ve dilsel azınlıkların haklarını ele alan sözleşme ve belgelerde, genel olarak insan haklarının özgül durumlardaki sonuçları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Kadınlar, çocuklar gibi toplumun belirli kesimleri açısından genel insan haklarının ayrıntılı sonuçlarını ortaya koyan birçok belge ve sözleşmede olduğu gibi, şimdi de, toplumun bir başka kesimi olan azınlıklar açısından, genel insan haklarının sonuçları üzerine daha ayrıntılı değerlendirmelerin yapıldığı bir süreç söz konusudur.

Bugünün uluslararası hukukunda ve Avrupa sözleşmelerinde yer almayan, bir "azınlık dilini kullanma hakkı" ya da "dil hakkı" yoktur. Bu, ilgili sözleşmelerin ve ayrıca AİHM'nin Belçika Dil Davası'nda (Belgian Linguistic Case) almış olduğu kararın yakından incelenmesiyle anlaşılabilir. Dil tercihlerinde veya bir dilin azınlık

mensubu kişiler ya da devlet tarafından kullanımına ilişkin meselelerde etkisi olan pek çok temel hak ve özgürlük vardır.

1. Bir Azınlık Dilinin Özel Alanda Kullanımı

Bu meselelere yaklaşım biçimlerinden biri, dil haklarının nasıl ve neden büyük ölçüde, önceden var olan bireysel insan haklarına dayanmakta olduğunu açıklamaya ve *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme* gibi -hiçbir şekilde sadece bu sözleşme ile sınırlı olmamakla birlikte- bir sözleşme metninde yer alan azınlık haklarının ne olduğu üzerinde durmakla işe başlamaktır.

Hemen hemen bütün sözleşmelerde ve dil haklarıyla ilgili belgelerde, kişinin bir dili özel yaşamında kullanması ile bir azınlık dilinin kamu makamlarınca kullanılması arasında ayrım yapılır. Kavramsal olarak böyle bir ayrım yapmak yararlıdır çünkü, "dil hakları" ya da "azınlık hakları" olarak görülen hakların aynı zamanda, ifade özgürlüğünün ve diğer temel bireysel insan haklarının özel alanda kullanımından başka bir şey olmadığına ortaya konmasına yardımcı olur.

Özel alana ilişkin dil hakları konusunda, devletin, bir dilin özel faaliyetlerde kullanılmasını engelleyen veya denetim altında tutan uygulamaları, mevcut uluslararası insan hakları standartlarını ihlal edebilir; bu kapsamdaki haklar şunlardır: özel yaşam ve aile yaşamına ilişkin haklar, ifade özgürlüğü, ayrımcılığa uğramama veya dil-

sel bir azınlığa mensup kişilerin kendi dillerini grubunun diğer üyeleriyle ilişkilerinde kullanma hakkı.

Bir azınlık dilini özel hayatta kullanma hakkı elbette ki bir azınlık hakkı veya bir dil hakkıdır ve bu hak *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*'de ve *Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri* vb. belgelerde yer almaktadır ama bu, aslında, ifade özgürlüğüne ve diğer bireysel insan haklarına dayanan bir haktır.

Konuyu birkaç somut örnekle açıklamak yararlı, hatta daha ikna edici olabilir. Dille veya azınlıklarla ilgili bütün sözleşmelerde esas olarak, kişilere, kendi dillerinde ad ve soyadı edinme hakkı tanınmaktadır. Bu bir azınlık ya da bir dil hakkıdır ama aynı zamanda temel bir insan hakkıdır. Uluslararası hukukta bu hak, özel yaşam hakkının bir parçası olarak tanınmıştır.² Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin kararlarından birinde özel yaşam kavramına açıklık getirilmektedir:

"... kişinin, başkalarıyla ilişki kurarak veya tek başına, kendi kimliğini özgürce ifade edebileceği yaşam alanı. Komite, kişinin soyadının [ve adının], kimliğinin önemli bir bileşeni olduğu; kişinin özel yaşamının keyfi veya yasadışı müdahalelere karşı korunmasının, adını seçme ve değiştirme hakkına

keyfi veya yasadışı müdahalelere karşı korunmasını da kapsadığı görüşündedir."³

Kamu makamları bu hakka keyfi veya yasal olmayan bir müdahalede bulunamazlar; Komite, kişinin kendi adını seçme hakkına yönelik herhangi bir kısıtlamanın, bu kriterlere uygun, makul bir kısıtlama olması gerektiğini belirtmiştir. Devlet, kişinin resmi dilde ya da önceden belirlenmiş bir listede olmayan bir ad veya soyadı edinmesini engelleyemez. Ad ve soyadı, kişilerin aileleri ve toplum içinde tanınmasının araçlarından biridir ve özel yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır.

Özellikle Avrupa bağlamında verilebilecek bir başka örnek de, bir hükümet makamının bir azınlık dilinin kamusal alanda kullanılmasını (kişilerin sokakta özel sohbetlerinde kendi dillerini konuşmalarının yasaklanması veya bu dilin park vb. yerlerde kullanımının yasaklanması) yasaklamasıdır. İfade özgürlüğünün ihlali anlamına gelen bu tür girişimler, her koşulda, dil temelinde ayrımcılık yapmaktır; ve eğer bu tür bir uygulama, azınlık mensubu kişilerin azınlık dilini kullanmasına yönelik ise, bunun, *Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'nin 27. maddesine aykırı olacağı çok açıktır. Bu hak da, çok sayıda Avrupa sözleşmesi ve belgesinde yer alan bir azınlık ya da dil hakkıdır ama her şeyden önce ve en önemlisi, mevcut, temel insan haklarının bir tezahürüdür.

² *Coeriel and Aurik v. Netherlands*, United Nations Human Rights Committee, Communication No. 453/1991, U.N. Doc. CCPR/C/52/D/453/1991 (1994); *Burghartz v. Switzerland*, European Court of Human Rights, Judgement of 22 February 1994, 18 E.H.R.R. 101.

³ *Coeriel and Aurik v. Netherlands*, supra, Paragraph 10.2.

Esas olarak, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*'nin; *Azınlık Haklarının Korunmasına İlişkin Orta Avrupa İnişiyatifi*'nin; *Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri*'nin ve bir azınlık dilinin özel alanda kullanımını ele alan benzer pek çok belgenin bütün maddeleri, özellikle ifade özgürlüğü, ayrımcılığa uğramama, özel yaşam hakkı ve dilsel bir azınlığa mensup kişilerin, mensubu oldukları grubun diğer üyeleriyle ilişkilerinde kendi dillerini kullanma hakları konusundaki genel insan hakları hükümlerinin doğrudan uygulanmasının örnekleridir.

Kişinin, özel işleri ve ticari yazışmaları dahil, telefon veya elektronik araçlarla sürdürdüğü özel yazışma ve iletişiminde bir azınlık dilini kullanma özgürlüğü; ticari tabela ve afişlerinin azınlık dilinde olması; özel nitelikli afişlerde, ticari işaretlerde vs. azınlık dilini kullanması; azınlık dilinde basım faaliyetlerinde bulunma özgürlüğü; özel veya ticari işlerinde ve ekonomik faaliyetlerinde azınlık dilini kullanma özgürlüğü; hatta, azınlık dilinde eğitim veren özel okullar kurma ve işletme hakkı, hepsi, birer dil hakkıdır. Ama özü itibarıyla, kökleri insan haklarına uzanan ve insan haklarından doğmuş haklardır.

Özellikle Avrupa açısından bu örnekleri vermek önemlidir çünkü, Avrupa'da, dil haklarını "ulusal azınlıklar" bağlamında tanımlama eğilimi söz konusudur; bu, hem tehlikeli hem de yanlış bir eğilimdir. Azınlık dillerinin özel alanda kullanımı konusunda şimdiye kadar verilen örnek-

lerin hiçbirisi -ifade özgürlüğü vb. insan haklarına dayanan haklar olduğu için- sadece ulusal azınlıklarla sınırlı haklar değildir. Mensup olduğu dil grubu "ulusal" olsun ya da olmasın, herkes, ifade özgürlüğü hakkına, özel yaşam hakkına, ayrımcılığa uğramama hakkına ve ayrıca, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin kabul ettiği üzere, mensubu olduğu dil grubunun diğer üyeleriyle ilişkilerinde kendi dilini kullanma hakkına sahiptir. Bu haklar, Avrupa ölçeğinde, Avrupa Konseyi'nin bazı sözleşmelerinden çıkarılabilecek sonucun aksine, ne ulusal azınlıklarla ne de vatandaşlarla sınırlı haklar değildir.

2. Azınlık Dilinin Kamu Makamlarınca Kullanımı

Bir azınlık dilinin kamu makamlarınca kullanımını ele alan dil hakları ile insan hakları arasındaki ilişkiyi açıklamak için, burada da, dilin kullanımını kavramsal düzeyde iki farklı kategoriye ayırmak yararlı olabilir: birincisi, yargı süreçlerinin adil yürütülmesiyle ilgili dil hakları, diğeri de, genel olarak kamu görevlilerinin azınlık dillerini kullanımı olarak tanımlanabilir.

Bir kimse, cezai bir yargılanma sürecinde, bir suçla itham edilirken kullanılan dili anlamıyorsa, kamu makamları, bu kişinin anladığı dili (genellikle azınlık dili) kullanmak zorundadır; bu yerleşik bir dil hakkıdır. Kişiyi, azınlık dilini bilen kamu görevlisi temin edilmesi, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*, *Bölgesel veya Azınlık Dilleri*

Avrupa Şartı gibi sözleşmelerde ve AGİT ile Birleşmiş Milletler'in saymakla bitmeyecek kadar çok belgesinde azınlık ya da dil hakkı olarak tanınmıştır.

Bu haklar uluslararası hukukun evrensel düzeyde tanıdığı haklardır ve insan haklarıyla ilgili sözleşmelerin çoğunda -genellikle adil yargılanma ilkesi ile bağlantılı olarak- yer alırlar. Dilsel azınlıklara mensup kişiler dahil, herhangi bir suçla itham edilen herkes, yargılama sürecinde kullanılan dili anlamıyorsa, vatandaş olsun ya da olmasın, cezai yargılama-larda, yargılanma sürecinin -mahkeme belgeleri dahil- anladığı dile çevrilmesi için bir çevirmen edinme hakkına sahiptir. Kişinin, anladığı dilde hemen bilgilendirilmesi hakkı da, insan haklarına dayalı, temel bir "dil" hakkı olarak uluslararası hukukta tanınan bir haktır.

Yukarıda anlatılanlar, birçok insanın hemen her zaman azınlık hakları olarak kabul edeceği hakların aslında, temel insan haklarının uygulanmasından başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır. Geriye, temel insan haklarıyla bağlantısının ortaya konmadığı, ikinci kategorideki dil hakları kalıyor. Bu haklar, genel olarak, kamu makamlarının azınlık dil(ler)ini kullanımına ilişkin haklardır. Bu kategorideki haklar, ciddi kaygıların duyulduğu bir alandır çünkü, öğretim dili olarak bir azınlık dilini kullanan resmi eğitim, bir azınlık dilinde devletin eliyle yürütülen radyo ve televizyon yayınları, kamu görevlilerinin halka hizmet sunarken bir azınlık dilini kullanması

(ve dolayısıyla, kamusal görevlerde çalışmak bakımından kişilere büyük bir iş olanağı sağlaması) gibi birçok konuyu kapsayan bir hak kategorisidir.

Bu durumda net olan bir şey var: kamu makamları uygun şartlarda -örneğin, bir azınlık dilini konuşanların sayısı ve coğrafi yoğunluğunun, bu konuda bir düzenlemeye gitmeyi makul ve haklı kılacağı durumlarda- azınlık dilini kullanmakla yükümlüdürler. Bu tür dil hakları ya da azınlık hakları, günümüzde geniş ölçüde kabul edilmiş "Avrupa standartları"dır: hukuksal bakımdan, Avrupa Konseyi'nin iki sözleşmesinde, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme* ile *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'nda yer alan haklardır.

Makul ve haklı bir talep olarak görüldüğü durumlarda, azınlık dilini bilen kamu görevlileri bulundurma hakkı, Avrupa Konseyi'nin, Avrupa Birliği'nin (azınlık haklarına saygı, yeni üye olacak devletlerin birliğe kabulü için yerine getirilmesi gerekli bir siyasi kriter olduğundan), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın ve Birleşmiş Milletler'in çok sayıda kararında, bildirgesinde ve diğer belgelerinde giderek daha fazla sözü edilen bir haktır. Bu, söz konusu hakların, hukuksal yükümlülük doğurmasının yanı sıra temel siyasi taahhütler olarak da geniş ölçüde kabul edildiğini gösterir.

Kamu görevlilerinin azınlık dillerini kullanmasıyla ilgili bu hak uygulamada büyük bir çeşitlilik arz eder. Bu bir dil hakkı değildir; bu, bir azınlık dilinin olduğu her yerde ya da bir

azınlık dilini kullanma talebinin olduğu her yerde tanınması gereken bir hak değildir; bu hak, esas olarak, bir azınlık dilini konuşan çok sayıda ya da tatmin edici sayıda kişinin, belirli kamu hizmetlerinin kendi dillerinde yapılmasını talep etmesi durumunda tanınan bir haktır. Anlamı şudur: bir azınlık dilini konuşan kişi sayısı çok düşük ise, ya da, bir azınlık dilinin bazı kamu hizmetlerinde kullanılmasını sağlamak çok zahmetli ise, kamu görevlilerinin bu azınlık dilini kullanmaması, bir dil veya azınlık hakkı ihlali sayılmaz.

Diğer bir deyişle, bazı durumlarda, bu konuyla ilgili çeşitli koşullar nedeniyle, kamu görevlilerinin, faaliyet ve hizmetlerinde bir azınlık dilini kullanmaması, makul ya da haklı bir uygulama olabilmektedir. Ama eğer, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*'de ifade edilen biçimiyle, bir dili konuşanların sayısı yeterince büyükse, kamu görevlilerinin, faaliyetlerinde o azınlık dilini uygun ölçüde ve düzeyde kullanmaması makul ve haklı bir tutum olmaz.

Azınlık ya da dil hakları alanında, uluslararası hukukla güvence altına alınmış olan ve *Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'nin 26. maddesi ile *İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi*'nin yeni 12. Protokolü'nde⁴ yer alan genel ayrımcılık yasağının, dil hakları bakımından uygulanması yaklaşımı benimsenmiştir.

Kamu görevlilerinin hangi durum-

larda bir azınlık dilini kullanmak zorunda olduğunun ve hangi durumlarda ayrımcılık yapıldığının aynı şekilde test edilmesi rastlantı değildir: özel yaşama ilişkin dil ya da azınlık haklarının çoğu, ifade özgürlüğü hakkı, özel yaşam hakkı gibi temel insan haklarını içerir; kamu görevlilerinin bir azınlık dilini kullanması, çoğu zaman, ayrımcılık yasağının dil temelinde uygulanmasıdır. Çoğunuz, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen Belçika Dil Davası'nda verilen karar hakkında bilgi sahibisinizdir. Mahkemenin bu davada vermiş olduğu karar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde, bir azınlık dilinde devlet eğitimi alma hakkının -ayrımcılığa uğramama ilkesiyle bağlantılı olarak dahi- tanınmamış olduğunun göstergesi olarak kabul edilir. Aslında, bu doğru değildir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, dil temelinde ayrımcılık yasağının, bütün azınlıklara kendi dilinde eğitim görme hakkını otomatik olarak garanti etmediğini ifade etmiştir. Bu kararda, azınlık dilinde eğitimin reddedildiği ve bunun dil temelinde ayrımcılık sayılabileceği durumların söz konusu olabileceği ancak, Belçika'da, eğitim alanındaki dil politikalarının, haksız ve dolayısıyla ayrımcı bir politika olmadığı ifade edilmiştir. İşte bu, genel algılamamızın tersine şu anlama gelir: eğer, [Belçika'nın] eğitim alanındaki dil politikaları haksız bir politika olsaydı bir ayrımcılık söz konusu olurdu ve bu durumda, azınlık diliyle eğitim hakkı konusunda yeni bazı düzenlemelere gitmek zorunlu olurdu.

⁴ Bknz. Varennes, Fernand (1996), *Language, Minorities and Human Rights* (Dil, Azınlıklar ve İnsan Hakları); konunun ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Martinus Nijhoff, *The Hague*, 4. bölüm.

Bir azınlık dilinin kamu görevlilerince kullanılmasına ilişkin dil veya azınlık haklarının neleri kapsadığı konusunda birkaç örnek vermek ve insan haklarının ayrılmaz bir parçası olan azınlık veya dil haklarının Avrupa açısından ne denli önemli sonuçlar doğurduğunu açıklamak yararlı olabilir. Kamu makamları, ulusal, bölgesel veya yerel düzeyde, farklı bir dil konuşan çok sayıda kişiyle karşı karşıya kaldıkları durumlarda, söz konusu dilde uygun düzeyde hizmet sunmak zorundadırlar.

Örneğin, azınlıkların yoğunlukta olduğu bölgelerde ve bu bölgelerin yönetiminde, yerel yöneticiler, farklı bir dili konuşan kişi sayısı arttıkça, o insanlara kendi dillerinde sunulan hizmetleri artırmalıdırlar. Kamu görevlileri "aşamalı model" olarak anılan modelin, alt bir seviyesinden başlayarak, bir azınlık dilini konuşan az ama tatmin edici sayıda kişinin yaşadığı bölgelerde, en azından resmi belge ve formların o dilde basılmasını sağlamalıdırlar. Farklı bir dil konuşanların sayısı arttıkça, belgelerin iki dilde ya da sadece azınlık dilinde basılmasının yanı sıra, o azınlık dilinde yapılan başvuruların kabul edilmesi ve bu başvurulara o dilde cevap verilmesi gerekir.

Bu aşamalı modelin en üst aşamasında, belirli bir bölge nüfusunun çok büyük bir yüzdesinin bir azınlık dilini konuşuyor olması durumunda, iki dilli bir yönetim biçimine gidilmesi gerekir. Bu, o bölge halkıyla ilişki içinde olan ve onlara resmi olmayan bir dilde ya da azınlık dilinde cevap

verebilecek yeterli sayıda kamu görevlisi bulundurmak gerektiği ve hatta, bu tür yerlerde, kamu görevlilerinin birbirleriyle ilişkilerinde o azınlık dilinin çalışma dili olması gerektiği anlamına gelir. İlgili sözleşme hükümlerine veya ayrımcılık yasasına dayanan bu ilke, "idari makamlar veya kamu makamları"nın ilgilendiren tüm faaliyetlerde; yargı, resmi eğitim, devletin sunduğu sağlık hizmetleri, devlet eliyle yapılan yayınlar vs. dahil, devletin var olduğu tüm alanlarda uygulanır.

Örneğin, bir dilsel azınlığa mensup yeterli sayıda öğrencinin belirli bir bölgede yoğunluk göstermesi durumunda, bu öğrencilere, kendi dillerinin devlet okullarında uygun bir düzeyde öğretim dili olmasının sağlanmaması makul değildir ve her koşulda ayrımcılık yasasının ihlal edilmesi anlamına gelir. Azınlık dilinin ne ölçüde kullanılacağı, "makul", "uygun" ya da "uygulanabilirlik" ölçütüne bağlı olarak çeşitlilik arz eder: ne ölçüde azınlık dilinde öğrenim görme talebinde bulunulduğu, azınlık dilinin öğretim dili olarak kullanılma düzeyi, devletin bu tür talepleri karşılayabilme kapasitesi vs. Burada da, daha önce belirtilen "aşamalı model" uygulanır.

3. Dil Haklarını İnsan Haklarının Bir Parçası Olarak Görmenin Önemi

Avrupa Konseyi'nin, dil haklarıyla ilgili iki büyük sözleşmesi var; Avrupa Birliği de giderek daha fazla dil haklarını tanır hale geliyor. O halde, dil ya da azınlık haklarını insan haklarıyla

ilişkilendirmeye çalışmanın nasıl bir yararı olabilir? Bu tür bir ilişkilendirme çok önemli çünkü, hem *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*'nin hem de *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'nın önemli iki zayıf noktası var.

Birinci temel zayıflık bence, ulusal azınlık kavramı tanımsız bırakılmışken, dil haklarını ulusal azınlıklarla sınırlandırma eğilimidir. İkinci zayıf nokta ise, haklarına saygı gösterilmeyen kişilerin başvurabileceği neredeyse hiçbir merciin olmamasıdır.

Her iki sözleşmenin de, dil ve azınlık haklarının içeriğini ayrıntılı bir şekilde açıklayarak, bu hakları anlamamıza paha biçilmez katkılarda bulundukları bir gerçektir ama, eğer ulusal azınlık kavramından kasıt, devlet sınırları dahilinde yaşayan geleneksel, tarihi azınlıklar ise, her iki sözleşmede de, sadece vatandaş olanların dil haklarına sahip oldukları ileri sürülüyor demektir ve bu bir talihsizliktir. Oysa, özellikle dilin özel alanda kullanımı söz konusu olduğunda, bu yaklaşımın yanlış olduğu çok açıktır. Hatırlanacağı gibi, dilin özel alanda kullanımıyla ilgili dil veya azınlık haklarının çoğu, ifade özgürlüğüne dayanan haklardır. İfade özgürlüğü ise, Avrupa hukukunda ya da uluslararası hukukta, yurttaşlarla sınırlandırılmış bir hak değildir; dolayısıyla, dilin özel alanda kullanımına ilişkin hakları, ulusal azınlıklarla sınırlandıramayacağımız çok açıktır. Avrupa Konseyi sözleşmeleri tam olarak böyle söylemiyor ama, bu sözleşmelerde özellikle ulusal azınlıklardan söz edildiği için,

ne yazık ki Avrupa'da ve başka yerlerdeki birçok insan, sadece "ulusal azınlıkların" dil hakları olduğuna inanıyor gibi görünmektedir. Verdiğim örnekten de anlaşıldığı üzere, bu bütünüyle yanlıştır. Ama dil hakları ile insan hakları arasında bağ kurulması -her durumda değilse bile birçok durumda böyle bir bağ kurulabilir- "ulusal azınlık" sayılmayan kişilere, bu haklarına saygı gösterilmesini sağlamak için -özellikle dilin özel yaşamda kullanılması konusunda- ifade özgürlüğü ve diğer haklar üzerinde durularak, insan hakları yaklaşımını ve ilgili mekanizmaları kullanma olanağı sağlar.

Bu sözleşmelerin, ikinci ve bana göre daha da ciddi zayıflığı ise, herhangi bir bireysel hak arama yolunun olmamasıdır. *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme*'yi ya da *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı*'nı onaylamış devletlerin, rapor etme yükümlülükleri vardır ve bu sözleşmelere ne ölçüde uydukları uzman komiteler tarafından incelenmektedir, hepsi bu. Devletlerin, sözleşmeleri ihlal ettiklerine ilişkin iddiaları inceleyen hukuksal veya yarı hukuksal bir organ yoktur. Bu, devletlerin, Sözleşmeyi veya Şart'ı ihlal edip etmediği konusunda bir karar alınmayacağı ya da bir hükme varılamayacağı anlamına gelir. Bu, bu tür bir başvuruda hüküm verecek bir mahkemenin bulunduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki mevcut olanaklardan; *Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi* kapsamında kurulan ve haklarına saygı gös-

terilmediği şikayetinde bulunan bireylerin başvurularını karara bağlayan bir İnsan Hakları Komitesine sahip Birleşmiş Milletler'deki mevcut mekanizmalardan çok çok zayıf bir düzenlemedir.

Burada da, dil haklarını insan haklarıyla ilişkilendirmenin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme* ile *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı* kapsamında bireysel başvuru mekanizmalarının yokluğu, bireysel başvuruların hükme bağlanmasına olanak veren, sözleşmeye dayalı mevcut mekanizmalarla bir ölçüde giderilebilir.

İfade özgürlüğü, özel yaşam hakkı, ayrımcılığa uğramama, mensubu olduğu azınlığın diğer üyeleriyle kendi dilini özgürce kullanma hakkı vs. kapsamındaki bireysel dil hakları ile ilgili şikayetlerde, *Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme* ya da *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı* kapsamında doğrudan başvuru olanağı yoksa da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi veya BM İnsan Hakları Komitesi'ne başvurulabilir.

4. Sonuç

"Tek bir dile ya da tek bir gelenekler dizisine bağlı bir memleket güçsüz ve kırılgandır"⁵

Avrupa'nın, dil ya da azınlık hakları konusundaki gelişmeler bakımından

ilerde olduğuna kuşku yoktur. Avrupa Konseyi'nin, *Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı* ve *Ulusal Azınlıkların Haklarına İlişkin Avrupa Sözleşmesi* gibi sözleşmeleri, tıpkı kadın ve çocuk hakları konusunda geliştirilen sözleşmelerde olduğu gibi, azınlık haklarının içeriğini açıklığa kavuşturmaktadır. AGİT belgelerinden Avrupa Birliği belgelerine, iki taraflı sözleşmelere kadar, aynı ilkelere uygun başka bir çok belge ve enstrüman da vardır. İfade biçiminde, vurguda, hatta perspektifte farklılıklar olmasına rağmen, bu belgelerin tümünde, dil konusunda, aynı temel azınlık hakkı kabul edilmektedir.

Ama maalesef bazen, hatta sık sık, dil hakları veya azınlık haklarının, insan haklarının istisnai veya zayıf bir biçimi olmadığı unutulmaktadır. Bu haklar sadece insan haklarının ayrılmaz bir parçası -Avrupa Konseyi belgelerinden Avrupa Birliği belgelerine kadar birçok belgede teyit edildiği gibi - olmakla kalmazlar, daha da önemlisi, ifade özgürlüğü ve ayrımcılığa uğramama gibi temel insan haklarına dayanırlar.

Dil haklarının bu özelliği üzerinde durulmalıdır çünkü, ulusal azınlık mensubu kişiler gibi, sadece belli bir kategorideki bireylerin dil hakları olduğu şeklinde yanlış bir anlayış söz konusudur. En somut biçimde, bir azınlık dilinin özel alanda kullanımında görüldüğü gibi bu anlayış yanlıştır: ifade özgürlüğüne dayalı dil hakları her birey için geçerli haklardır; ulusal azınlık mensubu kişilerle sınırlı haklar değildir.

⁵ C.A. Macartney'in "National States and National Minorities/Ulusal Devletler ve Ulusal Azınlıklar" kitabının önsöz bölümünden alınmıştır, Russell and Russel, New York 1968.

Son olarak, dil haklarının, kökleri insan haklarına uzanan haklar olduğunu kavramak, *Bölgesel' veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ile Ulusal Azınlıkların Korunması Avrupa Sözleşmesi*'ndeki temel eksikliğin giderilmesinde de yarar sağlayabilir. Dil hakları hükümetlerce ihlal edilen bireylerin, her iki sözleşme kapsamında da, doğrudan başvurabilecekleri bir hak arama yolu yoktur.

Bireylere doğrudan başvuru olanağı sağlanamamış olmasının yarattığı sorunlar, *Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Avrupa Sözleşmesi* kapsamında hukuksal hak arayışı için mevcut diğer prosedürler ve özellikle ifade özgürlüğü ve ayrımcılık yasağı başta olmak üzere, dil ya da azınlık haklarının asıl kaynağını oluşturan insan hakları güvenceleri kullanılarak giderilebilir.

Hevêrkan Aşîret Konfederasyonu - 5

Nezîrê CIBO

Fransız İşgaline Karşı Kürt Direnişî ve Beyandur Olayı:

Fransızlar Cezireye geldiklerinde Şamar Aşîret reisi Mişel Başo El Erba onları "memnuniyetle karşıladı". Böylece Fransız desteğini alarak rakibi Tay aşîreti ve Kürtlere karşı avantaj elde etti. Şamar liderinin kışkırtmasıyla Fransızlar Kürtler üzerindeki baskılarını arttırdılar. Birçok Kürt aşîret reisini tutukladılar. Bunların birçoğunu Beyandur köyünde boğazlarına kadar toprağa gömdüler, sonra da aç köpekler saldırtarak hepsini öldürdüler. Suriye Komünist Partisi yayın organ Direseti İştiraki'de 1985 yılında yayınlanan bir yazıda olayla ilgili şunlar yazılıyordu:

"Fransızlar Beyandur köyünün tepesinde bir kışla kurmuşlardı ve Kürt ileri gelenlerini tutuklayıp onları canlı halde boğazlarına kadar toprağa diktiler. Osê isminde (Tilminar köyünden) birini öldürdükten sonra diğerlerini de bu şekilde toprağa dikip üzerlerine aç köpekler saldırtarak öldürttüler, diğer aşîret reisleri kaçtı, tutuklanan bazıları ise sürgün edildi. Toprağa dikilenler arasında, Abasê Mihemed (Beyandur köyü muhtarı), Hevêrkan aşîretinin Dorika kolu aşîret reisi Avdê Timar, Heso'yê Avdila ve Hacı Heso'yê Teya vardı."¹

Bu mezalime karşı Cezirede bulu-

¹ Direset-i İştiraki, Suriye Komünist Partisi yayın organı, 1985 Kasım

nan Arap Tay aşîreti ve müttefiki Kürt aşîretleri Havêrkan lideri Haco'dan yardım istediler. Haco 2000 kişilik Havêrkan gücüyle Cezireye indi. İşte Haco'nun Fransızlarla ilk karşılaşması bu şekilde oldu. Sonraki gelişmeleri *Direseti İştiraki*'den aktarıyoruz;

"Haco, Hevêrka aşîret ileri gelenleri ile görüştüktan sonra 2000 kişilik silahlı bir güç ile Midyat'tan Bagok Dağı'na geçti, oradan da El-Cezire'ye indi. İlk etapta Beyandur'da bulunan Fransız askeri kışlasına saldırdı. Şiddetli çatışmalar sonucunda Rolgan haber aldı ve Andiver bölgesinden Cerih'a doğru takviye güçlerini aktardı. Bazı aşîret reisleri Haco'ya tavsiyelerde bulunarak, Fransızların elinde güçlü silahlar olduğunu ve bu büyük güç karşısında çok zayıf vereceklerini söylediler. Haco ise, "Kesinlikle ve her ne pahasına olursa olsun, Fransızların burada Kürtler üzerindeki zulmünü kırmak için savaşımadan geri dönmeyeceğiz" der. Böylece Haco'nun emri ile kuzey Suriye'nin hemen hemen her yerinde Fransız güçleri ve Kürtler arasında silahlı çatışmalar yaşandı. Tirbespi ve Derik arasında bulunan Girê Topê koyu civarında taraflar arasında şiddetli çatışmalar meydana geldi. Hevêrkan aşîretleri karar vermişlerdi: Kesinlikle imha bile olsalar geri çekilmeyeceklerdi. İki taraf da yüzlerce kayıp verdi. Fransız başkumandanı Rolgan öldürüldü, Beyandur kışlası ele geçirildi ve Fransızlar güney Suriye'ye doğru çekildiler. Haco ve Hevêrkanlılar ise Midyat'a geri döndü"²

Cegerxwîn, Beyandur olayı ve bu olayla başlayan Haco liderliğindeki Havêrkanlı Kürtlerin Cezire'ye inışı ve Fransızlara karşı direnişini, Fransız komutan Hotzencer'in *Zehabi* adlı kitabından yaptığı alıntılara da yer vererek anlatmaktadır;

"1921 ile 1923 yılları arasında ordumuz Cizre bölgesini işgal etti. 1922 yılının Mayıs'ından 1923 yılına kadar Hesekê bölgesi denetimimiz altındaydı. Albay Bigo ve Grant'ın askerlerini yukarı Cezire'ye (Nukilê Betê) dağıttık. Bu işgal, Beyandur olayı'nın da başlangıcı oldu.

Beyandur kaymakamı iyi bir Fransız dostu idi ve bu nedenle haziran ayında Beyandur'da öldürüldü. Kayma kamın öldürülmesi üzerine Beyandur'da bir karargâh inşa ettik ve askerlerimizi oraya yerleştirdik. O günden sonra Kürtler karargâhımıza saldırı-maya başladı. Temmuz ayında Yüzbaşı Robert ile Karir'in askerini korumak için, Mülazım Morel'i gönderdik.

Ayın 28'inde bine yakın keskin nişancı silahlı Kürt, Beyandur'daki ordugâhımıza saldırdılar. Orduyu tamamen kuşatıp gün boyu çatıştılar. Bu çatışmada Liyandri'nin askerlerinden biri öldü, dördü de yaralandı. Bu arada düşman suyollarını kesince, göğüs göğse çarpışıp bazı suyollarını açmayı başardılar. Çatışmalarda Kürtlerden de dört kişi öldü. Çatışmalardan sonra askerimizin orada kalması güçleşti. Robert'ten umut kesilmişti. Yüzbaşı Morel ise çemberden kurtulup sekiz mil güneydeki Tilnasır'a ulaşmak istiyordu. Böylece hem suya ulaşacak, hem de dost aşîretlerden yardım almayı başaracaktı. Morel, Kürtlerin kurşun

² *Direseti: İştiraki*-1924, Suriye Kominist Partisi yayın organı -1985, Aktaran *Özgür Politika* Gazetesi, 15 Eylül. 2002

yağmuruna ve düşmanın çokluğuna rağmen amacına ulaştı.

Bu çatışmalarda Kürtlerden dokuzu öldü, on dördü yaralandı, biri ise kayboldu. Kuşatma kırıldıktan sonra Robert de, sorunsuz ve çatışmasız bir şekilde Cizre'ye ulaştı. Beyandur olayı henüz duyulmamıştı. Dönüşte, ayın 29'unda Rimelan'a ulaştılar... Ertesi gün Beyandur'a doğru yola çıktılar... saat 19.30'a doğru, birkaç Kürt süvarisi müfrezeye arkadan saldırdı. Ama kısa sürede kaçmak zorunda kaldılar. Güçlerimiz Beyandur'a doğru yoluna devam etti.

Cerahi ırmağına ulaşınca büyük bir çatışma başladı... müfreze ilerlerken toplar iki yandan onları koruyordu... Yüzbaşı Adem makineliyle, Roger ise diğer silahlarla onlara yardım ediyordu. Ancak vadiye elli metre kala düşmanın kurşun sağanağına dayanamayarak dağılıp kaçtılar. Atlılar onları her yandan çembere almıştı.

Yüzbaşı Karir, Yüzbaşı Regar ve Yüzbaşı Adem dağılan ve kaçan askerlerini toplamaya, onlara moral vermeye çalıştılar. Bu arada Mihemed Salih vuruldu. Onun ölümüyle askeri korku ve panik sardı. Karir silahlarını kuşanarak Roberto'ya yardımı koştı. Düşmanla çatışarak birkaç kişiyi vurdu, ancak kendisi de vuruldu. Roger ise esir düştükten sonra bıçaklanarak öldü rüldü. Yüzbaşı Adem'in de akıbeti aynı oldu... Bu arada Karir'le müfrezesi toptan imha edildi. Hatta yaralılar da öldürüldü. Karir'in müfrezesinden bir kişi bile sağ kalmadı."³

Cegerxwîn yaptığı bu uzun alıntılardan sonra Haco ve önderliğini yaptığı direnişle ilgili şu ilginç tespitlerde bulunuyor:

"Fransızların gücü aşağı yukarı üç bin kişi kadardı. Kürtlerin bütün gücü ise doksan kişiydi. Kürtlerin komutanı Havêrkan Ağası Haco'ydu. Türklerin sınır bölgesindeki sorumlu valisi olan İsmail Hakkı'nın emriyle Fransızlara karşı savaşması için Kürtlerin başına getirilmişti. Arap aşireti Cewala'da Haco Ağaya yardım ediyordu.

Haco Ağa Cizre'de, hem Fransızlara hem de diğer Kürt aşiretlerine karşı Türkler adına savaştı Haco Cizre'de, bir defasında Arap olan Tey aşiretine karşı, birkaç defa da Fransızlara karşı olmak üzere birçok çatışmaya girdi... Elbette Haco bütün bunları Türklerin çıkarını düşünerek yapıyordu. Onun Kürtlük hakkında hiçbir fikri yoktu."(yage)

Cegerxwîn devamla Kürtlerin bu başarılı direnişinin Araplar tarafından inkâr edilmesini ve resmi tarihte yer verilmeyişini eleştirerek şunları aktarmaktadır:

"Suriye resmi tarihi Kürtlerin Fransızlara karşı olan direnişini anlatmaz; Kürtleri kendi düşmanı sayar. Beyandur olayında görüldüğü gibi, Fransızlar tamamen Kürtler tarafından durdurulmuş ve yenilgiye uğratılmışlardır. Arap olan Beyandur kaymakamı ise Fransız işbirlikçisi olduğu için öldürülmüş. Beyandur Olayı'nda, Fransız gücünü kırıp komutanlarını öldürenler Kürtlerdir. Oysa Arap şövenistleri hala bile,

³ Fransızların Doğu Ordusu Komutanı Hotzencer'in 1918, 1923 yılları arası anılarını içeren *Zelabi* adlı kitabından aktaran Cegerxwîn, *Hayat Hikâyetim*, Evrensel Basın Yayın, S.98-99)

'Kürtler başka yerden gelmiştir,' diyerek, Fransızlara karşı savaşanların yalnız Araplar olduğunu iddia ederler. Ancak tarih, yalan ve çarpıtmayı kabul etmez. Bugün Fransız işbirlikçileri ülke sahibi iken vatansever Kürtler vatansız kalmaya devam ediyorlar... Fransız komutanın yazdığı birkaç sayfa bile gerçekten yalancıların kim olduğunu açığa çıkartıyor. Kürtler işgalcilere karşı savaşmıştır. Onların alını aktır.

"Haco Ağa binlerce askeriyle Fransızlara karşı savaştı. Beyandur'u yaktı; işbirlikçi Arap Kaymakam'ı ve Fransız komutanlarla yüze yakın askeri öldürdü, Fransızları Cizre'den sürdü. Bu nedenledir ki Cizre birkaç yıl Kürtlerin egemenliğinde kaldı."

Görüldüğü gibi Fransız işgaline karşı Türkler adına savaştığını iddia ederek Haco'yu yeren Cegerxwîn daha sonra aynı direniş nedeniyle Kürtleri ve dolayısıyla Haco'yu "onların alını aktır" diyerek övmektedir. Bununla birlikte Kürt toplumunun geriliğinden, cahilliğinden yakınıyor ve sonraki gelişmeler için hayıflanıyordu;

"...Ancak Kürt insanı aydın değildi, emsallerinden geriye; bu nedenle ulusal çıkarlarını korumaktan uzaktı. Kürtlerin birliğini sağlayıp koruyamamaları, ulusallaşamamaları da bu yüz-dendir."

Cegerxwîn Fransızların Kürt direnişi sonucunda Cizre'den çekilmelelerinden sonra Türklerin bölgeye müdahale ettiklerini, birçok karanlık olayın yaşandığını, "bütün bu olayların tarihin karanlık dehlizlerinde kayıp" olduğunu belirterek tespitlerine devam etmektedir;

"...Kürt Kürt'e düşman oldu. Araya kan davası girdi, ölüm, baskı ve zorbalık girdi. Cizre ikiye bölündü. Hemê Heso ve aşîreti Fransızlar ve Araplarla işbirliğine girdi. Said Ağa Türklerle işbirliğine girdi. Şemerler de Fransızlarla birlikte hareket ettiler. Fransızlarla birlikte Gabar'dan gelip Haco Ağaya karşı savaşıyorlardı. Haco Ağa da bir dönem Said Ağaya yardıma geldi, ama savaşmak yerine iki tarafı barıştırıp geri dönmeyi tercih etti.

Eğer Haco Ağa aydın biri olsaydı Kürtleri birleştirip yönetebilirdi. Ama o Türklerin dediğini yapıyordu."⁴

Her şeye rağmen, Haco ve Kürtler zorlu direniş göstermiş ve Fransızları Cezire'den sürmüşlerdi. Bu nasıl bir gerçekse bütün olanlara rağmen, kaybeden tarafın yine Kürtler olması da bir gerçektir. Bu gerçek Cegerxwîn'nin anlatımlarında açıkça görüldüğü gibi bizzat Fransız yetkililer belirtmektedirler. Böylece Kürtlerle arası iyice açılan Fransızlar, gerek Suriye genelinde gerekse de Cezire'de tutunabilmek için daha çok Alevi, Hristiyan ve Dürzî unsurlara yanaştılar. Suni Arap milliyetçiliğine karşı denge oluşturmak için bu kesimlere sarıldılar. Manda yönetiminde onları temsil eden unsurlara yer verdiler, özerk Alevi, Hristiyan ve Dürzî bölgelerin oluşmasına izin verdiler. Ancak yine de yabancı yönetimine pek tahammül edemeyen Alevi ve Dürzîler, Manda yönetimin başını yer yer ağrıtmaya devam ettiler.

⁴ yage, s. 101

Kürtlerin direnişi sadece Cezireyle ve Kürt Dağlarıyla sınırlı değildi. El Cezirenin daha kuzeyinde Gâvur Dağlarında da sürüyordu. Fransızlar, Suriye'nin güney ve orta bölgelerinde kontrolü ele geçirdikten sonra yine gizli anlaşmalara uygun olarak kuzeye doğru ilerleyerek Urfa, Antep ve Maraş gibi Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerleri alarak Kilikya'ya ulaşmışlardı ama buralara girişleri pek kolay olmadı. Özellikle Kürt illerinde büyük direnişle karşılaştılar.

"Bu direnişlerde feodal aşîret başkanları, önemli rol oynadı. Nazım Hikmetin 'Kara Yılan' şiirine konu olan ve Gaziantep'te efsaneleşen, adına türküler yakılan Kara Yılan, Rîşvan Kürt Aşîreti'nin 'Kabalar' kolunun reisiydi... Revanduz'lu Kürt Jandarma yüzbaşısı Ali Saip Ursavaş ise Uranın Badıllı, Şeyhanlı, Bazîki ve diğer aşîretlerini örgütledi. Kürtçe gramer'in yazarı Urfa eski Milletvekili Avukat Kemal Badıllı'nın babası Sait Bey, direnenlerin başındaydı. Kahta'lı Hacı Bedir Ağa aşîretinden bin kişilik bir kuvvetle Urfa direnmesine katıldı. Bu savaşlarda ordudan çok, halkın savaşı ön plana çıktı. Aşîret güçlerin ünlü 19 Ağustos 1920 saldırısında, Pazarcık'lı Paşo Ağa, Besni'li Hasan Ağa, Bazîki Aşîret Reisi Bekir Ağa, Barak Aşîret Reisi Mustafa Ağa ve Suruç'taki aşîretlerin kahramanlıkları büyük rol oynadı."⁵

Kürtlerin bu kahramanlıkları! Karşısında Fransızlar, Urfa ve Maraş'a giremedikleri gibi yer yer geri çekil-

mek zorunda kaldılar. Kürt coğrafyasının bu bölümünde bunlar olurken, Havêrkan ve daha doğudaki aşîretler arasında bu anlamda ne Fransızlara ne de İngilizlere karşı her hangi bir direniş görülmemektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Havêrkan'da somut bir işgal eyleminin gerçekleşmemiş olması olabilir. Nitekim Naci Kutlay da yukarda adı geçen esrinde aynı noktaya işaret ederek şunları aktarıyor: "Somut bir işgal olayı yaşamamaları başlıca neden olabilir. Ayrıca Cemilê Çeto, Ali Batê ve Milli Aşîretlerinin Osmanlı yönetiminden memnun olmamaları, ya da İngilizlerle Mustafa Kemal Hareketi arasında ikircikli bir konumda olmaları da etkili olmuş olabilir."⁶

Buna karşın Haco ve yörenin diğer ileri gelenlerinin İtilaf Devletlerin yaptığı yada yapabilecekleri işgal eylemlerine karşı tavır aldıkları bilinmektedir. Devlet arşivlerinde bulunan ve Havêrkanlı birçok Kürt ileri gelenin yanında Haco'nun da imzasını taşıyan ve aşağıya aktardığımız, Fransız işgalini protesto eden telgraf bunun kanıtıdır.

Telgraf

Çıkış yeri: Midyat

Numara: 1138

Tarih: 16 Kasım 1919

"Sadaret Yüksek Makamı'na;

Her türlü adalet ve hukuk kuralına aykırı olarak işgal edilen kutsal topraklarımızın tahliyesini İtilaf Devletlerinin insaf ve hakkaniyetinden ümid ederken insanlığın vicdanını sızlatacak birtakım şeylerin ortaya çıkışına şahit oluyoruz. Antep, Maraş ve

⁵ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Giren Kürtler*, Peri Yay, s.88

⁶ Naci Kutlay, *21 Yüz Yıla Giren Kürtler*, Peri yay. s.88

Urfa'nın Fransız askeri tarafından değil, Müslümanlara husumet ve düşmanlığı herkesçe bilinen, intikam duygularıyla tanınan komiteler tarafından sadece intikam almak için işgal edildiğini üzüntüyle haber aldık. Kutsal topraklarımızda bu fedai çeteleri tarafından Müslümanların ırz ve namusuna, ahalinin hukukuna en açık ve korkunç bir şekilde tecavüzlerde bulunmaktadır. Fransız kumandanının gözleri önünde cereyan eden bu durumlar karşısında İtilaf Devletleri suskun mu kalacaklardır? Milyonlarca Müslüman'ın hakları ve namusu bir avuç Ermeni fedaisinin keyif ve garzine kurban mı edilecektir? Bütün İtilaf Devletlerinin insanlık duyguları taşıdığına hâlâ inandığımız vicdanlarına ve Sulh Konferansı'nda yer alan kişilerin namuslarına müracaat ederek gerek haksız istilâlara ve gerekse menfur tecavüzlere acilen son verilmesini rica ediyor, yapılan muameleleri şiddetle protesto ediyoruz.

İmzalayanlar:

Midyat Müdâfaa-i Milliye Heyeti Adına:
Müftü Şakir
Bütün Ahali Adına: Müderris Hüseyin
Nakşî Tarikatı Postnuşini: Fethullah
Hasankeyf Belediye Reisi: Abid
Midyat Belediye Reisi: Hamdi
Müderris: Necmeddin
Dekşuri(?) Aşîretleri Reisi: Nureddin
Gercüş Aşîret Reisi: İbrahim
Estil Belediye Reisi: İbrahim
Hasankeyf Reisi: Ahmed
Mahallî Aşîret Reisi: Halil
Hassar Reisi: İsmail
Habzenebi Reisi: İzzeddin
Maran Reisi: Halil
Dir Memekân Reisi: Hasan
Derhaf Reisi: Osman
Kerboran Reisi: İbrahim Tahir
Orabayi Reisi: Abdülkerim
Keferzi Reisi: Hasan

Dumaran Reisi: Ahmed
Salihan Reisi
Hanik(?) Reisi: İbrahim
İlikan(?) Reisi: Abdüllatif
Hüveyri (?) Aşîret Reisi: Haço*
Mezizah Reisi: Hasan
Arnas Reisi: Salih
Alikân Reisi: Osman
Erdi Reisi: Temur"7

Telgrafta dikkat çekici olan nokta, protestonun Fransız işgalinden çok 'Ermeni Komitacıları' hedef alması ve işgal edilen yerlerin 'Müslüman ahalinin' toprağı olduğu vurgulanarak, özellikle halkın hassas olduğu dini duygularına hitap edilmesidir. "Müslümanlığa Ermeni tehdidi" söylemiyle Kürtler Ermenilere karşı kıskırtılmaktadır. Bu söylem Kemalist hareketinin oldukça yararını gördüğü, önceden belirlenen hedeflere uygun olarak, geliştirilen bir politikanın sonucudur. "Bu politika sayesinde bir yandan Ermeniler arasında boy veren ulusalcı eğilimleri yok etmek için bir maşa yaratmayı; diğer yandan da, Kürtleri merkezi yönetime daha bağımlı hale getirmeyi hesaplıyorlardı."⁸ Hesap tutmuş ve Kürtler bu yanıltıcı politikaya kanmışlardır. Çaba ve enerjileri yanlış yönlere kanalize edilmişlerdir. Daha sonraki yıllarda da özellikle Sevr Barış Anlaşmasının imzalanması sırasında bazı devlet yanlısı ağa ve şeyhlerin de çabalarıyla devlet yanlısı olmayan

7 BOA. HR. SYS. 2542-6/28-30 //www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/994/066.doc sitesinden alınmıştır.

* Bu telgrafta Havêrki aşîretinin ismi 'Hüveyri', Haco'nun ismi de 'Haço' olarak yanlış yazılmıştır.

⁸ Cemil Gündoğan, 1924 Beytüşşebap İsyanı ve Şeyh Sait Ayaklanması Etkileri, Komal Yay s. 32

birçok Kürt ileri gelenine bu tür tel-graflar çektirilmiştir.

Neden ne olursa olsun, Bütün Kürdistan'da olduğu gibi Havêrkan'da da yabancı işgale karşı tavır alınmıştır. Hatırlanacağı gibi bu tarihlerde (1919) Havêrkan'da Ali Batê İsyanı henüz bitmiştir (1919). Devlet güçleri yörede denetimi sağlamış ve kontrolü tamamen ele geçirmişlerdir. Daha sonra, 1922 ye gelindiğinde yukarıda Cegerxwîn'den yaptığımız alıntılarda görüldüğü gibi Haco Ağa Suriye Ceziresine geçerek Fransızlara karşı savaşıyor ve büyük kayıplar vermektedir.

Diğer yandan Fransızlar, Çukurova'da Kemalist güçlerle çatışmak zorunda kaldılar. Avrupa karasında ciddi sorunlarla karşılaştığı bu dönemde oldukça zorlanıyorlardı. 1921 yılına gelindiğinde Kemalistlerle anlaşarak (Ankara Antlaşması) Hatay'ın dışında diğer bölgelerden çekilmek zorunda kaldılar. Böylece ilk kez resmi Türk-Suriye sınırı da çizildi. Daha doğrusu, Kürt toprakları **Kasr-ı Şirin** Antlaşmasından sonra ikinci kez bölüldü. Kürt coğrafyasının bir kısmı Suriye'de kalırken diğer kısmı Türkiye sınırları içinde kalıyordu.

Fransızlar, Kemalistlerle olan sorunlarını büyük ölçüde çözme rahatlığıyla Suriye'de yoğunlaşmaya başladılar. Ancak ufukta onlara pek rahatlık görünmüyordu. Arap milliyetçiliği giderek boyutlanıyor, kitleselleşiyordu. Manda yönetimi siyasi ve askeri önlemlerin yanında sosyal ekonomik düzenlemeler, yatırımlar yapıyordu. Yol yapımı, kentleşme,

tarım ve eğitim alanlarında belki ülke tarihinde o güne kadar görülme- yen adımlar atılıyordu. Ancak tüm bunlar, bağımsızlıkçı Arap Milliyetçilerini memnun etmiyordu. Arapların dışında diğer etnik gruplarda sürekli yeni sorunlarla ortaya çıkıyorlardı. 1925 yılında Milliyetçi Halk Partisine bağlı güçlerle Dürzîlerin başlattığı isyan neredeyse bütün ülkeyi sardı. Hatta İslamcı propagandaların etkisinde kalan bazı Kürt aşiretleri bile Arapların yanında bu isyana katıldılar. Büyük uğraşların sonucunda isyan ancak 1926'nın sonunda bastırılabilirdi. Ancak tam anlamıyla kontrolü sağlamakta zorluk çekiyorlardı. Hele Kürt bölgesinde, yani Cezire adı verilen Türkiye sınırı boyunca uzanan bölgede tam bir otorite boşluğu vardı. İşte Havêrkan'lıların Suriye'ye inışı tam da bu kargaşa dönemine dek geliyordu.

Havêrkanlılar Suriye'de

III. Haco, yukarıda gördüğümüz gibi daha önce Fransızlarla savaşmak için girdiği ülkeye bu sefer bir sığınmacı olarak giriyordu ve işi kolay değildi. Öncelikle sınırı geçiş oldukça zorlu olur. Zorluklar sınırın öteki tarafında da devam eder. Kadın, çocuk ve yaşlılar önden gidiyordu. Aşiretin yaklaşık 200 kişiden oluşan silahlı gücü ise arkadan geliyor ve zaman zaman geri dönüp sınır karakollarına ani baskınlar düzenliyor, sınır devriyelerine saldırıyordu. Türk Hükümeti'nin diplomatik girişimleri sonucu Fransızların müdahalesine kadar saldı-

rıları sürdürdü. Dolayısıyla önden giden kabileyle araları oldukça açılmıştı. Çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan savunmasız Havêrkan kabileleri bazı Kürt çeteleri ve yaşam tarzı talancılığa dayanan Arap aşîretleri tarafından soyuluyor, ciddi zararlar veriliyordu. Bu çapulcu ayak takımı ele geçirebildiği her şeylerini çalıyorlardı.⁹ Bölgenin yabancıları, barınacak, başlarını sokacak evleri bile olmayan muhacirlerin durumu söz konusu saldırılarla daha da kötüleşiyordu. Çok dramatik ve acı olaylar yaşandı. Ama herhalde, insanın kendi vatanında, vatansız olmasından, kendi toprağında evsiz barksız kalmasından daha acı ve daha dramatik bir şey olmasa gerek... Havêrkan'lıların ve aynı tarihlerde Suriye'ye göç etmek zorunda kalan diğer Kürtlerin içinde bulunduğu bu durumu, dönemin Fransız komutanlarından biri çok çarpıcı ifadelerle şöyle dile getiriyordu:

"Bir millet için bundan daha büyük felaket olur mu? O milletin evlatları ki kendi ülkelerinde 400 km'lik yolu yarısıyla tedavi edilmeksizin yürüyerek kurtulmaya çalışıyor. Bunlar kendi ülkelerinde yabancı ve mahkûmdurlar. Kendi ülkelerinde çıkmış gelmiş biz yabancı Fransızlardan siyasi sığınma istiyorlar. İstemlerini kabul ettiğimizde de bize teşekkür edip minnettar kaldıklarını belirtiyorlar."¹⁰

Havêrkan'lıları bu zor günlerinde Saroxan Ağa yalnız bırakmadı.

Saroxan, Haco'nun amca çocuğu ve konfederasyon içindeki en büyük rakibiydi. Suriye'ye ondan önce ve bir anlamda ondan kaçarak geçmişti. "Haco benim düşmanımdır. Ama Havêrkan kimsenin düşmanı değildir. Havêrkan artık Haco'nun aşîreti değildir. Osman'ın ailesinden kim ağa olursa onundur. Şimdi Havêrkan ağası benim... Aşîretin bu hale gelmesine razı olamam." diyerek aşîreti sahiplendi ve o çapulcu gruplara karşı büyük bir çatışmaya girdi. Can kaybının yaşandığı bu çatışmalarda Saroxan üstün çıkar ve çalınan Havêrkan mallarına karşılık bazı köyleri talan eder. Böylece Aşîret içinde büyük bir itibara kazanır, Haco'ya karşı durumunu oldukça güçlendirir.

Gelişmeler Havêrkan lideri için sürpriz sayılmasa da bu kadarını beklemiyordu. O devlet güçlerine karşı başkaldırmış, Kürtler için savaşmış, yerinden yurdundan olmuş, mal varlığını kaybetmişti. Daha da ötesinde Kürtlere yaptığı zulüme karşı Fransa'yı karşısına almış, onunla savaşmış, birçok savaşçısını kayıp etmiş biri olarak takdir ve itibar beklerken, tam tersine Kürtler ona ve aşîretine pusu kurarak elinde avucunda kalanı da almaya, Suriye'ye sokmamaya çalışıyorlardı. Diğer yanda aşîret içinde dengeler aleyhine değişmiş, güç kaybına uğramış, sadık silah arkadaşları ve yakın aile efradının dışında aşîretin önemli bir kısmı Saroxan Ağadan yana tavır almıştı. Açıkçası durumu pek iç açıcı değildi. Ekonomik sıkıntı içindeydi. Bütün mal varlığı Kuzeyde kalmıştı. Elde avuçta olan da tükeniyordu. Etrafında yığınla düşman vardı.

⁹ Cegerxwin, *Hayat Hikâyetim*, Evrensel Basın Yayın, S.170

¹⁰ Hasan Hışyar Serdî, *Görüş ve Anılarım*, Med Yay. S. 399

Yöre aşîret liderlerden birçoğu onu kendisi için bir tehdit olarak görüyor ve ondan çekiniyorlardı. Haksızda sayılmazlardı. Çünkü o gerçektende zorlu bir rakipti. Bu nedenle de ona güvenmiyor, düşmanlık yapıyorlardı.

Ancak O, yaradılışı gereği kolay pes edenlerden değildi. Önce silahlı güçlerini Türkiye sınırından çekti. Daha güneye, Suriye içerilerine çekildi. Onu tamamen etkisiz hale getirmek yada yok etmek için fırsat kollayan Saroxan'dan da uzak durarak çatışmaya girmede. Sonrada yörenin büyük aşîretlerinden olan Tay aşîretine sığınıp Fransız yetkilerinden iltica talebinde bulundu. Evet, Haco'nun bu zor durumunda Kürtler değil, Arap asıllı Tay Aşîreti yardım etti. Ne var ki Fransızlar buna karşı çıkıyor, Haco'nun iltica talebini reddediyor ve ısrarla kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Çünkü Fransızlar, Haco ve Havêrkan güçlerinin Bayundur olayı sonrası kendilerine verdikleri kayıpları unutmamışlardı. Onu cezalandırmak istiyorlardı. Çaçan Haco anlatıyor:

“(Sınır geçtikten sonra) Tay Şeyhi'ne sığındık. Şeyh kirvemizdi. Fransa ise düşmanımızdı çünkü onun askerini öldürmüştük. (Bayundur olayı kast ediliyor. NC) Bu nedenle Şeyh'e temsilcilerini gönderip 'Haco ve çocuklarını bize teslim etmezsen, sana düşmanlık yapacağımız gibi sana ödenen aylık maaşı da keseceğiz' diye tehdit ediyorlardı. Ama şeyh bu tehditlere karşın 'Haco benim kirvemdir. Üstelik geleneğimizde böyle bir şey yok. Elinizden

ne geliyorsa yapın, size teslim etmeyeceğim der.”

Bu gelişmeden sonra Haco, öldürdüğü Fransız subayı Roger'dan kalan güzel bir kısağa binip, bizzat Fransız yetkililerle görüşmeye gider. Bu görüşmelerde, Türk Hükümetinin kendisini onlara karşı savaşmak için mecbur bıraktığını, savaşmamsı durumunda bütün ailesini yok etmekle tehdit ettiğini, savaşması durumunda ise yapacakları yardımları, verdikleri cephane ve silahları belgelerle kanıtlayarak onları ikna eder. Uzun ve zorlu geçen görüşmelerin sonunda iltica talebinin kabul edilip af edildiğini yine Çaçan'nın anlatımlarından öğreniyoruz.¹¹

Bir yandan yerli aşîretlerle dostluklar kurarak yörede yer edinmeye çalışırken diğer yandan Fransızlarla arasındaki buzları eritmeye çalışıyor, esaslı ilişkiler geliştirmeye çalışıyordu. Fransızlar haklı olarak ona güvenmemekle birlikte kapıyı da aralıklı bırakıyorlardı. Çünkü gücünün farkında idilerler ve bu güçten faydalanmayı düşünüyorlardı.

Gelenekçi bir aşîret liderinden beklenilmeyecek diplomatik manevralarla kısa sürede Fransızların güvenini kazanır. Öncelikle silahlı aşîret güçlerini Fransız ordu birliklerinin hizmetine sokar. “1930'da Fransızların Cezire'deki varlığının sağlamlaşmasına binaen aşîret savaşçılarının orduya alınması zorunluluğu ortadan kalktığına, Haco'nun en iyi otuz savaşçısı

¹¹ Hamit Kılıçaslan'ın Çaçan Haco ile yaptığı röportajı, *Çıra* dergisi, 1995, Sayı 3, sayfa;

ve üç oğlu 32. bölükte askerlik hizmetine (escadron leger) devam ediyorlardı.”¹² Diğer taraftan yörenin etkili birçok aşîretini, özellikle Arap Tay aşîreti ve Kürt Miran aşîret konfederasyonunu Fransızların politik hedefleri doğrultusunda bir araya getirir. Yine yörenin önemli aşîretlerinden olan Dûrikî ağalarıyla dostane ilişkiler geliştirir. Öteden beri bölgede kontrolü kurmakta zorluk çeken Fransızların işini oldukça kolaylaştırdı. Onun çalışmaları sonucu Cezirede etkinliklerini iyice arttırdılar. Daha önce kontrol edemedikleri birçok aşîreti onun yardımıyla kontrol altına almayı başardılar.

Kuşkusuz Haco'nun faaliyetleri bilinci, pragmatik hedeflere yönelik tasarlardı. Bu hedeflere ulaşmakta da oldukça başarılıydı. Haco önemli bir reis olduğundan Fransızlar genellikle ona nazik davranıyorlardı. Kürt ağaları arasında daha az itibar görüyordu, çünkü çok güçlü ve tehlikeli bir rakipti. Haco, diplomatik yanının güçlü olduğundan dolayı Fransızlar nezdinde Kürt aşîretlerinin önde gelen sözcüsü oldu. Fransızlar üzerindeki bu etkisinden yararlanarak birtakım yeni grupları denetimi altına almayı başardı. Diğer reisler gibi tarımla uğraşmadı, bir çiftçi değil politikacı ve savaşıydı.” (Bruinessen, yage) Bu nedenledir ki kısa bir sürede Fransızların gözünde bölgenin en etkin ve en güvenilir lideri durumuna geldi. Fransızların nezdinde itibarı arttıkça gerek aşîret içinde gerekse de bölgede ki gücü de artıyordu. Örneğin, Fransızlar işçiye ihtiyaç-

ları olduğunda Haco'dan istiyorlardı. Bunlara maaş ödetiyorlardı. Bu nedenle de birçok kişi Haco'nun tarafına geçiyordu.”¹³ (yage)

Fransızların yardımıyla Dûrikî ağalarından hediye olarak aldığı topraklar üzerinde Havêrkan Sultanlarının Mizizex'den sonra ikinci paytahtı sayılacak Tirbesipiyê (Beyaz Mezar) adı verilen ve Havêrkanlıların bölgedeki en önemli merkezi olan kasabayı kurdu. Daha sonra Hasekê de yaptırdığı aile ikametgâhına taşınmakla birlikte burası aynı zamanda onun politik ve askeri karargâhı olmaya devam etmiştir. 1930 yılına gelindiğinde "Haco, aşîretin Hiristiyan kesiminin yaşadığı Qubur el-bid yakınlarındaki köyleri kendi adına kaydettirdi. Hiristiyan muhtarları görevden aldı ve yerel yönetimin kilit noktalarına kendi aile üyelerini yerleştirdi. Doğal olarak Haco zengin ve güçlü bir toprak sahibi olarak yükselen pozisyonu, aşîret yetkililerinin giderek daha fazla onun ellerinde toplanması anlamına geliyordu.”¹⁴

Cegerxwin, giderek güçlenen Haco'nun durumuyla ilgili şunları söylüyordu: “Cizre yöresinin tüm Ermenileri Haco Ağa ile birlikte hareket ediyorlardı. Fransa kendisine yardım ediyor ve Suriye Kürtleri en çok Haco Ağa'yı seviyorlardı. Aşîreti yukarı Kürdistan'da en büyük aşîretlerinden birisiydi, bir kaç bin tüfek veya silahlı adamı mücadeleye katabilirdi.”¹⁵

¹³ age.

¹⁴ Nelida Fuccaro dan aktaran; Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Avesta Yay. S 258

¹⁵ Cegerxwin, Jinenigariya min, aktaran Rohat Alakom, Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması, Avesta Yay. S 43

¹² Hajo's Fisce, Welud, Aktaran Nelide Fuccaro. *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Abbas Vali, Avesta yay. S. 257, 52. Dipnot.

Ailenin yaşayan büyüklerinden Ali Batê-II'nin belirttiğine göre; toplam 35 köyde kontrolü tamamen ele geçirir. Haco, artık o sığınacak bir yer bulmakta güçlük çeken, hiçbir mal varlığı ve etkinliği olmayan bir kaçak değil; Bölgenin en nüfuzlu, zengin toprak sahibi ve diplomatik kariyeri olan liderlerindendi. Yüz yıllarca Osmanlı Devletine aşar vergisini ödeyen yöre köylüsünün büyük bir kısmı artık ona ödüyordu(Nelida Fuccaro, yage). Güç ve otoritesi günden güne artıyordu. Öyle ki yöredeki bütün aşîretler bu durumdan tedirgin olmaya başlamışlardı. Daha önce ona yardım eden, ona toprak bağışlayan, dost eli uzatan Dûrikî ağaları dahi aralarındaki anlaşmazlıklara son vererek ona karşı güç birliği oluşturma gereği duydular. "Haco'nun tüm bölgeyi ele geçirmesinden korkan birbiriyle çatışma halindeki Dûrikî reisleri de aralarındaki anlaşmazlıkları göz ardı ederek birleştiler. Aksi halde, Haco'nun bölgelerinde hâkimiyet kurmasıyla, aralarındaki çatışmanın nedeni de zaten ortadan kalkmış olacaktı: Başka bir deyişle ellerinden uğrunda dövülecekleri hiçbir şey kalmayacaktı. Haco'yu dürüst olmamakla ve hırsızlıkla suçluyorlarsa da onları asıl korkutan Haco'nun Fransızlar üzerindeki etkisiydi."¹⁶

Aşîret İçinde Liderlik Kavgası

Haco'nun bu yükselişinden rahatsız olan sadece yöredeki aşîretler değildi. Suriye'de etkinliklerini devam ettirmek yada kurmak isteyen Araplar,

Aleviler, Hıristiyanlar vb. birçok etnik, dini ve siyasi unsur bu yükselişten rahatsız oluyordu. Ama hiç kuşkusuz en çok rahatsızlık duyan Saroxan Ağa idi. Saroxan, daha önce belirtildiği gibi, kuzeyde giriştiği liderlik mücadelesini kaybetmiş ve güneye kaçmak zorunda kalmıştı. Mücadeleye burada devam etmişti. Aşîretin buradaki bazı kollarını etrafında toplamıştı. Yukarda belirtildiği gibi başlarda Haco'nun bir süre sınırda çatışması nedeniyle başsız kalan Havêrkanlıların Suriye'ye geçmesi sırasında Arap ve Bazı Kürt gruplarının saldırıları karşısında düşükleri zor durumdan yararlanarak, aşîret liderliğini ele geçirmiş gibi görünüyorsa da, uzun vadede pek şansı yoktu. Çünkü onun bütün sermayesi Mala Osman ailesinin bir ferdi olması, cesur ve gözü pek biri olmasıdır. Ama bunlar Onun Havêrkan Sultanı kalması için yeterli değildir. Haco ile kıyaslandığında birçok eksikliği vardı. Bir kere o sıradan, despot bir Kürt ağası görüntüsü çiziyordu. Bütün dünyası aşîretti. Bütün hayali, aşîret liderliğiydi. Ötesi yoktu. Modern politikadan anlamazdı. Gelişen dünya, bölge ve Kürdistan sorunlar yumağının merkezinde yaşıyor ama tüm bunlar onun için pek bir anlam ifade etmiyordu. En önemlisi de Mala Osman'ın milliyetçi ve Kurdistani geleneğinden uzaktı. İşte en büyük dezavantajı da buydu.

Cigerxwin Saruxan Ağayı anlatıyor:

"... Saruxan, deli doluydu ve olmadık şeyler düşlüyordu. Kendisini dev

¹⁶ Bruinessen, yage.

aynasında görüyordu. Bir sarhoşun, bir delinin cesaretiyle hareket ediyordu. Bu tutumu nedeniyle tek başına çalıp tek başına oynayan biri oldu. Zamanı ve ortamı kavramıyordu. Söylediklerimizi duymuyordu bile. Biz kimdik, 'Havêrkan Sultanı Saruxan(!)' kimdi? Biz onun dengi değildik.

... 'sinek' ve 'camuş' kadar uzaktık birbirimize. O ağa, ben basit bir feqi, bir köylüydüm. O okumamış, ben okumuştum. O halk düşmanı, ben halkçıydım. Birbirimizi anlamamız ve yan yana olmamız mümkün müydü?" (yage)

Oysa Haco, Saroxan'da olmayan bütün vasıfları taşıdığı gibi o atasının milliyetçi geleneğinin de bir izleyicisiydi. Onu asıl farklı kılan da bu özelliği idi. O sadece bir feodal bey, sadece bir aşîret reisi değil, bir lider özelliğini de taşıyordu. İşte bu güçlü ve karizmatik kişiliğin karşısında Saroxa'nın şansı hiç yoktu. Kader ona aynı oyunu oynuyordu; yine mevzilerini terk etmek zorunda kaldı. Güneyden kuzeye kaçmak zorunda kaldı. Ama hırslı ve inatçıydı. Mücadeleyi öyle kolay terk edecek biri değildi. Artık o Kuzey Havêrkan'da hüküm sürerken, Haco güneyde... Mücadele devam ediyordu. Üstelik çok daha hırslı ve acımasız bir şekilde... Saroxan, Suriye'deki Kürtlere büyük kin ve nefretle saldırmaya başladı. Sık sık güneye inip Haco'ya bağlı köylere saldırıyor, talan ediyordu. Cegerxwîn "iç çatışmalardan sonra Saroxan Ağa kuzeye geçti ve Suriye'ye kaçan Kürtlere düşmanlığa koyuldu.

Saroxan, ulusuna çok kötülük yaptı. Haco Ağa'yı öldürtmek için de elinden geleni ardına koymadı." Diye belirttikten sonra Hesên Ağa'nın (Haco'nun oğludur. NC) ağzından, aşağıdaki ilginç gelişmeleri aktarıyordu;

"Hesên Ağa, Haco Ağa ile Saroxan Ağa arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyordu:

Kuzeye gitmeden önce babam, aynı zamanda analığım olan Saroxan'ın ablası Peyrûze Hanımı ve Saroxan'ın yeğeni olan üvey kardeşimi Saroxan'a gönderdi. Kardeşime, 'Dayına git deki, Haco artık Havêrkan'a ağalık yapmak istemiyor, yeter ki yakamı bıraksın.' Dedi. Kardeşim ve annesi gittiler. Saroxan (bu teklife karşılık NC); 'yeğenim, Türkler babanın başına yüz bin lira ödül koymuşlar. Gel sen bu babanı öldür. Parayı paylaşalım.' demiş."

Görüldüğü gibi Saroxan Ağa, mücadeleyi kazanmak ve Haco'yu ortadan kaldırmak için akıl almaz yöntemlere başvurmaktadır. Öz oğlunu bile ona karşı kullanmaya çalışmakta, onu baba katili yapmaya çalışıyordu. Ne var ki bu yöntemler ona yarardan çok zarar vermektedir. Nitekim öz yeğeni 'Eğer Haco Ağa dayımı öldürmezse ben mutlaka dayımı öldüreceğim.' diyecek kadar ondan nefret etmeye başlamıştır. Yine rakibinin karşısında yetersiz kalmıştır. Çünkü Haco Saroxan'ın niyetini anlayınca oda onu ortadan kaldırmak için planlar yapmaya başlar ama daha akıllıca... Bu amansız çekişme devam ederken Saruxan bir hata daha yapar; Halil Batê'yi (Yukarda değinilmişti) pusuya

düşürerek öldürür. İşte bu olay onun sonunu getirdi. Haco Halil'in intikamını almaya yemin eder. Saruxan'ı artık yaşatmamaya kararlıdır. Haco Saruxan'ı öldürmek için Şemdin adında Havêrkanlı bir yezidiyi kulandı. Cegerxwîn anlatıyor: "Haco Şemdin'e daha önce haber göndermiş. Ona, 'Eğer Saroxan'ı vurursan benle çocuklarım, Osmanların aşîreti adına söz veriyorum ki düşmanlığını yapmaya-çağz." demişti.

Şemdin bu güvenceyi aldıktan sonra, yine Haco'nun yaptığı bir planı uygulayarak, Saroxan'ı öldürür. Öldürmesine öldürür ama aynı zamanda kendi ölüm fermanını da imzalar. Her ne kadar Havêrkan reisi ona güvence vermiş, kan gütmeyeceklerine dair söz vermişse de, öldürülen sıradan biri değildir. Mala Osman hanedanı'nın bir üyesidir. Ailenin diğer üyeleri bunu hiç hazmetmemiş ve intikam kararı alırlar. Üstelik intikamı alan, bir zamanlar 'Eğer Haco dayımı öldürmezse ben öldüreceğim' diyen Saroxan'ın öz yeğeni ve Haco'nun oğlu Naif'in ta kendisidir. Naif dayısı'nın katili Şemdin'i babasının evinde uyurken öldürür ve Kuzeye kaçır. Kuzeyde bir süre kaldıktan sonra esrarengiz bir şekilde ölür. Ölümü hala karanlıktır. Kim ve nasıl öldürüldüğü bilinmiyor. En yaygın söylenti Saruxan taraftarlarınca zehirlendiğidir.

Naif ölmesine öldü ama babası onun bu itaatsızlığını hiç bağışlamadı ve cenazesine bile gitmedi. Gitmediği gibi taziyeye de oturmamış. Ölene kadar da mezarına gitmediği söylenir.

Ancak öldükten sonra mezarını Naif'in mezarına bitişik kazarlar. Şimdi baba oğul Digurê daki aile mezarlığında yan yana yatıyor.

Haco, artık Havêrkan'ın tek sultanıdır. Aşîret içinde rakipsizdir. Artık O büyük reistir (Hacoyê Mezin). Güç ve otoritesi daha da artmıştır. Ne var ki, Saroxan'ı öldürtme biçimi gerek aşîret gerekse de Kürdistan da pek hoş karşılanmadı. Özellikle Yezidi kökenli birine öldürtmesi, gelenekselleşmiş, katı İslami anlayışların etkisiyle yoğun eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Ailenin efradı her ne kadar "kol kırılır yen içinde kalır." anlayışıyla hareket edip olayı bir iç mesele olarak değerlendirerek, dışarı yansıtmıyor idiyse de, içten içe homurtular işitiliyordu. Sıradan Havêrkanlı açık açık sesini çıkartmıyordu ama o da olayı tasvip etmediğini bir şekilde belli ediyordu. Ancak Haco'nun bu homurtuları önemsediyi veya yaptıklarının doğruluğundan kuşku duyduğu söylenemez. Bu güçlü kişiliğinin bir göstergesi olsa gerek... Şeyh Sait isyanında takındığı tavırla ilgili yapılan eleştiriler ve değişik yorumlar gibi bu konudaki eleştiriler ve yorumlar da günümüze kadar devam etmiştir.

Milliyetçi Bir Kürt Lideri Olarak Haco

Bundan önceki bölümün başında da belirtildiği gibi karizmatik olduğu kadar ilginç olan bu kişiliğe yönelik övgüler kadar eleştiriler de çokça yapılmıştır. Ama tüm bunlara rağmen Haco'nun yurtsever ve milliyetçi

kişiliği yadsınamaz. Suriye Kürdistan'ındaki Kürt hareketine katkıları gerçekten övgüye değerdir. Bireysel olarak ekonomik ve sosyal kazanımlar edindiği bir gerçektir. Ancak o güne kadar Cezire siyasetinde pek sesleri çıkmayan, politik arenada pek etkili olamayan, bir avuç aydının dışında milliyetçi etkinlikleri görülmeyen Kürtlerin, kısa bir sürede Araplardan sonra bölgenin en etkili etnik unsuru haline gelmelerinde, onun belirleyici bir rol oynadığı da bir gerçektir.

"...Haco Ağa'nın yaşamı ve eylemleri, Suriye'de yaşanan Kürt siyasi hareketlenirinin çeşitli aşamaları arasında bir süreklilik olduğunu göstermektedir. Bu durum, onun bir Kürt milliyetçisi olarak boy gösterdiği ilk yıllarda Hoybûn ile ittifak yapması, daha sonra Hawar tarafından başı çekilen kültürel uyanış hareketine katılması ve 1930'ların ortasında Cezire'nin özerkliğini savunan bölgesel harekette önemli rol oynaması bu sürekliliğin göstergesidir. Ayrıca, Haco yükselen Kürt milliyetçisi hareketin tüm çelişkilerinin vücut bulduğu bir karakterdir. Haco Ağa bir açıdan aşîret bağılıklarına karşı milli aidiyetleri destekleyen imgeler ve fikirleri kullanan milliyetçi bir propagandist olarak Kürt aşîretlerine pan-kürtçü dayanışmayı anlatmaya çalışmaktadır. Öte yandan, aşîret reisi olarak kendine daha bölgesel ve yerel hedefler belirleyerek kişisel çıkarlarını korumayı başarmıştır.

"...Haco Ağa, milliyetçi çevrelere katılmasına rağmen, aşîret onun siyasi ve ekonomik gücünün ve

dolayısıyla sosyal itibarının temeli olduğu için, Ağa milliyetçi çevrelerde eski aşîret düzeninin temsilcisi olma durumunu sürdürmüştür. Bir Kürt milliyetçisi olarak söylemleri Cezire bölgesinde Kürt aşîretleri arasında şöhretinin katlanarak yayılmasına yol açmıştır... Haco Ağa'nın aşîretler ve milliyetçi çevrelerdeki dikkat çeken şöhret, bir dizi uygun koşulun ve etkenin bir araya gelmesiyle açıklanabilir."¹⁷

Suriye'de yer edindikten sonra kuzeyden kaçıp gelen birçok yurtsevere ev sahipliği yaptı, maddi manevi her türlü destek ve yardımı esirgemedi. Başta şeyh Sait aile efradı olmak üzere, Cemil paşalar, Bedirhaniler, Cemilê Çeto'nun aile efradı, Mala Aliyê Yunus ve daha birçok şahsiyet Türk hükümetinin baskılarından kaçıp Suriye'ye vardığı andan itibaren Havêkan lideri onlara evinin kapılarını açmış ve her türlü yardımı yapmıştır.

Bunların başında Mir Celadet Bedirxan gelmektedir. Celadet Bedirxan'ın Suriye'deki en büyük destekçisi Haco idi desek abartmış sayılmayız. Konê Reş Celadet Beyin Haco'yla ilişkileri konusunda şöyle yazar:

"Celadet Bey Tırbesipî'yê de Haco ve çocuklarının yardımlarıyla yöredeki yurtseverler Kürtler arasında çalışmalarını sürdürüyordu. Mir, zamanının büyük bölümünü Haco'ların sınıra yakın köylerindeki evlerde geçiriyordu. Bu köylerden

¹⁷Nelide Fuccaro, Aktaran :Abbas vali, yage. Sayfa 258

biri Çaçan Haco'nun evinin bulunduğu Mizgevt köyü idi. Bu köyde bir kaya vardı. Mir köyde olduğu zamanlar genellikle gider o kayanın gölgesinde oturur. Bu nedenle kaya'ya "Mir'in Kalesi" (Lata Mîr) deniliyordu ve günümüze kadar o isimle anıla gelmiştir. Zaman zaman Hesîça'ya gidiyor ve Kürt dilinin esasları üzerindeki çalışmalarını sürdürüyordu. O zamanlar Fransız Hükümeti Haco'yu sınırdan uzaklaştırmış ve Hesîça da gözetim altında tutuyordu. Mir buraya geldiğinde yine Haco'nun yanında kalıyordu."¹⁸

Haco'nun yardımlarını esirgemediği ünlü kişilerden bir diğeri de sürgünde bulunduğu Antalya'dan firar edip, İran'a oradan Ağrı'ya geçip direnişe katılma amacıyla olan ünlü Hamidiye Alayları komutanı Haydaran'lı Kör Hüseyin Paşadır. Paşa önce Suriye'ye geçip oradan Ağrıya ulaşmak niyetindedir. Suriye'ye geçtiği günden ayrılmasına kadar, Haco'yla temas halinde olmuş ve her türü desteğini almıştır. Hüseyin Paşanın oğlu Mehmet Bey anılarında şöyle diyordu: "Huduttan, Halep şehrine geçtik, Suriye'ye geçmemizin sebebi burada kurulmuş olan Kürt Hoybûn Cemiyeti'ne katılmaktı. Halep'te Haco Ağa'nın yanına gittik. Paşa bir müddet Haco Ağa'nın yanında misafir kaldı."¹⁹

Haco, Hüseyin Paşa'yı Suriye'ye yerleşmesini ve çocuklarıyla Hoybûn

içinde çalışması için ikna etmeye çalışıyor ancak o, İran'a geçip Ağrıya ulaşmada ısrarlıdır. Haco'nun adamları Paşa'ya sınırı geçene kadar eşlik ederler. Bu arada Türk Hükümet güçleriyle birçok çatışmaya girerler. İran'a geçmek mümkün olamıyor. Bunu üzerine Irak'a oradan da İran'a geçmeye karar verilir. Bu süreçte de Haco, Paşa'ya her türlü desteği sağlar. Mehmet Bey anlatıyor:

"...Haco Ağa'nın evinde kaldık. Haco Ağa Paşaya:

'Hoybûn Cemiyeti size Şam'da bir ev yapsın, siz orada oturun, çocuklarınıza da görevler verilsin çalışsınlar' dedi.

'Paşa: Hayır, Şam'da oturmamın bir anlamı yok. İran'a geçip oradan Ağrı'ya ulaşmalıyım' dedi."

Paşa bir süre Haco'da kaldıktan sonra Irak'a geçer. Oradan İran'a sonrada Ağrıya ulaşmak amacındadır. Ancak Türk hükümetinin girişimleri sonucu İngiliz manda yönetimi Paşa'nın İran'a geçmesine izin vermez. Tekrar Suriye'ye geri döner ve bir süre daha Haco'nun Misafir kalır. Baharda Hoybûn'nun da yardımıyla paşa tekrar Irak'a geçer. Çocukları Suriye'de Haco'nun evinde kalırlar. Paşanın Oğlu Mehmet Bey anlatmaya devam ediyor:

"Paşa Irak'a geçtikten sonra bizimle birlikte Suriye'de Haco Ağa'nın evinde kalan Mutki Aşîret Reisi, Hacı Musa Bey hastalanıp, vefat etti. Cenazesini, Hoybûn merasimle Dargır'e defnetti.

Hüseyin Paşa oradan bize bir mekt-

¹⁸ Konê Reş'ten Aktaran Dr. Zerdeşt Haco, *Mir Celadet Bedîrxan, Jîyan û remanên wî*, www.demanu.com.tr/kovareng/arsiv/sayi61/yazi_05_mirceladet.htm - 30k Sitesindeki yazısı.

¹⁹ Kemal Süphandağ, *Ağrı Direniş ve Haydaranlılar*, Fırat yay. say. no 115

up gönderdi. Mektupta, bahara İran'a geçeceğini, bizlerin de hangi yoldan olursa olsun bir şekilde İran'a geçmemizi istemekteydi.

Bu mektuptan sonra ben, Yusuf, Afî, Nadir ve Süleyman Bîşarê Çeto'nun ve Haco Ağa'nın adamlarından oluşan bir grubun refakatinde Suriye hududunu geçip, Türkiye'ye girmek için yola çıktık.

Hudutta Kürt milisleriyle ve Türk jandarmalarıyla çatışmaya girdik. Birkaç çatışmadan sonra Mardin yakınlarına ulaştık. Burada Haco Ağa'nın adamları geri döndüler, bizler de yola devam ettik. Jikeftê-Perixanê'da sabah oldu. Milisler ve jandarmalar etrafımızı çevirdiler. Sabahın alacakaranlığında çatışma başladı. Haco Ağa'nın adamları dağda, biz ise olduğumuz yerde çatışmaya girdik... Öğleye kadar çatışma devam etti. Öğleden sonra biz mevzilerimizden çıkıp yola devam ettik. Korktular, üzerimize gelmediler..."²⁰

Haco'nun yardımlarını gören bir diğer ünlü aile (Mahmut Baksî'nin anlatımına göre 1750'den bu yana Sason dağlarında Türk Devleti'ne karşı direnen) Mala Aliyê Ênis'dur. Bu ailenin yiğitliği Kürdistan'da dile destandır. Osmanlıların korkulu rüyası oldukları gibi Cumhuriyet döneminde devletin baskıcı politikalarına karşı sürekli direnmiş ve çok ağır bedeller ödemelerine karşın hiçbir koşulda baş eğmemişler. 1925 Serhıldan'ın'a omuz verdiler ve sonuna kadar savaştılar. Yenilgiden sonra devletin hışmına uğrayanların başında onlar vardı.

²⁰ Kemal Süphandağ, *Ağrı Direnişi ve Haydaranlılar*, Fırat yay. S.119, 120

"Yalnız Mala Aliyê Ênis değil, bizzat devlet yanlısı bir çok hain aşîret ve ağa dahi devletin bu hışmından payını aldılar. Malları yağmalandı, liderleri idam edildi, namusları ve şerefleri askerlerin çizmeleri altında çiğnendi..."

Sağ kalıp yakalanamayan savaşılar, gözü kara savaşılar (mêrxasên çekdar û çav sor) bir yandan çatışmaya devam ederken diğer yandan Suriye sınırını (binxetê) geçip Mala Haco'ya sığınıyorlardı."²¹

Mahmut Baksî aynı eserin başka bir yerinde bu aileden üç kardeşin devlete karşı yiğitçe verdikleri mücadeleyi ve hazin sonlarını anlatırken şöyle diyordu:

"Sabah erken daha güneş doğmadan, üç kardeş birbirine omuz vermiş, silahlarını kuşanmış, yönlerini Newala Qaramûsê'ye vermişlerdi. Onların amacı sınırı geçip Mala Haco'ların yanına varmaktı... Roma Reş (Kürtler arasında Türk askerine verilen isim)onları adım takip ediyordu. Köy köy, dağ taş her yerde onları arıyordu. Eli, Xelil ve Mamê, devlet tarafından fermanları yazılan Mala Aliyê Ênis'e mensup bu üç kardeş'in çabası sınırı geçip binxete ulaşmak(Hacolara ulaşmaktır. NC)"

1925 sonrası Suriye'ye geçmek zorunda kalıp Haco'nun konuk ettiği ve yardımlarını esirgemediği daha birçok şahsiyet sayılabilir, hatta bunların arasında devletin baskılarına dayanamayıp kaçan Haco'nun düşmanları Dekşûri ileri gelenleri bile vardır. Kısacası Hacolara kuzeyli Kürtler için başı sıkışınca başvuracağı

bir sığınaktı desek yerinde olur. Ancak Haco'yu önemli bir tarihsel kişilik yapan onun bu yönünden daha çok, Kürt özgürlük mücadelesine yaptığı katkılarıdır, Xoybûn içindeki faaliyetleridir. Denilebilir ki onun gelenekçi bir aşîret reisi yanını, 1925 başkaldırısında gösterdiği zaafı dahi gölgede bırakıp, milliyetçi bir Kürt lideri yönünü ön plana çıkartan bu örgüt içindeki çalışmalarıdır. Haco'nun tarihsel kişiliğinin anlaşılması bir yerde Xoybûn'un niteliğini, amaç ve hedeflerini anlamaktan geçer. Bu bakımdan Haco'nu faaliyetlerinden önce, 1925 sonrası Kürt özgürlük mücadelesinin oldukça önemli sayfalarından birini teşkil eden, örgütlenmeye yeni ve uzun erimli bir soluk katan, ulusal mücadeleye çağdaş ve modern bir nitelik kazandıran Xoybûn'nun kuruluş ve çalışmalarıyla ilgili bilgi vermekte yarar vardır.

Xoybûn'un Kuruluşu (5 Ekim 1927)

Xoybûn Yakın Kürt tarihinin en önemli siyasal organizasyonlarından biridir. İlk Modern Kürt örgütü kabul edilmesi abartılı olmasa gerek... Onu ortaya çıkartan şartlar, 1925 Hareketi sonrası Kuzey Kürdistan da oluşan ve Kürtler için oldukça zor bir dönem olan süreçte oluştu. Ağır bir yenilgi alınmış, tahribat büyüktür. Devlet güçleri çok yönlü bir saldırı başlatmışlardır. Yenilgiyle birlikte başlayan terör ve baskı ortamında milliyetçi Kürt aydın ve yurtseverlerin barınma imkânı kalmamıştır. Kürtlük adına ne

varsa saldırı hedefidir. Ama tüm bu saldırılara rağmen, bir birinden kopuk da olsa yer yer direnişler devam etmektedir. İşte böylesi bir ortamda milliyetçi, aydın ve sorumluluk taşıyan Kürt liderleri çareler aramaktalar. Yeniden toparlanma, örgütlenme ve devam eden direniş hareketlerini bir merkezden yönetilmesi gerekliliğine inanırlar. Bunun için de bütün yurtsever Kürt örgüt veya gruplarını bir araya getirme düşüncesi üzerinde yoğunlaşırlar. Bu düşüncelere öncülük edenlerin büyük bir kısmı 1925 yenilgisiyle yada daha önce Kuzey Kürdistan'dan Suriye'ye geçen entelektüel, aydın, ağa, aşîret liderleri vb. şahsiyetlerdir. Fransız Manda yönetimi Kürtlerin bu doğrultudaki örgütlenme faaliyetlerinde siyasal geleceği açısından bir tehlike görmemekte hatta çıkar ummaktadır. Bu nedendir ki ;

“Fransızlar Suriye'deki Kürt göçmenlerinin yaygın milliyetçilik faaliyetlerine ve Şam, Beyrut gibi şehirlerde öncü politik ve kültürel merkezler kurmalarına izin veriyorlardı. Çoğunluğu Türkiye'den Suriye'ye göç etmiş olan muhacirler, aynı zamanda Türk karşıtı hareketin de organizasyonunu sağlayıp, Suriyeli Kürtlerin lideri olmuşlardı.

...Suriye'deki Kürt göçmenlerinin en önemli faaliyeti, 1927'de amacı Kürt milliyetçiliğini yaymak ve Türk karşıtı Kürt faaliyetlerini yönlendirmek olan Hoybûn'u kurmak oldu.”²²

²² W. Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve gelişimi*, İletişim Yay, S. 277-278

Naci Kutlay, Xoybûn'un kuruluşu ve kurucularıyla ilgili şunları yazıyor:

"...Türkiye'den kaçan Kürt aydınlarının, Şeyh Sait isyanına katılanlardan Suriye'ye geçebilenlerin ve Şeyh Sait'e karşı devletin yanında yer alıp, 1926'da Batı Anadolu'ya sürgün edilecek ağa ve beylerden Suriye'ye kaçanların katılımıyla oluşan Hoybûn Örgütü, çağdaş bir programdan yoksun, tarihen kaybetmiş Kürtlerin bir örgütüydü. İçinde aydınlar vardı, ama ipler eski aristokrat ve feodal ailelerin elindeydi. Bedirhani Ailesi'nden Celadet ve Kamuran Beyler öncüydu. Vanlı Memduh Selim Bey önemli bir rol oynadı. Haco Ağa ve Serbesti gazetesi başyazarı Mevlanazade Rifat Bey de vardı."(Naci Kutlay, yage)

Rohat Alakom'a göre yeni bir örgüt fikrini ilk olarak ortaya atan ve bu anlamda Hoybûn'un kuruluş çalışmalarına öncülük eden kişi Memduh Selim Bey dir. Bununla birlikte söz konusu sürece katkı sunan birçok şahsiyeti saymak mümkündür; Bunların başında, Naci Kutlayın söz ettiği şahsiyetlerin dışında, daha sonra Ağrı Direnişi'nin askeri komutanlığına atanacak olan İhsan Nuri Paşa, Dr. Mehmet Şükrü Sekban, Şeyh Sait'in Oğlu Şeyh Ali Rıza, Berazi aşireti lideri Mustafa Şahin'i saymak gerekir. Bütün bu şahsiyetlerin yaptığı bir dizi görüşme ve çalışmanın sonunda bugün de Kürtler için hayati bir öneme sahip olan ve örnek alınması gereken "bütün Kürt örgüt ve partilerinin bir çatı altında toplanması"

noktasında hemfikir olurlar. Bu çerçevede geliştirilen ilişkiler ve çalışmalar o günün koşullarında faaliyet gösteren ancak 1925 yenilgisiyle pek etkinlikleri kalmamış olan; Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye ve Kürt İstiklal Komitesi veya Kürt Ulusal Birliği (Azadi) adlı Kürt örgütlerinin bir çatı altında toplanması konusunda somutlaşır. Artık birlik ve yeniden toparlanma için uygun ve güvenli bir yer ve zaman tespitinden başka her hangi bir engel kalmamıştı. Nihayet 5 Ekim 1927 günü sözünü ettiğimiz örgütlerin temsilcilerinin yanında birçok etkili Kürt şahsiyet ve lideriyle "dağlardaki ulaşılması güç ve emin yerlere sığınmış isyancı savaşçıları temsil eden delegelerin" katılımıyla bir kurultay toplanır. Kürt Ulusal Kurultayı adı verilen bu kurultayın yeri ve zamanı konusunda farklı bilgiler vardır. Örneğin Kurultayın toplanma yeri ile ilgili, İhsan Nuri Paşa; "Uzak bir yerde", Süreya Bedirhan; "Kürdistan dağlarının birinde", Garo Sasuni; "Yabancı bir ülkede", bazı kaynaklar da; Lübnan'ın Bahamdun kentinde toplandığını yazmaktadır. Daha farklı yerleri gösteren kaynaklar da vardır. Aynı şekilde Kurultayın toplanma zamanıyla da ilgili farklı tarihler verilmekle birlikte son dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda bulunan örgüt tüzüğü'nün birinci maddesi bu konudaki belirsizliğe son vermiştir. Söz konusu madde, aşağıda verilen tüzük maddelerinde görüleceği gibi 5 Ekim 1927 tarihini net olarak belirtmektedir. Toplanma yeri olarak Lübnan'ın Bahamdun kenti, genel kabul görmek-

tedir. Bu çelişkili bilgilerin, özellikle yer konusundaki farklı bilgilerin bir bölümü büyük ihtimalle güvenlik nedeniyle bizzat kurultayı toplayanlar tarafından verildiği sanılmaktadır.²³

Xoybûn'un Amaç ve Hedefleri

Dr. M. Nuri Dersimi, "Hoybûn Kürdistan'ın Türkler elinde bulunan parçasını Türk idaresinden kurtarmayı hedef kabul etmiştir." diye yazmaktadır, ancak bu konuda daha detaylı bilgilere ulaşmak için örgütün tüzüğüne bakmak gerekir. Bu nedenle Xoybûn'un tüzüğünün ilk beş maddesini aşağıya aktarıyoruz.

"1. 5 Ekim 1927 günü toplanan Birinci Kürt Kongresi'nin kararıyla, Xoybûn ismiyle milli bir Kürt Cemiyeti kurulmuştur.

2. Cemiyetin amacı, Türkiye'nin egemenliği altında bulunan Kürt ve Kürdistan'ın kurtarılması ve kendi milli hudutlarının ayrılmasıdır.

3. Bu gayeye varmak için cemiyet bütün Kürtleri etrafında toplayacak ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda her türlü unsurla ilişkiye geçecektir.

4. Kürt milli andını ve bu tüzüğünün maddelerini ve çalışmayı kabul eden her Kürt, Xoybûn Cemiyeti'ne üye olabilir. Her üye cemiyete girdiğinde giriş parası verecek ve aylık aidatını ödeyecektir.

5. Cemiyete katılacak her kişi yemin edecek ve yetkili bir kurul tarafından kabul olunacaktır. Doğrudan doğruya örgüt işlerinden sorumlular cemi-

yete kabul edecekleri kimselere aşağıdaki yemin örneğini belge şeklinde yazdırarak imza ettirirler."²⁴ ettirirler.

Tüzüğün ikinci maddesinde örgütün asıl amacının; Türkiye'nin egemenliğinde bulunan Kürdistan'ın kurtarılması ve milli sınırları olan bağımsız bir Kürt devletinin kurulması olduğu çok net olarak ortaya konulmuştur. Üçüncü maddede ise belirlenen amaca ulaşmak için bütün Kürtleri örgütlemeyi hedeflediğini belirterek, milli hedeflere yönelmiş, mahalli-aşîretsel yapılanmaları aşan milliyetçi, çağdaş bir örgüt olduğunu göstermiştir.

Ayrıca Xoybûn'un birinci kongresinde şu kararlar alındı:

"Kürdistan'dan son Türk askeri atılincaya kadar mücadeleye devam edilmesi,
Bütün Kürt birliklerini yönetecek bir genel komutanlık oluşturulması,
Bu güçlerin organize edilmesi ve modern teçhizatla donatılması,
Türkler tarafından işgal edilen dağların birinde askeri üs oluşturarak, bu üssün depo olarak kullanılması,
Pers Hükümeti ve kardeş Pers halkıyla iyi dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi,
Suriye ve Mezopotamya Kürtlerine Manda koşullarına yetinmek ve onlar için hiçbir politik hak talebinde bulunmayıp bu hükümetlerle iyi ilişkiler kurulması"²⁵

²³ Rohat Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağırlık Ayaklanması*, Avesta yay. S.26, 21 yage s. 26

²⁴ Dr. M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*

²⁵ M. Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri-II* Özge yayınları, s.379

Görüldüğü gibi bu kararlarla amaç ulaşmak için başvurulacak mücadele yöntemleri ve araçları ortaya konulmuştur. Adeta daha önceki yenilgilerden dersler alınarak, oldukça temkinli ve kararlı davranmaktadır. Verilecek mücadelenin asıl yönteminin askeri olacağı ve bunun için yapılacak hazırlıklar belirtilirken, önemli diplomatik hedeflerde ortaya konulmuştur. Öncelikle benzer kaderi paylaşan ve bu anlamda çıkarları bir olan Ermeni ulusuyla geçmişte yaşanan olumsuzlukların yarattığı güvensizliklerin giderilmeye ve dostluk temelinde ilişkiler geliştirilmeye çalışarak, Panislâmcı hedeflerden uzaklaştığını, tam anlamıyla modern, milliyetçi bir organizasyon olduğunu göstermiştir. Xoybûn belirlediği bu hedeflere ulaşmak için uluslararası ittifaklar kurmaya yönelmiştir. Özellikle milliyetçi Ermeni Partisi Hıncak-Daşnak'la iyi ilişkiler kurulmuş karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma içinde olmuşlardır. Bu nedenle Xoybûn karşıtları ve Türk Hükümeti onu yıpratmak, dini tüm çevrelerde karşı muhalefet geliştirmek için bu ilişkileri propaganda aracı olarak kullanmışlardır.

Örgüt İran ve Irak hükümetlerine de benzer dostluk mesajları göndermiştir. Bu mesajlarla cephe daraltılmaya çalışılmıştır. Türk Hükümetine karşı başlatılacak askeri mücadele öncesi verilen "kardeş Pers halkı" mesajıyla İran, hükümetinin aleyhte girişimlerini engellemeye yöneliktir. Her ne kadar, başlayan Ağrı İsyanı'nda İran hükümetinin Türkleri destekleyici faaliyetleri engellenememiştir de

zekice yapılan diplomatik bir manevradır. Aynı kaygılarla Irak ve Suriye'de manda devletler kuran İngiliz ve Fransız hükümetlerine de dostane mesajlar yollanmıştır. Yukarıda 6'nolu kararda görüldüğü gibi, Suriye ve Irak'taki Kürtlere açıkça manda yönetiminin verdiğiyle yetinmeleri ve bu devletlerin hükümetleriyle iyi geçinmeleri, sorun çıkartmamaları telkin edilmiştir. Böylelikle Kuzeyde başlatılacak direnişin hedefini daraltma, güçleri hedefe yoğunlaştırmak, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin desteğini almak ya da en azından tarafsız bırakmayı amaçlanmıştır. Doğrusu oldukça kıvrak bir diplomasi örneği sergilenmiştir. Ne var ki Xoybûn'un bu tutumu, gelenekçi Kürt çevrelerinde kuşkuların oluşmasına ve "bütün parçaya feda edilmiştir" diye yer yer eleştirilmesine neden olmuştur.

Pîr Dîma, Lêkolerekî Kurd ji Gurcistanê

"Ez ser pirsên dîroka kurdan û teolojiya dînê êzdiyan dixebitim"

Amadekar: Rohat Alakom
(ralakom@yahoo.com)

Pîr Dîma ev çend sal in li ser dîroka kurdên Serhedê, bi taybetî kurdên êzîdî ku ji Serhedê, koçberî Gurcistan û Ermenîstanê kirine lêkolînan amade dike. Ew niha li paytextê Gurcistanê, Tîflîsê dimîne û karên xwe li wir berdewam dike.

Pîr Dîma kî ye? Ev nav ji ku tê?

Ez di sala 1978 li bajarê Tîblîsî paytexta Gurcistanê (wî çaxî Komara Gurcistana Sovyetê bû) di maleke kurdên êzîdî de ji dayîk bûme. Min fakulteya Rojhilatnasiyê ya Enstituta Asya û Afrika li Tîblîsê xilas kiriye. Ez ser pirsên dîroka kurdan û teolojiya dînê êzdiyan dixebitim. Di sala 2004 da wek serokê Yekîtiya Rewşenbîrên Kurd yê Gurcistanê hatime hilbijartin. Xêncî vê, ez oldarê êzdiya me, karê dînî û rewşenbîriyê bi hev ra

dimeşînim. Min ji 13 salîya xwe da xwe sipartibû karê dînê êzdiyan. Kalikê min Ehmedê Pîr Mihê ez wek kurê xwe xwedî kirim û riya xwendinê û riya êzdîtiyê da pêşîya min. Ez gelekî ji wî razî me.

Wek hûn dizanin, dema meriv li welatekî xerîb, di nav miletekî biyanî da diji, ew millet tesîra xwe wî/wê dike. Di nav nîfşeya nû da yên ku li welatê der ji dayîk bibûn tendensek peyda bû. Ew tendensa du-naviyê bû. Anku dixwazim bêjim ku dê û bavan navên kurdî li zarokên xwe dikir, lê belê di nav cînar û hevalên guncî û ermenî da, bi navekî din dihatin nas kirin. Ji ber ku ev navên kurdî ji wan miletan ra nenas û xerîb bûn, kurdan xwe bi navekî din didan naskirin.

Piraniya navên zarokên kurdan ji salên 1960î virda bi guncî û rûsî bûn. Kêm kes hebûn ku navê kurmancî li

zarokên xwe bikin. Bi fikra min ev yeka nîşanên asîmlasyonê ne. Hêjayî gotinê ye ku piraniya wan navên gurtî û rûsî jî bi koka xwe va erebî, farisî, yûnanî, monxolî ne...

Navê min jî, mixabin, ne navekî kurmançî ye, ev navekî yûnanî ye û bêtir di nav rûsan da belav bûye: Dîmîtrî. Dîma bi kurtayî jî Dîmîtrî tê. Di nav civaka me ya Sovyeta berê da ez bi vî navî hatime nas kirin.

Kal û bavên te ji kîjan deverên Kurdistanê hatine li Gurcistanê?

Kal û bavên min li welatê Serhedê, wîlayeta Wanê, qeza Bêrgrî û Ava Reş, li gundê Hacelî û Çubuxliyê da diman. Heta sala 1918 li Serhedê (Wan, Bazîd, Eleşgîr, Surmeli, Îdir, Qers) gelek gundên êzdiyan hebûn. Êzdiyên wîlayeta Wanê bi navê êla zuqurîya di hate naskirin û serwerê wê Cangîr axayê kurê Xetîb axa jî qebîla mendikan bû. Wek hûn dizanin tirkan gelek car ferman li ser êzdiyan rakirîye û bêtir bi destê kurdên misilman ev karê qirêj û hovane hatîye kirin. Di encamê da, di sala 1914an da Cangîr Axa bi êzdîyan va mecbûr bû terka welatê xwe bide û here Gîyadînê. Heta sala 1918 li wir man û paşê derbasî Ermenistanê û Gurcistanê bûn.

Mala kalikê min Pîr Mihê Memo, Pîrê Behrî pîrê (oldar) êzdiyan e û ez jî heta niha li pey vî karî diçim û yek ji oladarên êzdiya me. Peyva pîr tê wateya oldar di nav êzdiyan da. Êzidî jî sê çînen sereke pêk tên: şêx, pîr û mirîd. Şêx û pîr, çînen ruhanî ne. Ji ber vê yekê ez wek Pîr Dîma tîm bi nav kirin.

Ahmedê Mihê, kalkê Pîr Dîma û xwişka wî
(ji arşîva Pîr Dîma)

Îsal pirtûkeke gelek hêja, bi çapeke xweşik ji aliyê te û du hevalan bi navê Nimûneyên Kultura Medenî ya Kurdî ji Mûzexaneyê Neteweyî ya Gurcistanê hate weşandin. Ji ku hat fikra amadekirina pirtûkeke wiha?

Derheqa kelepûra kurdî ku li Mûzexaneyê Gurcistanê da heye min berî deh salan jî etnografa kurd, doktor Lamara Paşaeva bihîst. Wê gelek behsa vê yekê li cem gelek rêxistinên kurdî yê li Rûsya û Ewropa kiribû, lê kesî guhdariya wê nedikir. Berî sê salan min û doktor Lamara Paşaeva di civîneke rewşenbîran da behsa kelepûra kurdî ya Mûzexaneyê Gurcistanê kir. Hîngê bîznesmenekî me, Sûlîko Korkitî Sîmaev jî hazir bû û piştî çend

rojan pêşneyar kir ku alîkariya maddî di warê lêkolîna vê kelepûrê da bike. Em çûn cem rêvebirên mûzexaneyê û destûr ji bo dîtina fondên girtî yên beşa etnografîyê stand. Min di gel doktor Lamara û birêvebirê beşa etnografîyê, zanyarê guncî Êldar Nadîradzê dest bi xebata xwe kir. Nêzikî pênc mehan me ser dokûment û belgeameyên ku ji kevnariya xwe zer bibûn xebat kir. Dema min kinc û çekên kurdî yên kevin hildida destê xwe, min kevnariya dîroka milletê xwe hîs dikir. Me albumek ji wêneyên tiştên kurdî amade kir û bi alîkariya maddî ya bîznesmenê kurd, Emîrxanê Elîxan Morî çap kir. Ez spasiya wan dikim.

Armanca hazirkirina vê albumê ev e ku kurd bi xwe û paşê milletên cînarên kurdan çanda kurdî ya dewlemend nas bikin. Bi çapkirina vê kitêbê (album) me dokumentek hazir kir û heke ev dewlemendiyên kurdî wînda bin jî, qet nebe wêneyên wan dimînin. Ez dixwazim bêjim ku ev hemû tiştên kurdî ku di Mûzexaneya Neteweyî ya Gurcistanê da hene ji wextê Rûsyaya Qeyserî hatine kom kirin.

Ji der van materyalên ku di pirtûkê de cih girtine, tiştên mayîn jî di derbara kurdan de di Mûzexaneya Neteweyî ya Gurcistanê de hene?

Gelek tiştên kurdî di muzeyê da hene: çek, kinc, xemil, xalîçe û hwd. Me hemû tişt nikaribû di albumê da nîşan bida, ji ber ku pereyekî zor lazim bû. Me tenê wêneyên tiştên berbiçav di albumê nîşan dan.

Jinek kurdên Êzdî, ji pirtûka *Nimûneyên Kultura Medenî ya Kurdî...* (2007)

Xebateke te a mayîn jî amadekirina lêkolîna li ser eşîrên Kurdên Êzdî li Qafqasyayê ye. Dikarî bi kurtî qala vê xebata xwe biki?

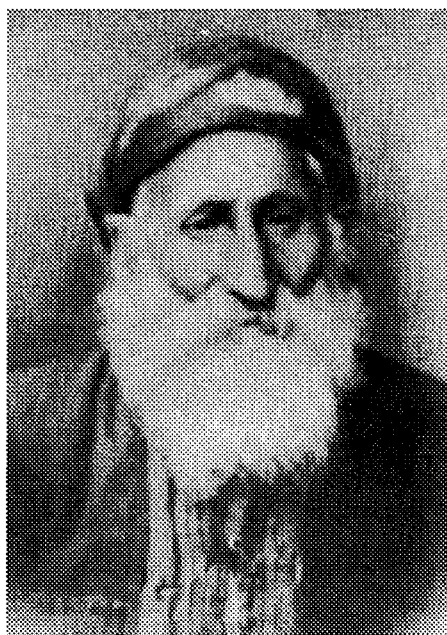
Belê, min pirtûka xwe ya di derheqa eşîrên êzdiyên Serhedê ku hatine Qafkasya, akincî bûne xilas kir û niha karê çapkirina wê dikim. Min gelek agahiyên derheqa dîroka êzdiyên Serhedê ji zar-zimanêç ji devê merivên kal û pîr hildaye. Ez di nav gundên êzdiya digeriya û ji mezina pirs dikir, ka ew berê li ku mane, çend gund li Wanê, Qersê û Îdirê hebûn, navê gunda çî bû ne û hwd. Paşê ez çûm li

Serhedê û min seredana wan gundan kir. Niha kesekî êzdî li wir nemaye, heke hebin jî xwe eyan nakin. Ji bilî vê, min li ser belgenameyên derheqa kurdan li arşîva Gurcistanê ya dewletê jî lêkolîn dikir. Gelek tiştên hêja konsolos û karmendên eskerî yên Rûsyaya Qeyserî derheqa eşîrên kurdan, serokeşîr û gundên kurda da nivîsîne. Kurdnasên navdar, wek B. Nîkîtin, Son, Gordlêvskî, Kartsêv û hwd gelek nivîsîne. Gelek tişt lêkolînerên kurd jî nivîsîne, wek mîsal Mihemed Emîn Zekî, Erebe Şemo, Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Celîlê Celîl, Ordîxanê Celîl û hwd.

Tu niha li Gurcistanê dijî û li wir dimînî, çawa ye rewşa kurdên Gurcistanê?

Rewşa kurdên Gurcistanê di dema Sovyetê da gelek baş bû. Çanda kurdî gelek pêşketî bû. Komên folklorîk yên kurdî hebûn, şanoya kurdî hebû, pêşangehên şewekarên kurd dihatin sazîkirin, pirtûkên nivîskar û helbestvanên kurd dihatin belavîkirin. Bi kurtayî, jiyana kulturî ya kurdan dikeliya. Gelek tişt bi alîkariya ronakbîrên gurdî di hate kirin.

Piştî hilweşandina Sovyetê rewş bi yekcarî xirab bû. Hemû tişt hilweşiya. Hukumeta dewleta Gurcistana serbixwe di destpêka salên 90î da îmkân çênedikir ku çanda milletên din bête xwedî kirin. Paşê hukûmet du cara hate guhastin, Gurcistan wek dewleteke demokrasî xwe radigeland, lê belê bi sloganên demokrasîyê kêmtişt hate guhastin. Ji bilî pirsîrêkên

Şêx Ewloyê Biro, di sala 1926an di filmê bi navê *Zerê* de rola Şêx listîye (ji arşîva Pîr Dîma)

civakî-aborî, valahîke ruhî heye û ji ber wan sedeman piraniya kurdan derketin Rûsyayê û Ewropaya Rojava. Niha jî gelek diçin û hêdî hêdî hijmara kurdan kêmtir dibe. Heçî dimînin jî, zimanê xwe, kultura xwe, dîna xwe winda dikin û di nav gurdan da dihelin. Fanatîzma dînî ya gurdên ortodoks gihîştîye asteke bilind. Li dibistanan da ders bi duaya sereke ya xaçperestan destpê dikin, ev yeka tesîra xwe li ser zarokên nexaçparest jî dike.

Tîblîs û Erîvan di dîrokê de wek du dostebajarên Qersê tên hesibîn. Gelek kurdên ji Qersê berî sedsalî koçberî Tîflîs û Erîvanê kirin. Gelo kurdên Tîblîsê çiqas hoya wan jî koka xwe

heye yan jî wek Qersî xwe çawa dihesibînin?

Kurdên Tîblîsê heta vê gavê welatê xwe jî bîr nekirine û dizanin jî kîjan gundê Qersê û Wanê hatine. Mezina ji me ra digot, ku ew nehatibûn ku li Gurcistanê û Ermenistanê bimînin. Wan bawer dikir ku rojekê vegehin gundên xwe. Mixabin, nîfşa nû ya îro êdî kêma guhdariya tiştên wisa dike. Wek min behs kir prosesa asîmîleyonê dewam dike.

Dîroka kurdên Tîflîsê yan jî dîroka kurdên Gurcistanê gelo îro çiqas tê zanîn? Xebateke bi pirtûk tenê ji bo vê mijarê hatiye çêkirin qasî ez pê dizanim tune ye. Ev bêdîrokiya kurdên Gurcistanê wê heta kîngê bajo?

Gelek gotar û materîyalên hêja di pirtûk, rojname û belgenameyên Gurcistanê da derheqa jiyana kurdan li Gurcistanê hene. Lê heta niha xebateke berfireh ji bo komkirina wan û çapkirina wan wek pirtûkekê nehatîye kirin. Li ser van pirsan rewşenbîrên kurd Lamara Paşaêva, Keremê Anqosî, Mirazê Êzo, Kerem Amoêv mijûl dibin. Ez bawer dikim ku di paşerojê da jî nav me merivekê derkeve ku wan materîyalan kom bike û pirtûkekê binivîse.

Tiştêkî mayîn ku tu bêjî heye? Planên te yên paşerojê çi ne?

Ez serketinê ji we ra û mîletê xwe ra dixwazim!

Kürtçe Kur'an Çevirisi

Dr. Ömer ULUÇAY

Abdullah Varlı, medrese çıkışlı bir Kürt aydınıdır. Dini eğitim ve hizmeti yanında, Kürt kültürü ile de yakından ilgilenmiş, bu konudaki çalışmalarını da yayınlamaktadır.

A. Varlı'nın asıl amacı *Kur'an*'ın *Kürtçe Meali*'ni yazmaktır. Bu fikrini dostlarına ve başka meslektaşlarına açmış, fakat destek görmemiş, bunun çok zor bir iş olduğu kendisine telkin edilmiştir. Ama A. Varlı yılmamış, bu yoldaki çalışmalarını sürdürmüş, sonuçta başka bir konağa varmıştır.

A. Varlı'nın eğitim ve iş serüveni, onun bu noktaya varacağını göstermektedir. Bu nedenle A. Varlı'nın yaşam öyküsü, bize araştırmalarının varacağı merhaleyi göstermektedir.

A.Varlı, *Kur'an-ı Kerim ve Kürtçe Meali*'ni tek cilt halinde yayınladı [İSBN:975-95829-0-2, Biçem dizgi, Cihan Ofset, İstanbul, 1994, 16x23,5cm,

604+33 (sıra no konulmamış) s. Kapağı tezhipli, yazılı ve ciltli. Hazırlayan (Amedekar): Abdullah Varlı]. Eserin başlığı üzerinde yaptığımız görüşmede, adının *Arşa Quranê (Kur'an'ın Yüce Meali)* ve Türkçe ismin Kürtçe çevirisinin de (*Kur'an-ı Kerim ve Kürtçe Meali: Qur'an a Piroz û Arşa Wê ya Bilind*) olduğunda fikir birliğine vardık.

A. Varlı, bu çalışmasını 14.2.1977 de tamamlamış ve eser 17 yıl sonra (1994) yayınlanmıştır. Sonuçta eser, A. Varlı'nın bugünden 30 yıl önceki bilgilerine göre hazırlanmıştır.

A. Varlı, eserin önsöz'ünde "*armanca wergerandinê*" (çeviriden amaç) demekte ve önsöz'ün sonunda da "çevirinin bitirilişi" demekte ve adı bulunmaktadır [dawiya wergerandinê, Trabzon Maçka 14.2.1977 Abdullah Memed kurê Mehmed Hoko Xanî, (s.604)].

Burada istenen, A. Varlı'nın başlıkta

Meal denmesine karşın, önsöz'de "çeviri" ve yaptığım görüşmede de "meal" yerine "çeviri" demesinde ısrarlı olduğunu vurgulamaktır. Kur'an çevirisine karşı yapılan tartışmalar kendisine anımsatılınca, 'Türkiye'de birçok Kur'an çevirisinin bulunduğunu belirtmiştir.

Nitekim A. Varlı gibi Mele Muhammed Garsî Farqînî (Mehmed Demirdağ); hazırladığı Kürtçe Kur'an Meali [*Meala Firûz Şerha Qur'an'a Pîroz*, Nûbihar yayını, İstanbul, Tek cilt, 2003, Erkan Mat, 606+Xs, ciltli, kapağı tezhipli, 16x23,5 cm, Latini Kurdî Alfabe (C.A.Bedirxan) ile yazılı] çalışmasında önsöz'de "Rê û rêbaza min di wergerandinê de" (çeviride yol ve ilkelerim) diyerek "çeviri"ye vurgu yapmaktadır.

A. Varlı Kur'an Meali'nde, eserin sonundaki sayfalara sıra no koymamıştır (33s.). İlk iki sayfa tezhipli ve diğer sayfalar normal basımlıdır. Sayfanın orta yerinde; çerçeve içinde, standart (Arabî) Kur'an metni (8,5x5cm), sağ yanında Arabî-Kurdî ve sol yanda da Latîni-Kurdî harflerle Kürtçe Meali (çeviri) yer almaktadır. Farklı alfabelerdeki metin denk getirilmiştir. Kitap Arapça yazıma/okunuşa göre (sağdan sola, sondan başa) tertiplenmiştir.

Arabî-Kurdî ve Latîni-Kurdî metinler arasındaki bazı farkların, Arabî yazının bilgisayara geçirilmesi sırasında olduğu anlaşılmaktadır.

A. Varlı, Türkiye'de ilk defa kendisi tarafından yapılmış Arabî-Latîni harfli Kürtçe Kur'an Meali çalışmasını, incelenmek üzere Diyanet Başkanlığına ve Din İşleri Başkanlığına dilekçe ile vermesine karşın, başvuruları reddedilmiştir.

Daha sonra A.Varlı, eseri Cumhurbaşkanlığı Sûleyman Demirel'e sunmak üzere geniş katılımlı bir heyetle gitmek istemiş, bir seri serüvenle karşılaşmış,

sonunda eser Cumhurbaşkanına sunulmuş ve basında yer almıştır.

Bu arada Kürtçe Kur'an Meali dünyanın her tarafına dağılmış, farklı yörelerden takdir ve tenkitler gelmiştir.

A. Varlı, Kur'an'ın Kürtçe çevirisinin önsöz'ünde, bunu yapabilmek için yaptığı çalışmaları anlatmakta ve okuduğu, incelediği eserlerin listesini vermektedir.

Medrese'de öğrenci (suxte) iken, Melle'ler Arapça Kur'an okur ; Kürtçe tefsir ederek anlatırlarmış. A.Varlı, aslında uzmanlık sahasında olan Kur'an tetkikleri hakkında önemli bir sunum yapmaktadır ki bunlar, Kürt dili açısından da önemlidir.

Eliyê Sindî; Bayazıt Bistami ile görüşmüş, müslüman olmuş, ondan Arapça namaz dualarını öğrenmiş ve onları, Kürtçe'ye çevirmiş, ancak elde çeviri metni yokmuş. Sindî de Bistamî'ye, tasavvufun ilkelerini öğretmiş.

Mele Muhammed Goyî, Kürtçe Kur'an Tefsiri yapmış (1920) ancak yayınlanmamıştır. Hacı Qadirê Goyî, birkaç sure'yi Kürtçe'ye çevirmiştir, ancak A. Varlı bunları görmemiştir. Bedirxan'ların birkaç Cüz'ü Kürtçe'ye çevirdiklerini ve onları görmediğini de yazmaktadır (K.A.Bedirxan: *Tefsira Quranê, Hawar*, No.27-57, 1934)

Meal çalışmasını yapmak için A.Varlı; yoğun ve sistemli okumalar yapmıştır: Melayê Cizîrî, Baba Tahir, Salim, Kurdî, Şêx Rıza, Ali Berde, Hicrî, Ahî, Arif, Mewlewî, Emin Muhammed Ağa, Feyzî, Hesen, Zîver, Muhammed Xalis, Abdullah Hesen divanları; Mele Xelîlê Siirtî'nin mevlûdû ve *Tecwîsî* ile *Nehcûl Enam*'ını; Ahmedê Xanî'nin *Nûbihar*, *Mem û Zîn*, *Nehcîl Enam*, *Hespê Reş*, *Seyfil Mulûk û Sed el Mûlûl*'ü; Siyapoş'un *Yûsif*

û Zelêxa öyküsü; Suweydî'nin *Leyla û Mecnûn*'u, Yusuf Zîya'nın *Hidayet el Hemidîye fi Luget el Kurdîyesi*...

A.Varlı bu okumalarında; Kürtçe sözcük derlemeleri yapmış ve çevirisinde bunları kullanmıştır. Ayrıca, kırsal ve şehir toplantılarında yaşlıların kullandıkları Kürtçe sözcükleri, dengbêjlerin söylediklerinden yaptığı sözcük derlemeleri ile önemli bir kaynağa, birikime ulaşmıştır. Bunları, sonraki çalışmalarında kullanmakta ve özellikle Kürt dili ile ilgilenmektedir.

Kur'an Meali'ndeki Kürtçe anlatımının, zor anlaşıldığını ve fakat sonraki eserlerindeki Kürtçe'nin daha rahat okunduğunu söylediğim zaman cevaben bunun doğal ve "otuz yıllık bir çalışmanın sonucu olduğunu" söylemektedir. Hem de öyledir...

Dil canlıdır ve dönemini yaşar. A. Varlı da, eski dönemlerin Kürtçe sözcükleriyle *Kur'an Meali*'ni yazdı. Fakat eser; sözcükler eski/yabancı olduğu ve bunlar için yeterli bir sözlük konulmadığı, bu sözcüklerle yazılmış bir metin bulunmadığı için; onları öğrenmek de mümkün olmadığından, beklenen/umulan ilgiye ulaşmamış görünmektedir. Ancak, bu çevirinin bir ilk olması, bu sonucu zaruri kılmış ve A. Varlı Kürtçe dil hazinesini gün ışığına çıkarmakta ısrarlı ve gayretli olmuştur. Aradan geçen zaman, yayınladığı eserler, onun haklı ve isabetli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, eserde sıralı, alfabetik bir indeksin olmayışı da yararlanmayı kısıtlamaktadır.

En önemlisi, Ayet'lerin meal (çeviri) lerinin bir uzman heyet tarafından tetkiki ve onayı bence zorunlu görünmektedir. *Kur'an* gibi kutsal bir kitap deneme çevirilerle basılıp dağıtılmamalıdır.

Ancak böyle bir kurul bulunmadığından, iş başa düşmüş, iyisini yapmağa gayret etmiştir. Böylece de öncü bir rol da üstlenmiştir. Bilindiği gibi her şeyin ilki zordur...

Din kitaplarının halkın diliyle yazılması, dili standardize etmekte ve korumaktadır. Bu amaçla din kitaplarının Kürtçe'ye çevirisi çok önemli ve gereklidir.

A. Varlı; *Kitab-ı Mukaddes*'in bazı bölümlerini de Kürtçe'ye çevirmiştir. Yurt içi/dışı birçok dilbilimci'nin sorularına da cevap vermektedir. İki asır öncesine ait, Ermeni alfabesiyle yazılmış Kürtçe Kur'an çevirisinin bulunduğunu bildirmektedir.

A. Varlı'nın *Kur'an-ı Kerim ve Kürtçe Meali*'nde Latîni-Kurdî alfabeyi C. A. Bedirxan'ın tesbitleri üzerine kullandığı ve fakat bazı ilaveler yaptığı ve bu konuyu başka yazılarında tartıştığı görülmektedir. Nitekim A. Varlı, bu uzun metinde C. A. Bedirxan'ın Latîni-Kurdî alfabesinde birkaç istisna yapmıştır: ğ harfini [Bağışker (s.5/no.57)] eklemiş ve ê ile é yi kullanmış ve **paşê - erê** (s.12/84), pêşgotin demiştir.

Abdullah Varlı, hazırladığı *Kur'an-ı Kerim ve Kürtçe Meali/ Quran a Pîroz û Arşa Wê ya Bilind* adlı Kur'anın Kürtçe çevirisini onaylamak ve izin verilmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığına (08.8.1994) vermiş ve kabul edilmediğinden geri almıştır (26.8.1994). Bundan sonra A. Varlı eseri Diyanet İşleri Başkanlığı Mushaflar İnceleme Kurulu Başkanlığı'na vermiş (12.9.1994) ve buradan da olumsuz cevap verildiğinden Metin ve Meal'i geri almıştır (26.9.1994).

Bundan sonraki süreci, basından (*www*) özetle izleyelim (*Milliyet*, 06.12.1994):

"Şam Üniversitesi İslam Hukuku Bölümü mezunu Abdullah Varlı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın red ettiği Kürtçe Kur'anı Kerim'i Cumhurbaşkanlığı Süleyman Demirel'e sundu."

Kürtçe Kur'an hakkında, Yalçın Peşken şöyle yazmaktadır (*Akşam*, 29.9.2002):

"Anadilde ibadet konusunda önemli bir adım atan Diyanet İşleri Başkanlığı, Kuran'ın Kürtçe mealine izin verdi. Doğu ve Güneydoğu'daki imamlar, cemaatine Kürtçe vaaz verebilecek. AB'ye uyum yasaları kapsamında Kürtçe kurs ve Kürtçe TV için hazırlıklar sürdürülürken, Diyanet İşleri Başkanlığı anadilde ibadet konusunda önemli bir adım attı. Diyanet, *Kuran-ı Kerim'in Kürtçe Meal'i*'ne izin verdi. Diyanet İşleri Başkanlığı, 18 Mayıs 2002 tarihinde İstanbul'da yapılan Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı'nın sonuç bildirgesine dayanarak anadilde ibadete izin verdi. Diyanet'in resmi internet sitesinde de yayınlanan bildiride, sure ve ayetlerin Arapça okunacağı ancak meal ve yorumlarının anadilde yapılabileceği belirtildi. Bu çerçevede Kürtçe Kuran-ı Kerim'e de izin verildi. Bölgelerdeki illerde görev yapan din görevlilerine gerekli görüldüğü takdirde Kürtçe meal ve yorumlarda bulunma izni veren Diyanet, Kuran-ı Kerim'in Kürtçe mealini hazırlama konusunda da harekete geçti".

"*Kürtçe Kur'an vizesi çıktı*" başlığı altında *Radikal* gazetesinde şu haber yer almaktadır (04.10.2003): "Din İşleri Yüksek Kurulu, Kuran'ın Kürtçeye

çevrilmesinin 'İslam'ın siyasallaştırılması' anlamına gelmeyeceğini belirtti. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu, Kürtçe Kuran'a vize verdi. Konuyla ilgili olarak yöneltilen soruları yanıtlayan Din İşleri Yüksek Kurulu, 'Kuran-ı Kerim'in anlaşılacak üzere indirilmiş ilahi bir kitap olduğunu' vurguladı, "Bu bakımdan Kuran-ı Kerim'in herhangi bir dile çevirisinin yapılması doğaldır" görüşünü dile getirdi. Kurul, 'Kuran'ın tercümesinin doğru biçimde yapılması ve metinde yer almayan ilave bilgi ve yorumların Kuran meali gibi sunulmamasının' önemine de işaret ederek, Kuran'ın Kürtçe ya da herhangi bir başka dile çevrilmesinin 'İslam'ın siyasallaştırılması' anlamına gelmeyeceğini vurguladı."

Yine *Radikal* gazetesinde konu ile ilgili olarak şu haber yayınlanmıştır (Adnan Keskin, 10.07.2003): "İmamlar, 'AB'ye biz de uyalım, halkın kullandığı Kürtçe ve diğer dillerde vaaz verebilerim, cemaat kendi anadilinde dini bilgileri öğrenebilsin" çağrısı yaptı. Diyanet ve Vakıf Emekçileri Sendikası (DİVES) Genel Başkanı İmam Ali Rıza Ekinci, cemaatten bu yönde talepler geldiğini belirtti. Ekinci,

"İnsanların kendi dillerinde dini bilgileri alması *Kuran-ı Kerim'in Hücurat* süresi ve Peygamber Efendimizin uygulamalarına da uyumlu olacaktır. Kürtçe, Lazca gibi dillerde Kuran-ı Kerim çevirileri kullanılabilir" dedi. Hiçbir millet diğerine üstün değil: Hücurat suresindeki bir ayette Allah; 'Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, sonra kabilelere ve milletlere ayırdık ki birbirinizi daha iyi tanıyasınız diye. Üstünlük sadece takva (Allah korkusu) iledir' buyur-

maktadır. Ayette de zikredildiği gibi, hiçbir milletin diğerine üstünlüğü olmadığı gibi hiçbir dilin de başka dile üstünlüğü yoktur. Bu nedenle herkes dilinde eğitim alabilmeli, ibadetini yapabilmeli. Önerimin amacı din ve inanç özgürlüğünün dil özgürlüğüyle ilişkisine dikkat çekmek. Türkçe meal dışındaki dillerde Kuran-ı Kerim meselesi Diyanet'çe henüz gündeme alınmamakla birlikte, bir süre önce dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e Abdullah Varlı tarafından yapılan Kürtçe çeviri sunulmuştu. Avrupa dâhil çoğu ülkede insanların kendi dillerinde kutsal kitapları kullanması gayet normal karşılandığı da bilinmelidir. Ayrıca, geçen yıl o zamanın Diyanet İşleri Başkanı M.Nuri Yılmaz'ın da Kürtçe Kuran basılabileceği sözleri bazı gazetelerde yer almıştı".

Ayrıca Diyarbakır'da bir ilke imza atıldı. Ramazan etkinlikleri kapsamında düzenlenen gecede, aynı anda 2 bin 500 kişi iftar açtıktan sonra Kürtçe ve Türkçe sunumlar yapıldı. Kürtçe mevlit, ilk kez halka açık bir mekânda okundu ve mevlidin Türkçe açıklaması yapıldı (S. Çoban, S Aydın, *Akşam*, 14/10/2006).

A. Varlı'nın *Kürtçe Kur'an Meali*'nin red edilmesinin (1994) üzerinden yaklaşık on yıl geçtikten sonra, Diyanet'in Kürtçe Kur'an'a, imamın cemaata Kürtçe vaazına ve toplu halde Kürtçe Mevlut okunmasına izin verdiği görülmektedir. Ancak bir grup din görevlisinin Kürtçe şiir okuyarak yaptıkları bir bant/CD nedeniyle Diyarbakır'da birkaç gün önce yargılandıkları da bilinmektedir.

Nubihar dergisinde A.Varlı'nın hazırladığı bu *Kürtçe Kur'an Meali* üzerine tartışmalar yapılmıştır. Böylece tartışma kültürü de, yaşama biçimini yansıtmıştır. Görüşler uçlardadır: İyi veya kötü, hain veya kahraman, itaat veya isyan, methetmek veya zem etmek, dost veya düşman şeklinde olmakta; objeden, metinden ziyade şahsın kendisi veya üslubu söz konusu edilmektedir.

Oysaki tartışmak/eleştirmek; bir gerçeği ortaya çıkarmak, doğruyu ve yanlış göstermek, tamamlamak ve rehberlik içindir.

Bu genel anımsatmadan sonra, **Newzat Nurullah**'ın '*Kutsal Kur'an Meali Hakkında*' ki yazısını özetlemek yerinde olacaktır (*Derheqê meala Qurana Pîroz, Nûbihar*, 1996, 47.20-21):

"Kur'an anlaşılacak içindir ve bu amaçla Kürtçe'ye çevrilmesi iyi olmuştur. Abdullah Varlı'yı bu gayret ve emeği için kutluyorum.

Ama Abdullah Varlı; belirsiz, din lezzetinden uzak, yapma, bilinmeyen, garip bir dil ile yazmıştır." (s.20). Böyle bir çeviri, okuyucuyu dilinden ve kültüründen soğutur, uzaklaştırır. Ben Allah'ın lütfuyla Kürtçe okuma/ yazmayı biliyorum. Ama ben dahi bu Kürtçe Kur'an çevirisinden %1 oranında ancak anlıyorum, ya diğer halk ne yapsın? Safaştırma (sadeleştirme) adına yapılan böyle çevirilerde işin tadı kaçır. 'Delil' daha açık olmalı ve 'iddia'yı açıklamalıdır, yoksa bir şey anlaşılmaz (s.21)." Her ilmin kendisine göre istilahları (deyim ve terkipleri) vardır. İslam'da da böyledir. Ama A. Varlı böyle yapmamış, Sure ve Ayet isimlerini de çevirmiştir. Allah ve Xwedê yerine Yezdan

demektedir. Bakara Suresi'nin adını çevirerek "Fêrkera Çêlekê" (İnek suresi) demiştir." (s.21)

Newzat Nurullah, çeviri hakkında düşüncesini açıklamanın yanında, öznel davranarak bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Amaç metnin iyi anlaşılmasını söylemekte ve fakat gönlünce bir örnek sunmamaktadır. Bu yoğunlukta Kürtçe bir metni yazan bir şahsın, "ancak %1'ini anladım" demesi inandırıcı gelmemektedir.

A. Varlı'nın hazırladığı *Kürtçe Kur'an Meali* kitabının kapak resminin yer aldığı N. Nurullah'ın bu yazısı yankı uyandırdı. Abdullah Varlı, bu yazıya cevap verdi (*Berêz Kovara Nûbihar*, Nûbihar, 49:7-9,1996). Dil ile inanç arasındaki sıkı ilgiye ve öne me dikkat çekerek, Ayetleri delil göstererek, konuya açıklık getirmektedir:

1-"Adem'e her şeyin adını öğreten Yezdan'dır. Yer ve gök ile insanların farklı dil ve renklerde yaratılması Yezdan'ın hikmetleri (ayetleri)dir. Bu dillerin kaybolmasına neden olmak büyük (kebair) günahdır." (s.7)

2-"Çeviri için kendimden tek bir söz dahi yazmadım; Behdini, Zaza, Soran, Hewrami, Gori, Lori, Gori lehçelerinden aldım. Tarihte Kürtçe, kemale ermiş ve eserler vermiştir, uygarlık dili olmuştur. Ancak siyasal/ yönetsel karışıklıklar Kürtçe'yi aşiret ve birey dili durumuna getirmiştir." (s.8)

3-"Arkadaş! Eleştirini yerinde görmedim. Sure isimleri, Kur'an metni değildir, derleme sırasında konulmuştur, bunun çevirisi bir hata, bir kusur sayılmaz." (s.9)

Zeynelabidin Zınar, Newzad

Nurullah ile Abdullah Varlı (Evdile Warlî)'yı tanımadığı halde tartışmaya katılmaktadır (Bêxwêtiya rexneya Newzad Nurullah a di warê şîroveya Qurana bi kurdî de, *Nûbihar*, 50.11-13,1996):

Z. Zınar, N. Nurullah'ın makalesinin başlığını ve isminin imlasını eleştirerek düzeltmektedir. Her dilde yabancı sözcüklerin bulunduğuna işaret ederek ve eğer Arapça sözcükler kullanacaksa onu çevirmeğe ve tefsire gerek kalmadığını belirtmektedir (özetle):

1-"Abdullah Varlı, 638 sayfalık bir çeviri yapmış ve Latînî, Arabî Kürtçe harflerle yazmıştır. Bu kolay bir iş değildir. Ya N. Nurullah, A. Varlı'dan fazla ne yapmıştır?" (s.13)

2-"Her dilde olduğu gibi, Kürtçe'de de ilah için birçok sözcük vardır: Xweda, Yezdan, Çelebî, Mîrze, Ahûra Mazda..."

Newzat Nurullah, bu tartışmalardan sonra ikinci bir yazı ile konuyu noktalamakta (Çend gotin li ser bersiva Mela Abdullah Varlî, *Nûbihar*, 1996 / 1997, 51/52: 11-13) ve eleştiri hakkındaki düşüncesini şöyle açıklamaktadır:

"Bilindiği gibi eleştirinin nedeni, şefkat veya nefrettir. Yani ya sevdiğinden, ya da nefret ettiğinden eleştirir. Ben yemin ederim ki, Kürtçe Meal hakkında severek ve dostça duygularla yazmıştım. Ama şimdi anlıyorum ki, üslubum çok sert olmuştur. Kendimce noksan gördüklerimi belirtmişim. Bu da benim eleştirimin eksikliğidir. (s.11) "Bundan böyle birçok Kürtçe Meal'lerin yazılmasını ve bu boşluğun doldurulmasını istiyorum." (s.13) demektedir.

Alimler, kamiller ve özellikle de din alimleri; toplumu iyiye, güzele ve doğruya davet ettikleri gibi, eleştiride de

bunu yapmalı ve örnek tavırlar/ duruşlar sergilemek durumundadırlar. N. Nurullah'ın bu samimi itirafları saygındır ve önemli bir noktaya işaretle vurgu yapmaktadır.

Abdullah Varlı, *Zimanê Kurdî û Welgerandina Gobîdeyêd Pîroz* (Kürt dili ve Kur'an çevirisi) adlı makalesinde, Kürtçe'nin zenginliği ile yaptığı Kur'an çevirisi üzerinde durarak; "Allah ömür verirse Kur'an'ın Kürtçe çevirisindeki yabancı sözcükleri de ayıklayarak sade bir dil ile ikinci baskısını yapacağım" demektedir." (s.11). Ayrıca, Arabî alfabe ile "Allah" lafzını / yazısının rumuzunu yorumlayarak, harflere mana vermekte ve "Hê nin kafa, L'ların ve l'nin kol ve bacaklar olduğunu söyleyerek ehline, "Allah" ism-i şerifinde, "insan"ı tanımlamaktadır."(s.10, *Nûbihar*, sayı:90, 2003, r.10-11)

Mela Muhyeddîn Pencînari, *Kur'an Meali Hakkında* adlı yazısında (*Derbarê Meala Qur'ana Pîroz de, Nubîhar*, Hejmar:90,2003,r.31-38), A. Varlı'nın yaptığı Kur'an çevirisi hakkında şunları yazmaktadır:

"Son yıllarda birkaç Kürt Mele, Kur'an çevirisine başlamış bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Mele Ebdullahê Erdîşî (Abdullah Varlı)'dır. O, bu çalışmasını tamamlamış (1961-1977) ve yayınlamıştır (basımı (1994). Ben de 1984 yılında Kur'an'ı anadilimde (Kürtçe) çevirip/yazmak için kaleme sarıldım ve A. Varlı'dan haberim yoktu. Sonra haberdar oldum ve çalışmama devam ile onu tamamladım.(2000) Seyda'nın çevirisi sert ve anlaşılması zordur." (s.36).

M. Xalid Sadîni '*Kutsal Kur'an ve Kürtçe Meali*' adlı yazısında (Qur'ana Pîroz û Meala Kurdî, Nubihar,

Hejmar:90,2003,r.41-47); "kim ki iyi Arapça ve Kürtçe bilirse Kur'an'ı çevirebilir. Ancak Abdullah Varlı'nın Meal'inde, Kürtçesinde eksik, yanlış ve karışıklık vardır, düzeltilmesi gereklidir" demektedir.

Muhsîn Cîwamêr '*Başlangıçtan Bugüne Kürtçe Kur'an Meali ve Tefsiri*' adlı uzun ve kapsamlı çalışmasında (*Ji Destpêkê Heya Îro Tefsir û Mealên Kurdî, Nubîhar*, Hejmar: 90, 2003, r. 48-62) A.Varlı'nın Kürtçe Kur'an çevirisini teknik ve içerik bakımından inceleyerek şöyle demektedir:

1-"A.Varlı; Kur'an'ın anlam çevirisini Latîni ve Arabî alfabe ile yazmıştır. Varlı'nın Kürtçesi modern Kürtçe değildir ve anlaşılması zordur. Ama Latîni yazımın, Arabî harfle yazmaktan kolay olduğu görülmektedir. Latîni'de harf tek tip olup başta-ortada-sonda hep aynı yazılmaktadır, kolaylıktır".

2-"Sure ismini Kürtçeye çevirmiş, fakat yanında asıl adını da yazmıştır. Metinde parantez açmıştır. Selefi yöntemle tevil yapmaktadır".

3-"Anlam çevirisine ağırlık vererek yeni bir şey getirmektedir. Kullandığı farklı sözcükler için bir sözlük eklemiştir. Noktalama (. , ; ?) yapmıştır.

4-"Tefsir ettiği ayetleri farklı dizmiştir. Kur'an'ın asıl metni küçük dizilmiş ve bu nedenle ayet sayıları okunmuyor".

5-"Ellah" ismi için, O'nun şanına uygun düşmeyen isimler kullanmaktadır: Örneğin "Yezdan". Doğrusu "Xweda" demeliydi."

6-"Bunlara rağmen bu çeviri Türkiye Kürtleri için hayırlı ve

bereketli bir iştir. Ancak söz ve deyimler eski olup okuyucunun ulaşmasını zora sokmaktadır."

"Her şeye rağmen; yağmurun başı bir damla ve sonu da sel'dir inşallah"

M.Cıwamêr, Kürtçe Kur'an Mealleri ile Tefsirleri hakkında ayrıntılı iki liste sunmaktadır:

Kürtçe Kur'an Mealleri:

1. *Qur'ana Pîroz û Arşa weya Bilind:* Abdullah Varlı
2. *Qur'ana Pîroz û Meala wê:* Mele Husên Gercûsî
3. *Meala Qur'anê:* Mele Abdurrahman Uçaman
4. *Meala Qur'anê:* M.A. Keskin / Wanî

Kur'an'ın Kürtçe Tefsirleri

1. *Tefsîra Gulbijêr:* Şêx Mehîmûd Hacı Ehmedî.
2. *Maneya Qur'ana Pîroz:* Şêx Muhammed İbrahim Salihî.
3. *Maneya Qur'anê:* Seydayê Hejar (Hejar Mukrîyanî).
4. *Tefsîra Nami:* Şêx Ebdulkerîm Muderrîs.
5. *Tefsîra Şêx Zahid Mamosta.*
6. *Tefsîra Mela Osmanê Kurê Ebduleziz* (1920-1998).
7. *Tefsîra Şêx Muhammed Xal* (1904-1965)
8. *Tefsîra Mela Huseyn Şêx Se'di* (1883-1983).
9. *Tefsîra Mela Muhammedê Koyî* (1881-1943).
10. *Tefsîra Kâmuran Bedirxan* (1895-1978).
11. *Tefsîre Rewan:* Mela Mehîmûd Kelalî.
12. *Wêgerane Qur'an:* Şêx Muhammed Salihê İbrahîmî.
13. *Tefsîre Asan:* Seydayê Burhanuddin Eminî.
14. *Qur'ana Pîroz Seydaye Nizameddin Ebdulhemid.*
15. *Tefsîra Şîrîn.*
16. *Tefsîra M. Husênê Marunîsi / Li K. Başûr*
17. *Tefsîra Şêx Osmanê Helebçeyî.*

Burada belirtilenlerden başka da Kürtçe Kur'an Tefsir ve Meallerinin

bulunduğunu da biliyorum. Ayrıca ulaşacak başka verilerle, yeni hazırlıkları da duyurmak yararlı ve zevkli olacaktır.

Nûbihar, İstanbul'da, yılda dört sayı (bir cilt), Kürtçe, din, folklor, dil, sanat, edebiyat ve kültür konularında yayın yapan, 100. sayısına (10 cilt) ulaşmış bir dergidir. Basım tekniği ve içeriği, hizmeti bakımından bu dergi, ayrıca incelenmeği ve tanıtılmayı gerektirmektedir. Bu derginin her sayısı bir dosyayı içermekte ve önemli konuları işlemektedir, 90. sayısı *Kur'an Mealleri*'ne ayrılmıştır (İstanbul, 2003 Hejmar: 90,96s). Bu sayıda Kur'an hakkında 11 yazı yer almaktadır (s.5-66):

Süleyman Çevik, sunum yazısında; Kürtlerin Arap'lardan sonra Müslüman olan ikinci kavim olduğunu, ancak Kürtçe yazılmış dini yayınların yok denecek derecede olmasına hayıflanmakta, Kürtlerin başka dillerde eserler verdiklerine ve dolayısıyla bu tutarsızlığa dikkat çekerek Kürtçe Meal'ler beklemektedir. (s.5-6)

Ali Karadeniz; Kur'anı anlamaya, kutsal metne, insan şuuruna dikkat çekmektedir (s.7-9).

Muhammed Bêrkevanî, *Kur'an*'ın anlam çevirisi üzerinde durarak farklı unsurları anlatmaktadır (s.12-24):

"Kürtler İslamiyete büyük hizmetlerde bulundukları bu uğurda can-baş verdikleri halde, maalesef Kürtçe yeterli sayıda dini eser vermemişlerdir. Oysaki *Kur'an*; anlaşılacak içindir, inanan ve inananın içindir, her kavim ve her dil içindir, herkesin anlaması içindir. Kur'an yüce anlamı itibarıyla, dini, siyasi, sosyal, ekonomik, tarihi, edebi, vb. konularda incelenip, çevrilmesi ve yorumlanmalıdır. Böylece diller de gelişir, olgunlaşır, standardize olur. Bu çalışmalar Kürtçe de azdır."

M. Bêrkevanî; bu arada dini ve

tasavvufi kavramları açıklamaktadır: İmam, iyi amel, takva, hidayet, ihsan, ıslah, yakın, sabır, şükür, havf ve reca, ihlas, kibir, sadakat, adalet, sınır, emanet, ahd, hikmet, israf, marifet, nifak, muhkem ve müteşabih, dua, temizlik, tevekkül, akıl, ilim, ümmet, zikir, arş ve istiva, helal ve haram, ibadet ve bir de bunlara ek olarak Esmâ-ul Hüsnâ...

Mela Suleyman Şoreş, *Kutsal Kur'an'ın Çevirisi* üzerine adlı yazısında (s.25-30): Kur'an'ın yüce anlamı üzerinde o derece titiz durmaktadır ki, yanlış veya eksik-fazla yapmaktansa, hiç yapmamış olmayı önermektedir. Ama Kur'an anlaşılacak içindir. Ayrı diller, eşit ağırlık ve zenginlikte değildir. Ayrıca diller için bilinen bir handikap vardır: Kırsal kesimin lisanı Kur'an'ı çevirmeye yeterli değildir. Âlimlerin, kurumların dili de farklıdır, yapılıp, yaratılır, sözcük karşılanır, ama halk anlamaz, bilmez. Öyle ise halkın anlayacağı bir dil ile çeviri yapılmalıdır. Her sözcük, deyim, cümle, sure, ayet defalarca, her sözcüğün en geniş anlamıyla değerlendirilmelidir.

Mela Muhyeddin Pencînarî, *Kutsal Kur'an Meali Hakkında* (s.31-38) adlı yazısında; Kur'an hakkında genel bilgi, inziva, vahy ve onun yazılması ile derlenmesi, Kur'an'ın tüm insanlara olan mesajı, insanlığa öğütleri, Meal şeklinde çeviri, çevirideki zorluklar anlatılıyor.

Kenan Paşa'nın Kürtçe'yi yasa ile yasaklamasının ardından (1984) M.M. Pencînarî Kur'an'ı Kürtçe'ye çevirmeğe başlamış. Kürtçe dili başlangıçta yeterli olduğu halde sonraki Sure'lerde, uzun bir Ayet gelince zorlanmış, dört saat kadar uğraşmış ve olmamış. Bunun üzerine hiddetlenerek Kürt İslam âlimlerine bir örnek sunmadıkları için beddua etmiş. Bir süre sonra Saidi Nursi kendisine konuk gelmiş ve cesaretlenmiş. Sonunda

Kur'an'ın Kürtçe çevirisini tamamlamıştır (2000).

M. Muhammed Garsî Ferqînî, saygın ve güçlü bir Meal'e gereksinim (s.39-40) adlı yazısında; tercüme, şerh, meal farklarına işaret etmekte ve Kur'an çevirisini de 2002 yılında tamamladığını bildirmektedir." (Meala Firoz Qur'an'a Pîroz, Nûbihar, 2003, Erkam Mat. İstanbul, 605xix r)

M. Xalid Sadînî, *Kutsal Kur'an ve Kürtçe Meali* adlı çalışmasında (s.41-47); çeviri ve meal konusunu işlemektedir. Selman-ı Farisi'nin Fatiha Suresi'ni, Farsça'ya çevirerek okuduğuna ve Hz. Peygamber'in bunu teşvik ettiğine, *Kur'an'da Tevrat ve İncil'den Arapça'ya* çeviriler bulunduğuna işaret etmektedir.

Nizamudîn Ebdulhemîd, birkaç *Kürtçe Kur'an Çevirisi* adlı yazısında/sunumunda konu ile ilgili görüşlerini dile getirerek bazı tefsirleri tanıtmaktadır. (*Çend tefsîren kurdî yên Qur'ana Pîroz* (Arapçadan çeviri: Abdurrahman Cudi), *Nûbihar*, 75/76:13-15, 1999): Erbil'den Mela Abdullahê Çelebî Tefsiri, Süleymaniye'den Şêx Muhammed Xal'ın Tefsiri, Halepçe'den Şêx Osman'ın Tefsiri, Erbil'den birinin Tefsiri, Muhammed Salih İbrahimi'nin çevirisi ile kendi Tefsirinden ve yönteminden bahsetmektedir.

M. Hemîdullah; Kur'an'ın çeviri tarihi hakkında bilgiler vermektedir: Kur'an, Latince'ye (1141), İtalyancaya (1513), Almancaya (1616), Fransızcaya (1647) ve bundan sonra da hemen her dile çevrilmiştir. Yukarıda belirtilen Kürtçe Kur'an Meal'lerine de işaret edilmiştir (s.47).

'Dinin kültürü' ve 'kültürde din' konuları ve sonuçları bakımından *Kitab-ı Mukaddes*'in, Aramca'dan; Yunanca'ya, Latince'ye, Almanca, İtalyanca ve Fransızca'ya vb. çevrilmesi ve bazılarının

ibadet dili olması; bu dilleri standartlaştırmış, geliştirmiş ve etkin kılmıştır. Kürtler de diğer kavimler gibi dindardırlar ve ibadetlerine sadık ve samimidirler. Dinlerini öğrenmiş ve öğretmişlerdir. Ancak eserlerini Arapça, Farsça, Osmanlıca yazmış ve cemaata Kürtçe olarak anlatmışlardır. Bu nedenle Kürtçe, halk söyleminde kalmış, gelişme ve standardizasyon olmamıştır. Dengbêj dilinde, sofilerin ilahilerinde özünü gücünü korumaya çalışan Kürtçe, artık yorgun ve bahara göre, sonbaharda çıplaktır. Bu ağacın gür halini ve ürününü bilenler mutlu ve gayretlidir.

Öyle ise; su ve biraz daha su... Işık ve biraz daha ışık... Gayret kul'dan Tefvik Allah'tan.

10.07.2007

Serif Xanê Bedlîsî

BİKA TİC. HİZ. VE YAY. KUR. İST. ANKARA